

А.А. ВДОВІЧЕН

**МАКРОЕКОНОМІЧНІ ДИСПРОПОРЦІЇ
ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ:
СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ
ФОРМУВАННЯ**

Монографія

Київ - 2017

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ

А.А. Вдовічен

**МАКРОЕКОНОМІЧНІ ДИСПРОПОРЦІЇ
ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ:
СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ
ФОРМУВАННЯ**

Монографія

Київ – 2017

УДК [330.342.3+338.2](477)
ББК У011.525.(45 Укр)
В - 17

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Національного університету біоресурсів і природокористування України
протокол від 22.03. 2017 р. № 9*

Рецензенти:

д-р екон. наук, професор, чл.-кор. НААН України, Пугачов М.І.
(ННЦ «Інститут аграрної економіки» – Київ);
д-р екон. наук, професор, Монастирський Г.Л.
(Тернопільський національний економічний університет – Тернопіль);
д-р екон. наук, професор, Мостеньска Т.Л.
(Національний університет біоресурсів і природокористування України – Київ).

Відповідальний редактор:
Шинкарук Л.В., член-кореспондент НАН України, доктор економічних наук, професор
(Національний університет біоресурсів і природокористування України – Київ)

Вдовічен А. А. Макроекономічні диспропорції економіки України: сутність та особливості формування : [монографія] / Анатолій Анатолійович Вдовічен ; Національний університет біоресурсів і природокористування України. – К., 2017. – 310 с. : табл. – 43, рис. – 38.

ISBN 978-966-8063-79-46

У монографії розглядаються основні світогосподарські диспропорції, їхній вплив на стан національної економіки у контексті нової господарської парадигми світу (посилення глобалізаційних процесів) та напрями формування відповідної політики економічного зростання України.

Для фахівців у сфері економіки та державного управління, науковців, аспірантів і студентів економічних спеціальностей, а також широкого кола читачів, які цікавляться питаннями економічного розвитку України.

УДК [330.342.3+338.2](477)
ББК У011.525. (45 Укр)

ISBN 978-966-8063-79-46

© Вдовічен А.А., 2017
© Національний університет
біоресурсів і природокористування
України, 2017

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
СПИСОК СКОРОЧЕНЬ.....	6
РОЗДІЛ 1. СВІТОГОСПОДАРСЬКІ ДИСПРОПОРЦІЇ: ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ТА КАТЕГОРІЙНИЙ АПАРАТ.....	7
1.1. Категорії «пропорційність» та «диспропорційність».....	7
1.2. Диспропорційність та економічне зростання: еволюція та особливості впливу.....	17
1.3. Диспропорційність та економічний розвиток.....	32
1.4. Вплив глобалізаційних процесів на структурні особливості національної економіки	46
РОЗДІЛ 2 . ТРЕНДИ РОЗВИТКУ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА МАКРОЕКОНОМІЧНІ ПРОПОРЦІЇ УКРАЇНИ.....	65
2.1. Україна крізь призму глобалістики.....	65
2.2. Економічна динаміка України та інших країн.....	70
2.3. Пропорції національного валового внутрішнього продукту.....	73
2.4. Структурні диспропорції в трудовій сфері.....	79
РОЗДІЛ 3. СТРУКТУРНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ	103
3.1. Зовнішньоекономічна діяльність і структурні зміни у світовій торгівлі.	103
3.2. Структурні особливості реального сектора.....	117
3.3. Основні характеристики пропорцій доходу секторів домашніх господарств і загальнодержавного управління	125
3.4. Структурні характеристики сектора нефінансових корпорацій.....	139
РОЗДІЛ 4. МЕХАНІЗМ РЕГУЛЮВАННЯ ДИСПРОПОРЦІЙНОСТІ НАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІК.....	151
4.1. Прогноз боргової залежності та механізм управління боргом	151
4.2. Соціальний капітал як чинник диспропорційності економіки	159
4.3. Структурна політика як інструмент регулювання макроекономічних диспропорцій.....	170
ВИСНОВКИ.....	192
ДОДАТКИ.....	197
Додатки до розділу 2.....	197
Додатки до розділу 3.....	206
Додатки до розділу 4.....	220

ВСТУП

Посилення інтеграційних процесів у світовій економіці в останні десятиліття та утвердження глобалізації, як основної тенденції розвитку світового господарства, зумовили значні зміни у міжнародному поділі праці, характері та принципах світогосподарських зв'язків. Кількісні та якісні відмінності залучення окремих країн до інтеграційних процесів призвели до утворення глобальних світогосподарських диспропорцій. Суперечливий характер глобалізації обумовлений високими темпами розвитку науки і техніки (друга хвиля НТР), масовим характером сучасного виробництва, прискореним розвитком інформаційно-комунікаційних технологій тощо і, водночас, вкрай нерівними ефектами для різних країн світу – переваги примножують найрозвиненіші з них та вузька група нових індустріальних країн зі значним потенціалом міжнародної конкурентоспроможності.

З розширенням економічних, політичних, культурних взаємодій глобалізація сприяє розвитку диспропорційності у різних сферах, формуючи якісно новий глобальний рівень проблем, ризиків і загроз. У світовому економічному розвитку, перш за все, набули посилення диспропорції складових національного багатства та відтворювальної структури ВВП, світової торгівлі товарами і послугами та ринків капіталу, інвестиційних процесів та територіального розвитку, що зумовило секторальні зрушення у національних економіках та інституційні диспропорції.

Все це визначає необхідність формування цілісного макроекономічного бачення перебігу змін у глобальному масштабі і обумовлює актуальність дослідження основних світогосподарських диспропорцій та ризиків їх впливу на економіку України в контексті формування політики економічного зростання.

Монографію присвячено аналізу особливостей, тенденцій та оцінці впливу на економіку України світогосподарської диспропорційності, яка формує зовнішні шоки для вітчизняної економіки і тим самим провокує у ній численні внутрішні диспропорції. Серед них: експортоорієнтована залежність економічного зростання за рахунок видів діяльності, що мають низьку питому вагу валової доданої вартості (метал, зерно, високотоннажна хімія) та залежать від коливання цін на світових ринках. Це у свою чергу спонукає одночасно до надкритичних зовнішніх запозичень в умовах слабкості національної грошово-кредитної системи та бажання нагромаджувати валютні резерви в той час, коли світова фінансова система продовжує генерувати глобальні дисбаланси. Тиск зовнішніх ринків при більш високих цінах експорту веде до вивозу із країни сировини та напівсировинних ресурсів (металу, сільськогосподарської продукції) та імпорту за дедалі вищими цінами продукції неконкурентного імпорту (нафти і газу) і продукції високого ступеня оброблення (машини та обладнання).

Аналіз структурних диспропорцій у промисловості України контексті формування політики економічного зростання України, дозволив визначити, що: найбільш проблемною рисою вітчизняної промисловості на сьогодні залишається домінування у виробництві видів діяльності, що мають низьку

питому вагу у валовій доданій вартості (виробництва металу, зерна, високотоннажної хімії) та залежність від коливання цін на світових ринках. Промисловість майже не відтворює власних інноваційно-технологічних умов для забезпечення процесів модернізації через недостатній рівень розвитку машинобудування та обмежену кількість підприємств, що впроваджують інновації. Деградація вітчизняної промисловості до рівня сировинного придатку економічно розвинених країн робить її надзвичайно залежною від кон'юнктури зовнішніх ринків і на майбутнє.

У монографії показано, що сучасна глобалізація нерівномірно включає у сферу свого впливу різні макросектори економіки. Найбільш глобалізованою на сьогодні постає фінансова сфера за рахунок устремління до використання резервної валюти (долара США) як засобу платежу та нагромадження валютних резервів переважно у доларовій масі, тоді, як саме цей процес і призвів до ряду глобальних дисбалансів.

Слід зазначити, що в Україні зберігаються дисбаланси регіонального розвитку, поглиблюючи депресивність окремих територій. Автори слушно вважають, що для їхнього подолання слід використати можливості особливих зон, створення котрих на подібних територіях має здійснюватись у рамках не лише стратегії відродження відповідного регіону, але й поєднуватись із завданнями структурно-технологічної модернізації усього виробництва країни, максимального замикання всередині неї технологічних виробничих ланцюжків, переорієнтації промисловості на задоволення потреб внутрішнього споживчого та інвестиційного ринку і зростаючий випуск готової продукції на експорт, що характерне для багатьох країн.

Базуючись на результатах дослідження світогосподарських диспропорцій у контексті нової господарської парадигми світу (посилення глобалізаційних процесів) та враховуючи їхній вплив на стан національної економіки, у монографії обґрунтовано перелік рекомендацій щодо формування політики збалансованого економічного зростання України. Зокрема, йдеться про необхідність перегляду системи формування пріоритетів розвитку національної економіки з урахуванням мінімізації впливу світогосподарських диспропорцій на стан, тенденції та динаміку структурних змін національної господарської системи. Це сприятиме створенню відповідних умов для структурних змін ВВП та окремих його компонентів, ринків природних ресурсів, капіталу та технологій, орієнтирів (векторів) інтеграційної політики України.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

БРІКС	Неформальне угруповання, яке об'єднує Федеративну Республіку Бразилію, Республіку Індію, Китайську Народну Республіку, Російську Федерацію і Південно-Африканську Республіку
ВВП	Валовий внутрішній продукт
ВДВ	Валова додана вартість
ВНП	Валовий національний продукт
ВРП	Валовий регіональний продукт
ДКЦПФР	Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку
ЕСКАТО	Економічна і соціальна комісія Організації Об'єднаних Націй регіону Азії та Тихого Океану
ЄврАзЕС	Євразійське економічне співтовариство
ЄЕК ООН	Європейська економічна комісія Організації Об'єднаних Націй
ЄС	Європейський Союз
ЄФТА	Європейська асоціація вільної торгівлі
ІОК	Інвестиції в основний капітал
ІСЦ	Індекс споживчих цін
КНР	Китайська Народна Республіка
МВФ	Міжнародний валютний фонд
НБУ	Національний банк України
ОК	Основний капітал
ООН	Організація Об'єднаних Націй
ПДВ	Податок на додану вартість
ПІІ	Прямі іноземні інвестиції
ПКС	Паритет купівельної спроможності
ПРООН	Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй
РФ	Російська Федерація
СЕКЦА	Східна Європа, Кавказ та Центральна Азія
СНД	Співдружність Незалежних Держав
СНР	Система національних рахунків
СОТ	Світова організація торгівлі
СРСР	Союз Радянських Соціалістичних Республік
США	Сполучені Штати Америки
ЮНЕП	Програма Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища
ЮНІДО	Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку
ЮНІСЕФ	Дитячий фонд Організації Об'єднаних Націй
ЮНКТАД	Конференція Організації Об'єднаних Націй з торгівлі та розвитку
ІФС	Міжнародна фінансова корпорація

РОЗДІЛ 1

СВІТОГОСПОДАРСЬКІ ДИСПРОПОРЦІЇ: ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ТА КАТЕГОРІЙНИЙ АПАРАТ

1.1. Категорії «пропорційність» та «диспропорційність»

Економіка – це війна пропорцій і на сьогодні спостерігається ланцюгова реакція спотворень основних економічних пропорцій, які ідентифікуються як диспропорції і призводять до дисбалансів, тобто диспропорції виступають характеристикою як пропорційності, так і її негативних змін.

Економічна наука, як і весь світ, переживає сьогодні переоцінки цінностей і саме більшою мірою структурні компоненти (пропорції, диспропорції), а не загальні величини дадуть змогу знайти шляхи вирішення кризи моделі глобального економічного розвитку. Беручи до уваги теорію «збалансованого економічного зростання» можна говорити про утримання певних ключових змінних у фіксованому співвідношенні, що робить систему негнучкою, інерційною і неприйнятною до інновацій, оскільки вона створює правила гри за принципом «все або нічого», коли необхідно змінити все або не змінювати нічого. Змінювати все одразу, зберігаючи пропорційні співвідношення, надзвичайно важко і на противагу цьому видатний вчений Йозеф Шумпетер показав, що економічний розвиток також потребує миттєвих змін, які вивільняють дорогу новим і перспективним, і такі зміни уособлюють окремі диспропорції.

Кожна національна економіка потребує як синхронізації, так і певної десинхронізації, але, на жаль, на сьогодні нам не вистачає, як даних, так і системи вимірювань що дадуть можливість визначити, коли необхідно вийти за межі того чи іншого, оскільки наука «хрономіка» – наука про часову (лагову) узгодженість в економіці – перебуває на стадії становлення і саме категорія диспропорцій може стати одним із показників, які дадуть можливість її розвивати.

За теорією загальної рівноваги пропорційність виступає умовою досягнення повної і часткової рівноваги та нерівноважних станів, причинами двох останніх і є диспропорції, які породжують дисбаланси.

За глибиною дисбаланси розрізняють:

- поверхневі: у структурі попиту та у розподілі доходів;
- глибинні: у моделі економічного зростання та у виробничій структурі.

За рівнями економіки розрізняють пропорції/диспропорції:

- загальноекономічні – характеризують співвідношення окремих сторін, елементів суспільного виробництва;
- міжгалузеві – відображають співвідношення між галузями або комплексними галузями;
- внутрішньогалузеві – це співвідношення у межах однієї галузі;
- територіальні – відображають територіальне розміщення виробничих ресурсів у межах країни, економічне співвідношення економічних районів,

регіонів, територіально-виробничих комплексів, а також областей у виробництві та розподілі суспільного продукту.

Пропорції економіки виражають також різні співвідношення в умовах виробництва, розподілу, обміну і споживання, тому критерії класифікації можна згрупувати за такими ознаками:

- за способом економічного і статистичного виміру: матеріально-речові, вартісні;

- за природою кінцевого результату (товар, послуга): матеріальне виробництво, сфера послуг;

- за виробничою структурою: співвідношення сфер виробництва і галузей.

Перераховані пропорції, віддзеркалюють матеріально-речові аспекти національної економіки і іншим важливим аспектом є соціально-економічний критерій класифікації, який передбачає такі пропорції, як співвідношення різних видів власності, соціально-класову структуру зайнятого населення, структуру населення за доходами тощо.

Важливими є економічні пропорції/диспропорції між:

- засобами виробництва і робочою силою;
- різними видами засобів виробництва;
- співвідношення між виробництвом, розподілом, обміном і споживанням;
- нагромадженням та споживанням;
- економічними комплексами, галузями і підгалузями;
- різними типами власності;
- секторами економіки (державним і приватним);
- результатами національного виробництва.

Основною проблемою відтворення економічних систем є формування пропорцій між:

- виробництвом і споживанням;
- підрозділами національного виробництва;
- витратами на виробництво та доходами від реалізації продукту виробництва;

- відшкодуванням спожитого капіталу та нагромадженням;
- споживанням і нагромадженням (заощадженням);
- заощадженнями та інвестиціями.

Питання пропорційності/диспропорційності виражено у зростанні за «золотим правилом», коли під нагромадженням розуміють таку норму заощаджень s , за якої встановлюється стан сталої рівноваги економічної системи з найбільшим рівнем споживання. Суспільство існує для того, щоб споживати плоди економічного розвитку, а не виробляти продукцію лише заради продукції. Тому цілком зрозуміло, що виникає питання про такий сталий рівень запасу капіталу k^* , за якого рівень споживання в країні стає

максимальним. Відповідь на це питання дає так зване «золоте правило» нагромадження¹.

Сучасний етап розвитку економічних систем вимагає поповнення категорійного апарату і, зокрема, визначення терміну диспропорцій як в загальному розумінні, так і стосовно його застосування в економіці, що зумовлене використанням по суті близьких до нього термінів і синонімів.

Загалом слова «диспропорції», «диспропорційність» характеризують негативні риси та явища і є антонімами слів «пропорції» і «пропорційність», які здебільшого мають позитивне або нейтральне значення. У найавторитетніших зарубіжних словниках терміни «пропорції» та «пропорційність» визначаються як частка чогось у цілому, або співвідношення одного явища до іншого, гармонійність між частинами², причому не обов'язково у числовому виразі. Щодо математичного підходу, то у словниках наводять класичний приклад пропорційності «чотирьох цифр» – $2:6 = 3:9$. Тобто, категорії *диспропорції*, *диспропорційність*, *незбалансованість* визначаються як певне відхилення від пропорцій, пропорційності, збалансованості, як намагання досягти пропорційності, незалежно від того, наскільки ці відхилення малі або значні³.

Вивчення категорії «диспропорції» вимагає розглянути трактування пропорційності та диспропорційності в економіці. Пропорційність в економіці, за словником кінця радянських часів (термін «диспропорції» в словнику відсутній), тлумачиться таким чином: «В економіці пропорції (від лат. *proportio* – співрозмірність) можна визначити як існуючі співвідношення між елементами, частинами та підрозділами виробництва, галузями економіки, регіонами країни, країнами, які формуються внаслідок соціально-економічного розвитку суспільства та впливу інших (історичних, природних, політичних, науково-технічних тощо) факторів»⁴. У такому контексті, на відміну від диспропорцій (та диспропорційності), вони відносно нейтральні, тобто пропорційність переважно розглядається як відображення стану соціально-економічних явищ в сучасних умовах або в порівнянні з минулим, чи перспективним станом, тобто в двох різних вимірах – *в статичі або в динаміці*.

Загальноприйнятих для економіки кількісних показників, котрі б однозначно давали змогу ідентифікувати позитивність чи негативність впливу диспропорції, швидше за все не існує, оскільки ті ж самі економічні показники,

¹ Вдовічен А. А. Пропорційність та диспропорційність розвитку економічних систем / Шинкарук Л.В., Ревенко А. П. Вдовічен А. А. // Світогосподарська диспропорційність: особливості, тенденції, вплив на економіку України: наукова доповідь / за ред. Л.В. Шинкарук ; НАН України, Ін-т екон. та прогноз. НАН України. – К., 2012. – С. 9–14; Vdovichen A. The polemic on investigation the economical essence of the category «disproportion» in the context of economic globalization / A. Vdovichen // International scientific research journal of Mykolas Romeris university, Lithuanian academy of sciences, university of Wroclaw «Intellectual economics» – Lithuania.– 2014. – Vol. 8, No. 2(20). – P. 126–134.

²The Concise Oxford Dictionary of Current English / Ed. J. B. Sykes. – London : The Clarendon press, 1984. – 1258 p.; Webster's New World Dictionary of American Language / David B. Guralnik. – N.Y. : Simon and Schuster, 1982. – 1692 p.

³ Вдовічен А. А. Теоретичні підходи дослідження категорії «диспропорції» / А. А. Вдовічен // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. – 2011. – Вип. III (43). Економічні науки. – С. 62–73.

⁴ Политическая экономия: Словарь / [сост. Г. В. Донской, Г. И. Либман ; ред. М. И. Волкова]. – М. : Политиздат, 1983. – С. 364.

пропорції можуть розглядатися одними суб'єктами як позитивні, а іншими – як негативні й диспропорційні.

Термін «диспропорційність» почав часто використовуватися у останні роки, але майже всі економічні дослідження, присвячені економіко-математичним моделям, теоретичній статистиці та теорії бухгалтерського обліку і макро- або мікроекономіці більшою або меншою мірою пов'язані з аналізом аспектів диспропорційності, але, окрім диспропорційності, ці явища визначалися і визначаються десятками інших термінів. Праці з макро- або мікроекономіки по суті всі стосуються елементів диспропорційності, незбалансованості, хоча безпосередньо ці терміни майже не використовуються⁵. У радянські часи аналіз зарубіжної економіки, в тому числі і явищ диспропорційності, здебільшого пов'язувався із терміном «криза», а аналіз аналогічних явищ в радянській економіці підпадав під загальний знаменник «дії закону планомірного, пропорційного розвитку».

Щодо характеристики сучасних економічних систем, то навряд чи є сумніви стосовно існування у ній більш ніж достатньо елементів диспропорційності, проте, цей термін майже не вживався до початку фінансово-економічної кризи. Замість нього використовуються десятки близьких до нього термінів, які безпосередньо виражають «диспропорційність»⁶ – це, наприклад, нестабільність, асинхронність, дефіцит/профіцит Зведеного бюджету, невиплати зарплат, пенсій, надмірна зношеність основних фондів, нерівномірність розвитку, нерівність між країнами та регіонами, розрив між розвиненими країнами і країнами, що розвиваються, поляризація доходів населення, значні структурні деформації, негативні зміни у структурі промисловості тощо.

При ознайомленні з західною економічною літературою до 2008 р. відчувається, що проблеми *диспропорційності*, в контексті наголосу та уваги до них, здебільшого поширені в колах економістів, які спеціалізуються на економіко-математичних методах досліджень та меншою мірою на макроекономіці. Тут іще раз необхідно погодитись, що в тією чи іншою мірою вони наявні, присутні майже у всіх соціально-економічних явищах, але переважно розглядаються, аналізуються без спеціального підкреслювання цього терміну. Увага до нього та частота його застосування (мода на його використання) зросла у передкризовий та кризовий періоди 2007–2010 рр. і як певну аналогію можна навести відчутне поширення останнім часом застосування в економічній літературі терміну *ризик*. Вони теж завжди існують і існували, але аналізувалися, коментувалися більш нейтрально, по-іншому, без концентрації «особливої» уваги, без наголосу на них.

В умовах ринкової економіки (як і економіки перехідного періоду), виявлення та усунення, принаймні переважної кількості соціально-економічних диспропорцій в економічній літературі розглядається в контексті *попиту та*

⁵ Вдовічен А. А. Пропорційність та диспропорційність розвитку економічних систем / Шинкарук Л.В., Ревенко А. П. Вдовічен А. А. // Світогосподарська диспропорційність: особливості, тенденції, вплив на економіку України: наукова доповідь / за ред. Л.В. Шинкарук ; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. – К., 2012. – С. 9–14.

⁶ Геєць В. М. Нестабільність та економічне зростання / В. М. Геєць. – К. : Ін-т екон. та прогнозув., 2000. – 344 с.

пропозиції і вони детально розглядаються у всіх західних підручниках з макроекономіки⁷.

Набагато важливішими є терміни диспропорційність та незбалансованість у статистиці та динаміці. В статичному підході вони застосовуються майже щодо всіх економічних та соціальних явищ, а щодо динаміки, то її можна розподілити на два вектори – перший, який сприяє їх подоланню, другий – який збільшує диспропорційність та незбалансованість, наприклад – якщо темпи збільшення ВВП на душу населення в країнах, які розвиваються, вищі за темпи зростання цього показника у розвинених країнах, то можна говорити про певні тенденції подолання диспропорційності.

Причому, якщо в першій групі країн ці темпи в два-три рази більші, ніж у другій, то це трактується як значні темпи подолання нерівномірності розвитку, а, якщо, скажемо, вони тільки на 10–20% більші, то ми маємо дуже повільні, незначні показники зменшення існуючої диспропорційності.

Отже, значна частина даних, які наводяться у статистичних збірниках України, інших країн, ООН, інших міжнародних організацій можуть розглядатися саме як база для аналізу диспропорційності та незбалансованості численних соціально-економічних показників і в статистиці, і в динаміці.

Щодо статистичного, кількісного виразу диспропорційності, то одним з найбільш придатних для цього прийомів можна вважати (особливо у відношенні диспропорційності в статистиці – між країнами, регіонами) співвідношення між максимальними та мінімальними значеннями показників, які порівнюються. Приклад цього наводиться нижче при аналізі диспропорцій компонентів індексів людського розвитку. Існують принаймні дві принципові статистичні вимоги до аналізу пропорційності, без урахування яких висновки або взагалі неможливі, або вони будуть неточними та помилковими, і у багатьох випадках цих умов не дотримуються. Перша – мають бути однаковими об'єкти, які порівнюються, друга – міжнародні класифікації щодо порівняння структурної диспропорційності.

У провідних зарубіжних економічних виданнях звертається особлива увага на необхідність дотримання чітких умов щодо відповідності статистичних даних, що наводяться в статистичних збірниках, або ж при аналізі в економічних дослідженнях – на реалії економічних та соціальних процесів, котрі вони мають відображати, особливо ті, в яких наголос фокусується на диспропорційності.

Так, у документі ПРООН, присвяченому Декларації Тисячоліття, йдеться про необхідність уваги до якості статистичних даних: «Завдання у галузі розвитку у Декларації тисячоліття ясно вказують на необхідність наявності актуальних, достовірних, своєчасних статистичних даних для формування політики, контролю за роботою директивного керівництва, відстеження прогресу та оцінки результатів» Там же йдеться про: «Недооцінювання важливості статистичних даних як засобу підтримки прийнятих рішень» та «на

⁷Макконнелл Кэмпбелл Р. Экономикс: Принципы, проблемы и политика : в 2 т. / Кэмпбелл Р. Макконнелл, Стэнли Л. Брю ; [пер. с англ.] – [11-ое изд.] – М. : Республика, 1992. – Т. 2. – 400 с. (Глава 22 «Спрос, предложение и эластичность»).

реагування на вирішення нових завдань, зменшення кількості прогалин та невідповідностей щодо своєчасності надання даних», звертається увага, що «статистичні дані можуть бути такими, що їх не можна зіставляти». Проте, незважаючи на значне удосконалення становища в цьому питанні в останні роки, задоволення потреб на базові дані щодо людського розвитку, як і раніше, залишаються невирішеною проблемою»⁸.

Можна навести й інші приклади невідповідності статистичних даних характеристиці диспропорцій в економіці, як на міжнародному рівні, так і більш близьких нам щодо України.

Зокрема, відносно чи не найважливішого макропоказника – індексів змін реального ВВП у розвинених країнах та країнах, які розвиваються, існують значні розбіжності, залежно від того, на чому базується вагова система індексів при зведенні національних даних – на показниках офіційного валютного курсу, чи на паритетах купівельної спроможності (ПКС).

Ця проблема кілька років тому серйозно обговорювалася Статистичною комісією ООН, була створена спеціальна робоча група для її подальшого поглибленого вивчення.

Загальний висновок відносно цієї проблеми полягає в тому, що статистичні дані щодо характеристики проявів диспропорційності мають аналізуватися з точки зору їх реальності, а не використовуватися чисто механічно. Безумовно, що ця вимога далеко не легка і ці досить складні методологічні та практичні аспекти повинні в першу чергу, розв'язуватися статистичними службами, а не користувачами статистичних даних, проте у деяких випадках протиріччя між реальним становищем та статистичними даними настільки кричущі, що їх не можна не помітити.

Диспропорційність соціально-економічних явищ не є якимось новим проявом процесу історичного розвитку людства, яка з'явилася лише в останні роки у історичній літературі. Починаючи з часів стародавнього світу – древнього Риму, Греції, країн Близького Сходу, Індії, Китаю можна знайти чимало прикладів «диспропорційності» щодо умов життя, тодішньої економіки, торгівлі⁹. Сотні прикладів, котрі характеризують диспропорційність соціально-економічного становища періоду Середньовіччя та початку формування капіталізму, наводяться у відомій тритомній праці французького вченого Фернана Броделя «Економіка повсякденності», перекладеній, до речі, українською та російською мовами.

Із найбільш серйозних, глобальних досліджень, що вийшли в середині минулого сторіччя і заклали фундамент подальшого розвитку та свого роду «спеціалізації» цих досліджень, слід виділити монографію американських авторів подружжя Войтинських «Світове населення і виробництво. Тенденції та

⁸ Human Development Report 2003. Millennium Development Goals: A compact among nations to end human poverty. Published for the United Nations Development Programme. – N.Y. : Oxford University Press, 2003. – P. 35.

⁹ Вдовічен А. А. Історичні аспекти виникнення концепції диспропорційності в економіці / А. А. Вдовічен // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. – 2014. – Вип. III (55). Економічні науки. – С. 16–25.

перспективи»¹⁰. Характеризуючи споживчі потреби населення, вони зазначають, що «у нашій Західній цивілізації потреби, – реальні або уявні не мають обмежень. Задоволення одних бажань викликає та стимулює нові бажання. Ця незадоволеність потреб має подвійний наслідок: основу для динамічного розвитку існуючої соціально-економічної системи та формування загального усвідомлення незадоволеності»¹¹, аргументовані статистичними даними, котрі яскраво характеризують подекуди вражаючі диспропорції у споживанні продуктів сільськогосподарського походження.

Серед численних зарубіжних досліджень, присвячених різним аспектам диспропорційності, не можна не згадати і принципово нові підходи щодо методології та практики порівняння ВВП/ВНП та його компонентів (за кінцевим використанням) між країнами не за офіційними валютними курсами, а на базі (ПКС) національних валют по відношенню до американського долара. Це колективне дослідження, яке спільно виконувалося трьома установами, – Статистичним департаментом Секретаріату ООН, Світовим Банком та Пенсільванським університетом¹². Результати виявили значні розбіжності між душевим рівнем основного макропоказника ВНП, який з 1967 р. було замінено на ВВП за офіційними валютними курсами та ПКС, особливо щодо основних компонентів цього показника. Тепер цей метод порівнянь «взято на озброєння», широко використовується у всіх серйозних міжнародних порівняннях між країнами, які характеризують диспропорційні аспекти соціально-економічного розвитку країн світу.

На двох сесіях Проекту LINK, які проходили у листопаді 2006 р. у Женеві (Швейцарія) та у травні 2007 р. у Пекіні (КНР), розглядалося п'ять доповідей, присвячених проблемам економічної незбалансованості. Точніше, у їх назвах фігурувало слово «*imbalance*», яке може бути перекладене українською мовою, як «дисбалансованість», або швидше – «несбалансованість».

Матеріали цих доповідей свідчать про те, що в них ідеться про аналіз економічної диспропорційності у розвитку окремих груп країн та регіонів порівняно з загальносвітовими тенденціями (передостання сесія у Женеві) та особливостей економічного розвитку Китаю порівняно з іншими країнами і, зокрема, з Індією (остання сесія у Пекіні).

Взагалі можна зазначити, що термін незбалансованість («*imbalance*»), який має негативний відтінок, не досить часто вживається в англійській, російській та українській мовах, на відміну від позитивного значення цього слова «збалансованість» і особливо терміну «баланс». Так, термін «*imbalance*» взагалі не згадується в найавторитетнішому словнику англійської мови «*The Concise Oxford Dictionary*», а в аналогічному американському словнику «*Webster's New World Dictionary of the American Language*» його тлумаченню присвячено півтора рядка в одній з двох колонок¹³ – «нестача балансування (балансу) щодо

¹⁰ Woytinsky W. S. World Population and Production. Trends and Outlook / W. S. Woytinsky, E. S. Woytinsky. – N. Y. : The Twentieth Century Fund, 1953. – P. 268.

¹¹ Там само. – P. 265.

¹² A System of International Comparisons of Gross Product and Purchasing Power / [Irwing B. Kravi, Zoltan Kenessey, Alan Heston, Robert Summers]. – Baltimore and London : The Johns Hopkins University Press, 1975. – P. 294.

¹³ Webster's New World Dictionary of American Language / David B. Guralnik. – N.Y. : Simon and Schuster, 1982. – P. 725.

пропорційності, стану, функцій тощо». «Большая советская энциклопедия» (видання 1983 р.) наводить пояснення цього терміна лише в фізико-механічному сенсі, як «відхилення від осі в машинах, механізмах»¹⁴.

На відміну від цього негативного за змістом терміну його позитивній інтерпретації – терміну «баланс»¹⁵ «Большая советская энциклопедия» приділяє понад 10 сторінок, висвітлюючи різні види балансів, починаючи від далеких для економіки визначень «балансу землі» і «баланса времени оборота вагонов», до детального висвітлення класичних економічних балансів: «баланса народного хозяйства», «баланса общественного продукта», «баланса межотраслевого производства и распределения продукции».

Мабуть, одним з найпоширеніших прикладів дисбалансів є Зведені бюджети (не тільки України, а й інших країн), які у більшості випадків, затверджуються з перевищенням видатків над доходами (іноді – навпаки), адже на стадії їх підготовки сума витрат значно перевищує можливі бюджетні надходження.

Термін «пропорційність», «диспропорційність» має ширшу сферу застосування в Україні (порівняно з терміном «дисбаланс»), наприклад, досліджуючи вікову структуру жінок в Україні, співвідношення слід трактувати як «диспропорційні» і навряд чи до них можна застосувати термін «незбалансованість», оскільки використання цих диспропорцій у системі балансу неможливе априорі, враховуючи важливість природних чинників.

Тобто у Проекті LINK термін «*imbalance*» міг бути без будь-якої втрати змісту доповідей замінений іншими, близькими до нього, термінами, які частіше вживаються в економічній літературі. Швидше за все його згадування вперше викликало «ланцюгову реакцію» щодо подальшого використання у назвах доповідей цього Проекту, ознайомлення з якими підтвердило висновок, що термін «*imbalance*» є лише одним з інших численних синонімів, яким зазвичай міжнародні організації характеризують економічний розвиток країн, регіонів, світу в цілому у статичній та динамічній. Отже, в контексті цих доповідей він має значення певних відхилень від більш бажаних тенденцій і, зокрема (що особливо не підкреслюється), від базових цілей Декларації тисячоліття, хоча, на нашу думку, в цьому випадку доцільніше використовувати категорію «диспропорційність».

Серйозні міжнародні дослідження щодо структурних порівнянь і можливостей виявлення диспропорцій розпочалися у повоєнні роки. Одним з найбільш вагомих міжнародних документів, спрямованих на певне подолання найгостріших проявів диспропорційності у світовому масштабі слід вважати прийнятту 189 країнами світу на сесії Генасамблеї ООН у 2000 р. Декларацію тисячоліття.

Вона окреслює вісім найбільш гострих соціально-економічних диспропорцій сучасності – домовленості про позбавлення людства від бідності і, хоча

¹⁴Большая советская энциклопедия : в 30 т. / гл. ред. А.Прохоров. – [3-е изд.]. – М. : Большая советская энциклопедия, 1969–1978. – Т. 17: Моршин – Никиш. – 1974. – 616 с.

¹⁵Большая советская энциклопедия : в 30 т. / гл. ред. А.Прохоров. – [3-е изд.]. – М. : Большая советская энциклопедия, 1969–1978. – Т. 2: Ангола – Барзас. – 1970. – 632 с.

Декларація має форму політичного документа, в основі якої лежать найгостріші економічні та соціальні диспропорції сучасності – між розвиненими країнами та країнами, які розвиваються, з особливим наголосом на стан найменш розвинених країн, уже в рік прийняття Декларації вказувалося: «важко уявити, що найбідніші країни будуть спроможні досягти 1–7 цілей, передбачених цією Декларацією, без кардинальної зміни політики багатих держав, яка подається у цілі 8».

За кожною з цілей Декларації тисячоліття можна наводити численні статистичні таблиці та десятки сторінок текстового аналітичного матеріалу, поданого в аналітично-статистичній частині «Доповіді про людський розвиток 2003 р.», але основний і дуже невтішний висновок полягає в тому, що за останнє десятиріччя понад 50 країн (а це більше чверті країн світу) стали ще біднішими.

Термін дисбаланси у останні роки використовувався у Звіті Європейської комісії «Про профілактику та корекцію макроекономічних дисбалансів» у якому визнано що «однією із основних причин сучасної економічної кризи є великі та постійні макроекономічні дисбаланси (*imbalances*), які накопичилися протягом останнього десятиліття й відображені у значних і постійних зовнішніх дефіцитах і надлишках, постійній втраті конкурентоспроможності, виникненні заборгованості і спекуляцій на ринку нерухомості. Вони не тільки викликали макроекономічні труднощі для держав-членів, але також привели в дію «механізми перетікання», які стають загрозами для Єврозони.

Цей звіт механізму попередження (ЗМП) є першим кроком у реалізації нової процедури спостереження для упередження і корекції макроекономічних дисбалансів, тобто процедури виявлення макроекономічних дисбалансів – ПВД (табл. 1.1)¹⁶.

Таблиця 1.1

Табло індикаторів і орієнтовних порогів

Зовнішні дисбаланси і конкурентоспроможність					
Показник	Середньорічний баланс поточного рахунку (розрахований за 3 роки), % до ВВП	Чиста міжнародна інвестиційна позиція, % до ВВП	% зміни (за 3 роки) Реального ефективного обмінного курсу, як дефлятор використовується гармонізований ІСЦ (НІСР) порівняно з 35 промислово розвиненими країнами	% зміни (за 5 років) частки ринку, призначеної на експорт	% зміни (за 3 роки) у номінальних витратах на працю у вартості одиниці продукції (б)
Джерело даних	Статистика Платіжного балансу, Євростат	Статистика платіжного балансу, Євростат	Показник Генерального директорату Європейської комісії з економіки та фінансів (DG ECFIN), база даних щодо цінової конкурентоспроможності та конкурентоспроможності за витратами	Статистика платіжного балансу, Євростат	Євростат
Орієнтовний поріг	+6/-4%	-35% нижній квартиль	+ / -5% для Єврозони + /-11% для інших нижні і верхні квартилі ЕА / +на невизначений термін ЕА	-6% нижній квартиль	+9% € +12% без € верхній квартиль € А3 рр.

¹⁶ Alert Mechanism Report / European Commission. – Brussels, 2012. – P. 3.

Період для розрахунку порогу	1970–2007	Перший доступний рік (зсередини 1990-х років) – 2007	1995–2007	1995–2007	1995–2007
<i>Деякі додаткові показники, які будуть використовуватися в економічних читаннях</i>	<i>Чисте кредитування /запозичення по відношенню до ROW (Рахунок операцій з капіталом+ Сальдо рахунку поточних операцій у % від ВВП)</i>	<i>Чистий зовнішній борг, % від ВВП</i>	<i>Реальний ефективний курс по відношенню до інших країн Єврозони</i>	<i>Частка експорту в обсягах товарів; продуктивність праці; тренд зміни сукупної факторної продуктивності</i>	<i>Номинальні витрати на працю у вартості одиниці продукції (зміни за 1, 5, 10 років); Ефективні витрати на працю у вартості одиниці продукції по відношенню до інших країн Єврозони. Інші показники виміру продуктивності</i>
Внутрішні дисбаланси					
Показник	% зміни до попереднього року дефлятованих цін на житло (в)	Рух кредитних коштів у приватному секторі, % від ВВП (г), (д)	Заборгованості приватного сектора, % від ВВП (г), (д)	Загальний державний борг, % від ВВП (е)	Середній рівень безробіття за 3 роки
Джерело даних	Гармонізований індекс цін на житло від Євростату, комплектується ЄЦБ, ОЕСР і дані БМР	Євростат для річних даних і QSA, ЄЦБ для квартальних даних	Євростат для річних даних і QSA, ЄЦБ для квартальних даних	Євростат (EDP – договір визначення).	Євростат
Орієнтовний поріг	+6% верхній кuartиль	+15% верхній кuartиль	160% верхній кuartиль	+60%	+10%
Зовнішні дисбаланси і конкурентоспроможність					
Період для розрахунку у порогу		1995–2007	1994–2007		1994–2007
<i>Деякі додаткові показники, які будуть використовуватися в економічних читаннях</i>	<i>Реальні ціни на житло (зміни протягом 3 років) і номінальна ціна на житло (зміни за 1 і 3 роки). Житлове будівництво</i>	<i>Індикатор зміни фінансових зобов'язань неконсолідованого фінансового сектору і відношення залученого капіталу до акціонерного капіталу</i>	<i>Борг приватного сектора на основі консолідованих даних</i>		

Примітка. (а) використовується для торгових партнерів ЄС НІСР, в той час як для торгових фінансових партнерів – не членів ЄС застосовується дефлятор на основі індексу споживчих цін за СІПЦ методологією;
(б) використовується співвідношення індексу номінальної компенсації за співробітника до реального ВВП на людину;
(в) зміна ціни на нерухомість щодо дефлятора споживання;
(г) приватний сектор, визначений як нематеріальні корпорації, домогосподарства та некомерційні установи;
(д) сума кредитів та цінні папери, крім акцій та пасивів, що не об'єдналися;
(е) стійкість громадських фінансів не буде оцінено в контексті МІР, це питання охоплене в ПСР.

Можна погодитись, що будь-які соціально-економічні пропорції містять в собі певні елементи диспропорційності і коли їх кількісні характеристики дають змогу ідентифікувати негативні зміни в економічних процесах, тоді можна розглядати та трактувати їх вплив як негативний. Проте слід зазначити, що будь-яких загальноприйнятих кількісних показників не існує, тому диспропорційність необхідно розглядати залежно від об'єкта і суб'єкта дослідження, що дає можливість констатувати два варіанти впливу на економічний розвиток – позитивний та негативний, незважаючи на закладений у термін негатив із філологічної точки зору.

1.2. Диспропорційність та економічне зростання: еволюція та особливості впливу

Еволюція теоретичних уявлень про економічне зростання. Економісти-класики передовсім намагалися з'ясувати, який саме процес лежить в основі *тривалого зростання* сукупного доходу і сукупного продукту країни.

Цей інтерес засвідчив А. Сміт у самій назві своєї праці: «Дослідження про природу і причини багатства народів» (1776)¹⁷. Розвиваючи характерну для досліджень XVIII ст. доктрину природного права, засновник класичної політичної економії стверджував, що справедлива правова система, яка дозволяє кожній людині вільно і необмежено переслідувати власну вигоду й водночас не надає комусь особливих привілеїв або обмежень, – це й є найкращим засобом для сприяння зростанню багатства. В атмосфері просвіченого егоїзму воно буде, як вважав А. Сміт, забезпечуватися завдяки «поділу праці» і спеціалізації. Однак поділ праці може зайти досить далеко лише завдяки нагромадженню капіталу. Звідси, на думку А. Сміта, необхідною передумовою економічного зростання є заощадження.

Фактором, що обмежує поділ праці, є «розміри ринку». Внутрішня і міжнародна торгівля здійснює сприятливий вплив на зростання національного багатства, забезпечуючи достатній попит. На думку великого шотландця, процес зростання багатства спочатку виступає як кумулятивний результат дії таких факторів, як: все більш глибока спеціалізація; приріст заощаджень внаслідок притоку доходів; здатність і зацікавленість підприємств впроваджувати «удосконалення у мистецтво праці» (тобто технічні нововведення) завдяки спеціалізації.

Характерне для А. Сміта акцентування на ролі нагромадження капіталу стало найважливішим елементом багатьох більш пізніх теорій економічного зростання. Смітівська концепція зростання багатства як поступового самодостатнього процесу згодом поділялась більшістю економістів класичного й неокласичного напрямів.

Висунуті А. Смітом положення отримали розвиток у працях наступних представників класичної школи. Так, Д. Рікардо у своїй праці «Принципи

¹⁷Сміт А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит ; пер. с англ. под науч. ред. П. Н. Клюкина ; авт. предисл. В. С. Афанасьева. – М. : Эксмо, 2009. – 956 с.

політичної економії та оподаткування» (1817), розробив порівняно строгу теорію економічного зростання, надавши йому динамічного характеру і зробивши акцент на ролі розподілу доходів по факторам виробництва¹⁸. Ключовим елементом його концепції є нагромадження капіталу, яке здійснюється за рахунок чистого доходу (тобто надлишку над вартістю товарів, необхідних для підтримання життєздатності робочої сили) завдяки заощадженням капіталістів. Д. Рікардо також розвинув концепцію порівняльних переваг, яка зміцнила теоретичні обґрунтування висновку, зробленого А. Смітом, про вигоди, які приносить зовнішня торгівля¹⁹.

Щодо сучасних підходів до аналізу економічного зростання, то вони були сформовані на основі кейнсіанської теорії макроекономічної рівноваги та неокласичної теорії виробництва. Саме вони зумовили появу двох основних напрямів дослідження проблем економічного зростання – кейнсіанського (пізніше некейнсіанського) та неокласичного. Неокласична теорія походить своїм корінням до теоретичних поглядів Ж-Б. Сея й отримала остаточне вираження у працях Дж. Б. Кларка та кейнсіанській теорії макроекономічної рівноваги.

У центрі неокласичного напрямку постала ідея оптимальності ринкової системи, розглянутої як дієвий саморегулюючий механізм, який дозволяє оптимально використати усі виробничі фактори не тільки кожному економічному суб'єктові, але й економіці в цілому. Вільна конкуренція через ринкові ціни автоматично забезпечує ринкову рівновагу або стан оптимальності, створивши умови для отримання максимальної корисності.

Проблеми ж динаміки ефективного попиту, використання інвестицій і поняття мультиплікатора досліджувало некейнсіанство. Саме з динамікою споживання і нагромадження Дж. М. Кейнс пов'язував обсяг і динаміку національного доходу.

Важливим фактором стали й сформульовані Р. Харродом і Є. Домаром умови динамічної рівноваги в моделі зростання, побудованої на основі кейнсіанської теорії²⁰. У їхній моделі показано, що нагромадження капіталу здійснюється, якщо темпи зростання національного продукту дорівнюють відношенню норми нагромадження до коефіцієнту капіталомісткості. І хоча така формула склалася як умова рівноваги між пропозицією і попитом в рамках кейнсіанської концепції, ця умова незабаром стала широко використовуватися в аналізі й проблематики країн, що розвиваються.

Значення ж інших факторів виробництва визнавалося лише непрямо, у зв'язку з питанням про можливість абсорбування капіталу («absorptive capacity» for capital). Сама поява у формулі Харрода-Домара норми заощадження також

¹⁸Рікардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения / Давид Рикардо. Сочинения ; пер. фр. под ред. М.Н. Смит. – Т. I. – М., Госполитиздат, 1955. – 360 с.

¹⁹ Афанасьев В. С. Давид Рикардо / В. С. Афанасьев. – М. : Экономика, 1988. – 128 с.

²⁰Harrod R. F. An Essay in Dynamic Theory / R. F. Harrod // The Economic Journal. – 1939. – Vol. 49, No. 193 (Mar.). – P. 14–33; Domar E. D. Expansion and Employment / E. D. Domar // The American Economic Review. – 1947. – Vol. 37, No. 1 (Mar.). – P. 34–55; Domar E. D. The Problem of Capital Accumulation / E. D. Domar // The American Economic Review. – 1948. – Vol. 38, No. 5 (Dec.). – P. 777–794.

означала посилення акценту на аспектах інвестиційного процесу, які відносяться до забезпечення коштів для інвестицій.

Висновки та рекомендації, що випливали з кейнсіанської економічної теорії, широко використовувалися у розробці економічних програм в США, Японії та країнах Західної Європи, що дало змогу деформувати цикли, в результаті чого економічні кризи ставали менш тривалими й глибокими.

Наприкінці 1940-х рр. побачили світ праці Є. Домара, Р. Харрода, У. Фелнера, Д. Хамберга, Дж. Робінсон та ін., які розвивали неокейнсіанську теорію економічного зростання. Принципово новий підхід, застосований кейнсіанськими теоретиками до аналізу економічного зростання, полягав у тому, що вони виходили із вирішальної ролі сукупного попиту, який визначає основні параметри стану економіки та фактори її зростання; припускали, що заощадження є постійною частиною національного доходу; виходили із залежності поточного приросту продукції від інвестицій та капіталомісткості продукції; обраховували загальну потребу в робочій силі за допомогою коефіцієнту трудомісткості продукції.

Починаючи з середини 1950-х рр. теорії економічного зростання суттєво змінюються. Послаблюється увага до проблем динамічної рівноваги, на перший план висувається проблема потенційно можливих темпів зростання і факторів, що їх визначають. Змінюються теоретичні засади і методи дослідження цієї проблеми. Відправним пунктом її розв'язання стає неокласична теорія виробництва, положення якої використовуються для аналізу макроекономічних проблем зростання і закладаються в основу неокласичної теорії економічного зростання.

Неокласична теорія економічного зростання Р. Солоу та побудована на її базі модель стала відправною точкою всіх сучасних досліджень економічного зростання. Ця теорія дала змогу обґрунтувати окремі аспекти політики зростання економіки й, крім того, застосування виробничих функцій до аналізу статистичних даних, що характеризують процес економічного зростання в країні, поклало початок дослідженням з оцінки ролі окремих факторів зростання, які є результатом прогресу науки, вдосконалення системи освіти, поліпшення розміщення й організації виробництва, тобто технічного прогресу в широкому розумінні слова.

Проте в ході кембриджської дискусії теорія Р. Солоу та інших неокласичних авторів зустріла серйозні заперечення. Дійсно, теорія зростання Р. Солоу базується на неокласичній концепції агрегованого капіталу і законі спадної віддачі. Оскільки технічний прогрес потребує зростаючих капітальних витрат, то спадна віддача капіталу може бути компенсована підвищенням норми заощаджень, яка надає економіці імпульс стійкості на заданій траєкторії зростання.

Прогалини в теорії економічного зростання Р. Солоу зумовили появу нових теорій та моделей економічного зростання, у яких фактори зростання виводяться на основі їх розв'язання, тобто визначаються ендогенно.

Зовні моделі ендогенного зростання схожі на неокласичні, але відрізняються від них вихідними положеннями та узагальненнями і

висновками. Найвідомішими моделями ендogenous зростання є моделі, запропоновані П. Ромером і Р. Лукасом. Основною властивістю моделі АК, розробленої Р. Лукасом, є постійна гранична продуктивність капіталу, яка стає можливою завдяки включенню до моделі не лише фізичного, а й людського капіталу. Одним із альтернативних способів розширення поняття капіталу для отримання ендogenous зростання є інтерпретація П. Ромера, який запропонував розглядати капітал як комбінацію фізичного капіталу і продукту інвестицій у дослідження і розробки (*R&D*).

Важливі дослідження умов ендogenous зростання були здійснені й іншими вченими. Зокрема, розроблено моделі ендogenous зростання з недосконалою конкуренцією, до числа яких входять моделі Ромера, Гроссмана-Хелпмана та Агіона-Хьюїта. Так, у моделях Ромера підприємства винаходять нові продукти, Агіона-Хьюїта – нові технології з метою витіснення з ринку підприємств із застарілими технологіями, а в моделях Гроссмана-Хелпмана – і нові продукти, і нові технології. По суті, в моделі Агіона-Хьюїта використовується ідея «креативної руйнації» Й. Шумпетера.

Зазначимо, що вагомий внесок у розробку теорій економічного зростання здійснено також К. Ерроу та Е. Шешинським, які запропонували підхід до побудови моделей економічного зростання, що спирався на механізм врахування додаткових видів продукції або інвестицій.

Видатний американський економіст С. Кузнец, досліджуючи проблеми економічного зростання, ґрунтовно проаналізував наступне: динаміку темпів зростання за період 100 років та їхній взаємозв'язок зі змінами населення та циклами; заощадження та приріст основного капіталу; зв'язок структурних змін зі зростанням продуктивності; розподілення зростання і доходу; здійснив порівняльний аналіз національного доходу і зростання за окремими країнами. Одним із перших він зазначив роль людського капіталу як фактору економічного зростання, наголошуючи на тому, що самим великим капіталом країни є її люди з їх майстерністю, досвідом і спонуканнями до корисної економічної діяльності.

Нагадаймо, що економічна думка Заходу аж до 1960-х рр. трактувала процес економічного зростання доволі однобічно, розуміючи під ним лише кількісне зростання окремих макроекономічних показників, таких як темпи зростання ВВП, виробництва і споживання на душу населення. У цей час основне кредо економічної науки зводилось до ідеї, що забезпечення найвищих темпів економічного зростання є найважливішою метою, досягнення якої ледь не автоматично забезпечує шлях до розв'язання усієї решти проблем. При цьому розумілося, що від більшості з них можна позбавитися, надаючи субсидії неефективним ланкам економіки, сплачуючи допомоги безробітним, здійснюючи охорону довкілля тощо. Однак така постановка питання призвела до нагромадження у суспільстві старих і нових суперечностей, не тільки економічних, але й соціальних, політичних та екологічних.

Згодом, наприкінці 1960-х – початку 1970-х рр., загострення протиріч призвело до гострих теоретичних дискусій навколо самої правомірності абсолютизації економічного зростання. На противагу ідеології необмеженого

економічного зростання, його критики проголосили концепцію нульового зростання. Найбільш відомими дослідженнями в цьому напрямку стали доповіді Римському клубові, у яких було здійснено спробу екстраполяції існуючих світових тенденцій зростання населення і промислового виробництва, споживання сировини і палива, потреб у продуктах харчування, забруднення навколишнього середовища, внаслідок чого вимальовувалася перспектива світової катастрофи.

Однак концепцію нульового зростання одразу було піддано гострій критиці. Так, ортодоксальні економісти угледіли у такій постановці питання загрозу самим основам ринкової економіки та можливостям подальшого нарощування прибутків фірм. Більшість західних фахівців підкреслювала, що теорія «нульового зростання» невідворотно призведе до загострення соціальних протиріч і підірве «суспільство добробуту». Деякі засновували свою критику на тому, що метод екстраполяції є неправомірним і звинувачували прибічників теорії нульового зростання в ігноруванні можливості подолання багатьох проблем через розвиток науки і техніки.

Дискусії навколо різних концепцій економічного зростання довели, що в економістів не було і немає однозначного ставлення до нього, оскільки зростання супроводжується і позитивними, і негативними наслідками. Тому виникла дилема збереження всього позитивного, що дає зростання економіки, і усунення або, принаймні, мінімізації його вад. Для розв'язання цієї дилеми економісти погодилися з тим, що реальний розвиток економіки охоплює більш широке коло процесів, ніж вони раніше враховували у своїх теоретичних моделях. Символізуючи це зрушення, поняття «економічне зростання» в лексиконі західних економістів все частіше стало замінюватися на поняття «економічний розвиток», що передбачає невідворотну спрямованість закономірного розвитку об'єктів матеріального і духовного виробництва, результатом якого є новий якісний стан об'єкту, в тому числі перебудова його складу і структури. Ці якісні зміни можливі й у процесі економічного зростання. З цього випливає, що економічний розвиток передбачає і кількісні, і якісні зміни.

Так склався інший підхід до динамічних процесів в економіці, який сьогодні використовується в теоріях економічного розвитку, відтворення, постіндустріального та інформаційного суспільства.

Проблеми, які виникли в економіці країн, що розвивалися на основі теорій і моделей західних теоретиків економічного зростання, примусили останніх переглянути свої погляди на сутність економічного зростання. У науковий оборот були введені терміни «економічне зростання» та «економічний розвиток». Відповідно, економісти Заходу почали розрізняти теорію зростання, яка розглядає процеси економічного піднесення, передусім, в розвинених країнах, та теорію розвитку, яка вивчає зміни в економіці країн, що розвиваються. Так, американський економіст Г. Еклі, вказуючи на два типи економічного зростання, писав: «Перший тип зростання, або розвитку, полягає в переході від нерозвиненої до розвиненої економіки, другий – це зростання

розвиненої економіки»²¹. Перший тип зростання, на його думку, містить багато аспектів культурної і соціальної організації, таких, як перехід від позаекономічної мотивації дій до економічної, від поведінки, заснованій на звичаях, – до раціональної поведінки.

Різний підхід до динамічних процесів в економічній сфері був обумовлений, насамперед, незбігом економічного зростання із розвитком. Хоча в економічній думці ще донедавна панувала парадигма зростання, згідно з якою економічне зростання – це локомотив розвитку, однак обмежені, або далеко не задовільні соціальні результати економічного зростання в країнах, що розвиваються, поставили під сумнів цю парадигму²². Серйозні сумніви стосовно правомірності ототожнення економічного зростання та економічного розвитку і зведення економічного зростання до зростання душевого доходу були породжені невдалим досвідом незалежного розвитку колишніх колоній. В багатьох країнах, що розвиваються, в 50-60-ті рр. ХХ ст. були досягнуті високі темпи зростання ВВП і душевого доходу, однак у більшості випадків їм так і не вдалося підвищити життєвий рівень населення. Більш того, навіть у випадку успішного зростання показника національних заощаджень, який розглядався в 60-70-ті рр. ХХ ст. як основна детермінанта економічного зростання, в ряді країн, наприклад в Індії, довгий час не вдалося підвищити темпи економічного зростання. Таким чином, історичний досвід розвитку країн Третього світу призвів до усвідомлення неспроможності традиційного трактування економічного розвитку як економічного зростання.

В економічній літературі зустрічаються різні визначення економічного зростання. Найбільш поширеною думкою є уявлення про економічне зростання як стану постійного збільшення доходу (ВВП) на душу населення. Однак наведена думка в економічних працях так чи інакше варіюється. Так, американський економіст К. Ландауер пише: «Економічне зростання може бути визначене або як зростання виробництва, або як розширення здатності до виробництва»²³. Це означає, що економічне зростання має місце і при зниженні темпів випуску продукції, якщо в цей період відбулося збільшення потужності підприємств. Дж. Кендрік не погоджується з таким тлумаченням зростання, вважаючи, що воно має вимірюватися лише приростом чистого національного продукту у постійних цінах, оскільки мета виробництва полягає, на його думку, у задоволенні поточних потреб людей та у створенні матеріальних благ для розширення виробництва. Але й він пропонує прийняти до уваги недовантаження підприємств, оскільки невикористані потужності можуть стати чинником швидкого розширення виробництва²⁴. С. Кузнец трактує економічне

²¹Ackley G. *Macroeconomic Theory* / G. Ackley. – New York : The Macmillan Company, 1961. – P.505.

²² Вдовічен А. А. Аналіз макроекономічних пропорцій, структурних змін та особливостей економічного зростання в Україні / А. А. Вдовічен // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2012. – № 3. – Т. 1. – С. 208–215; Vdovichen A. A. Determination of the main tasks, directed at the improvement of investment climate of Ukrainian regions in the conditions of transboundary collaboration / A. A. Vdovichen // *Gospodarka Regionalna i Turystyka. Wyższa Szkoła Ekonomii, Turystyki i Nauk Społecznych w Kielcach. Studia i materialy*. – Kielce, 2010. – Zeszyt 7. – P. 301-306.

²³ Landauer C. *Contemporary Economic Systems: A Comparative Analysis* / C. Landauer. – Philadelphia: J.B. Lippincott Company, 1964. – P.39.

²⁴*Inflation, Growth and Employment*. Englewood Cliffs. – New Jersey : Prentice-Hall, Inc., 1964. – P. 258.

зростання як постійне збільшення виробництва благ, призначених для задоволення людських потреб. При цьому він вводить нове поняття – «сучасне економічне зростання», яке, на його думку, характеризується високими темпами зростання населення, збільшенням виробництва продукції на душу населення і зростанням сукупного національного продукту²⁵. А на думку Р. Дорнбуша і С. Фішера, «завжди, коли йдеться про зростання або темпи зростання і немає жодних супровідних термінів, то маються на увазі темпи приросту реального ВВП»²⁶.

В рамках даної роботи немає можливості висвітлити усі аспекти дефініції «економічне зростання». Тому зазначимо, що в сучасній економічній теорії під економічним зростанням найчастіше розуміють не короткострокові підйоми реального обсягу виробництва, а його зміни, пов'язані з розвитком продуктивних сил на довгостроковому часовому інтервалі. В цьому випадку предметом вивчення є зростання потенціального обсягу виробництва, який трактується як рух від одного довгострокового стану рівноваги до іншого.

При такому підході в центрі уваги знаходяться темпи економічного зростання та фактори пропозиції. При аналізі реального економічного зростання предметом вивчення є не тільки фактори, що визначають економічну динаміку, але й зміни галузевих та відтворювальних пропорцій, трансформація інституційної структури в процесі економічного зростання, державна політика по стимулюванню чи стримуванню темпів зростання, причини відставання реального обсягу виробництва від потенційного тощо²⁷.

Сутність реального економічного зростання складається у розв'язанні та відтворенні на новому рівні основного протиріччя економіки: між обмеженістю виробничих ресурсів та безмежністю суспільних потреб. Розв'язання цієї суперечності можливе, насамперед, за рахунок збільшення виробничих можливостей та їх ефективного використання, а також розвитку суспільних потреб.

При розгляді питання про природу економічного зростання важливо також зупинитися на зрушеннях у загальних концепціях і методології аналізу, що здійснили найбільший вплив на еволюцію теорії економічного зростання і поступову її трансформацію у теорію економічного розвитку.

Як зазначалося вище, упродовж 50-60 років ХХ ст. основне кредо економічної науки зводилось до ідеї, що забезпечення найвищих темпів економічного зростання є найважливішою метою, досягнення якої ледь не автоматично забезпечує шлях до розв'язання усієї решти проблем. Однак така постановка питання призвела до нагромадження у суспільстві старих і нових протиріч, не тільки економічних, але й соціальних, політичних, екологічних тощо. Згодом, наприкінці 60-х – початку 70-х років ХХ ст. загострення протиріч призвело до гострих теоретичних дискусій навколо самої

²⁵Kuznets S. Postwar Economic Growth Four Lectures / S. Kuznets. – Cambridge : The Belknap Press of Harvard University Press, 1964. – P. 37.

²⁶Дорнбуш Р. Макроекономіка / Р. Дорнбуш, С. Фішер ; пер. з англ. В. Мусієнко та В. Овсієнко. – К. : Основи, 1996. – С. 21.

²⁷Вдовічен А. А. Причини диспропорційного розвитку світової економіки / А. А. Вдовічен // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. – 2013. – Вип. II (50). Економічні науки. – С.75–83.

правомірності абсолютизації економічного зростання. Критика теорії економічного зростання набула драматичних форм. Форсоване економічне зростання подавалося тут у вигляді системи цінностей та механізмів регулювання економічного розвитку, які явно недооцінюють багато питань, вкрай важливих для добробуту суспільства.

На противагу ідеології необмеженого економічного зростання, його критики проголосили теорію «нульового зростання». Найбільш відомими дослідженнями цього напрямку стали доповіді Римському клубу. В першій з них – «Границі зростання» здійснено спробу екстраполяції існуючих світових тенденцій зростання населення і промислового виробництва, споживання сировини і палива, потреб у продуктах харчування, забруднення навколишнього середовища, внаслідок чого вимальовувалася перспектива світової катастрофи²⁸.

У другій доповіді, по суті, проводилася та ж сама думка, але з розбивкою по регіонах та з більшою кількістю уточнень і застережень²⁹.

Теорію «нульового зростання» одразу було піддано гострій критиці з різних позицій. Ортодоксальні економісти угледіли у такій постановці питання загрозу основам ринкової економіки та можливостям подальшого нарощування прибутків фірм. Більшість західних соціологів підкреслювала, що «нульове зростання» невідворотно призведе до загострення соціальних протиріч і підірве «суспільство добробуту»³⁰. Деякі засновували свою критику на тому, що метод екстраполяції є неправомірним, і звинувачували прибічників «нульового зростання» в ігноруванні можливості подолання багатьох проблем через розвиток науки і техніки³¹.

Найбільш вживаним визначенням поняття «економічне зростання» є його інтерпретація, по-перше, як простого приросту реального ВВП країни, або його реального обсягу на душу населення; по-друге, як нарощення виробничих потужностей внаслідок кількісного збільшення чинників виробництва, що використовуються у даному періоді порівняно з попереднім. Інакше кажучи, економічне зростання є всезростаючою здатністю країни до реалізації своїх виробничих можливостей.

Вважається, що суть економічного зростання полягає у розширеному відтворенні одних і тих же самих товарів і послуг з використанням незмінної техніки і технології. Тобто, гіпотетична країна виробляє у поточному році ті ж самі види продукції *a* і *b*, що і в минулому році, але у більшому обсязі.

Сучасні моделі економічного зростання. Економічна криза 1973-1975 рр. сприяла формуванню нового впливу, визнаним лідером якого стала представниця кембриджської школи Джоан Робінсон. Суть її теорії полягала в тому, що темпи зростання суспільного продукту залежать від розподілу національного доходу, що, у свою чергу, є функцією нагромадження капіталу.

²⁸The Limits to Growth. [D. H. Meadows, D. L. Meadows, J. Randers, W. Behrens]. – New York : Universe Books, 1972. – 205 p.

²⁹Mesarovic M. Mankind at the Turning Point / M. Mesarovic, E. Pestel. – New York : Dutton, 1974. – 210 p..

³⁰The Third Century. America as a Post-Industrial Society / ed. by S. M. Lipset – Hoover Institution Press, Stanford University, 1979. – 471 p.

³¹Thinking about the Future. A Critique of The Limits to Growth / ed. by H.S.D. Cole et al. – Sussex, 1973. – 224 p.

Саме швидкість нагромадження капіталу визначає норму прибутку, а отже й частку прибутку в національному доході.

Реальне значення посткейнсіанської теорії полягало в тому, що в ній була розпочата спроба узгодити пропорції розподілу із пропорціями відтворення.

Нині все більшого поширення отримують моделі ендогенного зростання, де акцент робиться на таких ресурсах, як «суспільні блага», на які не поширюється неокласичний принцип убутної продуктивності; згідно із цими моделями, відбувається зміна джерел зростання – фізичне нагромадження поступається місцем інтеграції технологічних інновацій в економіку, яка стає, тим самим, «економікою знань».

У нинішньому найпоширенішому тлумаченні «економічне зростання» є кількісно-якісними змінами результатів та факторів виробництва.

На макроекономічному рівні основними показниками динаміки економічного зростання є: а) збільшення за певний період часу обсягу реального ВВП у цілому та ВВП на душу населення (з урахуванням зміни рівня цін); б) темпи зростання ВВП у цілому та на душу населення. Отриманий приріст реального продукту може використовуватися для більш ефективного задоволення потреб або розробки і реалізації нових програм.

Аналізуючи економічне зростання, слід мати на увазі, що воно є складним довготерміновим процесом усього комплексу економіки. Тим самим, економічне зростання, що на перший погляд відображає лише кількісне прирощення створеної продукції, у довгостроковій перспективі неможливе без економічного розвитку. Внаслідок таких змін створюються передумови економічного зростання на новому якісному рівні.

При розгляді питання про сутність економічного зростання важливо зупинитися на тих змінах у загальних концепціях і методології аналізу, що здійснили найбільший вплив на еволюцію категорій «економічне зростання» та «економічний розвиток».

Скорочення розриву між розвитком та зростанням в економіці за допомогою технологічних інновацій та інформаційного менеджменту неможливо досягти, просто покладаючись на сили вільного ринку³². Виконання цього завдання потребує значного технологічного зростання держав, фірм і домогосподарств. Такою має бути стратегія, яка складає першорядний інтерес для всіх, включаючи бізнес і особливо компанії, що спеціалізуються на високих технологіях.

Отже, в західній економічній думці відбулася еволюція від поняття економічного зростання до складного комплексного поняття, тобто до поняття економічного розвитку.

Таким чином, аналіз теорій економічного зростання показав, що кожна з розглянутих теорій була розроблена відповідно реальному стану справ в економіці й містила відповіді на нагальні питання того періоду розвитку, що розглядався. Водночас, в кожній з наведених теорій фактор капіталу виявлявся

³² Вдовічен А. А. Роль світової тріади в диспропорційному розвитку глобальної економіки / А. А. Вдовічен // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. – 2013. – Вип. IV (52). Економічні науки. – С. 49–59.

ключовим у забезпеченні процесу зростання. Зокрема, неокейнсіанці розглядали інвестиції як рушійну силу економічного зростання, Р. Солоу здійснив спробу оцінити внесок праці та капіталу в економічне зростання, а прибічники теорії ендогенного зростання вперше використали концепцію сукупного капіталу в поясненні темпів приросту ВВП.

Та попри існування численних теорій економічного зростання, вибір адекватної теорії зростання для економіки України залишається украй актуальним. Однак, на нашу думку, саме положення теорії ендогенного зростання, які ґрунтуються не лише на кількісних, але й на якісних аспектах розвитку, здатні забезпечити наукове обґрунтування стабільного зростання національної економіки.

Щодо трактування форм проявів економічного зростання, то в економічній теорії склалися два основних підходи. Найбільш поширеним є розуміння економічного зростання як підсумкової характеристики розвитку національної економіки за певний період, яка вимірюється, або темпами зростання реального обсягу ВВП та інших макроекономічних показників (валового національного доходу, валового наявного доходу), або темпами їх збільшення в розрахунку на душу населення.

Необхідність використання того чи іншого способу вимірювання економічного зростання звичайно пов'язується із задачами дослідження. Перший спосіб вимірювання економічного зростання використовується, як правило, при оцінці темпів розширення економічного потенціалу країни, другий – при аналізі динаміки добробуту населення або порівнянні життєвого рівня в різних країнах та регіонах. Зараз в теоріях зростання превалює другий варіант вимірювання. Виходячи з нього, під економічним зростанням розуміється такий розвиток національної економіки, при якому темпи збільшення реального ВВП перевищують темпи зростання населення.

В Україні сьогодні існують два варіанти економічного зростання.

Перший з них пов'язаний з орієнтацією реалізації національних ресурсів на зовнішній ринок як найбільш сталий, надійний і доступний для вітчизняної економіки. У цьому випадку внутрішні інвестиції мають спрямовуватися на виробництво конкурентоспроможних вітчизняних товарів³³. При цьому попит формуватиметься й країнами, які купуватимуть українську продукцію.

Другий варіант пов'язаний із поживленням внутрішнього ринку. Однак це вимагає реорганізації виробництва та зростання ефективності на підприємствах. Через міжгалузеві зв'язки процес технологічного зростання буде відтворюватися. А головною умовою покращання має стати зниження неефективних витрат в економіці.

Забезпечення сталого економічного зростання. Економічне зростання може перериватися, коли країна впадає в стан господарської деградації і стає неспроможною нейтралізувати вплив дестабілізуючих факторів. У цьому випадку суспільство не здатне реалізувати свої цілі і уникнути зниження рівня

³³ Вдовічен А. А. Інвестиційний потенціал України в умовах глобалізації та транснаціоналізації економіки / А. А. Вдовічен // Функціонування євро регіонів в умовах трансформаційної економіки : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 7-8 травня 2009 р.). – Чернівці, 2009. – С. 21–23.

добробуту своїх громадян. Тому надання економічному зростанню сталого характеру є найважливішим завданням економічної політики держави.

Умови загальної рівноваги орієнтуються на узгодження господарських зв'язків, що веде до скорочення витрат, пов'язаних із виробництвом, і надає йому сталого характеру. Це означає, що економічне зростання відбувається на збалансованій основі.

Збалансоване (рівноважне) зростання економіки передбачає узгоджений динамізм структурних блоків, які його складають. Таке зростання досягається за різних комбінаціях ресурсів. Результат може бути різним, а збалансованості можна досягти за різної ефективності виробництва.

«Збалансоване зростання» та «ефективне зростання» не є тотожними поняттями, хоча вони і передбачають одне одного.

Основні проблеми й загрози розвитку української економіки оцінюються, як правило, виходячи із закономірностей сучасного економічного зростання та внаслідок продовження тенденцій її структурної деградації. На основі цього обґрунтовується комплекс пропозицій з формування політики економічного зростання. Ці пропозиції враховують: а) особливості сформованого стану національної економіки; б) необхідність подолання існуючих диспропорцій і проблем, а також в) можливості активізації наявних конкурентних переваг і джерел зростання.

Дезінтеграція вітчизняної економіки й інколи розпад цілісних відтворювальних контурів на автономні елементи, частково влаштувавшись в зовнішні відтворювальні контури, мають негативні довгострокові наслідки. Втрата відтворювальної цілісності, руйнування основних елементів науково-промислового потенціалу, різке скорочення масштабів наукових досліджень і розробок, домінування в економіці зовнішніх стосовно неї відтворювальних контурів реально означають не тільки втрату економічної самостійності, але й зникнення внутрішніх джерел стійкого економічного зростання, роблять економіку уразливою від стану кон'юнктури світового ринку й накладають серйозні зовнішні обмеження на її розвиток.

Основоположна теза неоконсервативної концепції говорить: ринкова конкуренція незалежних виробників здатна виправити усі диспропорції забезпечити тривале економічне зростання, повну зайнятість і грошову стабільність. Виходячи з цього, необхідно виробити інструменти економічного зростання, завдяки яким:

1) зростання здійснюється високими темпами, забезпечуючи подвоєння ВВП за 9–10 років;

2) піднесення економіки супроводжується прогресивними структурними зрушеннями (тобто забезпечує диверсифікацію) й підвищує конкурентоспроможність країни;

3) зростання демонструє високі темпи і в середньостроковій, і довгостроковій перспективі, тобто є сталим³⁴.

³⁴Георгий Крючков: постановка вопроса о сотрудничестве Украины с НАТО и ОДКБ абсолютно адекватная, не нарушает статуса о внеблоковости Украины и заслуживает поддержки [Електронний ресурс] // ГПО «Український форум». – 2010. – 19 липня. – Режим доступу : <http://www.uf.org.ua/news/550/>.

Зростання вітчизняної економіки значною мірою спирається на поточну зовнішню кон'юнктуру, насамперед, на експорт металопродукції перших переділів та хімічної продукції. Пожвавлення виробництва та досягнута макроекономічна стабілізація так і не розв'язали гострих і складних протиріч національної економіки, навіть не забезпечили виходу ВВП на рівень кінця 1980-х рр. В країні спостерігаються тенденції погіршення якісних показників зростання. Відновлювальне зростання 2000-2008 рр. не принесло якісних змін, практично законсервувало процеси примітивізації національної промисловості. Реальний сектор вітчизняної економіки зберігає набутий у ході реформ сировинний переки.

Кількісні позитивні зміни в сировинному секторі та у виробництві окремих груп товарів масового споживання відбуваються на тлі подальшої деградації сектора високих технологій, які катастрофічно втрачають можливість навіть простого відтворення кадрового потенціалу й підтримання технологічної бази. Це майже нанівець зводить сподівання на економічне зростання за рахунок колишніх високих технологій. Україна майже не виробляє сучасної високоякісної конкурентоспроможної продукції масового попиту цивільного призначення.

Отже, факти красномовно свідчать про те, що в Україні відбувається зростання без розвитку, яке не може бути визнаним ні сталим, ні перспективним для країни.

Ситуація погіршується й через те, що у середині країни мало кому є споживати інновації. Господарські структури не мають достатньої економічної мотивації у вирішенні завдань технологічної та структурної модернізації виробництва, формування та освоєння нових товарних ринків. Низький інноваційно-технологічний рівень виробництва впливає навіть на таку, здавалося б, успішну галузь, як металургія, продукція якої лише частково покриває потреби внутрішнього ринку. Не вдається зупинити тенденцію старіння основних фондів, що негативно впливає на ефективність виробництва та приховує у собі перманентну загрозу техногенних катастроф.

На відміну від нових індустріальних країн і країн, що розвиваються, таких, як Бразилія, Росія, Індія і, особливо, Китай (БРІК), Україна поки що не змогла пробитися на широкий світовий ринок і зайняти на ньому власні надійні ніші з постачання готової, а не сировинної промислової і аграрної продукції.

Економічне зростання в Україні у післякризовий період, що розпочався у 2010 р., демонструвало переважно відновлювальний характер й поки що не сформувало стійких позитивних тенденцій розширеного відтворення. Монополізм різних структур вітчизняної економіки, нерозвиненість окремих ринків, особливо ринків наукоємної продукції, недоінвестування реального сектору – усе це сприяло виникненню від'ємного кореляційного зв'язку між вказаними параметрами.

Відсутнім був і прогрес у становленні інноваційних секторів. В економіці країни й досі продовжують погіршуватися перспективи переходу до інноваційного типу розвитку, а саме: інновації залишаються не запитаними, а галузі, здатні трансформувати їх у продукцію, зникають одна за одною. За

деякими розрахунками, у найближчій перспективі Україна буде вимушена придбавати за кордоном понад 2/3 технологій.

Через стагнацію інвестиційних процесів посткризове відновлення зростання не супроводжується якісними змінами у структурі виробництва ВДВ. Відтак підґрунтям цього відновлення не стали модернізація національної економіки та набуття нею сучасного рівня конкурентоспроможності.

Набуття нової якості економічного зростання. Активізація взаємодії у науково-технічній та інноваційній сферах сприятиме забезпеченню сталого економічного зростання на основі інноваційної моделі розвитку. У зв'язку із загостренням конкурентної боротьби вітчизняна економіка потребує концентрації чималих інвестиційних ресурсів на стратегічно важливих напрямках, а це, у свою чергу, вимагає переходу до цілеспрямованої інвестиційної політики, що сприятиме зміцненню процесів генерування інвестиційних ресурсів в країні, упорядкуванню їх використання.

Підвищення динаміки економічного зростання у довгостроковій перспективі на підґрунті підвищення продуктивності праці на інвестиційно-інноваційних засадах надасть можливість суттєво прискорити темпи зростання ВВП, забезпечити стійке підвищення доходів населення, підприємств і бюджету.

Реформи в національній економіці передусім повинні вирішувати завдання з відновлення високих темпів стійкого економічного зростання. Досягнення такої мети можливе лише в разі здійснення необхідних структурних змін та цілеспрямованої політики, сконцентрованої на найчутливіших «точках», що потребують реформування.

Створення умов для макроекономічної стабільності економіки, орієнтованої на зростання. Макроекономічні дисбаланси, нагромаджені ще в період ринкової трансформації, нині вимагають посилення заходів з макроекономічної стабілізації. При цьому системне подолання наслідків трансформаційної кризи потребує забезпечення взаємоузгодження та реалізації комплексу антикризових заходів зі стратегічними цілями структурно-інноваційних перетворень в національній економіці, що потребує посилення регулюючої ролі держави.

Проблема забезпечення економічного зростання в Україні є однією із найважливіших. Методологічною основою її дослідження є праці Дж. М. Кейнса, Е. Домара, Р. Ф. Харрода – розробників кейнсіанських моделей економічного зростання, а також неокласичної теорії, що йде своїми коріннями до теоретичних поглядів Ж-Б. Сея й що отримала остаточне вираження в працях Дж. Б. Кларка, неокласичній моделі зростання Р. Солоу, моделі ендогенного зростання Р. Лукаса і П. Ромера, наукових працях Т. Шульца і Г. Беккера про роль людського капіталу в моделях економічного зростання.

Забезпечення сталого зростання національної економіки у сучасний період вимагає системної модернізації економіки України. У зв'язку з цим головними завданнями державної політики на даному етапі є досягнення макроекономічної збалансованості на підставі формування нової якості економічного зростання на засадах раціоналізації використання національного потенціалу, формування

нових конкурентних переваг у відповідь на конкурентні виклики посткризового світу.

Упродовж 2010-2013 рр. країна дедалі більше концентрувалася на реалізації завдань створення передумов для стійкого економічного зростання на основі модернізації економіки. Водночас в економіці країни почали спостерігатися тенденції погіршення якісних показників зростання. Врешті-решт відновлювальне зростання 2000-х рр. не привело до якісних змін, практично законсервувало процеси примітивізації національної промисловості. Реальний сектор вітчизняної економіки й досі зберігає набуте у ході реформ низько-технологічний переки.

Рух до загальної економічної рівноваги зміцнює умови збалансованого економічного зростання, що долає господарські диспропорції. Виходячи з цього, слід виробити інструменти економічного зростання, завдяки яким: 1) зростання має здійснюватися високими темпами, забезпечуючи подвоєння ВВП за 9-10 років; 2) піднесення має супроводжуватися прогресивними структурними зрушеннями, забезпечуючи диверсифікацію й підвищуючи конкурентоспроможність країни; 3) зростання демонструє високі темпи і в середньостроковій, й у довгостроковій перспективі, тобто є сталим; 4) забезпечує зближення за рівнем економічного розвитку з розвиненими країнами (тобто темп зростання є більш високим, ніж середньосвітовий або ніж темп зростання у найбільш розвинених країнах).

Негативні наслідки деградації промислового та науково-технічного потенціалу країни. На сьогодні переважна більшість українських підприємств продовжує працювати на радянському обладнанні, використовуючи технічні та інноваційні розробки СРСР. За усі роки незалежності вітчизняною промисловістю не розроблено і не запущено у серійне виробництво жодного принципово нового зразка техніки. Дійшли до занепаду конструкторські бюро, а науково-дослідницька робота ведеться епізодично.

Українська економіка стала слабо диверсифікованою й, отже, вразливою до коливань кон'юнктури світових ринків, і характеризується низьким рівнем інновацій та ефективності використання ресурсів. Джерела експорту базуються на нарощуванні продукції металургії, хімії та аграрного сектору в умовах заниженого обмінного курсу гривні, і на сьогодні є фактично вичерпними. Країна вже не може підтримувати конкурентні позиції у світовій економіці за рахунок дешевизни робочої сили та економії на розвитку освіти і охорони здоров'я.

В країні почали спостерігатися тенденції погіршення якісних показників зростання. Врешті-решт відновлювальне зростання 2000-х рр. не принесло якісних змін, практично законсервувало процеси примітивізації національної промисловості. Реальний сектор вітчизняної економіки зберігає набутий у ході реформ низько-технологічний переки.

Основоположна теза неоконсервативної концепції проголошує: ринкова конкуренція незалежних виробників у змозі виправити усі структурні диспропорції й забезпечити тривале економічне зростання, якщо створити для неї сприятливі умови і не порушувати її механізму.

Сучасний етап соціально-економічного розвитку України вимагає орієнтувати економічну політику на невпинне скорочення існуючого розриву між Україною та розвиненими країнами світу. У зв'язку з цим ключовим завданням перед країною постає перехід від експортно-сировинного до інвестиційно-інноваційного типу економічного зростання і розвитку.

Найближчий період має стати важливим етапом прискорення соціально-економічного розвитку країни шляхом здійснення прогресивних структурних перетворень в економіці, поглиблення її зовнішньої інтегрованості та значного поліпшення діяльності ринкових інститутів, оскільки за протилежних умов Україна буде все більше і більше відноситися до числа країн з повністю залежним розвитком, у якій буде все більше нагромаджуватися рівень протиріч, а відтак – поглиблення диспропорційності.

Отже, мова має йтися про створення умов для ефективного і динамічного економічного зростання і розвитку, що базується на інвестиціях та інноваціях, які забезпечать структурно-технологічну модернізацію вітчизняної економіки.

Більшість українських підприємств ще й досі продовжує працювати на радянському обладнанні, використовуючи застарілі технічні та інноваційні розробки. За усі роки незалежності вітчизняною промисловістю не розроблено і не запущено в серійне виробництво жодного принципово нового зразка техніки. Дійшли до занепаду конструкторські бюро, а науково-дослідницька робота ведеться епізодично.

У зв'язку з цим вітчизняна економіка залишається слабо диверсифікованою і вразливою до коливань кон'юнктури світових ринків й характеризується низьким рівнем інновацій та ефективності використання ресурсів. Джерела вітчизняного експорту базуються на нарощуванні продукції металургії, хімії та аграрного сектору в умовах заниженого обмінного курсу гривні, й на сьогодні є фактично вичерпними. Країні вже все важче й важче підтримувати конкурентні позиції у світовій економіці за рахунок дешевизни робочої сили.

Криза 2008-2009 рр. наочно продемонструвала «ін'єкційну залежність» країни від імпорту готової продукції. Разом із виробництвом наукоємної продукції, яке скорочується, ці тенденції просто прирікають українську економіку на нееквівалентний зовнішньоекономічний обмін. Експортуючи напівфабрикати та імпортуючи енергоносії і готові вироби, Україна втрачає технологічну і природну ренту, фінансуючи тим самим науково-технічний і технологічний прогрес та економічне зростання за кордоном.

Успішне використання чинників економічного зростання дає змогу підвищити ефективність виробництва і домагатися збільшення ресурсів для вирішення нових завдань економічного розвитку й посилення позиції сталості економічної системи.

1.3. Диспропорційність та економічний розвиток

На думку провідних українських вчених-економістів, потенціал економічного розвитку нашої держави залишається досить потужним і водночас диспропорційним. Найбільша частка у загальному обсязі вітчизняного національного багатства – 66,4% припадає на людський потенціал та 32,1% на природно-ресурсний потенціал, решта 1,5% ділять між собою основний та фінансовий капітали³⁵.

Аналіз поточного стану національної економіки показує, що нерозв'язані проблеми нагромаджувалися в Україні довгий час, а реформи, спрямовані на усунення диспропорцій, фактично не проводилися. Внаслідок цього в країні істотно загальмувалися процеси подолання відтворювальних і структурних дисбалансів, технологічної модернізації та поліпшення основних фондів.

Для виправлення ситуації у 2010 р. було розпочато виконання Програми економічних реформ на 2010-2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава», основні положення якої були спрямовані на запобігання впливу на національну економіку негативних зовнішніх чинників, побудову стійкої економіки, відкритої та конкурентоспроможної у світовому масштабі. Послідовне проведення зазначених реформ мало сприяти створенню умов для подальшого стабільного економічного розвитку через створення в Україні системних довгострокових стимулів для активізації розвитку стратегічних галузей, особливо у вітчизняній промисловості.

Виконання даної Програми повинно забезпечити прискорення розвитку пріоритетних галузей національної економіки, сприяти позитивним структурним зрушенням в економіці, диверсифікації та зниженню енергоємності виробництва³⁶.

На сьогодні ж національна економіка, хоча й має достатньо високий ресурсний потенціал, не належить до держав з розвинутою індустріальною базою, оскільки у структурі національної економіки переважають галузі, які добувають сировину або випускають продукцію з низьким ступенем обробки для експорту, а завантаження потужностей яких залежить переважно від попиту на зовнішньому ринку.

Для подолання зазначених тенденцій у найближчі роки найважливішими завданнями державної політики мають стати розвиток високотехнологічних перспективних секторів, створення умов для проведення модернізації, технічного переоснащення, перепрофілювання діючих та відкриття нових підприємств.

Це тим більш важливо, оскільки у вітчизняній економіці в основному вичерпані можливості інерційного зростання, бо значна частка виробництва є

³⁵ Структурні зміни та економічний розвиток України: [монографія] / [Геєць В. М., Шинкарук Л. В., Артьомова Т. І. та ін.]; за ред. Л. В. Шинкарук; НАН України, Ін-т екон. та прогноз. – К., 2011. – С. 150–151.

³⁶ Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми активізації розвитку економіки на 2013-2014 роки» від 27.02.2013 р. № 187 (із змінами) [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/187-2013-п/paran11#n11>.

технічно й технологічно відсталою з високим ступенем зношеності основних фондів, низьким рівнем використання виробничих потужностей, високою енерго- та ресурсоемністю, відсутністю або низьким рівнем впровадження інновацій. При цьому не використовується значна частина науково-технічного потенціалу.

Післякризове відновлення в Україні майже не супроводжувалося усталенням моделі розвитку, більш здатної до незалежного розвитку та стійкості у глобальному середовищі³⁷. Саме тому забезпечення довгострокової макроекономічної стабільності залишається одним із провідних завдань економічної політики України.

Подальший розвиток економіки України має визначатися спроможністю знайти відповіді на виклики, що сформувалися під впливом глобальних тенденцій розвитку й перетворень у вітчизняній економіці.

Диспропорції й нові технологічні уклади. Основним двигуном розвитку економіки завжди були внутрішні диспропорції. Практично усі ті технологічні уклади, що значно змінювали економіку, появлялися за однаковою типовою схемою. Спочатку з'являвся новий продукт, що користувався на ринку підвищеним попитом, через що його виробництво зростало більш швидкими темпами, ніж економіка в цілому, а норма прибутку при його виробництві була значно вищою, ніж у середньому по промисловості. Як наслідок, цей продукт починав активно використовуватися в інших секторах економіки, як і пов'язані з ним технології. В результаті всі інші сектори підтягувалися услід за лідером, в них зростала продуктивність праці.

Наведений вище опис є узагальненим, проте дана схема відбиває основні умови формування нових технологічних укладів, що мали місце до останнього часу. Однак нинішня технологічна революція, що пов'язана з розвитком інформаційних технологій, різко вибивається із загальної картини. Справа в тому, що головним феноменом сучасної світової економіки є глибока диспропорція між новими, інформаційними, й традиційними секторами, що постійно підсилюється. Такі розриви з'являлися й раніше, коли нові технології суто інтенсивними методами займали повністю порожню нішу (саме у такий спосіб у ХХ ст. розвивався телеграфний і телефонний зв'язок).

В економіці ж України у 1990-і рр. техніко-технологічні зрушення мали явно регресивний характер, що призвело до стрімкої деградації її структури. При цьому найбільший регрес охопив найсучасніші виробництва й виразився у «відкаті» країни за рівнем їхнього розвитку на багато років. Більшість виробництв готової продукції, що замикали відтворювальний контур найбільш розвиненого технологічного укладу, практично було згорнуто, через що фактично відбулося їхнє витиснення із внутрішнього ринку імпортними аналогами. Стрімке руйнування виробництв сучасного технологічного укладу

³⁷ Вдовічен А. А. Особливості диспропорційності національної економіки у контексті міжнародних порівнянь / А. А. Вдовічен // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту.– 2012. – Вип. I (45). Економічні науки. – С. 47–60; Vdovichen A. Disproportion of Ukrainian economic development in the context of international comparison / A. Vdovichen // Gospodarka Regionalna i Turystyka. Wyzsza Szkola Ekonomii, Turystyki I Nauk Społecznych w Kielcach. Studia i materiały. – Kielce, 2012. – Zeszyt 10. P. 101–111.

потягло за собою руйнування техніко-технологічної основи стійкого економічного піднесення й зробило досить скрутним вихід економіки із глибокої депресії.

На сьогодні саме впровадження нових технологій, створення та освоєння нових виробничих можливостей здатне забезпечити перехід до економічного піднесення. При нормальному стані новітні технології впливатимуть на технологічну й виробничу структуру національної економіки, вибраковуюючи застарілі й неефективні виробництва, усуваючи диспропорції й розчищаючи ґрунт для економічного розвитку на сучасній технологічній основі.

Інноваційний шлях розвитку стає для України гостро необхідним й у зв'язку з важкою демографічною ситуацією, яка призводить до скорочення пропозиції трудових ресурсів, а це може подолати лише за рахунок інтенсифікації праці, підвищення її продуктивності, що неможливо без техніко-технологічного прогресу.

Як відомо, процес економічного розвитку завжди цікавив багатьох вчених економістів. Серед сучасних дослідників, що зробили найбільш вагомий внесок у розробку цієї проблеми або окремих її аспектів, слід зазначити Дж. К. Гелбрейта, Г. Менша, А. Кляйнкнехта, Д. Белла, У. Ростоу, Е. Тоффлера, Ф. Броделя. Їхній науковий пошук йшов в основному у напрямку створення математичних моделей розвитку як на глобальному, так і на макро- та мезорівні, а також дослідження окремих аспектів економічного розвитку (структурних зрушень, зміни технологічних укладів, циклічності розвитку, економічної ролі держави та монетарних факторів тощо).

Однак розв'язання питання про шляхи та закономірності розвитку економіки можливе тільки за умови опори на сучасну наукову методологію дослідження процесів економічного розвитку, а не на ті чи інші абстрактні ідеологічні та теоретичні установи й догми. Без такого методологічного обґрунтування теорія економічного розвитку не зможе виконувати свої прогностичні функції й схильна до перетворення у суто емпіричну галузь знань, тобто або втрачає свій науковий характер, або обмежує об'єкт свого дослідження виключно країнами, що розвиваються.

Між тим, в системі світової економіки провідну роль відіграє група країн, де вже створена розвинена ринкова економіка з її механізмом конкурентної боротьби та внутрішнього самоцілювання на науково-технічний прогрес³⁸. Для зрілої ринкової економіки характерними є високий технологічний рівень виробництва, висока продуктивність праці, ефективність виробництва та оптимальні пропорції в економіці, що склалися, й високий життєвий рівень населення.

Аналізуючи в цьому ключі особливості сучасного економічного розвитку України, академік В.М. Геєць, показує, що основною причиною недостатнього зростання споживання і нагромадження, повільних темпів подолання бідності й підвищення добробуту народу є низька ефективність економіки. Високі темпи

³⁸ Vdovichen A. Disproportions in the World Economy / A. Vdovichen // The USV Annals of Economics and Public Administration. – 2013. – Volume 13, Issue 2(18). – P. 70–75.

економічного зростання не можуть перебороти процеси, обумовлені зниженням рентабельності підприємств, звуженням фінансових джерел нагромадження й споживання. Тому, на думку В.М. Геєця, необхідно доповнити високі темпи економічного зростання значною системою заходів підвищення ефективності економіки, яка б включала вирішення широкого кола проблем – від техніко-технологічного переозброєння виробництва до вдосконалювання організації й стимулювання праці, форм і методів господарювання, їхнього напрямку на економію живої й упредметненої праці, підвищення продуктивності праці, зниження матеріало- та енергоємності виробництва.

Науково обґрунтовано й практично доведено, – вважає В.М. Геєць, – що є лише один шлях вирішення цього клубка протиріч – перехід від так званого інвестиційного, як правило, екстенсивного типу розвитку, до якісно нового, ефективного інноваційного типу розвитку, що базується на прискоренні науково-технологічного відновлення виробництва, його інтенсифікації, зниженні витрат виробництва й підвищенні його прибутковості. Це не тільки збільшує джерела фінансування, але й відкриває можливості досягнення оптимального співвідношення між виробництвом, нагромадженням і споживанням. На думку В.М. Геєця, це означає не зменшення кількості підприємств, що займаються інноваційною діяльністю, а швидке їх збільшення, неухильне зростання їхньої питомої ваги в економіці, аж до їхньої абсолютної й відносної переваги. Замість само-заспокійливого й недостатньо обґрунтованого оптимізму надто важливо зосередити діяльність державного, господарського апарата, керівництва підприємств на забезпеченні реального, дійсно якісно нового й ефективного інноваційного типу розвитку, що відкриває широкі можливості для корінної зміни ситуації в економіці, успішного вирішення великих і складних проблем соціально-економічного розвитку.

Важливою умовою наукової обґрунтованості економічної стратегії, – вважає академік В.М. Геєць, – є правильне розуміння закономірностей суспільно-економічного розвитку. На сучасному етапі ця вимога прийняла таку форму, як співвідношення індустріального й постіндустріального типів розвитку. Справа в тому, що відбувся перехід розвинених країн у нову, вищу, постіндустріальну стадію цивілізаційного прогресу, яка докорінно відрізняється від індустріальної стадії. Якщо раніше панувало матеріальне виробництво, то в цей час – сфера послуг, тобто нематеріальне виробництво. Однак це не означає, що матеріальне виробництво зникло. Воно продовжує існувати, але завдяки високому науково-технічному рівню виробництва й продуктивності праці функціонування такого потужного промислового потенціалу, як, наприклад, американський, забезпечують усього лише 10% зайнятих. У сільському господарстві зайнято 2,5% працюючих, і вони годують не тільки Америку, але й інші країни світу³⁹.

³⁹ Геєць В. М. Інновативно-інноваційний шлях розвитку – модернізаційний проект розвитку української економіки й суспільства початку XXI століття / В. М. Геєць // Банківська справа. – 2007. – № 4. – С. 16.

Характеристики і параметри економічного розвитку. З точки зору системного підходу та концепцій саморуху розвиток будь-якої національної економіки є глибокою якісною зміною її складу, зв'язків й функціонування. При цьому розвиток економіки супроводжується розвитком її компонентів та елементів, зв'язків, відносин, зміною механізму функціонування на усіх рівнях (включаючи державу як частину економіки), а також типів і темпів економічного зростання.

Суть економічного розвитку полягає не лише у кількісному зростанні, збільшенні виробництва товарів і послуг, але й у якісному розвитку продуктивних сил, прогресивних змінах найважливіших макроекономічних пропорцій на основі високих технологій, диверсифікації виробництва та експорту, покращання умов життя широких верств суспільства, скорочення соціальних контрастів тощо. Як підсумок, економіка країни, врешті-решт, забезпечує розширене відтворення на національній основі.

На відміну від економічного зростання, під економічним розвитком розуміють те, що у новому періоді має місце не просте кількісне збільшення випуску товарів і послуг, які вироблялися раніше, а відбувається:

- а) виробництво нових товарів і послуг;
- б) використання нових технологій і нової техніки;
- в) використання нових соціально-економічних відносин порівняно з минулими періодами.

Як видно, економічне зростання та економічний розвиток певним чином пов'язані поміж собою, хоча й розрізняються один від одного. Так, країна може переживати економічне зростання без економічного розвитку, але важко уявити собі економічний розвиток без економічного зростання. Останнє, таким чином, є більш вузьким поняттям порівняно з економічним розвитком, оскільки економічне зростання є органічним елементом економічного розвитку. На думку Е. Райхліна, про взаємозв'язок між цими економічними категоріями можна сказати наступне: економічне зростання – це суто кількісний економічний розвиток, а останній – це не що інше, як якісне економічне зростання⁴⁰.

У теорії економічного розвитку (*development economics*), розробленій зарубіжними економістами, він визначається як довготривалий процес, що забезпечує збільшення доходу (або продукту) у розрахунку на душу населення.

Наведене визначення вочевидь містить у собі ознаки як «розвитку», так і «зростання». Така нечіткість виникає з того, що термін «development» у перекладі з англійської на українську та російську означає як «зростання», так і «розвиток», що й породжує певну плутанину.

Втім, наведене визначення економічного розвитку не вичерпує усього різноманіття визначень цього складного й комплексного поняття. Дискусії про зміст понять «економічне зростання» та «економічний розвиток» тривають не

⁴⁰ Райхлин Э. Основы экономической теории. Макроэкономическая теория валового внутреннего продукта (кейнсианский подход). – М. : Наука, 1997.– С. 39–40.

одне десятиліття, однак загальноприйнятої думки з цього питання досі не вдалося досягти.

Існування багатьох трактувань поняття «економічний розвиток» обумовлене тим, що воно охоплює широкий спектр інтересів. Тому, розрізняючись у базових підходах, теорії економічного розвитку пропонують різні поведінкові гіпотези, використовують різні поняття і категорії, по-різному пояснюють сам процес розвитку і надають різні рекомендації державним установам щодо шляхів і механізмів його регулювання.

Огляд уявлень про економічний розвиток показує, що в практиці політиків і бізнесменів США тлумачення економічного розвитку сконцентроване на створенні робочих місць і доходів для задоволення суспільних потреб⁴¹. Для більшості ж економістів сенс економічного розвитку полягає у прискоренні економічного зростання. Так, згідно теорії «економічної бази» (Economic Base Theory) (Томас Манн, Пітер Де Ла Курт, Вернер Зомбарт, Василь Леонт'єв, Гарі Річардсон та ін.), еквівалентом економічного розвитку є економічне зростання, яке вимірюється показниками динаміки фізичних обсягів виробництва, рівня доходів населення або зайнятості; згідно ж сировинної теорії (Staple Theory) (Гарольд Інніс), економічний розвиток є сталим економічним зростанням упродовж довгострокового періоду.

В теорії полюсів зростання (Growth Pole Theory) (Франсуа Перру) поняттю «економічний розвиток» надається наступне визначення: це структурна зміна, викликана зростанням нових, «тяглових» галузей.

У неокласичній теорії зростання (Neoclassical Growth Theory) (Роберт Солоу, Теодор Сван, Джеймс Мід та ін.) суть поняття «економічний розвиток» зводиться до підвищення темпу економічного зростання, вираженого у показниках динаміки валового продукту або рівня доходів на душу населення.

Теорія міжрегіональної торгівлі (Interregional Trade Theory) (Елі Хекшер, Бертиль Олін) визначає економічний розвиток як економічне зростання, яке приводить до збільшення добробуту споживачів.

Згідно ж теорії товарного циклу (Раймонд Вернон), економічний розвиток полягає у безперервному процесі створення нових видів продукції.

А згідно підприємницьким теоріям (Entrepreneurship Theories) (Йозеф Шумпетер), сенс економічного розвитку полягає у підвищенні гнучкості та різноманіття форм економічної діяльності. Він має місце в силу того, що зміни, які відбуваються в окремих фірмах і галузях, у цілому сприяють становленню більш мобільних й диверсифікованих економік. Основною ж рушійною силою економічного розвитку є інноваційний процес. Різні підприємницькі теорії по-різному формулюють концепцію інновацій, трактуючи їх як пошук нових комбінацій, імпровізацію або здійснення креативного ризику.

В теорії гнучкої спеціалізації (Flexible Production Theories) (Чарльз Ф. Сейбл, Джонатан Цейтлін) розвиток розглядається не просто як кількісне зростання, але ще й як якісна зміна структури промисловості та конкурентних

⁴¹Malizia E. E. Understanding Local Economic Development / E. E. Malizia, E. J. Feser ; Center for Urban Policy Research, Rutgers University. – New Brunswick, NJ, 1999. – 298 p.

переваг (наприклад, перехід від мінімізації витрат і цінової конкуренції до конкуренції на основі інновацій, диференціації продукції та маркетингу, орієнтованому на окремі ринкові ніші).

Таке розмаїття точок зору на економічний розвиток вимагає послідовного аналізу еволюції теоретичних поглядів на розвиток і зростання у сфері економіки. Спочатку розглянемо теорії економічного розвитку, розроблені до середини ХХ ст.

Перша значна спроба системного дослідження економічного розвитку була здійснена К. Марксом, який стояв на позиціях трудової теорії вартості, розробленої його великими попередниками А. Смітом і Д. Рікардо. Саме він ввів у політичну економію поняття «спосіб виробництва» як єдності та взаємодії двох протилежних сторін – «продуктивних сил» (засобів виробництва (тобто «капіталу» як фактору виробництва у найбільш поширеному його визначенні) і робочої сили), що знаходяться на певному рівні розвитку, та відповідного їм типу «виробничих відносин» – суспільних відносин з приводу виробництва, розподілу, обміну і споживання благ.

Найбільш повно наведене вище матеріалістичне розуміння історії знайшло свій вираз в основній праці К. Маркса – «Капітал», кінцевою метою якого проголошувалося відкриття економічного закону руху буржуазного суспільства. Довгі десятиліття ця спроба залишалась єдиною. Однак багато в чому ціль «Капіталу» не була досягнута: дослідження нагромадження капіталу, зубожіння пролетаріату та знищення капіталізму, що складали немаловажну частину марксистської теорії розвитку, носили нелінійний характер, тобто базувалися на уявленні про єдино можливу спрямованість та визначеність історії, і мали систему обмежень статичного характеру.

Так, система припущень багатьох теоретичних схем в «Капіталі» передбачала відсутність науково-технічного прогресу, безробіття, зовнішньої торгівлі, акціонерного капіталу, криз, непродуктивних витрат капіталу, змін у податковій системі, монополії; вважалося, що попит дорівнює пропозиції, а органічна будова капіталу зростає в усіх сферах виробництва; норма додаткової вартості була прийнята за незмінну, тобто національна економіка була представлена як замкнута, рівноважна система, що великою мірою й сприяло появі «пророцтва» про наступну загибель капіталізму та формулюванню ряду законів (зубожіння пролетаріату, закон-тенденція норми прибутку до зниження), дія яких спостерігається виключно при дотримуванні системи припущень, що в реальності практично недосяжно, – зазначає російський дослідник Є. Єрохіна⁴².

Видатний український економіст М. Туган-Барановський причину криз вбачав у диспропорційності розвитку економіки, тобто в нерівномірному розвитку галузей, конкретніше – в диспропорції між рухом заощаджень і інвестицій у галузях, що виробляють засоби виробництва, і недосконалісті

⁴²Ерохіна Е. А. Прибыль в условиях монополистической конкуренции /Под ред. А. П. Бычкова. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 1994. – С. 102–103.

регулюючої ролі ринкового капіталу у забезпеченні постійного зростання виробництва.

Теорії ХХ століття. Упродовж перших десятиліть ХХ ст. з питань економічного розвитку в умовах капіталізму виступив другий великий економіст – Й. Шумпетер. У 1911 р. побачила світ його видатна праця «Теорія економічного розвитку», а в 1926 р. Й. Шумпетер здійснив друге, значно доопрацьоване видання цієї роботи. В ній Й. Шумпетер ввів в економічну науку новий критерій розмежування між економічним зростанням та економічним розвитком. Різницю між цими поняттями вчений-економіст образно пояснив так: «Поставте в ряд стільки поштових карет, скільки побажаєте – залізниці у Вас при цьому не вийде». Економічне зростання – це збільшення за певний час виробництва і споживання одних і тих же товарів і послуг. Економічний розвиток – це передусім поява чогось нового, раніше невідомого, або, інакше кажучи, інновацій.

В «Теорії економічного розвитку» уперше було висловлено ідеї про «креативну руйнацію». Й. Шумпетер створив теорію економічної динаміки, основу на створенні «нових комбінацій», основними видами яких є: виробництво нових благ, застосування нових методів виробництва і комерційного використання існуючих благ, освоєння нових ринків збуту, освоєння нових джерел сировини та зміна галузевої структури. Усім цим на практиці займаються люди, яких Й. Шумпетер назвав підприємцями. Економічна функція підприємця (здійснення інновацій) є дискретною і не закріплена на довічно за певним носієм. Вона тісно пов'язана з особливостями особи підприємця, специфічною мотивацією, своєрідним інтелектом, сильною волею та розвиненою інтуїцією. Економічний розвиток порушує хід традиційного потоку, викликаючи до життя нові галузі промисловості та припиняючи існування застарілих⁴³.

Суттєвою особливістю становлення кожної нової комбінації, згідно Й. Шумпетеру, є те, що нова комбінація повинна забрати необхідні для неї засоби виробництва з тієї чи іншої старої комбінації. Одним із важливих положень його теорії є наступне: економічний розвиток відбувається не лише за рахунок збільшення національних запасів засобів виробництва, але й за рахунок перерозподілу засобів виробництва, що належить старим комбінаціям, на користь нових.

У суспільстві, яке переживає економічне зростання, товари і гроші рухаються назустріч одне одному давно встановленими шляхами. Й. Шумпетер називав такий рух циркулярним потоком економічного життя. Економічний розвиток порушує хід циркулярного потоку, викликаючи до життя нові галузі промисловості та припиняючи існування застарілих. Наприклад, винахід автомобіля привів не лише до створення автопрому, але й до дуже значних змін у виробництві сталі, гуми і скла. Водночас автомобіль «поховав» кінні заводи і лимарні.

⁴³Шумпетер Й. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Й. А. Шумпетер ; [предисл. В. С. Автономова ; пер. с нем. В. С. Автономова, М. С. Любского, А. Ю. Чепуренко ; пер. с англ. В. С. Автономова и др.]. – М. : Прогресс, 1982. – 356 с.

У своїх творах Й. Шумпетер також відкинув неокласичні уявлення про розвиток як поступовий, гармонійний процес. Навпаки, стверджував вчений, значне зростання національного продукту відбувається у формі дисгармонійних стрибків та ривків внаслідок освоєння цілком нових інвестиційних проектів. Цей процес невідворотно передбачає чергування недовгих періодів процвітання та депресії⁴⁴. Особливо цінними є акценти на дискретність розвитку та його генерування внутрішніми силами національної економіки.

Проте, створивши абстрактну еволюційну теорію економічного розвитку, Й. Шумпетер не зміг довести її до такого рівня сприйняття, який би дозволив перейти від теоретичних схем до прикладних макроекономічних досліджень, моделювання та статистичному аналізу. Залишається незапитаною й фундаментальна ідея Й. Шумпетера про те, що сутність економічного розвитку полягає не стільки у нагромадженні капіталу та прирості додаткової робочої сили, скільки у перерозподілі наявного капіталу та наявної робочої сили з менш ефективних сфер економічної діяльності у більш ефективні.

Слід зазначити, що після Й. Шумпетера інтерес до проблем закономірностей та рушійних сил розвитку переключився в основному на проблеми економічного зростання, його темпів та економічних циклів, а теорії розвитку стали застосовуватися для аналізу економіки країн, що розвиваються.

Багато в чому це пояснює й плутанину у поняттях в теорії економічного розвитку. Найчастіше розвиток національної економіки ототожнюють з однією з його ліній – прогресом⁴⁵ або з його формою – еволюцією (значно рідше – з революцією), яка протікає без стрибків⁴⁶; з економічним зростанням; з одним із можливих результатів розвитку – ускладненням або удосконаленням. Після Другої світової війни найбільш розповсюдженим трактуванням економічного розвитку серед західних економістів немарксистських напрямів стало розуміння його як процесу структурних змін, обумовленого зростанням доходу на душу населення⁴⁷.

Неокласичний аналіз. Приблизно до початку 70-х років XIX ст. у розвитку головних течій економічної думки відбувся певний поворот. Економісти неокласичного напрямку – Г. Кассель, Дж.Б. Кларк, Ф. Еджуорт, А. Маршалл, К. Вікселль та ін. – відмовилися від характерного для класичної школи підходу

⁴⁴Шумпетер Й. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Й. А. Шумпетер ; [предисл. В. С. Автономова ; пер. с нем. В. С. Автономова, М. С. Любского, А. Ю. Чепуренко ; пер. с англ. В. С. Автономова и др.]. – М. : Прогресс, 1982. – СС.153–154, 157.

⁴⁵Селигмен Б. Основные течения современной экономической мысли / Б. Селигмен ; пер. с англ. : общ. ред. и вступ. ст. А. М. Румянцева, Л. Б. Альтера, А. Г. Милейковского. – М. : Прогресс, 1968. – С. 302; Кронрод Я. А. Очерки социально-экономического развития XX века / Я. А. Кронрод. – М., 1992. – С. 107; Тойнби А. Дж. Постыжение истории / А. Дж. Тойнби ; пер. с англ. Е. Д. Жаркова под ред. В. И. Уколовой, Д. Э. Харитоновича. – М. : Айрис Пресс, 2002. – С. 250; Мизес Л. Бюрократия. Запланированный хаос. Антикапиталистическая ментальность / Л. Мизес ; пер. с англ. Е. Журавской, Б. Пинскера, В. Родионова. – М. : Дело, Catallaxy, 1993. – С. 189–190.

⁴⁶Мизес Л. Бюрократия. Запланированный хаос. Антикапиталистическая ментальность / Л. Мизес ; пер. с англ. Е. Журавской, Б. Пинскера, В. Родионова. – М. : Дело, Catallaxy, 1993. – С. 135; Методология исследования развития сложных систем / под ред. К. О. Кратца, Э. Н. Елисеева. – Л. : Наука, 1979. – С. 53; Маршалл А. Принципы экономической науки : В 3 т. / А. Маршалл ; пер. с англ. под ред. С. М. Никитина. – М. : Прогресс, 1993. – Т. 1. – С. 51.

⁴⁷Simmons C. Economic Development and Economic History / C. Simmons // Development Studies and Colonial Policy / ed. by B. Sygham, S. Simmons. – London, 1987. – P. 8.

до економічного розвитку як цілісному процесу⁴⁸. Навпаки, вони сконцентрували увагу на проблемах короткострокового порядку, приймаючи народонаселення й технічний прогрес за автономні фактори. Разом з тим, у своїй теорії нагромадження капіталу вони все ж зачіпали питання економічного розвитку у довгостроковому плані, виходячи з того, що норма заощадження визначається ставкою процента та рівнем доходу. За даного рівня техніки та даної чисельності населення норма процента виступає фактором, регулюючим потік капіталовкладень. Неокласики вважали, що як зростання населення, так і технічний прогрес (який за загальним припущенням економить швидше працю, ніж капітал) ведуть до розширення інвестиційного попиту. Також передбачалося, що постійно здійснюються технологічні інновації. Отже, головним фактором, обмежуючим економічний розвиток, є, на їх думку, норма нагромадження.

Неокласики удосконалили теорію про порівняльні переваги і вважали, що переливання капіталу на міжнародному рівні не породжує серйозних порушень платіжного балансу, оскільки та чи інша країна на різних стадіях свого розвитку спочатку може бути боржником, а потім – кредитором.

Неокласична теорія зростання (Neoclassical Growth Theory) була сформульована в працях Р. Солоу і Т. Свана в 1956 р., а потім отримала подальший розвиток у Дж. Міда. В межах цієї теорії поняття «економічний розвиток» визначається як підвищення темпу економічного зростання, вираженого у показниках динаміки валового продукту або рівня доходів на душу населення.

Теорія описує дві основні рушійні сили розвитку. Перша з них проявляє себе в агрегатних моделях зростання, у яких рушійною силою розвитку є заощадження, що підтримують інвестиційні процеси і процес капіталоутворення, спонукаючи у такий спосіб економічне зростання.

Щодо сучасних напрямів в теорії економічного зростання, то теоретичні побудови, які відносяться до середини ХХ ст., своїм корінням походять від описаних вище шкіл економічної думки. Слід зазначити, що у 1950-х і початку 1960-х рр. провідні теорії оптимістично оцінювали перспективи економічного розвитку. Ортодоксальна думка у цій галузі характеризувалася акцентуванням уваги на трьох головних моментах: нагромадженні капіталу, плануванні та індустріалізації.

А. Льюїс, Р. Нурксе, П. Розенштейн-Родан та інші провідні фахівці того часу з питань економічного розвитку наголошували на ключовій ролі капіталу⁴⁹. У схемі У. Ростоу визначальною рисою стадії «зльоту» є необхідність

⁴⁸Cassel G. The Theory of Social Economy / Gustav Cassel ; trans. J. McCabe. – London : T. Fisher Univin, 1923. – 654 p.; Clark J. B. Essentials of Economic Theory / J. B. Clark. – New York : Macmillan, 1907. – 566 p.; Edgeworth F. Y. Papers Relating to Political Economy / F. Y. Edgeworth. London : Macmillan & Co., 1925. – 1221 p.; Marshall A. Industry and Trade / A. Marshall. – London : Macmillan & Co., 1919. – 875 p.; Marshall A. Principles of Economics / A. Marshall. – 8th ed. – London : Macmillan & Co., 1930. – 334 p.; Wickse11 K. Lectures on political economy / K. Wickse11 ; trans. from the Swedish by E. Classen, and edited, with an introd., by Lionel Robbms. – New York : A. M. Kelley, 1967. – 300 p.

⁴⁹Lewis W. A. The Theory of Economic Growth / W. A. Lewis. – Homewood : Irwin, 1955. – 453 p.; Nurkse R. The Conflict Between «Balanced Growth» and International Specialization / R. Nurkse // Lectures on Economic Development. – Istanbul : Faculty of Economics of Istanbul University and Faculty of Political Sciences of Ankara

збільшити частку капіталовкладень у суспільному продукті принаймні до 10%⁵⁰. Такий акцент на нагромадженні капіталу продовжує традицію, закладену попередніми школами. Представники цього напрямку надавали особливого значення забезпеченню заощаджень, а не ролі підприємця. Дещо пізніше Е. Хейген і Д. Макклеланд знов висунули на передній план провідну роль підприємців і спробували встановити причини, в силу яких ділові особи діють як рушійна сила економічного розвитку⁵¹.

Я. Тінберген, А. Льюїс, П. Розенштейн-Родан, Х. Ченері та багато інших провідних фахівців у галузі економічного розвитку наголошували на важливості планування у забезпеченні процесу розвитку⁵². Частково це пояснювалося невпинним розвитком тонких математичних методів для економічних розрахунків (наприклад, лінійного програмування), а також появою ЕОМ.

Неспроможність ринку, що припускалася, приписувалася дії декількох факторів. Так, деякі економісти мали на увазі ситуацію, яка у Р. Нурксе була описана як «хибне коло злиденності»⁵³, а у Х. Лейбенстайна і Р. Нельсона – як «пастка рівноваги в умовах низького рівня економічного розвитку»⁵⁴. Щоб вирватися з подібного становища, необхідно: за Х. Лейбенстайном – «переламне мінімальне зусилля», за У. Ростоу – «зліт»⁵⁵.

Отже, у третій чверті ХХ ст. теоретична думка в галузі економічного розвитку концентрувалася навколо проблем нагромадження капіталу та індустріалізації. Питання другого плану групувалися навколо цих ключових тем.

Щодо проблем прискороеного розвитку, то вони стали активно розроблятися ще під час Другої світової війни у зв'язку з дискусіями щодо повоєнного устрою світу. Першими значними роботами в цій галузі були стаття П. Розенштайна-Родана «Проблеми індустріалізації Східної та Південно-Східної Європи» (1943 р.)⁵⁶, і книга Е. Стейла «Світовий економічний розвиток:

University, 1958. – P. 170–176; Rosenstein-Rodan P. N. Problem of Industrialization of Eastern and Southeastern Europe / P. N. Rosenstein-Rodan // *Economic Journal*. –1943. – Vol. 53 June-September. – P. 202–211; Rosenstein-Rodan P. N. Notes on the Theory of the «Big Push» / P. N. Rosenstein-Rodan. – Cambridge, Mass. : Center for International Studies, Massachusetts Institute of Technology, 1957. – 17 p.; Wallich H. C. Economic Development in Latin America / H. C. Wallich ; Ellis H. S. (eds.). – New York : Macmillan, 1961. – 479 p.

⁵⁰Rostow W. The Stages of Economic Growth / W. Rostow. – Cambridge : Cambridge University Press, 1960. – 179 p.

⁵¹McClelland D. C. The Achieving Society / D. C. McClelland. – Princeton, N.Y. : D. Van Nostrand, 1961. – 512 p.

⁵²Tinbergen J. The Design of Development / J. Tinbergen. – Baltimore : Johns Hopkins Press, 1958. – 99 p.

Rosenstein-Rodan P. N. Programming in Theory and in Italian Practice / P. N. Rosenstein-Rodan // *Investment criteria and economic growth : papers presented at a conference, October 15, 16 and 17, 1954.* – London : Asia Publ. House. – 1961. – P. 18–32; Chenery H. B. The Role of Industrialization in Development Programs / Hollis B. Chenery // *The American Economic Review*. – 1955. Vol. 45, No. 2, Papers and Proceedings of the Sixty-seventh Annual Meeting of the American Economic Association (May, 1955). – P. 40–57.

⁵³Nurkse R. Problems of Capital Formation in Underdevelopment Countries and Patterns of Trade and Development / R. Nurkse. – New York : Oxford University Press, Galaxy Books, 1967. – 226 p.

⁵⁴Leibenstein H. Theory of Economic-Demographic Development / H. Leibenstein, F. Notestein. – Princeton : Princeton University Press, 1954. – 204 p.; Nelson R. R. A Theory of the Low Level Equilibrium Trap / R. R. Nelson // *American Economic Review* 1956.– 46 (December). –P. 894–908.

⁵⁵Leibenstein H. Theory of Economic-Demographic Development / H. Leibenstein, F. Notestein. – Princeton : Princeton University Press, 1954. – 204 p.

⁵⁶Rosenstein-Rodan P. N. Problem of Industrialization of Eastern and Southeastern Europe / P. N. Rosenstein-Rodan // *Economic Journal*. –1943. – Vol. 53 June-September. – P. 202–211.

вплив на розвинені індустріальні країни»⁵⁷ (1944 р.). Проблеми, сформульовані у цих працях на теоретичному рівні, опинилися в центрі уваги економістів вже через декілька років, коли уряд США почав здійснювати масштабну програму допомоги господарській реконструкції Західної Європи, відому як «план Маршалла».

В цілому, 1940-і та 1950-ті роки стали періодом зародження теорій прискореного розвитку. У. Ростоу називає як засновників й ідеологів даної концепції П. Багера, К. Кларка, А. Хіршмана, А. Льюїса, Г. Мюрдаля, Р. Пребіша, П. Розенштейна-Родана та ін. Так, наприклад, з'явилася концепція «хибного кола злиденності», яка виникла у зв'язку із застосуванням теорії економічної рівноваги до аналізу слаборозвинених країн. Поняття «хибного кола злиденності» вперше запропонували Г. Зінгер і Р. Пребіш ще у 1949-1950 рр. Вчені намагалися пояснити слабку розвиненість певним набором взаємопов'язаних економічних і демографічних факторів. У повоєнні роки з'явилися різноманітні варіанти «хибних кіл злиденності». Одним з таких різновидів є теорії, які пояснюють вузькість внутрішнього ринку та/або нестачу ресурсів для модернізації⁵⁸. Нестача капіталу, на його думку, призводить до низької продуктивності праці, яка обумовлює, у свою чергу, низький рівень доходів. Звідси – слабка купівельна спроможність і як наслідок – недостатній стимул до інвестування. В умовах обмеженості заощаджень і відсутності інтересу до капіталовкладень нестача капіталу відтворюється як типова риса цього суспільства.

Пізніше групою американських дослідників – Х. Ченері, М. Бруно, А. Страутом, П. Екстейном, Н. Картером була запропонована модель економічного зростання з двома дефіцитами, яка стала подальшою конкретизацією ідеї «великого поштовху»⁵⁹. Її метою було прослідкувати взаємозв'язок розвитку внутрішнього нагромадження і зовнішніх джерел фінансування. При цьому розвиток трактувався як витіснення зовнішніх джерел фінансування – внутрішніми, як заміна імпортованих товарів – вітчизняними.

Теоретики економічного розвитку також акцентували увагу на економічних інститутах і культурі в широкому розумінні слова. По суті, змістом поняття «розвиток» є зміна економічних інститутів і культури в напрямку, що сприяє економічному зростанню, підвищенню добробуту та творчих можливостей людей. Так, економіст М.П. Тодаро трактував економічний розвиток ще ширше, включаючи до нього процес соціально-

⁵⁷Staley C. E. World economic development : Effects on advanced industrial countries / Charles E. Staley. – Monreal : International Labour Office, 1945. – 230 p.

⁵⁸ Baran P. A. The Political Economy of Growth / Paul A. Baran. – New Delhi, 1962. – 342 p. Таку точку зору висловлював, наприклад, Р. Нурксе. (Nurkse R. Problems of Capital Formation in Underdevelopment Countries and Patterns of Trade and Development / R. Nurkse. – New York : Oxford University Press, Galaxy Books, 1967. – 226 p.).

⁵⁹Chenery H. Development Alternatoves in an Open Economy: The Case of Israel / H. Chenery, M. Bruno // Economic Journal. – 1962. – Vol. 72 No. 285 (March). – P. 79–103.

Chenery H. Foreign Assistance and Economic Development / H. Chenery, A. Straut // American Economic Review. – 1966. – Vol. 56, No. 4, Part 1 (September). – P. 679–733; Chenery H. Development Alternatives for Latin America / H. Chenery, P. Eckstein // Journal of Political Economy. – 1970. – Vol. 78, No. 4, Part 2: Key Problems of Economic Policy in Latin America (Jul.–Aug.). – P. 966–1006; Ченери Х. Внутренние и внешние аспекты планов и процессов экономического развития / Х. Ченери, Н. Картер // Конференция по долгосрочному планированию и прогнозированию. – М., 1972. – С. 77–110.

економічних перетворень та змін у суспільній свідомості: «Під розвитком слід розуміти багато-просторовий процес, який включає реорганізацію та перебудову усієї економіки і соціальної системи. Крім покращень у розподілі доходів він охоплює також радикальні зміни в інституційних, соціальних та адміністративних структурах, а також зміни у суспільній свідомості та іноді у звичаях і переконаннях»⁶⁰. Як видно, відбулася еволюція від поняття економічного зростання до складного комплексного поняття, тобто до поняття економічного розвитку. Тому, поняття «економічний», яке містить у собі безпеку і мир, екологію і соціальну справедливість, економічний розвиток трактується ширше. Він включає не тільки зміну макроекономічних показників, але й якісні зміни в економіці, структурні та соціальні перетворення.

Таким чином, диспропорцією є невідповідність між частинами, елементами цілого. Диспропорції знижують ефективність цілого, сприяють його руйнуванню.

Нерівномірність соціально-економічного розвитку за певних умов виступає як основа виникнення відтворювальних диспропорцій. У зв'язку з цим диспропорція виступає то як негативний, то як позитивний чинник: протиріччя або диспропорційність є умовою розвитку певних провідних елементів економічної системи.

Основним двигуном розвитку економіки завжди були внутрішні диспропорції. Практично усі ті технологічні уклади, що значно змінювали економіку, появлялися за однаковою типовою схемою. Спочатку з'являвся новий продукт, що користувався на ринку підвищеним попитом, через що його виробництво зростало більш швидкими темпами, ніж економіка в цілому, а норма прибутку при його виробництві була значно вищою, ніж у середньому по промисловості. Як наслідок, цей продукт починав активно використовуватися в інших секторах економіки, як і пов'язані з ним технології. В результаті всі інші сектори підтягувалися услід за лідером, в них зростала продуктивність праці.

Техніко-технологічні зрушення в економіці України у 1990-і рр. мали явно регресивний характер, що призвело до стрімкої деградації її структури. При цьому найбільший регрес охопив найсучасніші виробництва й виразився у «відкаті» країни за рівнем їхнього розвитку на багато років. Більшість виробництв готової продукції, що замикали відтворювальний контур найбільш розвиненого технологічного укладу, практично було згорнуто, через що фактично відбулося їхнє витиснення із внутрішнього ринку імпортними аналогами. Стрімке руйнування виробництв сучасного технологічного укладу потягло за собою руйнування техніко-технологічної основи стійкого економічного зростання й зробило досить скрутним вихід економіки із глибокої депресії.

При нормальному стані нові технології оживляючим образом впливають на технологічну й виробничу структуру національної економіки, вибраковуюючи застарілі й неефективні виробництва, усуваючи диспропорції й розчищаючи ґрунт для економічного зростання на сучасній технологічній основі.

⁶⁰Todaro M. P. Economics for a Developing World / Michael P. Torado. – Longman, 1979. –P. 87.

Сьогодні саморегулювання вітчизняної економіки характеризується дуже значними перекосами, неефективним розподілом ресурсів та відсутністю гармонійного розвитку. Інтереси приватної наживи значною мірою призводять вітчизняну економіку до колосальних диспропорцій, далеко від того рівноважного стану, у якому вона має бути. Як наслідок, ринок України містить у собі джерело виникнення і посилення диспропорцій й породжує у сучасних умовах механізм спаду й гальмування економічного зростання.

Диспропорційна економіка гальмує здійснення технічного прогресу і забезпечення економічного піднесення, оскільки привілейовані галузі не мають до цього стимулів, тому що величезні прибутки дістаються їм й без цього, а галузі-жертви не мають власних коштів для розвитку, бо їм нівідкіля їх отримати.

Перехід на ринкові рейки призвів до небувалого спаду економіки й утворенню кричущих диспропорцій у вітчизняній економіці та й в соціальній сфері. Структурна деформація національної економіки, гіпертрофія її окремих галузей спричиняє значний збиток наукоємним галузям вітчизняної промисловості, що виключає можливість її виходу на рівень високих технологій, а без цього країна приречена остаточно перетворитися в країну периферійного капіталізму й об'єкт експлуатації з боку світового капіталу.

На сьогодні національна економіка не належить до держав з розвинутою індустріальною базою, оскільки у її структурі переважають галузі, які добувають сировину або випускають продукцію з низьким ступенем обробки для експорту, а завантаження їхніх потужностей залежить переважно від попиту на зовнішньому ринку.

У вітчизняній економіці переважна частка виробництва є технічно й технологічно відсталою з високим ступенем зношеності основних фондів, низьким рівнем використання виробничих потужностей, високою енерго- та ресурсоємністю, відсутністю або низьким рівнем впровадження інновацій. При цьому не використовується значна частина науково-технічного потенціалу.

Післякризове відновлення в країні майже не супроводжувалося усталенням моделі розвитку, більш здатної до незалежного розвитку та стійкості у глобальному середовищі. Саме тому забезпечення довгострокової макроекономічної стабільності залишається одним із провідних завдань економічної політики України.

У найближчі роки найважливішими завданнями державної політики мають стати розвиток високотехнологічних перспективних секторів, створення умов для проведення модернізації, технічного переоснащення, перепрофілювання діючих та відкриття нових підприємств. Подальший розвиток економіки України має визначатися спроможністю знайти відповіді на виклики, що сформувалися під впливом глобальних тенденцій розвитку й перетворень у вітчизняній економіці.

Дискусії навколо різних концепцій розвитку і зростання зайвий раз довели, що у економістів України не було і немає однозначного ставлення до економічного зростання, оскільки воно супроводжується і позитивними, і негативними наслідками. Для розв'язання цієї дилеми економісти погодилися з

тим, що реальний розвиток економіки охоплює ширше коло процесів. Символізуючи це зрушення, термін «зростання» в лексиконі західних економістів все частіше став замінюватися терміном «розвиток». Так склався інший підхід до економічної динаміки, який наразі використовується в теоріях економічного розвитку, відтворення, постіндустріального та інформаційного суспільства.

1.4. Вплив глобалізаційних процесів на структурні особливості національної економіки

Наприкінці ХХ ст. світова економіка набула нової якості: найважливішим способом її функціонування і розвитку й, водночас, новим етапом інтернаціоналізації господарського життя стала глобалізація.

Нова фаза розвитку світової фінансово-економічної кризи змушує країни коригувати свої плани економічного розвитку. Неспроможність швидкого подолання кризових явищ засвідчує невідповідність існуючих принципів та механізмів регулювання економічних процесів новим реаліям. Невипадково однією з тем обговорення на цьогорічному Всесвітньому економічному форумі в Давосі стало питання переформатування світової економіки і глобального управління.

Основними довгостроковими тенденціями глобального розвитку є:

1. Посилення конкуренції за обмежені природні ресурси (енергетичні, водні) та продовольство.
2. Перетікання капіталу із Заходу на Схід, з Півночі на Південь.
3. Зростання частки міського населення.
4. Зростання частки літніх людей.
5. Зростання частки сфери інтелектуальних послуг та ролі освіти.
6. Зростання ролі і значення міжнародних інститутів.
7. Зростання ролі і значення державно-приватного партнерства, а також недержавних суб'єктів.

Нове значне посилення інтеграційних процесів та глобальної конкуренції обумовило також якісні зміни у «наповненні» компонент, що характеризують процес глобалізації.

На Всесвітньому економічному форумі в Давосі у 2012 р. були визначені основні ризики глобального розвитку, які матимуть найбільший вплив на ситуацію. Серед них: хронічні бюджетні дисбаланси; екстремальні коливання цін на енергоресурси і продовольство; системні фінансові прорахунки; криза водопостачання; продовольча криза.

Більшість цих ризиків стосуються економічної сфери і ймовірними глобальними ризиками 2012 р. вважаються такі:

– зростання розривів у доходах; хронічні бюджетні дисбаланси; збільшення викидів парникових газів; кібератаки; криза водопостачання.

У 2000–2008 рр. економіка планети зростала темпами у 5%, а в окремих її сегментах зростання становило понад 10% (рис. 1.1). Але водночас це сформувало величезні дисбаланси, загострило усі існуючі види природних

обмежень: ресурсні, інфраструктурні, екологічні, неприйнятно високими темпами в економіці зростала ліквідність.

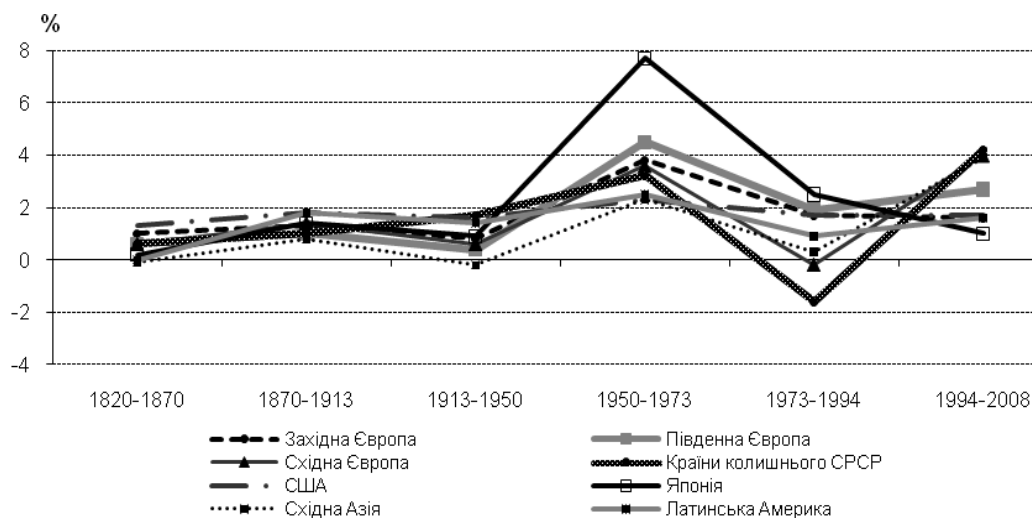

Рис. 1.1. Стале економічне зростання у США, відновлення зростання в Азії та післявоєнне диво у Європі

Джерело: за даними Statistical Database United Nations Economic Commission for Europe (UNECE) [Electronic resource]. – Access mode : <http://w3.unece.org/pxweb/>.

Нагромаджені величезні світові дисбаланси рано чи пізно повинні були розв'язатися, що врешті-решт і відбулося, причому у досить жорсткому варіанті⁶¹. Звідси стало очевидним, що економіка планети конче потребує, як мінімум, згладжування гостроти глобальних дисбалансів, передусім за рахунок зміни економічної політики найбільших країн, оскільки принципово важливим стало утримання світової економіки у режимі збалансованого⁶².

Між тим, розв'язання проблеми вирівнювання світових дисбалансів як у найближчій, так і у середньостроковій перспективі розвитку глобальної економіки, залежить від ряду чинників, серед яких найбільшу увагу фахівці приділяють стану торговельного і платіжного балансів США та країн ЄС і заниженому курсу юаня. Вони небезпідставно вважають, що збереження на найближчі роки валютного миру та вирівнювання дисбалансів має бути найважливішим завданням для «Групи – 20». Так, відомі економісти Н. Рубіні та І. Бреммер вважають, що дисбаланс заощаджень та торговельний баланс залишається суттєвим і продовжує збільшуватися (рис. 1.2, 1.3), а разом із ним зростає й ризик валютних війн – не тільки між США і Китаєм через складні

⁶¹ Вдовічен А. А. Особливості глобалізаційних процесів і диспропорційності на світовому ринку / А. А. Вдовічен // Науковий вісник Чернівецького національного університету. Економіка. – 2011. – Вип. 579-580. – С. 139–144; Вдовічен А. А. Вплив глобальних економічних диспропорцій на конкурентоспроможність національних економік / А. А. Вдовічен // Теоретичні та прикладні аспекти становлення та розвитку конкурентоспроможної економіки : матеріали Міжвуз. наук.-практ. конф. (Кривий Ріг, 25 листопада 2011 р.). – Кривий Ріг : Видавничий центр КТУ, 2011. – С. 234–236.

⁶² Vdovichen A. Global competitiveness indexes and development disproportion / A. Vdovichen // Journal of European economy. Scientific publication Ternopil national economic university – Ternopil, Vol. 10 (№ 3). September 2011. – P.273-284.

торговельні відносини, безпосередньо пов'язані з величезним валютним дисбалансом, а й також між іншими швидкозростаючими економіками.

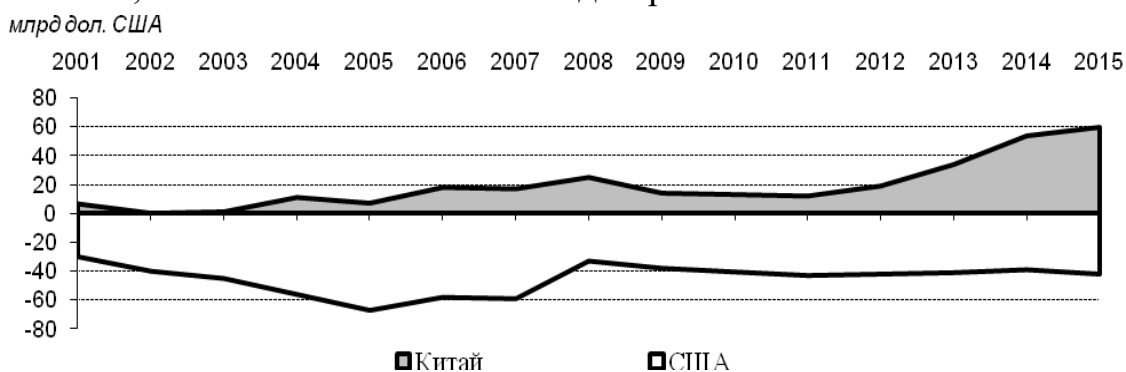

Рис. 1.2. Динаміка торговельного балансу Китаю та США за 2001–2015 рр.

Джерело: за даними Statistical Database United Nations Economic Commission for Europe (UNECE) [Electronic resource]. – Access mode : <http://w3.unece.org/pxweb/>.

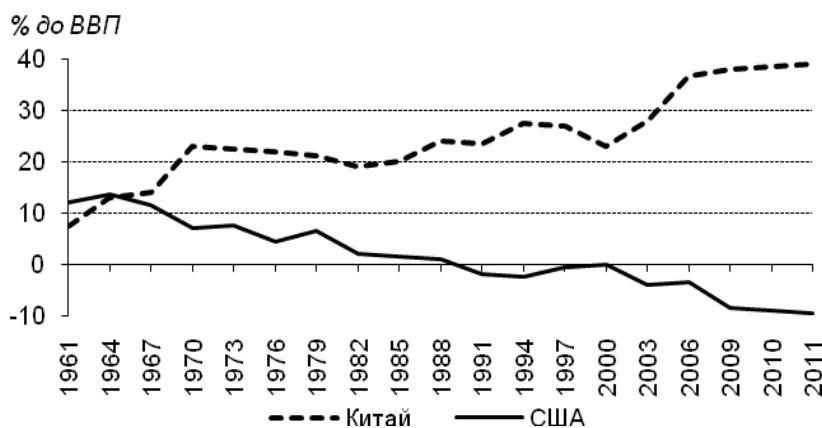

Рис. 1.3. Частка заощаджень до ВВП за 1961–2011 рр.

Джерело: Statistical Database United Nations Economic Commission for Europe (UNECE) [Electronic resource]. – Access mode : <http://w3.unece.org/pxweb/>.

Нестійкий стан глобальної економіки (рис. 1.4) обумовлює необхідність найшвидшого та невідкладного розв'язання цих суперечностей, хоча формування нових тенденцій у світовому лідерстві вкрай утруднює пошук взаємоприйнятної рішення та компромісу.

Макроекономічні характеристики загалом свідчать про значний рівень безробіття, бюджетні дефіцити, зростання безробіття та державного боргу, які на сьогодні розбалансовують не лише економічні системи окремих країн, а й глобальну економіку⁶³.

⁶³ Вдовичен А. А. Глобализационные процессы и диспропорциональность мировой экономики: подходы и тенденции / А. А. Вдовичен // *Vedecký časopis vysokej školy ekonomie a manažmentu verejnej spravy*. – Bratislava, No.2. – November 2011. – Volume VII. – P. 111–118.

Сьогодні на світовому ринку кардинально змінюється не тільки модель його організації, але й фактори формування та особливості перебігу криз, які набули глобального характеру⁶⁴.

Кризи 1990-х і 2000-х років (особливо глобальна фінансово-економічна криза 2007–2009 рр.) виявили очевидні недоліки чинної системи регулювання економіки (рис. 1.5) і довели неможливість її надалі залишатися в економічній парадигмі попередніх десятиліть.

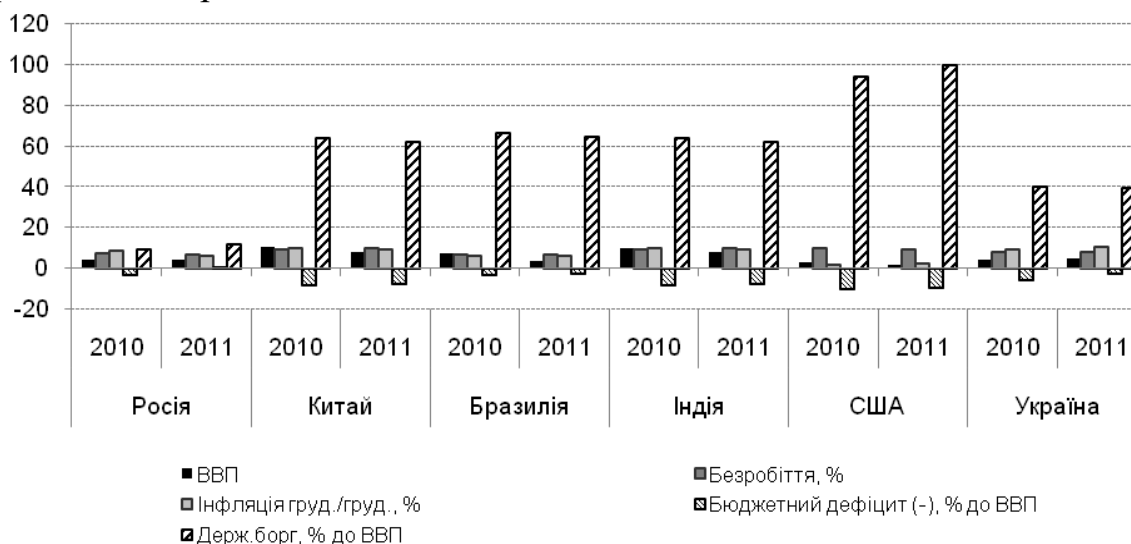

Рис. 1.4. Макроекономічні показники окремих країн, 2010–2011 рр.

Джерело: Statistical Database United Nations Economic Commission for Europe (UNECE) [Electronic resource]. – Access mode : <http://w3.unece.org/pxweb/>.

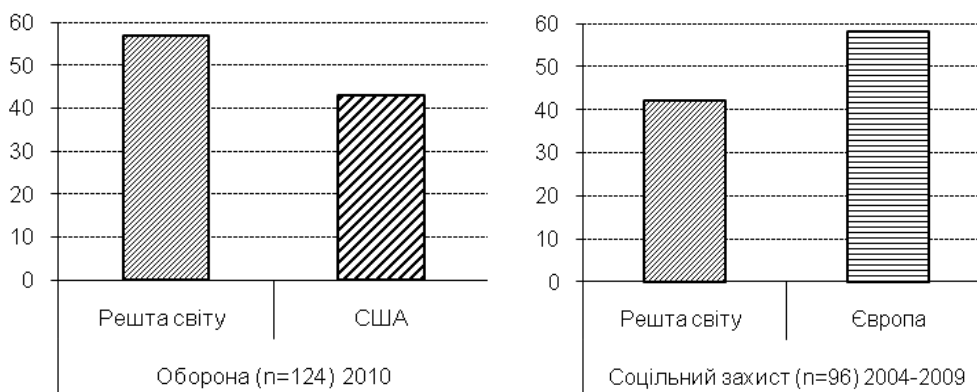

Рис. 1.5. Обсяг державних видатків у Європі та решті світу

Примітка. Стосовно видатків на соціальний захист використовуються середні значення для періоду 2004–2009 рр. (оскільки для цього періоду є дані), з розбивкою за країнами; *n* – кількість країн, включених до розрахунків. Наведені дані охоплюють загальні державні видатки, однак у разі відсутності відповідних даних стосуються лише центрального бюджету уряду.

Джерело: за даними розрахунків фахівців Світового банку, що ґрунтуються на даних Стокгольмського міжнародного інституту дослідження миру за 2011 р., Статистиці державних фінансів МВФ,

⁶⁴ Глобальні диспропорції та рівень конкурентоспроможності України / А. А. Вдовічен // Перспективи і проблеми забезпечення розвитку відкритих конкурентоспроможних економічних систем в умовах глобалізації : матеріали Першої Всеукр. наук.-практ. конф. (Кривий Ріг, 8-9 грудня 2011 р.). – Кривий Ріг : КЕІ КНЕУ, 2011. – С. 311–314; Вдовічен А. А. Вплив фінансово-інноваційної революції на диспропорційність розвитку світової економіки / А. А. Вдовічен // Формування соціально-економічного розвитку регіонів України в умовах суспільних трансформацій : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 18-19 квітня 2013 р.). – Чернівці : ЧТЕІ КНТЕУ, 2013. – С.109–112.

Показниках світового банку, Базі даних Світового банку з соціального захисту для регіону Європи і Центральної Азії, та за даними Weigand C. Levels and Patterns of Safety Net Spending in Developing and Transition Countries [Electronic resource] / C. Weigand, M. Grosh // Social Protection Discussion World Bank. – 2008. – Paper No. 0817.– 47 p. – Access mode : <http://siteresources.worldbank.org/SOCIALPROTECTION/Resources/SP-Discussion-papers/Safety-Nets-DP/0817.pdf>.

Модель економічного зростання Європи характеризувалася таким, поряд з іншими, дисбалансом, як перевищення обсягу державних видатків порівняно з іншими країнами світу. Єдиною причиною цього є високі витрати на соціальний захист (рис. 1.6).

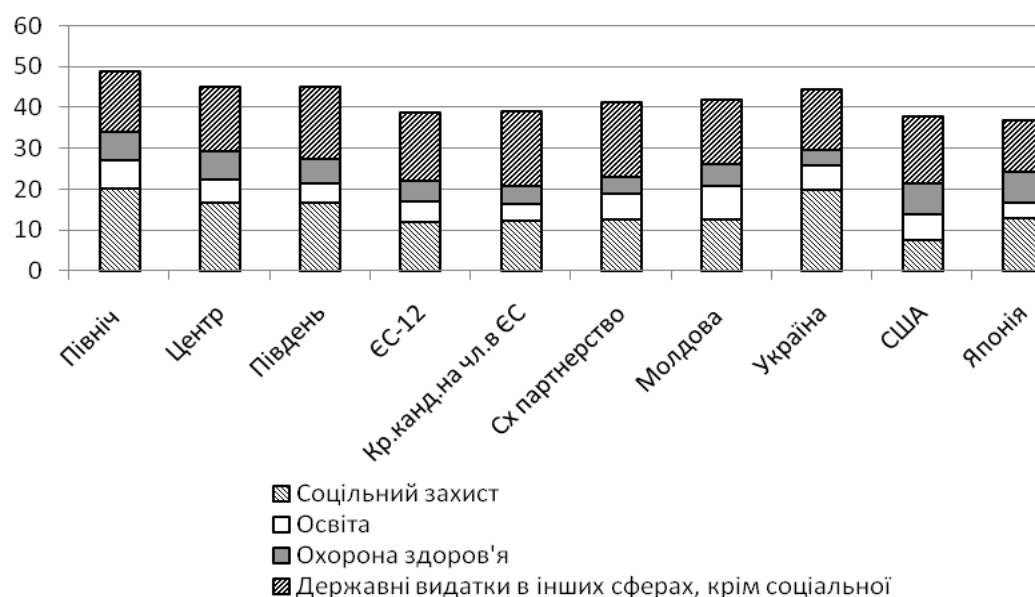

Рис. 1.6. Різниця сум державних видатків у Європі та в окремих регіонах

Примітка. До «соціального захисту» включено допомогу, пов'язану з хворобами та інвалідністю, похилим віком; допомогу особам, що втратили годувальника, сім'ям і на дітей; допомогу, пов'язану з безробіттям, і допомогу для оплати житлово-комунальних послуг. Західна Європа охоплює Данію, Фінляндію, Ісландію, Норвегію та Швецію (Північ); Австрію, Бельгію, Францію, Німеччину, Ірландію, Люксембург, Нідерланди, Швейцарію та Велику Британію (Центр); Греція, Італія, Португалія та Іспанія (Південь). До групи країн Східного партнерства належать також Молдова й Україна.

Джерело: за даними розрахунків фахівців Світового банку, що ґрунтуються на даних Статистики державних фінансів МВФ та Перспектив світової економіки МВФ.

На думку Ф. Фукуяма, глобальна фінансова криза, що розпочалася у 2008 р., та поточна криза євро стали наслідком функціонування моделі слаборегульованого фінансового капіталізму, яка сформувалася за останні 30 років.

Фінансово-економічна криза 2007–2009 рр. також продемонструвала, що увесь досвід реформування системи регулювання у 1990-х роках, котрий базувався на застосуванні монетаристської теорії, не забезпечив захисту ринку від деформацій і протиріч, які, досягнувши критичних позначень, вилилися у гостру світову кризу.

Криза 2007–2009 рр. багато чого розставила за своїми місцями: глобалізація економіки раптом перетворилася на вельми конкретний

економічний контекст, без пристосування до якого неможливе виживання ані країн, ані підприємств, ані домогосподарств⁶⁵.

Вільний рух капіталів на світовому фінансовому ринку не піддавався національним обмеженням, чого можна було очікувати, зважаючи на те, що саме фінансова криза підірвала успішний розвиток економіки планети та обумовила різкий спад⁶⁶.

Разом з тим відбулося «розщеплення» світового економічного циклу, найбільш розвинені країни поринули у рецесію, а відносно швидке зростання зберегла лише частина держав – лідерів ринків, що розвиваються.

Вихід з кризи відбувається вкрай повільно і Україна, на жаль, також не відноситься до групи країн зі швидким посткризовим економічним зростанням (рис. 1.7), окрім того, для вітчизняної економіки типовим є не стільки відносно повільне зростання, скільки відсутність позитивних структурних змін та недостатня конкурентоспроможність національних виробників на міжнародних і навіть вітчизняних ринках.

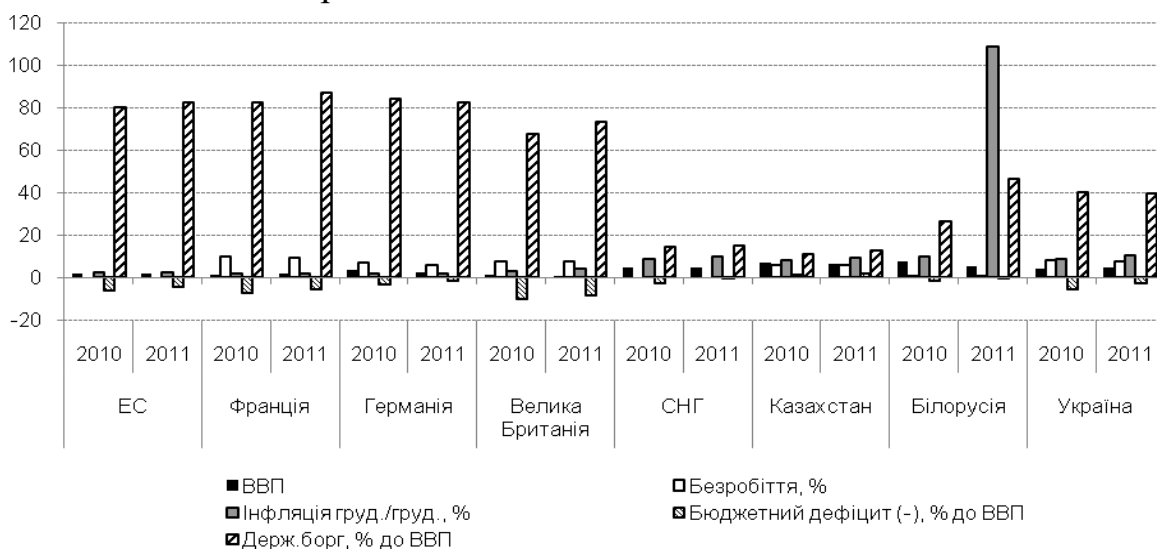

Рис. 1.7. Макроекономічні показники окремих країн, 2010–2011 рр.

Джерело: Statistical Database United Nations Economic Commission for Europe (UNECE) [Electronic resource]. – Access mode :<http://w3.unece.org/pxweb/>.

Такі властивості економіки сучасної України передусім обумовлені тим, що зміни у структурі української економіки, що розпочалися з 1992 р., не забезпечили ефективного поєднання ринкових механізмів і виробничої бази. І, як наслідок, зазнала втрат й були викривлені не тільки відтворювальна база

⁶⁵ Вдовичен А. А. Актуальные проблемы современной науки: глобализационные процессы и диспропорциональность мировой экономики / А. А. Вдовичен // Актуальные проблемы современной науки и пути их решения : материалы II Междунар. науч. конф. аспирантов и докторантов (Красноярск, 24 ноября 2011 р.). – Красноярск : Краснояр. гос. торг.-экон. ин-т, 2011. – С. 21–26.

⁶⁶ Вдовичен А. А. Актуальные проблемы современной науки: глобализационные процессы и диспропорциональность мировой экономики / А. А. Вдовичен // Экономика, психология, бизнес. Региональный межвузовский журнал № 21. – Красноярский государственный торгово-экономический институт, Омский экономический институт – Красноярск, 2011. – С. 6–10.

економіки, інвестиційний і людський потенціали країни, але й самі ринкові реформи⁶⁷.

Йдеться про ресурсне включення у світову економіку, коли країна постачає на зовнішній ринок сировину або напівсировину, а отримує високотехнологічну продукцію. Такі процеси супроводжувалися деградацією, коли власні високотехнологічні виробництва у кращому випадку замінювалися складальними, та загальним спрощенням міри складності економічних відносин.

Помітно знизився загальний технологічний рівень, котрий у ряді випадків обернувся ліквідацією цілих галузей реального сектора економіки та архаїзацією соціально-економічної структури. Національні еліти й досі не сформували засад своєї довгострокової легітимності, при цьому їхній середній когнітивний рівень знизився. Залишилася нерозв'язаною й проблема вертикальної мобільності, яка безпосередньо задає відповідні параметри соціальної стабільності чи, навпаки, нестабільності.

Глобальні процеси охопили не лише традиційні ринки товарів, капіталів, технологій і робочої сили, а й системи національного управління, підтримки інновацій та розвитку людського потенціалу. Як наслідок, відбулися серйозні зміни у міжнародному поділі праці та характері і принципах світогосподарських зв'язків⁶⁸. На цьому тлі відмінності міри та якості залучення різних країн у глобалізаційні процеси посилили розбіжності темпів і якості їхнього економічного розвитку, тобто розриви у зайнятості та продуктивності праці (рис. 1.8).

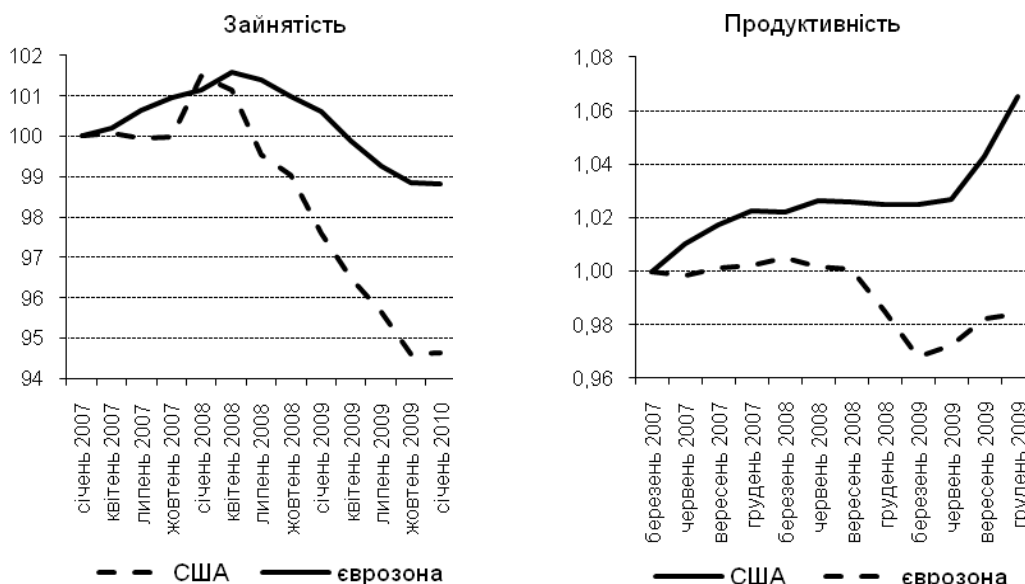

Рис. 1.8. Зайнятість та продуктивність США і єврозони в динаміці

⁶⁷ Vdovichen A. Influence of modern global economic disproportions is on position of Ukraine in ratings of competitiveness / A. Vdovichen, O. Vdovichena // *Gospodarka i Finanse. Wyzsza Szkola Ekonomii, Turystyki I Nauk Społecznych w Kielcach. Zarządzanie kryzysowe jako element polityki społeczno-ekonomicznej.* – Kielce, 2012. – Zeszyt 2. P. 97–104.

⁶⁸ Вдовічен А. А. Глобалізаційні процеси та диспропорційність розвитку глобальної економіки / А. А. Вдовічен // *Трансформації в глобальній економіці та Україна : [монографія] / [І. М. Школа, О. В. Бабінська, А. А. Вдовічен та ін.] ; ред. : І. М. Школа, О. В. Бабінська ; Київ. нац. торг.-екон. ун-т. – Чернівці : Друк Арт, 2014. – С. 65-93.*

Із середини 1990 р. темпи зростання продуктивності праці у країнах ЄС з найбільш розвинутою економікою стали сповільнюватися, починаючи з середини 90-х років. Окрім того, два глобальні дисбаланси у продуктивності: розрив між Північчю та Півднем Європи, та між ЄС і США (рис. 1.9).

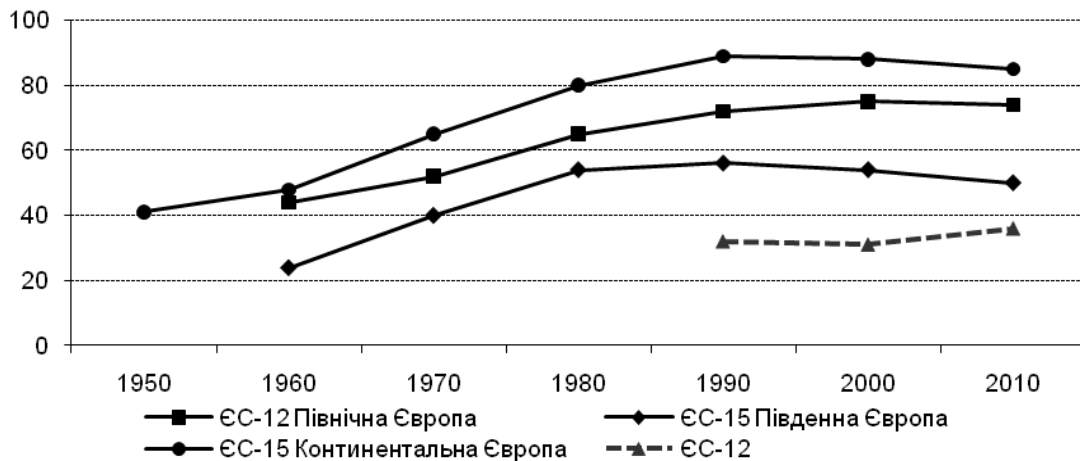

Рис. 1.9. Розриви у продуктивності.
Розрив 1: між Північчю і Півднем; Розрив 2: між ЄС і США

Примітка. ЄС-15 Північна Європа = Данія, Фінляндія, Швеція та Велика Британія; ЄС-15 Південна Європа = Греція, Італія, Португалія та Іспанія.

Джерело: за даними розрахунків фахівців Світового банку, що ґрунтуються на даних Ради Конференції за 2011 р.

Щодо дисбалансів у продуктивності ЄС, то південь залишається позаду (рис. 1.10). Йдеться, насамперед, про: а) перетворення Китаю, Індії, Бразилії на основні локомотиви світового економічного зростання та появу інших нових світових центрів економічного розвитку в Азії та Латинській Америці; б) подолання енергетичних бар'єрів зростання за рахунок підвищення енергоефективності й розширення використання альтернативних видів енергії при збереженні тенденції до подорожчання енергоносіїв (що, зокрема, особливо дошкуляє розвиткові вітчизняної економіки) тощо.

Такого роду процеси сприяли й надалі сприятимуть поглибленню глобальних диспропорцій у формуванні структури заощаджень за країнами та обсягів боргових навантажень. У свою чергу, збереження і посилення дисбалансів у галузі світової торгівлі та руху капіталів, безумовно, впливає й впливатиме на коливання курсів світових валют та подальшу трансформацію інституцій світового економічного ладу.

Глобальний характер сучасного суспільства сформований передусім такими тенденціями: а) високі темпи розвитку науки і техніки; б) масовий характер сучасного виробництва й в) прискорений розвиток інформаційно-комунікаційних технологій. За 1990–2005 рр. Індія та США характеризувалися більш технологічно-розвиненими послугами, що експортуються, аніж країни ЄС (рис. 1.11, 1.12).

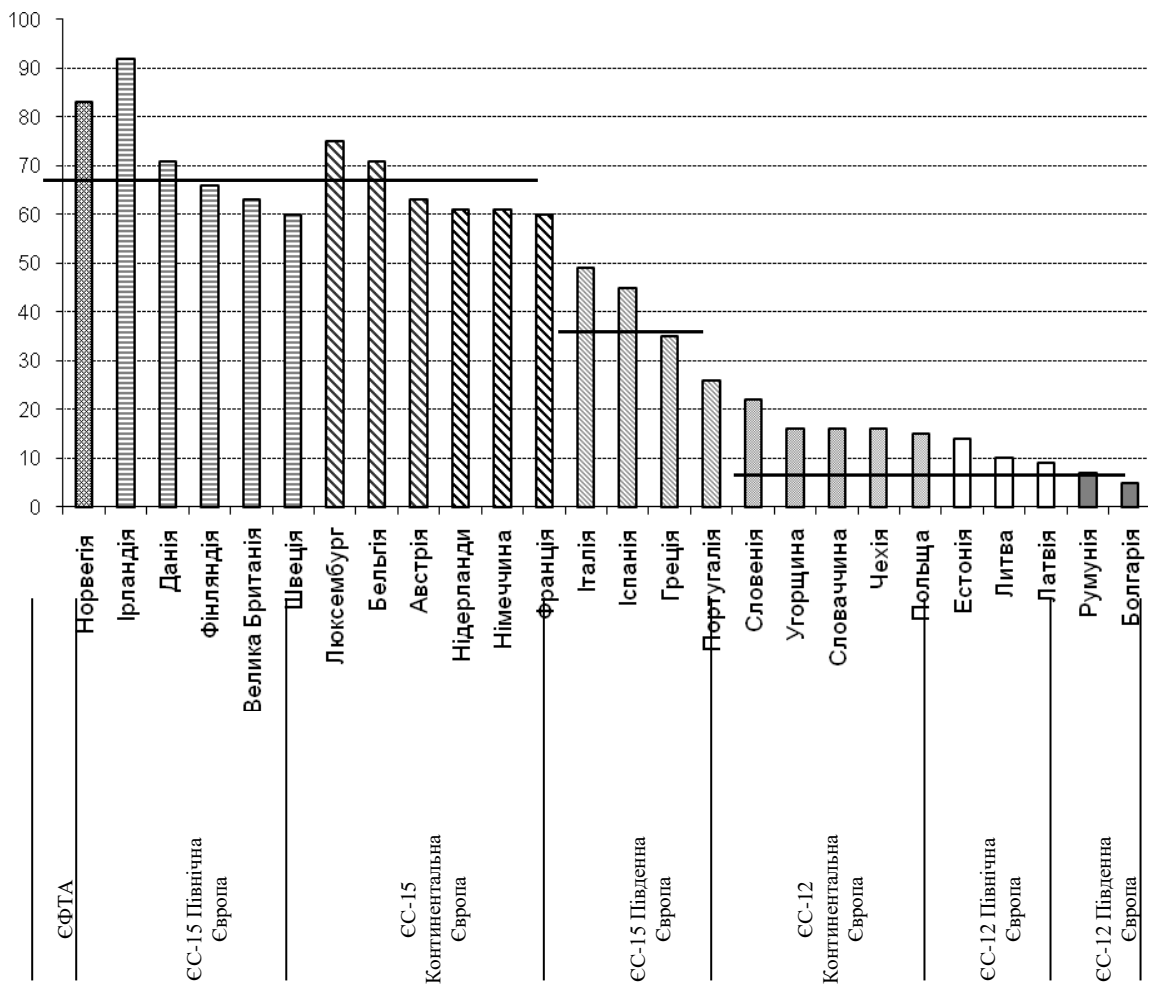

Рис. 1.10. Рівні продуктивності праці в країнах Європи в 2002 р., тис. дол. США 2005 р.

Примітка. Для Бельгії, Греції та Норвегії рівні продуктивності праці наведено за 2003 р.

Лінії показують середні значення для країн.

Джерело: за даними розрахунків фахівців Світового банку, що ґрунтуються на даних Eurostat.

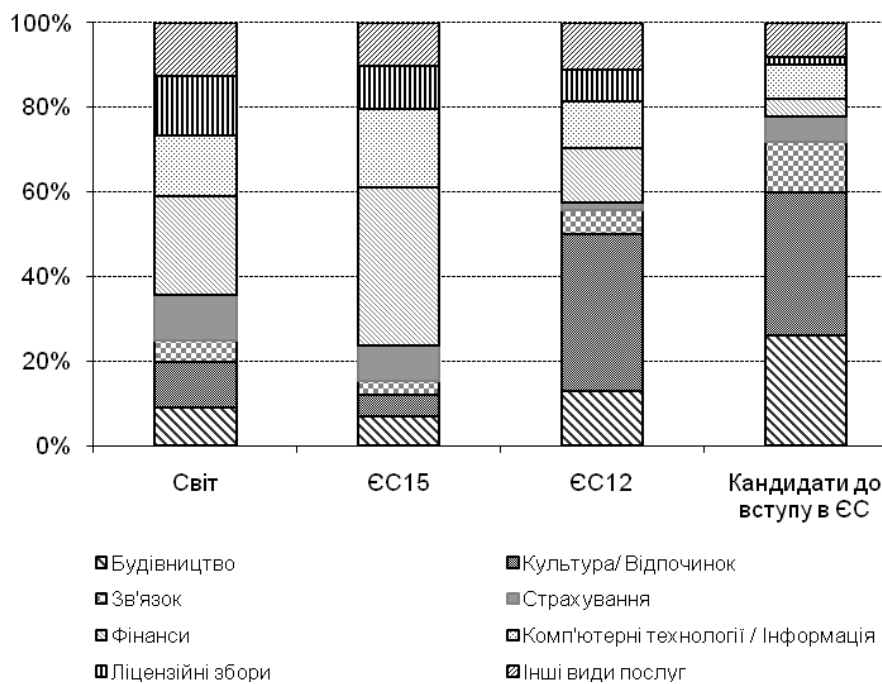

Рис. 1.11. Структура торгівлі послугами, %

Джерело: за даними Lundstrom Gable S. Service Export Sophistication and Europe's New Growth Model [Electronic resource] / S. Lundstrom Gable, S. Mishra // Policy Research Working Papers.– The World Bank, 2011. – 30 p. – Access mode : <http://elibrary.worldbank.org/docserver/download/5793.pdf>.

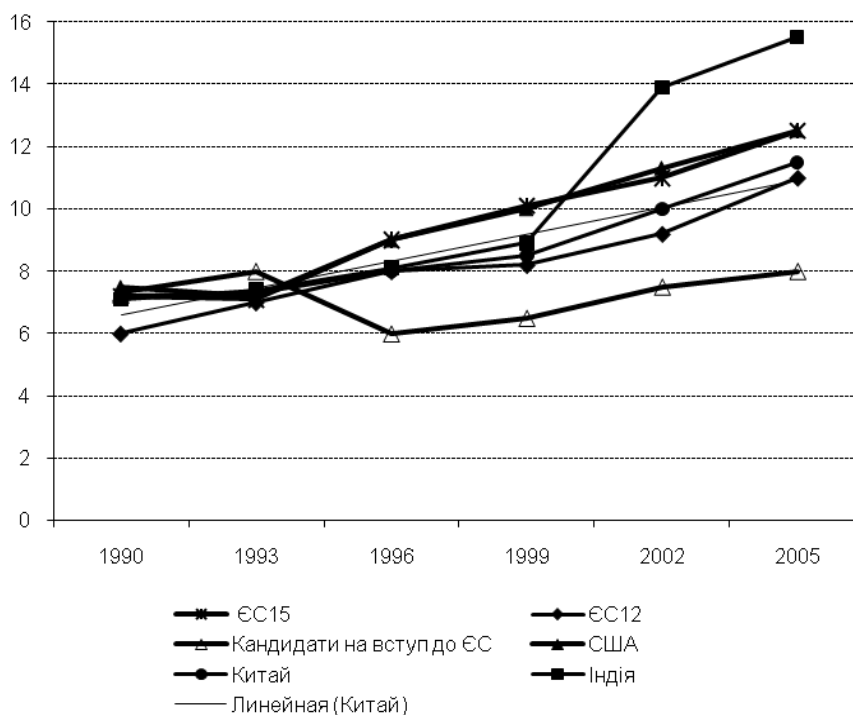

Рис. 1.12. Географічна структура торгівлі послугами, %

Джерело: за даними Lundstrom Gable S. Service Export Sophistication and Europe's New Growth Model [Electronic resource] / S. Lundstrom Gable, S. Mishra // Policy Research Working Papers.– The World Bank, 2011. – 30 p. – Access mode : <http://elibrary.worldbank.org/docserver/download/5793.pdf>.

Окрім того, Європа спеціалізується у традиційних секторах, США – у нових (рис. 1.13). Сприяючи інтенсифікації зв'язків та взаємодій, вона перетворює соціально-економічні процеси на більш непередбачувані, що загострює системні протиріччя в усіх сферах суспільства.

Нарощення протиріч, зокрема, обумовлюється й тим, що майбутній період характеризуватиметься структурною перебудовою світового господарства, пов'язаною зі зміною балансу між її економічними центрами та зростанням ролі регіональних економічних союзів (у тому числі ЄС, ЄврАзЕС тощо).

Є підстави вважати, що у цілому подальший розвиток економіки планети, визначатиметься балансом між тенденцією до подальшої поступової глобалізації світової економіки, з одного боку, а з іншого – тенденціями регіоналізації як реакцією на зростання напруженості між світовими центрами сили й нагромадження диспропорцій у світовій торгівлі та фінансовій системі.

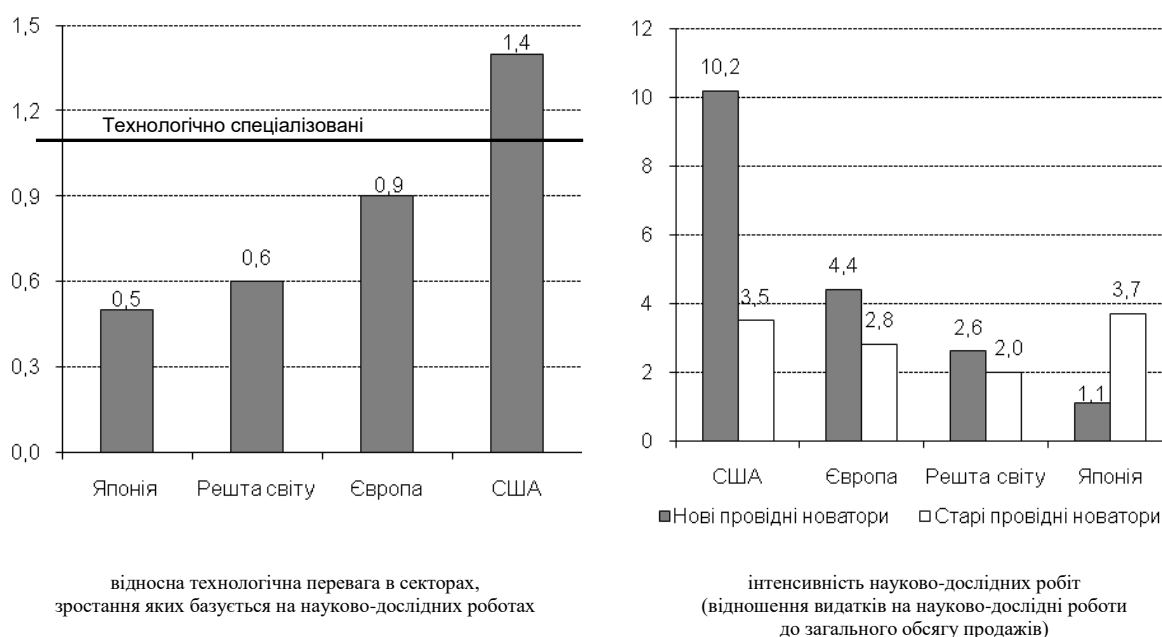

Рис. 1.13. Спеціалізація країн за традиційними та новими секторами

Примітка. Інтенсивність науково-дослідних робіт визначається як відношення витраток на ці роботи до загальної суми продажів для фірм, створених після 1975 року (нові провідні новатори або «Yollies») або до 1975 р. (старі провідні новатори – «Ollies»). Відносна технологічна перевага обчислюється як частка, яку вносить кожний регіон або країна (наприклад, Європа) у науково-дослідні роботи окремого сектора (наприклад, Інтернету) порівняно з часткою Європи у загальносвітовому секторі науково-дослідних робіт; значення, що перевищують 1, вказують на технологічну спеціалізацію регіону у певній сфері.

Джерело: за даними розрахунків фахівців Bruegel і Світового банку, що ґрунтуються на системі оцінки науково-дослідних робіт Інституту перспективних технологічних досліджень Європейської Комісії.

За прогнозами Міжнародних організацій, США і Зона євро втратять свою частку у світовому ВВП з 46% у 2011 р. до 40% у 2016 р. Одночасно за рахунок дисбалансів заощаджень та інвестицій відбувається формування міжкраїнових дефіцитів та профіцитів, які будуть стримувати зростання одних і посилювати зростання інших (рис. 1.14).

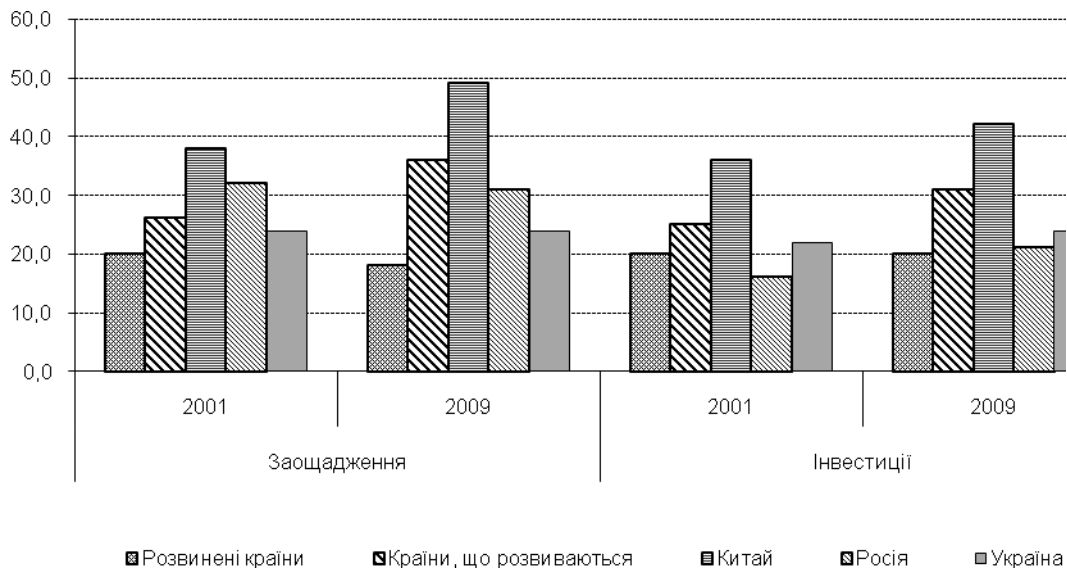

Рис. 1.14. Валові заощадження та інвестиції, % до ВВП

Джерело: за даними Statistical Database United Nations Economic Commission for Europe (UNECE) [Electronic resource]. – Access mode : <http://w3.unece.org/pxweb/>.

Отже, саме провідна роль фінансової глобалізації виступає нині основною рушійною силою інтеграційних процесів, взаємопроникнення національних економік, їхнього залучення у єдиний відтворювальний процес у глобальних масштабах.

У свою чергу, глобальні фінансові ринки з характерними для них величезними потоками капіталу і грошових коштів, різноманітними махінаціями, спрямованими на безперервне підвищення курсу акцій, більш жорсткою конкурентною боротьбою за ресурси і сфери впливу, демонструють ще більшу нерівновагу і нестійкість, ніж національні ринки.

При цьому подальше нагромадження диспропорцій у світовій фінансовій системі підвищує ризики як нової глобальної фінансової кризи, так і різкого уповільнення темпів зростання світової економіки. Важливо й те, що процесам глобалізації притаманний суперечливий характер. З одного боку, глобалізація економіки за рахунок оптимізації системи міжнародного поділу праці та зниження митних бар'єрів у рамках СОТ дає змогу скорочувати витрати виробництва, залучати капітали транснаціональних корпорацій і транснаціональних банків для розв'язання проблем модернізації економіки та прискореного розвитку окремих країн (регіонів), сприяти розповсюдженню нових технологій. А з іншого боку, вона розмиває державні кордони (національні господарства «розламуються» на частини, що стають ланками різних відтворювальних глобальних циклів) й загострює конкуренцію на ринку товарів, послуг і капіталів. Ринок міжнародного капіталу характеризується зміною напрямку ПІІ, зокрема західноєвропейські інвестори дивляться на схід, а не на південь (рис. 1.15).

Рис. 1.15. Тенденції зміни напрямків ПІІ

Джерело: за даними розрахунків фахівців Світового банку, що ґрунтуються на даних UNCTAD.

У 2007–2011 р. тенденції розвитку світової економіки переконливо продемонстрували, що поруч із окремими факторами виникнення і наступного поглиблення та просторового розгортання міжнародної фінансової кризи і світової рецесії (іпотечна криза у США, ненадійність окремих фінансових інститутів тощо) суттєву роль у погіршенні світогосподарської ситуації відіграли нагромадзовані роками диспропорції і протиріччя, надкапіталізація ринків, невважена політика стимулювання піднесення за допомогою експансіоністської грошової політики (політики дешевих грошей) та диспропорції на товарних ринках.

Важливе значення при цьому мав вплив циклічності світової економіки на світову фінансову архітектуру та сучасні тренди її розвитку. Стає дедалі очевиднішим, що внаслідок зростання взаємозалежності національних економік і фінансових систем саме циклічність світової економіки у поєднанні з активізацією процесів фінансової глобалізації формує контури нової світової економіки.

При розгляді впливу фінансової глобалізації на синхронізацію циклів світового господарства і його складових – національних економік виявляється, що синхронізуються лише довгохвильові економічні цикли розвинених країн, оскільки їхнім господарствам притаманний позитивний взаємозв'язок між фінансовою інтеграцією та економічним зростанням, який існує за наявності низки факторів, що спостерігаються лише у групі розвинених країн, де має місце розвинений фінансовий сектор, висока капіталізація банківського сектора, сильні фінансові інститути тощо (табл. 1.2.).

Таблиця 1.2

Країни, що здійснюють основний економічний і фінансовий вплив у світі

Країни/Регіони	Частка у світовому ВВП, %			Частка у світових фінансових активах, %		
	1992	2009	Темп приросту	2006	2008	Темп приросту
США	26,1	24,6	- 5,7	33,6	30,8	- 11,7

ЄС	30,8	25,4	- 17,5	28,5	31,7	- 1,2
Японія	15,6	8,7	- 44,2	11,7	14,8	+ 26,5
Китай	2,0	8,5	+ 325	4,9	6,7	+ 36,7
Латинська Америка	5,5	6,9	+ 25,4	2,5	2,2	-12

Джерело: за даними IMF World Economic Outlook Database [Electronic resource]. – Access mode : www.imf.org.

Хоча криза, що відбулася на рубежі 2008–2009 рр., вийшла у світ з епіцентру світової економіки – США, тим не менш, багато у чому вона була обумовлена й наявними глобальними диспропорціями, коли головним стимулом економік, що розвиваються, залишався споживчий попит у США та Західній Європі, а використання долара США як світової резервної валюти призводило до зростання дисбалансу споживання і нагромадження між розвиненими країнами і країнами, що розвиваються. При цьому питома вага економіки США у структурі світової економіки поступово скорочувалася, а питома вага економік, що розвивалися, і були непрямо піддані впливу західних регуляторів, відповідно, зростала. Завдяки цьому економічні регулятори у США, а слідом за ними й у ЄС, перестали справлятися з регулюючими функціями, оскільки їхні економіки є глибоко інтегрованими у світову економіку і тісно пов'язаними на макроекономічному рівні з економіками країн, що розвиваються. Тобто внаслідок прогресуючої корозії однополярності світової економічної системи чинні механізми регулювання в принципі, вже перестали працювати так само ефективно, як і раніше.

Для розуміння сучасних ключових проблем глобального розвитку дуже важливим є визнання як однієї з їхніх першопричин існуючої диспропорції між чисельністю населення, рівнем соціально-економічного розвитку країн та наявністю на їхній території запасів дефіцитних природних ресурсів. У загальному вигляді ця вкрай важлива глобальна диспропорція знаходить свій вияв у тому, що населення розвинених країн становить 16%, а країн, що розвиваються, – 52% населення планети, тоді як споживання мінеральної сировини перебуває у майже прямо протилежному співвідношенні – 52% і 21% відповідно.

При цьому за узагальненими середньосвітовими даними приховуються ще більш кричущі дисонанси і суперечності, оскільки останніми роками в усіх країнах відбуваються помітні кардинальні зміни у функціонуванні ринкової економіки. Зокрема, йдеться про те, що значне зростання ваги і впливу фінансових ринків, учасників фінансової діяльності та фінансових інститутів супроводжувалося масованим нагромадженням фінансових активів та упровадженням цілого ряду інституціональних інновацій⁶⁹. А це, у свою чергу, активно сприяло збільшенню рівнів заборгованості домогосподарств, корпоративного і державного секторів. Як наслідок, у деяких країнах співвідношення внутрішнього фінансового боргу і ВВП збільшилося з початку

⁶⁹ Вдовічен А. А. Диспропорційність формування структури оборотних активів та їх вплив на розвиток національної економіки / А. А. Вдовічен // Науковий вісник Буковинського державного фінансово-економічного університету. Економічні науки. – 2012. – Вип. 1 (22). – С. 48–59; Вдовічен А. А. Проблеми диспропорційності у формуванні оборотного капіталу / А. А. Вдовічен // Шляхи вдосконалення управління підприємствами в умовах глобальних викликів : матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конференції (22-23 березня 2012 р.). – Чернівці : Буковинський державний фінансово-економічний університет, 2012. – С. 90–93.

1980-х років у 4–5 разів. Окрім того, наростатиме також такий загрозливий дисбаланс, як нарощування частки США у світовому державному боргу, натомість частка ЄС зменшуватиметься, хоча в цілому проблема глобальних дефіцитів для високо розвинених країн залишиться (рис. 1.16).

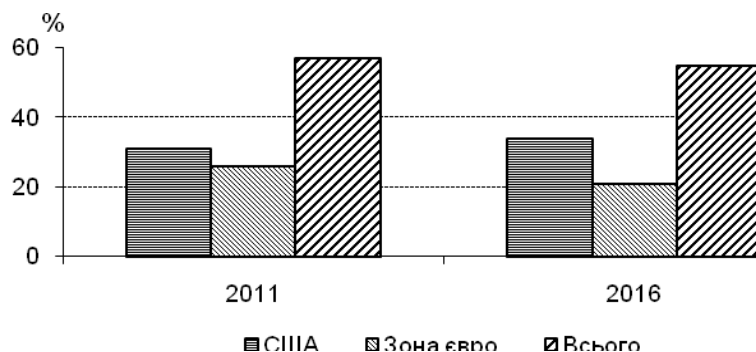

Рис. 1.16. Питома вага країн у світовому державному боргу

Джерело: Statistical Database United Nations Economic Commission for Europe (UNECE) [Electronic resource]. – Access mode : <http://w3.unece.org/pxweb/>.

Слід нагадати, що ще у 2005 р. у МВФ вважали, що стабільності світової економіки загрожують два фактори – високі ціни на нафту і глобальні диспропорції, які склалися внаслідок бюджетної політики США. Проте на етапі піднесення до цієї думки майже не дослухалися, оскільки глобальна економіка, що функціонувала у передкризову епоху на основі так званого Вашингтонського консенсусу, забезпечила понад 20 років економічного зростання. Однак саме у цей період саморегулювання фінансових ринків призвело до нагромадження потенціалу кризового вибуху, завдяки чому економічна історія рубежу ХХ і ХХІ століть поділилася на період «до» і «після» краху банку Lehman Brothers.

На сьогодні навіть серед урядів провідних економік світу (груп G8 і G20) немає згоди щодо шляхів розв’язання глобальних економічних проблем, через що не вдається виробити скоординовані підходи до назрілої реорганізації світового економічного і фінансового порядку.

Отже, за останнє десятиліття ХХ ст. і перше десятиліття ХХІ ст., (а це – період існування незалежної України), чинники розвитку світової економіки не просто змінилися, а суттєво змінилися. На перший план вийшов процес глобалізації, котру слід розглядати не лише як підсумок певних процесів, але й як механізм становлення нової господарської парадигми світу.

Разом з тим утворилася нова тенденція, яка полягає у фінансуванні країнами, що розвиваються, дисбалансів в економіках розвинених країн. Країни Азії, такі як Китай та арабські країни – експортери нафти, характеризуються високим рівнем нагромаджень та формуванням значних золотовалютних резервів (в основному номінованих у доларах США) на тлі дефіциту заощаджень у розвинених країнах. Тим самим відбувається поступове перенесення центру тяжіння світових фінансів із Заходу на Схід. Таку тенденцію також можна розглядати в контексті глобальних дисбалансів.

Фінансування дисбалансів в економіках розвинених країн країнами, що розвиваються, є новим віянням у розвитку світової економіки, котре повністю відрізняється від процесу, що відбувався раніше. У зв'язку з цим можна говорити про те, що розпочався процес поступової трансформації економічного впливу країн, що розвиваються, у сфері міжнародних фінансів, яка упродовж тривалого періоду майже виключно контролювалася західними інститутами.

Доказом зміни тенденцій у сфері світового економічного впливу стали саміти «Великої двадцятки» – G20. На них США виступали вже не як незаперечний світовий лідер, виявляючи прагнення знайти і запропонувати «загальний знаменник» для користі та в інтересах усіх учасників. Отже, спостерігається наступ нової ери в економічному розвитку багатопольярного світу. Обговорення на тему, як припинити економічну кризу, що відбувалися на самітах країн – членів G20, котрі усі разом нараховують 4/5 світового ВВП, 2/3 світового населення і 9/10 світової торгівлі, символізували початок дії цієї нової парадигми.

Дуже важливим є й те, що фінансова криза у найбільшій економіці світу – економіці США – та її глобальні наслідки й далі продукують колосальні диспропорції. Джерела фінансової кризи в США, її основні чинники, що сприяли дестабілізації ситуації на світових фондових ринках, а також її стрімкий розвиток беруть початок із застосування доктрини лібералізації фінансових ринків, а також прискорення процесу глобалізації економіки. На практиці вони призвели до безпрецедентного збільшення фінансового сектора, і не тільки у США, а й в усіх країнах G7. Відповідні розрахунки здійснив російський дослідник професор А. Динкевич (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

ВВП і активи країн G7 у 2007 р.

Країни	ВВП		Активи		Структура активів країн G7			
	млрд дол. США	% до підсумку	млрд дол. США	% до підсумку	Фінансові активи		Матеріальні активи	
					млрд дол. США	% до підсумку	млрд дол. США	% до підсумку
США	13811,2	20,0	69056,0	20,6	45646,0	66,1	23479,0	33,9
Японія	4017,8	6,0	24106,8	7,2	14536,4	60,3	9570,4	39,7
Німеччина	2868,6	4,3	17211,6	5,1	9931,1	57,1	7452,6	42,9
Велика Британія	2182,2	3,2	15275,4	4,5	9822,1	64,6	5392,2	35,4
Франція	2152,3	3,2	12913,8	3,9	5979,1	46,3	6934,7	53,7
Італія	1875,7	2,8	13129,9	3,9	6788,2	51,7	6341,7	48,7
Канада	1193,8	1,8	7162,8	2,1	3008,4	42,0	4154,4	58,0
Усього G7	28101,6	41,8	159865,3	47,3	94315,2	59,0	65541,1	41,0
Світ	67227,2	100,0	336136,0	100,0				

Джерело: Динкевич А. И. Мировой финансово-экономический кризис (Опыт структурно-функционального анализа) / А. И. Динкевич // Деньги и кредит. – 2009. – № 10. – С. 23–24.

Як видно з наведених даних, вже у 2007 р. активикраїн G7 перевищували їхній ВВП у 5,69 раза, у тому числі фінансові активи – у 3,36 раза, а матеріальні активи – у 2,33 раза. Завдяки такому різкому збільшенню фінансового сектора, ринок похідних фінансових інструментів досяг небачених масштабів. Обороти фондового ринку (вторинні торги на ринку акцій) з 1965 р. зріс із 10% номінального ВВП до 300% у 2007 р. Сумарний обсяг торгівлі акціями сьогодні

становить понад 40 трлн дол. США на рік, що дає змогу фінансовому сектору заробляти 500 млрд дол. США на адмініструванні торгів⁷⁰. Обсяг позабіржових деривативів становить 595 трлн дол. США – у 9 разів більше за розміри світового ВВП. А обсяг біржових деривативів (опціони і ф'ючерси) досяг, за оцінками Банку міжнародних розрахунків, 2,3 квадрильйона дол. США⁷¹.

Важливим наслідком піднесення та відокремлення фінансової сфери стала серйозна трансформація самого світогосподарського устрою. Після руйнування СРСР та його економіки склалася особлива конфігурація світового господарства, яку можна визначити як однополярний світ плюс двополюсна світова економічна система.

При цьому однополярний світ представлено військово-політичною зверхністю США у світовій політиці, а двополюсна світова економічна система уособлюється: 1) світовим центром виробництва грошей (США) й 2) світовим центром виробництва товарів (КНР та іншими країнами, що розвиваються).

Нова модель рівноваги у світовій економіці виникла, здавалося б, на ринкових принципах обміну. За минулі 20 років вона забезпечувала понад ½ зростання економіки планети, але у кінцевому рахунку не змогла витримати перевантажень, що виникли. Не витримала тому, що насправді ця модель перетворилася на нерівноважну модель, де, з одного боку, мало місце надлишкове споживання США та інших розвинених країн Заходу, а з іншого – недоспоживання (тобто бідності і зубожіння) для більшості країн світу. Природу глобальних диспропорцій ілюструють такі факти: на США, де мешкає 5% населення планети, припадає 24% світового товарного ринку, а на Китай з його 20% світового населення – лише 6% світового товарного ринку, тобто має місце майже дзеркальне відображення двох протилежних пірамід.

За задумкою, масовий імпорт споживчих товарів з Китаю повинен був поставити на ноги долар, зберігши за ним статус головної світової резервної валюти та зв'язати надлишкову доларову масу китайським імпортом. А вже наприкінці 1980-х років західні компанії розпочали практично обвальне виведення своїх виробництв у Китай та Південно-Східну Азію, накачуючи азійські економіки інвестиціями. Причина була банальною надто дешева й напрочуд дисциплінована азійська робоча сила у поєднанні з теплим кліматом різко знижували собівартість продукції і робили її надрентабельною. І вже у 1993 р. пасивне сальдо США у торгівлі з КНР перевищило 22 млрд дол. США.

Сьогодні цілком очевидно, що Китай вдало використав можливості свободи міжнародної торгівлі і руху капіталів, які відкривалися перед ним у рамках «Вашингтонського консенсусу». Це забезпечило безпрецедентне піднесення його економіки. Однак криза вимагала її реструктуризації, яка інтенсивно продовжується. Якщо у передкризовому 2006 р. співвідношення китайського експорту до ВВП КНР становило 69%, то у посткризовому 2010 р. воно ледь досягло 50%, тобто експортна квота всього лише за 4 роки зменшилася на 19 в. п. Внутрішнє ж споживання зросло до 35% ВВП, а

⁷⁰U.S. Department of Treasury. Major Foreign Holders of Treasury Securities. – [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://www.treas.gov/tic/mfh.txt>.

⁷¹ Там само.

позитивне сальдо поточного платіжного балансу Китаю скоротилося упродовж 2010 р. з 11% ВВП до 6,1%. Проте стрімко збільшувався імпорт.

Аналізуючи ці процеси, Н. Фергюсон ще декілька років тому проголосив появу «Великої двійки», або «Кимерики» як нової реальності глобальної сцени, вважаючи, що Китай і Америка будуть тісно взаємодіяти не лише в економічній сфері. Однак, як показав час, довгостроковий баланс економічних інтересів не може бути досягнутий на такій вузькій суто двосторонній основі. Тим більше, що йдеться про широку сферу внутрішньополітичних і зовнішньополітичних стратегій обох країн.

Поширена думка, що КНР спеціалізується виключно на експорті товарів широкого споживання, давно застаріла. Досить сказати, що Китай експортує продукцію машинобудування на суму понад 650 млрд дол. США, що становить 52% усього його експорту. Сумарний валовий національний доход (ВНД) США і КНР, розрахований за ПКС, становить понад третини світового.

Динамічно прогресуючий Китай, який 30 років тому був лише 13-ою економікою світу, у 2010 р. випередив Японію і перетворився на другу економічну державу. За прогнозами МВФ, вже у 2016 р. КНР обійде США за обсягом ВВП. Відображенням зростаючої могутності стало зміцнення його позицій у G20 та МВФ. Пекін вже здатний конкурувати з міжнародними фінансовими інститутами.

Слід також визнати, що саме китайське економічне зростання дозволило забезпечити відносну стабільність на світових ринках сировини. Китай узяв на себе доволі небезпечну роль головного кредитора США й рятувальника європейської економіки.

Не слід також недооцінювати зростаючу могутність партнерів Китаю з держав БРІКС. У їхній особі на авансцену виходять нові держави, які демонструють інші можливості та альтернативи. На думку відомих економістів Н. Рубіні та І. Бреммера, сьогодні ситуація докорінно змінилася. Світова геополітична рівновага змістилася у бік Бразилії, Індії, Китаю, Росії та низки великих економік, котрі претендують на роль провідних торговельних держав. У цьому полягає одна з причин створення «Великої двадцятки» як нової групи держав, що представляють найбільші економіки світу. При цьому склалася ситуація, за якої ані США, ані Китай через велике взаємне проникнення обох економік не можуть безпосередньо завдавати значної шкоди один одному.

Втім, існує думка, що у найближчі роки головною лінією напрути все ж таки стануть відносини США і Китаю, які нерозривно пов'язані з характером глобальної економіки. Взаємозв'язок двох гігантів (позичальник – кредитор, споживач – виробник) давно обтяжує обидві країни. А світова фінансово-економічна криза чітко продемонструвала, що схема, побудована на її базі, є несталою і загрожує потрясіннями для усїєї планети. В ідеалі потрібні скоординовані зусилля з демонтажу такої системи та диверсифікації джерел зростання і розвитку, однак це означає необхідність якісної зміни економічної політики в обох країнах.

У рамках G20 США закликають своїх партнерів знижувати глобальні диспропорції між імпортом та експортом. Інакше кажучи, провести і закріпити

у рішеннях через засідання групи G20 такі умови зовнішньоекономічної стратегії у світі, які б дали змогу подолати від'ємне сальдо у торговельному балансі, передусім з Китаєм та «азійськими тиграми» (Південна Корея, Сингапур, Тайвань), а також із Німеччиною, які зараз мають позитивне сальдо торгового балансу, передусім із США. Країни ж із великим позитивним сальдо торгових балансів прагнуть до протилежного: закріпити вигідні для себе умови зовнішньої торгівлі, насамперед, із США і, заробляючи й далі, збільшувати свої валютні резерви.

Світова фінансово-економічна криза надала потужний імпульс процесові перерозподілу глобальної сили й впливу. Проте ані Захід, ані Схід ще не в змозі вирватися за рамки докризової економічної парадигми. Останні роки так і не стали періодом серйозної перебудови світової фінансової архітектури.

Криза з усією гостротою показала, наскільки небезпечним є розрив між віртуальною й реальною економікою, як у масштабі окремих країн, так і на глобальному рівні. Рано чи пізно світ знову зіштовхнеться з цією суворою реальністю.

Крім того, глобальна фінансово-економічна криза по-новому висвітлила також роль держави. Факти свідчать про те, як на початку кризи банки і корпорації кинулися до своїх держав по допомогу і багато урядів пішли шляхом фактичної націоналізації банків і підприємств, однак, поновивши сили, кредитні установи і корпорації одразу поставили питання про надмірну присутність держави в економічній сфері.

Неспроможність швидкого подолання кризових явищ засвідчує невідповідність існуючих принципів та механізм реаліям. Дедалі більшого поширення на рівні провідних міжнародних інститутів знаходить обговорення питання запровадження нових механізмів глобального управління. Проте конкретної реалізації ці ідеї у масштабах глобального розвитку поки що не отримали.

Коріння фінансової кризи лежить у глобальних дисбалансах, які утворилися у торгівлі та потоках капіталу і зумовили структурні характеристики. Необхідно кардинально «відкалібрувати» макроекономічні умови, враховуючи потенційну вразливість реального та фінансового секторів.

РОЗДІЛ 2

ТРЕНДИ РОЗВИТКУ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА МАКРОЕКОНОМІЧНІ ПРОПОРЦІЇ УКРАЇНИ

2.1. Україна крізь призму глобалістики

Світова економіка зіткнулася із новими перешкодами: зниженням індексу промислового виробництва та обсягів експорту товарів, зростанням напруження та фрагментації у Євросоні, сповільненням зростання на ринках, що формуються, напруженими умовами доступу до фінансування і поступовою та неухильною фіскальною консолідацією. Напруження на фінансових ринках наблизилося до рівня кінця 2011 р., а темпи зростання ряду найбільших країн, ринок яких формується, були нижчими за прогнозовані. Зростання світової економіки за 2012 рік становило 3,5%, а за переглянутими прогнозами МВФ темпи зростання у 2013 р. – 3,9%. Ці прогнози передбачають запровадження жорсткої політики щодо поліпшення фінансової ситуації в зоні євро та результативність пом'якшення економічної політики у країнах з ринками, що формуються.

Хоча за I квартал 2012 р. темпи зростання світової економіки становили 3,6% (річні темпи з урахуванням сезонних факторів), це було обумовлене тимчасовими факторами, зокрема, пом'якшенням фінансових умов і відновленням довіри у відповідь на більш довготермінові операції рефінансування, які здійснював Європейський центральний банк. У I кварталі зросла глобальна торгівля поряд з промисловим виробництвом, що сприяло країнам, економіка яких орієнтована на зовнішню торгівлю. Поряд з цим збереглися менш сприятливі фактори. Уповільнилось створення нових робочих місць, зберігався високий рівень безробіття у багатьох країнах з розвинутою економікою, особливо у країнах периферійної зони євро.

Периферія зони євро знаходиться в епіцентрі подальшого зростання напруженості на фінансових ринках, обумовленої політичною і фінансовою нестабільністю у Греції, проблемами банківської сфери в Італії, сумнівами щодо можливості урядів провести бюджетне коригування і реформи, а також щодо готовності країн-партнерів надати допомогу. Поглиблення напруженості у периферійних країнах включало відплив капіталу, відновлення зростання доходності суверенних інструментів, негативний зворотний зв'язок між труднощами позичальників і проблемами фінансування банківського сектора, зростанням зобов'язань центральних банків, скороченням частки запозичених коштів банків та скороченням кредитування приватного сектора. В реальному секторі економіки випереджальні економічні індикатори вказують на нове зниження активності у зоні євро у майбутніх періодах.

Показники США вказують на менш активне зростання, ніж прогнозувалося раніше, а менш стабільні зовнішні умови, обмеження потужностей та більш жорстка політика спричинили уповільнення темпів зростання у країнах з ринком, який формується, зокрема, у Бразилії, Індії та Китаї. Багато країн

постраждали від посилення несприйняття ризику інвесторами, невизначеності перспектив зростання, що мало наслідком зниження фондових цін, вплив капіталу і послаблення національних валют.

За прогнозом МВФ глобальне зростання знизиться до 3,5% у 2012 р. і до 3,9% у 2013 р. Зростання у країнах з розвинутою економікою становитиме 1,4% у 2012 р. і 1,9% у 2013 р., у країнах, ринок яких формується, і країнах, які розвиваються, – 5,6% у 2012 р. і 5,9% у 2013 р.

У короткотерміновій перспективі активності країн з ринком, який формується, буде сприяти пом'якшення економічної політики, а у країнах, які є імпортерами палива, – зниження цін на нафту.

У регіонах, тісно пов'язаних із зоною євро, зокрема Центральній та Східній Європі, зростання буде меншим, ніж у 2011 р.

Через послаблення попиту і зниження цін на біржові товари прогнозується уповільнення світової інфляції споживчих цін з 4% у IV кварталі 2011 р. до 3% у 2012–2013 рр.

Основними ризиками є подальше посилення кризи у зоні євро та можливість посилення жорсткої податково-бюджетної політики в США. Для країн, що розвиваються, основні ризики пов'язані із зовнішніми факторами.

У країнах, ринок яких формується, потенційне зростання може бути меншим за очікуване. Високим темпам зростання доходу у цих країнах сприяло поглиблення фінансового ринку і розширення кредитування. В теперішніх умовах уповільненого зростання світової економіки викликають занепокоєння ризики фінансової стабільності.

Країни з низьким рівнем доходу, які залежать від міжнародної допомоги, стикаються із ризиками зниження підтримки бюджету країнами з розвинутою економікою, а країни-експортери залежать від подальшого зниження цін на біржові товари.

Тенденції розвитку світової економіки за останній період, які характеризують показники зміни обсягів виробництва ВВП (рис. 2.1), демонструють значну розбіжність між групами країн та різну амплітуду коливань, особливо у період фінансово-економічної кризи. Починаючи з 2000 р., тенденції зміни ВВП України та країн СНД відповідають загальносвітовим, маючи проте більший розмах коливань, що обумовлено загалом особливістю сформованих структурних пропозицій у економіках країн.

Співпадають напрями зміни ВВП України з країнами ЄС навіть за кварталами, про що свідчать, наприклад, точки перетину нульових значень зростання ВВП у III кварталі 2008 р. та I кварталі 2010 р. (рис. 2.2), що є також причиною надзалежності національної економіки від зовнішніх ринків.

Результати зміни ВВП України та груп країн світу у відсотках до 2000 р. (рис. 2.3), демонструють одні з найвищих темпів зростання, але і найглибше падіння серед країн СНД та Єврозони у часи фінансово-економічної кризи, що доводить структурну розбалансованість моделі розвитку України і неспроможність адекватної реакції на прояви кризових явищ.

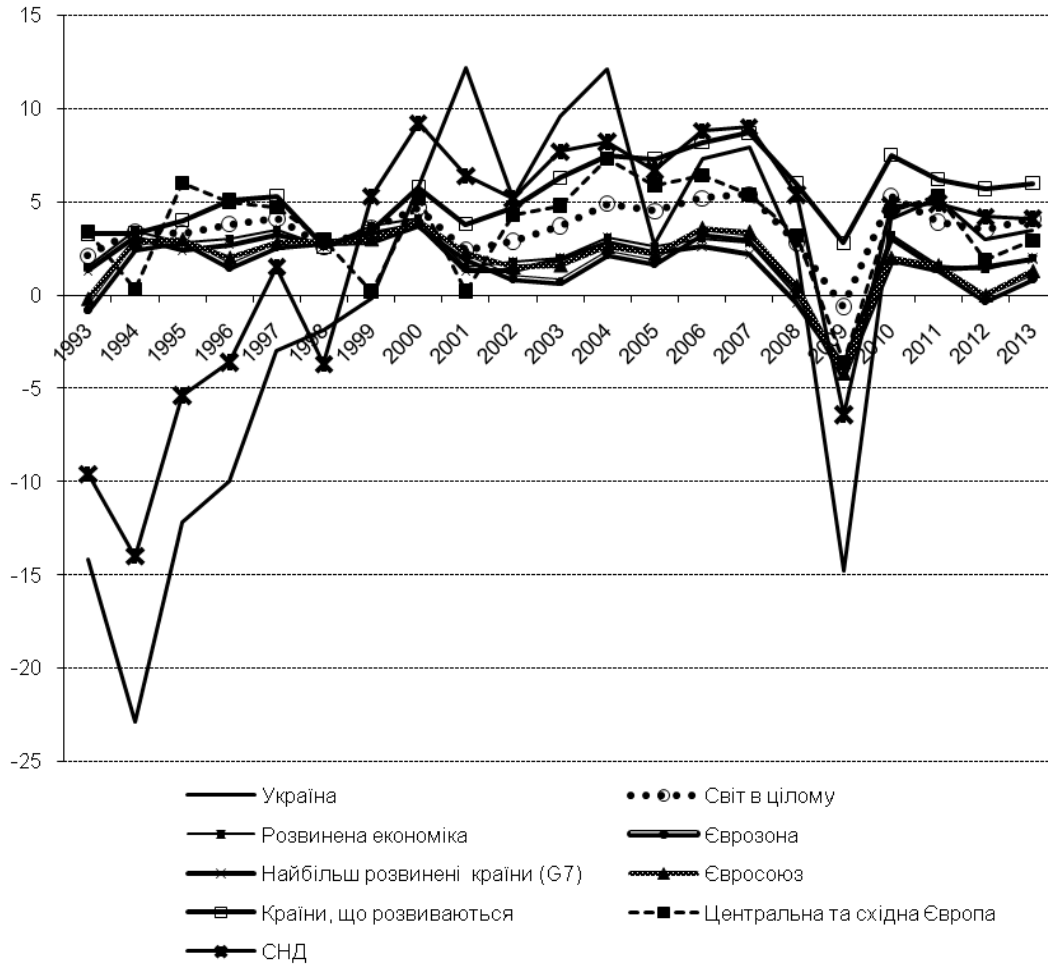

Рис. 2.1. Темпи зміни ВВП України та груп країн світу, %

Джерело: за даними МВФ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.imf.org.

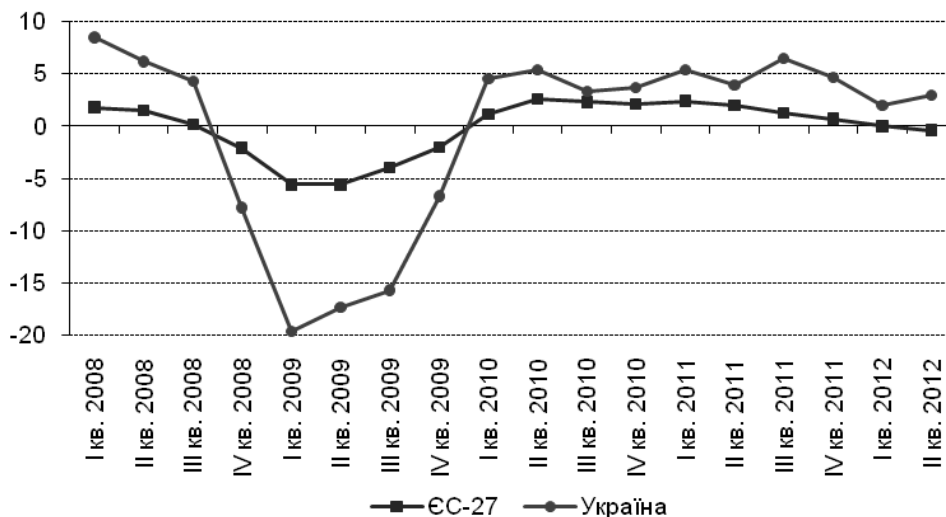

Рис. 2.2. Зміна ВВП України та країн ЄС-27, % до відповідного періоду попереднього року

Джерело: за даними Statistical Database United Nations Economic Commission for Europe (UNECE) [Electronic resource]. – Access mode : <http://w3.unece.org/pxweb/>.

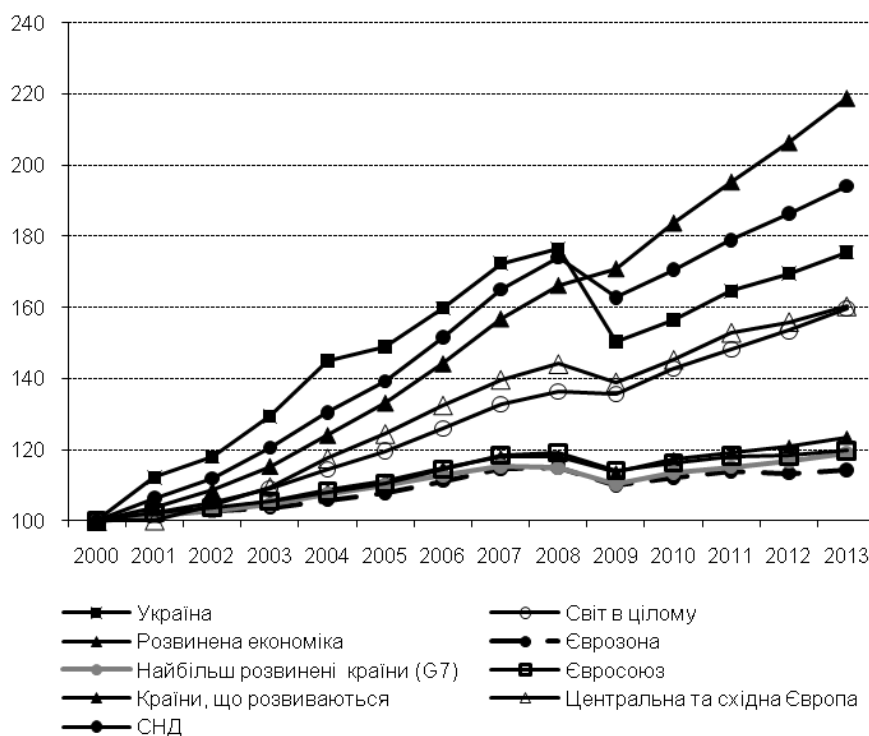

Рис. 2.3. Зміна ВВП України та груп країн світу, % до 2000 р.

Джерело: за даними Statistical Database United Nations Economic Commission for Europe (UNECE) [Electronic resource]. – Access mode : <http://w3.unece.org/pxweb/>.

За розглянутий період найвищі темпи зростання мали країни, що розвиваються. У період до 2008 р. Україна та країни СНД були лідерами економічного зростання, проте під час фінансової кризи вони зазнали найбільшого, порівняно з іншими групами країн, спаду⁷². Для розвинених країн характерні істотно менші темпи економічного зростання, що свідчить про явища конвергенції груп країн за рівнем економічного розвитку (рис. 2.4).

Незважаючи на високі темпи економічного зростання України, її ВВП залишається на низькому рівні, збільшившись з 10,8% від рівня найбільш розвинених країн світу у 2000 р. до 17,7% – у 2011 р. Проте розрив у номінальних обсягах ВВП на душу населення між Україною і найбільш розвиненими країнами світу при цьому збільшується (табл. 2.1), тобто диспропорційність відносно розвинених країн наростає.

37. ⁷² Вдовічен А. А. Аналіз макроекономічних пропорцій, структурних змін та особливостей економічного зростання в Україні / А. А. Вдовічен // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2012. – № 3. – Т. 1. – С. 208–215; Вдовічен А. А. Вплив макроекономічних диспропорцій на структурні зміни та економічне зростання України / А. А. Вдовічен // Соціально-економічні проблеми України в глобальному просторі : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 26-27 квітня 2012 р.). – Чернівці : ЧТЕІ КНТЕУ, 2012. – С. 165–169.

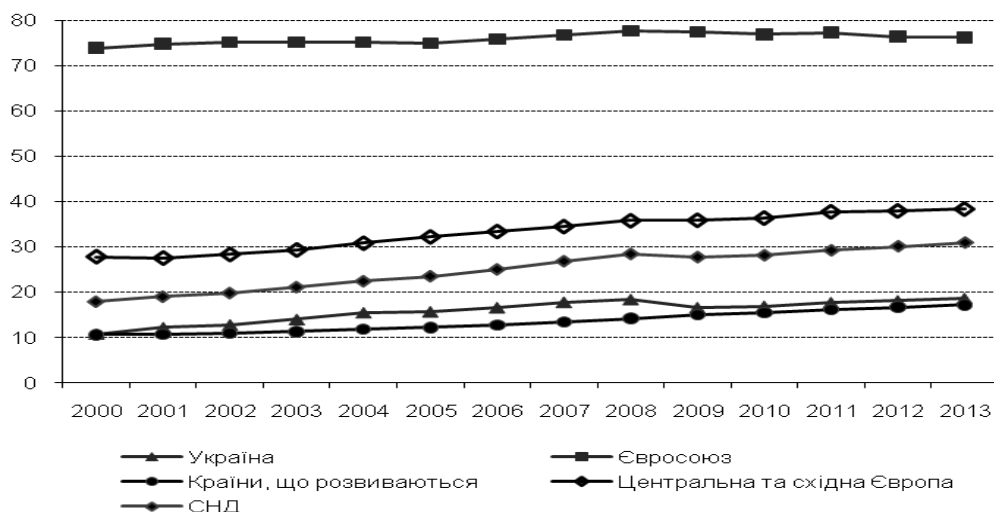

Рис. 2.4. Частка ВВП України та груп країн у розрахунку на одну особу відносно найбільш розвинених країн світу, %

Джерело: за даними МВФ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.imf.org.

Таблиця 2.1

Рівень ВВП у розрахунку на одну особу, тис. дол. США за ПКС

Країна/група країн	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Україна	7,569	7,712	8,328	8,517	9,151	8,721	7,971	8,185
Розвинута економіка	38,575	40,020	41,352	42,408	43,391	44,648	45,692	46,718
Найбільш розвинені країни (G7)	40,024	41,451	42,812	44,003	45,015	46,220	47,258	48,269
Євросоюз	32,629	33,611	34,904	35,325	35,918	36,874	37,852	38,752
Країни, що розвиваються	7,694	8,251	8,816	9,289	9,770	10,236	10,600	10,990
СНД	14,990	15,825	16,854	17,673	18,392	18,491	18,063	17,987
Різниця між Україною і найбільш розвиненими країнами світу	32,455	33,739	34,484	35,486	35,864	37,499	39,287	40,084

Джерело: за даними МВФ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.imf.org.

При цьому слід зазначити, що існує певна тенденція до наближення купівельної спроможності національної валюти за ПКС, до обмінного курсу (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Співвідношення купівельної спроможності гривні за ПКС до обмінного курсу

Показник	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Купівельна спроможність гривні за ПКС, дол. США	1,4	1,6	1,9	2,4	2,7	3,1	3,4	3,6	3,7	4,1
Офіційний обмінний курс долара США до гривні (середній за період)	5,1	5,1	5,1	5,3	7,8	7,9	8,0	8,0	8,0	11,9
Відношення купівельної спроможності гривні за ПКС до офіційного обмінного курсу	28	32	38	46	35	39	43	46	46	34

Джерело: за даними Національного банку України за відповідні роки.

Незважаючи на різке збільшення розриву між обмінним курсом і купівельною спроможністю гривні внаслідок девальвації гривні під час фінансової кризи, в останні три роки тенденція до їхнього зближення продовжується і майже досягла докризових значень, хоча існує багато питань щодо реального обмінного курсу гривні.

Темпи зміни ВВП України суттєво пов'язані зі зміною світових цін на первинні товари (Primary Commodity Prices) (рис. 2.5), що зумовлено структурою експорту, у якому переважають товари з низькою часткою валової доданої вартості та структурою імпорту, у якому значна частка вуглеводнів. Це формує стійку кореляцію між зміною світових цін на основні продукти українського експорту (метали, сільськогосподарська сировина) та енергетичні матеріали як складову українського імпорту і зміною ВВП України.

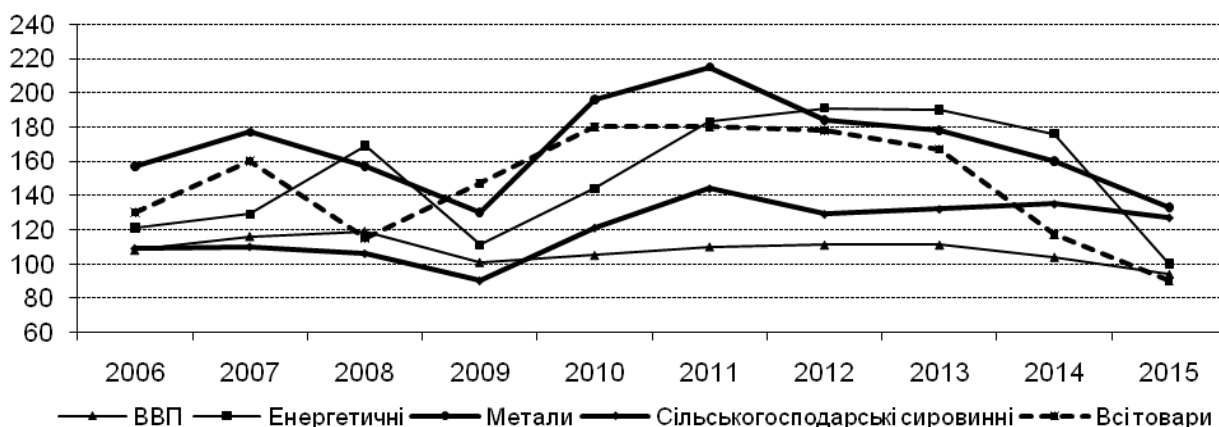

Рис. 2.5. Світові ціни на первинні товари та зміна ВВП України, % до 2005 року

Джерело: за даними МВФ за відповідні роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.imf.org.

Незважаючи на високі темпи економічного зростання України, її ВВП у розрахунку на одну особу за ПКС становить лише 1/6 від рівня найбільш розвинених країн світу (G7). При цьому розрив у номінальних обсягах ВВП на душу населення між Україною і цими країнами продовжує збільшуватися.

Після різкої девальвації гривні відновилася тенденція до зближення між купівельною спроможністю гривні та обмінним курсом, різниця між якими на сьогодні становить близько 50% і майже досягла докризових значень.

Темпи зміни ВВП України суттєво пов'язані зі зміною світових цін на основні товари українського експорту (метали та сільськогосподарська сировина), що може стати причиною жорсткої «посадки» економіки України у перспективі.

2.2. Економічна динаміка України та інших країн

Починаючи з 2000 р. і до 2008 р. (початку світової фінансової кризи), в Україні відбувалося зростання ВВП, яке за своїми темпами в цілому перевищувало показники СНД (табл. 2.3). За кризовий 2009 р. Україна зазнала

найбільших втрат ВВП (-14,8%), поряд із Вірменією (-14,2%), Росією (-7,8%) та Молдовою (-6,0%). Решта країн СНД демонструвала зниження темпів економічного зростання. Показово, що найбільшими темпами відзначалися країни Середньої Азії та Закавказзя.

Таблиця 2.3

Темпи зміни ВВП країн СНД за 2001–2011 рр.

Країна	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	I кв. 2012
% до попереднього року												
Азербайджан	109,9	110,6	111,2	110,2	126,4	134,5	125,0	110,8	109,3	105,0	100,1	100,5
Вірменія	109,6	113,2	114,0	110,5	113,9	113,2	113,7	106,9	85,9	102,1	104,4	104,7
Білорусь	104,7	105,0	107,0	111,4	109,4	110,0	108,6	110,2	100,2	107,7	105,3	103,0
Казахстан	113,5	109,8	109,3	109,6	109,7	110,7	108,9	103,3	101,2	107,3	107,5	105,6
Киргизстан	105,3	100,0	107,0	107,0	99,8	103,1	108,5	108,4	102,9	99,5	105,7	93,2
Молдова	106,1	107,8	106,6	107,4	107,5	104,8	103,0	107,8	94,0	107,1	106,7	101,0
Росія	105,1	104,7	107,3	107,2	106,4	108,2	108,5	105,2	92,2	104,3	104,3	104,9
Таджикистан	109,6	110,8	111,0	110,3	106,7	107,0	107,8	107,9	103,9	106,5	107,4	107,2
Узбекистан	104,2	104,0	104,2	107,4	107,0	107,5	109,5	109,0	108,1	108,5	108,3	107,5
Україна	109,2	105,2	109,6	112,1	102,7	107,3	107,9	102,3	85,2	104,1	105,2	102,0
Усього СНД	106,0	105,1	107,6	107,9	106,7	108,7	108,8	105,3	93,1	104,7	104,7	104,7
% до 2000 року												
Азербайджан	110	122	135	149	188	253	317	351	383	403	403	–
Вірменія	110	124	141	156	178	202	229	245	210	215	–	–
Білорусь	105	110	118	131	143	158	171	189	189	204	215	–
Казахстан	114	125	136	149	164	181	197	204	206	222	238	–
Киргизстан	105	105	113	121	120	124	135	146	150	149	158	–
Молдова	106	114	122	131	141	148	152	164	154	165	–	–
Росія	105	110	118	127	135	146	158	166	153	160	167	–
Таджикистан	110	121	135	149	159	170	183	197	205	219	235	–
Узбекистан	104	108	113	121	130	139	153	166	180	195	212	–
Україна	109	115	126	141	145	156	168	172	146	152	160	–
Усього СНД	106	111	120	129	138	150	163	172	160	168	176	–

Джерело: за даними Держстату України [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://www.ukrstat.gov.ua> та Міждержавного статистичного комітету СНД за відповідні роки.

За результатами 2011 р. майже усі країни СНД відновили та перевищили докризовий рівень 2008 р. (102,1% для СНД в цілому), тоді як Україна та Вірменія відновлять його у кращому разі через 2 роки (-8,4 та -6,7% відповідно).

Загалом за розглянутий період (2001–2011 рр.) економіка України зросла на 60%, тобто поряд із Киргизстаном (58%) та Росією (67%) перебуває на одному з останніх місць серед країн СНД, а найвищі темпи мають Азербайджан, економіка якого зросла у 4 рази, Казахстан, Таджикистан, Вірменія і Білорусь, ВВП яких подвоївся.

Темпи зміни ВВП України порівняно з іншими країнами ЄС та світу за період з 2000 року характеризують дані додатку 2.1.

Порівняння темпів зростання ВВП України з країнами ЄС та іншими країнами світу вказує на те, що за останній період, незважаючи на фінансову кризу, середньорічні темпи економічного зростання України (4,4%), як і більшості країн СНД (5,5%), утричі перевищували темпи зростання країн ЄС-27 (1,5%) та Північної Америки (1,6%), що свідчить про тенденцію до поступового наближення ВВП України до країн Європи. При цьому зростання ВВП України за останні 11 років (60,6%) є близьким до нових членів Євросоюзу: Словаччини

(64,7%), Литви (62,1%), Болгарії (51,7%), Румунії (53,0%) та Польщі (52,8%). За обсягами ж ВВП Україна наближаються до Греції, Швейцарії та Австрії, які мають значно менше населення. Варто також зазначити, що ВВП України зріс з 1,5% відносно ЄС-27 у 2001 р. до 2,1% – у 2011 р.

Проте, зважаючи на рівень ВВП на душу населення та при збереженні цих темпів зростання, Україна зможе досягти рівня країн ЄС лише у 2050 році.

Зміна обсягів ВВП України та інших країн світу за 2009–2011 рр. демонструє найглибший негативний вплив світової фінансової кризи на Латвію, Україну, Литву та Естонію, де рівень спаду в 3–4 рази перевищив скорочення ВВП для ЄС 27 в цілому. У решті країн скорочення виробництва було більш помірним. Нерівномірно також проходило відновлення економік. За підсумками I кварталу 2012 р. порівняно з I кварталом 2008 р. найбільшого спаду зазнали Греція (-17,4%), Латвія (-14,7), Хорватія (-13,0), Україна (-9,7), Ірландія (-8,5), Словенія (-7,0%). Найбільш вдалою була позиція Польщі, яка єдиною серед країн ЄС не зазнала скорочення виробництва у 2009 р. і змогла наростити ВВП у I кварталі, порівняно з 2008 р. на 11,3%. Приросту за цей період також досягли Словаччина (5,9%), Норвегія (5,8), Швеція (4,6), Швейцарія (4,6), Македонія (3,3), Німеччина (2,4), Мальта (1,6), Австрія (1,2) та Бельгія (0,9%). Решта із зазначених країн досі знаходиться на рівні, нижчому за I квартал 2008 р. (додаток 2.2)

Протягом 2000–2008 рр. темпи зростання економіки України перевищували темпи зростання країн СНД в цілому та країн ЄС, проте внаслідок кризи Україна зазнала надзвичайно високих втрат ВВП, і мала низькі темпи зростання серед країн СНД (поряд із Вірменією, Росією, Литвою, Латвією та Естонією). З країн СНД лише Україна та Вірменія не відновили докризовий рівень ВВП, для чого їм знадобиться принаймні два роки.

За темпами зростання економіки протягом 2000–2011 рр. Україна поряд із Росією знаходиться на одному з останніх місць серед країн СНД, проте утримчує країни ЄС-27, що є характерним для нових членів ЄС. Наслідком цього є зміна зростання ВВП України за останнє десятиріччя з 1,5% відносно ЄС-27 до 2,1%. Проте збереження темпів зростання останнього десятиріччя, дозволить Україні досягти рівня країн ЄС у розрахунку на одну особу лише у 2050 році⁷³.

Зміни квартального ВВП України свідчать про повне співпадіння економічного циклу України з країнами ЄС.

Місце України у світовій економіці характеризує рівень ВВП у розрахунку на одну особу, визначений за паритетами купівельної спроможності за результатами Глобального раунду міжнародної програми зіставлень у цінах 2005 року в доларах США (додаток 2.3).

Україна має один із найнижчих рівнів ВВП у розрахунку на одну особу (22,8% до середнього рівня для 52 країн регіону у 2010 р.) і за цим показником

⁷³ Вдовічен А. А. Структурні пропорції формування і використання ВВП України та ЄС / А. А. Вдовічен, О. Д. Москвіна // Структурні трансформації в економіці України: динаміка, суперечності та вплив на економічний розвиток : наукова доповідь / [Шинкарук Л. В., Бевз І. А., Барановська І. В. та ін.] ; за ред. Л. В. Шинкарук ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». – К., 2015. – С. 36–40.

зараз займає 46 місце. За розглянутий період вона поступилася місцем Азербайджану і Туркменістану. Нижчий за Україну рівень мали Вірменія, Грузія, Узбекистан, Молдова, Киргизстан і Таджикистан. Проте, варто відзначити певне наближення її рівня відносно країн ЄС (з 15% у 2000 р. до 21,9% у 2010 р.). Незважаючи на це, розрив у номінальному обчисленні з цими країнами зріс за цей період на 533 доларів США.

За темпами зростання ВВП у розрахунку на одну особу усі країни в означеному періоді чітко поділилися на три групи. Найменші темпи зростання були характерні для старих членів Євросоюзу та інших розвинених країн (від -2% в Італії до 19% у Греції). Вищим було зростання у нових членів Євросоюзу (від 23% в Угорщині до 63% у Литві). Приріст ВВП в Україні за 2000–2010 рр. також становив 63%. Більш високим було зростання в інших країнах СНД (від 65% у Росії до 263% у Азербайджані), а також у Албанії (65%) та Сербії (71%). Серед країн СНД виняток становить Киргизстан, показники якого зросли лише на 36%, а також Азербайджан, зростання якого (263%) набагато перевищило усі країни регіону, що було обумовлене іноземними інвестиціями у нафтовидобування (додаток 2.4).

Загалом коефіцієнт кореляції між низьким базовим рівнем ВВП на одну особу і високим рівнем економічного зростання становить -0,6633.

Таким чином, Україна, маючи більші темпи економічного зростання порівняно з розвиненими країнами та новими членами ЄС, втрачає свої позиції відносно країн СНД.

Для періоду 2000–2010 рр. визначена чітка залежність. Високі темпи економічного зростання мали країни з низьким базовим рівнем ВВП (коефіцієнт кореляції -0,6633). За цією ознакою країни чітко поділилися на три групи. Найменші темпи зростання характерні для старих членів Євросоюзу та інших розвинених країн. Більш високим було зростання у нових членів Євросоюзу. Найвище зростання досягнуто в Україні та інших країнах СНД, а також у Албанії та Сербії. Таким чином, Україна, мала більш високі темпи зростання порівняно з розвиненими країнами та новими членами ЄС, що мало наслідком наближення рівня ВВП України до розвинених країн (з 15% від країн ЄС-27 у 2000 р. до 21,9% у 2010 р.). Проте темпи розвитку України є одними із найнижчих серед країн СНД, через що Україна за рівнем ВВП на одну особу поступилася Азербайджану і Туркменістану.

2.3. Пропорції національного валового внутрішнього продукту

Особливості формування ВВП країн залежать від структурних пропорцій, які склалися у процесі формування моделі економічного розвитку країни. Сільське господарство вносить вагомий вклад у формування ВДВ України (8%), що характерне для більшості пострадянських країн та країн східної Європи, тоді як середній рівень для країн Євросоюзу становить 2%. За часткою промисловості близькими до України (26%) є Ірландія і Словаччина (26), Угорщина (27) та Румунія (29%) (додаток 2.5). Найвищі значення за цим показником мають Казахстан (34%), Норвегія (35) та Азербайджан (56%).

Натомість за часткою будівництва у ВДВ Україна (3%) займає останнє місце серед розглянутих країн, поряд із Молдовою, Угорщиною, Грецією, Данією та Німеччиною (4%), тоді як середній рівень для країн ЄС є майже вдвічі вищим (6%). Слід відзначити що внесок цієї галузі істотно варіює, і не має чіткої залежності від економічного розвитку країни. Діяльність торгівлі і транспорту не є такою диференційованою за країнами, і Україна має середній рівень цієї галузі (27%), який є характерним переважно для країн СНД та нових членів ЄС, тоді як для старих членів ЄС він є нижчим (22%). Фінансові та підприємницькі послуги в Україні (18%), навпаки, є нижчими, ніж у нових (21%) та старих країнах ЄС (25%). Загалом серед країн СНД існує певна залежність між високим рівнем економічного зростання та високою часткою матеріального виробництва. Зокрема, країни, які досягли в останнє десятиріччя найвищого зростання ВДВ, мають також і велику питому вагу матеріального виробництва, – Азербайджан (300,7 і 70%), Вірменія (114,9 і 55), Білорусь (107,1 і 53), Таджикистан (117,1 і 50% відповідно). Україна, маючи рівень матеріального виробництва 37% поряд з Росією, Словаччиною та Болгарією, досягла за цей період зростання ВДВ на 64%, як і ці країни (додаток 2.6).

Найвищий рівень послуг у складі ВДВ характерний для старих членів Люксембургу (87%), Кіпру (82) та Греції (80%).

Серед пострадянських країн до них наблизилась Латвія (74%) та Литва (68%).

Стосовно темпів зростання окремих видів економічної діяльності (див. додаток 2.5) варто відзначити, що порівняно з 2000 роком Україна у 2010 р. знаходиться на 8 місці за темпами зростання ВДВ (63,8%). Лідерами за темпами зростання є Азербайджан (300,7%), Казахстан (126,7), Таджикистан (117,1), Вірменія (114,9) та Білорусь (107,1%).

Проте додана вартість України зростала нерівномірно. Так, ВДВ сільського господарства зросло за цей період на 29,1% (12 місце), промисловість – на 52,4% (12 місце), торгівля – на 103,7% (8 місце), фінансові послуги – на 169,8 (2 місце), інші послуги – на 37,4% (11 місце). Лише будівництво в Україні за цей період скоротилося на 35,1% (42 передостаннє місце).

Галузева ВДВ характеризується такими пропорціями: вагомою часткою сільського господарства (8%), що характерне для більшості пострадянських країн та країн східної Європи (ЄС-27 – 2%); промислове виробництво України (26%) дещо перевищує середні показники ЄС (21%), проте нижчим, ніж у Казахстані (34), Норвегії (35) та Азербайджані (56); натомість, за часткою будівництва у ВДВ Україна (3%) займає останнє місце країн регіону, поряд із Молдовою, Угорщиною, Грецією, Данією та Німеччиною (4%), тоді як середній рівень для країн ЄС є майже вдвічі вищим (6%). Діяльність торгівлі і транспорту України має середній рівень (27%), який є характерним переважно для країн СНД та нових членів ЄС, тоді як для старих членів ЄС він є нижчим (22%). Фінансові та підприємницькі послуги в Україні (18%), навпаки, є нижчими, ніж у нових (21%) та старих країнах ЄС (25%).

Найвищого збільшення ВДВ досягли країни СНД, які мають найвищу частку питому вагу матеріального виробництва, – Азербайджан (300,7 і 70%), Вірменія (114,9 і 55), Білорусь (107,1 і 53), Таджикистан (117,1 і 50% відповідно). Україна, маючи рівень матеріального виробництва 37% поряд з Росією, Словаччиною та Болгарією, досягла за цей період зростання ВДВ на 64%, як і ці країни.

Порівняно з 2000 роком Україна у 2010 р. знаходилася на 8 місці за темпами зростання ВДВ (63,8%). Це було обумовлено зростанням доданої вартості сільського господарства 29,1% (12 місце), промисловості – на 52,4 (12 місце), торгівля – на 103,7% (8 місце), фінансових послуг – на 169,8 (2 місце), інших послуг – на 37,4% (11 місце). Лише будівництво в Україні за цей період скоротилося на 35,1% (42 передостаннє місце серед 52 країн регіону ЄЕК ООН).

За витратами на кінцеве споживання домашніх господарств у ВВП Україна має середні значення (63,3%), які дещо перевищують показники країн ЄС-27 (58,4%), проте є нижчими від країн Північної Америки (69,5%). Найвищі значення за цим показником мають Молдова, Боснія і Герцеговина (близько 90%), Таджикистан, Киргизстан, Чорногорія та Вірменія (близько 80%), що обумовлене великим негативним сальдо зовнішньої торгівлі цих країн (від 39 до 24%).

Найнижчі рівні споживання домогосподарств мають Казахстан, Нідерланди (близько 45%), Азербайджан, Норвегія (близько 43%) та Люксембург (33,5%). Так само це обумовлене великим позитивним сальдо Азербайджану, Люксембургу та Казахстану (34%, 31,2%, 14,7% відповідно). Рівень витрат загального державного управління України (20,1%) також є середнім і дещо нижчим від ЄС (21,9%). Лідирують за цим показником Данія, Нідерланди, Швеція та Ісландія (від 26 до 29%), а найменший рівень мають Казахстан, Албанія та Азербайджан (близько 10%). Частка валового нагромадження основного капіталу України (19%) є набагато нижчою, ніж у Білорусі (38,7), Вірменії (33,1) та Албанії (31,8) і близькою до країн ЄС-27 (18,7%). Найнижчі ж значення цього показника мають Ісландія та Ірландія (близько 12%) (додаток 2.7).

За показниками експорту та імпорту у складі ВВП (50,2 та 53,0% відповідно) Україна займає середню позицію, яка дещо перевищує значення для країн ЄС-27 (40,9 і 40,2%).

Як видно з додатку 2.8, Україна із приростом ВВП на 63% за цей період, займає одне з провідних місць серед перелічених країн, набагато випереджаючи країни ЄС-27 (12%) та Північної Америки (7%). Проте вона поступається більшості країн СНД, зокрема, Азербайджану (258%), Вірменії (117), Білорусії (112), Казахстану (106%). Так само, випереджаючи за темпом зростання кінцевого споживання домашніх господарств (84%) країни ЄС-27 (12%), вона поступається за цим показником більшості країн СНД, зокрема, Білорусії, Азербайджану і Таджикистану, які за означений період майже потроїли цей показник. Україна була єдиною країною, де витрати на утримання загального державного управління зменшилися (-9%), тоді як в інших країнах світу вони

істотно зросли, зокрема, практично подвоїлися у Вірменії, Казахстані та Азербайджані, а у країнах ЄС-27 збільшилися на 17%. Так само, скоротилося на 20% валове нагромадження основного капіталу, тоді як у Білорусії, Вірменії і Казахстані воно зросло майже вчетверо.

Про порушення основних відтворювальних пропорцій свідчить випереджаюче зростання витрат домашніх господарств порівняно зі зростанням ВВП (для України – на 13%, Таджикистану, Білорусії і Росії – майже у півтора рази. Ще одним негативним явищем, яке стримувало розвиток України в останнє десятиріччя стало подвійне перевищення зростання кінцевого споживання домашніх господарств (в 1,84 рази) над валовим нагромадженням основного капіталу (0,8 рази). Таке явище було характерним також для Ірландії та Ісландії.

Найбільшим серед зазначених країн було скорочення експорту української продукції, при тому, що імпорт майже не зазнав істотних змін, а країни ЄС-27 наростили обидва ці показники майже на 40%.

Випереджаючи за темпом зростання кінцевого споживання домашніх господарств (84%) країни ЄС-27 (12%), Україна поступається за цим показником більшості країн СНД. Україна була єдиною країною, де витрати на утримання загального державного управління зменшилися (-9%), тоді як в інших країнах світу вони істотно зросли. Так само негативним явищем є скорочення за цей період на 20% валового нагромадження основного капіталу. Випереджаюче зростання витрат домашніх господарств порівняно зі зростанням ВВП (на 13%), подвійне перевищення зростання кінцевого споживання домашніх господарств над валовим нагромадженням основного капіталу, а також найбільше серед країн регіону ЄЕК ООН скорочення фізичного обсягу експорту української продукції при збереженні рівня імпорту свідчить про порушення основних відтворювальних пропорцій.

Структура виробництва України поступово наближається до показників інших країн світу, при цьому зміни у структурі її виробництва відбуваються у тому ж напрямі, що й в інших країнах світу. Зокрема, за минуле десятиріччя у складі її виробництва на 19% скоротилася частка виробництва товарів (у США – на 16%, у Росії – на 12%), відповідно частка виробництва послуг сягнула 44,4% наблизившись до рівня Росії (51,8%), Польщі (50,5%) та зведених показників 40 країн світу (55,9%). Майже наполовину скоротився внесок у виробництво України сільського господарства (-46%), так само як і у Росії (-35%) та Польщі (-27%), проте його рівень (8,2%) досі у 2,8 рази вищий за середній (2,9%). Поступово скорочується внесок добувної промисловості (так само як у Росії та Польщі), проте він також у 2,7 рази перевищує середні показники. Скорочення внеску переробної промисловості відбувається не лише в Україні (-2,8 в.п.), але й у США (-4,5 в.п.) та Росії (-4,7 в.п.). У складі ВВП харчова промисловість та металургія на сьогодні удвічі перевищують світові показники, а машинобудування і легка промисловість є удвічі нижчими. Серед галузей переробної промисловості найбільшого скорочення за розглянутий період зазнали легка промисловість (більш ніж наполовину в Україні та Росії, втричі – США, на третину – у Польщі), інші галузі переробної промисловості

(на третину в Україні та США, утричі – в Росії), металургія та хімія. В Україні та США також істотно скоротилося вироб-ництво електроенергії, внесок якої у виробництв, попри це в 1,7 раза перевищує світові пропорції. Певну тенденцію до зростання в Україні, Росії та Польщі має внесок будів-ництва, тоді як у США він скорочується. При цьому внесок будівництва в економіку України становить лише 60% від світового рівня.

Вагомого зростання за розглянутий період в Україні зазнала торгівля, внесок якої зріс в 1,6 раза, на третину перевищивши світові пропорції, тоді як в інших країнах відбувалося істотне скорочення її внеску. Ще більш значного зростання зазнала діяльність готелів і ресторанів України (в 1,8 раза) хоча їхній рівень досі становить лише 40% світового. Внесок фінансової діяльності в Україні зріс майже утричі (в Росії – подвоївся), операцій з нерухомістю – удвічі (в Росії – в 1,6 раза), оренди – в 1,9 раза (в Росії – в 1,6 рази), проте ці види діяльності іще не досягли світового рівня. Майже на чверть в Україні, США та Росії зріс внесок освіти і за цим показником Україна в 1.6 раза випереджає світові пропорції. Натомість внесок державного управління та охорони здоров'я становить лише половину від світових показників, та є у 3–4 раза нижчим від рівня США.

У додатку 2.9 наведено питому вагу проміжного споживання у випуску за 2000 та 2009 роки (для України за 2000 та 2010 роки).

Як видно з наведених даних, витратомісткість виробництва в Україні поступово скорочується, але переважно за рахунок переорієнтації на випуск послуг, де вона досягла значень, близьких до інших країн світу. Натомість у виробництві товарів вона іще перевищує значення інших країн світу. За розглянутий період в Україні на 20–40% скоротилася витратомісткість фінансової діяльності, добувної промисловості, охорони здоров'я, легкої промисловості та державного управління. Натомість на 10–20% зросла витратомісткість металургії, транспорту, будівництва, хімії та інших галузей. Порівняно з іншими країнами світу занадто високу витратомісткість мають освіта, сільське господарство, металургія, торгівля, а істотно нижчу – фінансова діяльність, державне управління, легка промисловість та охорона здоров'я.

За минуле десятиріччя на 31% скоротилася частка ВДВ у виробництві товарів (у Росії – на 16%, у США – на 13%), відповідно частка виробництва послуг сягнула 62,6%, наблизившись до рівня Росії (62,5%), Польщі (64,6%) та зведених показників 40 країн світу (70,3%). Більш ніж наполовину скоротився внесок у виробництво України сільського господар-ства (-51%), так само як і у Росії (-35%) та Польщі (-26%), проте його рівень (8,3%) досі у 2,6 раза вищий за середній (3,2%). Різко зростає, як і в інших країнах, внесок добувної промисловості, який в Україні утричі рази перевищує середні показники.

Скорочення внеску переробної промисловості в Україні (-5,4 в.п.) відбувається паралельно з її зменшенням у США (-2,9 в.п.) та Росії (-5,8 в.п.). Незмінно високий рівень в Україні має харчова промисловість(4,3%), внесок якої є удвічі вищим за світові стандарти, як і Польщі (3,4%). Внесок решти галузей переробної промисловості є близьким до інших країн світу в цілому, лише хімічна промисловість є удвічі нижчою. Серед галузей переробної

промисловості найбільшого скорочення за розглянутий період зазнали металургія (утричі в Україні, наполовину – у Росії, на третину – у США), хімічна промисловість (на 43% в Україні, на 29% у Росії, на 13% – у США).

Лише частка доданої вартості виробництва коксу та продуктів нафтоперероблення зросла за цей час (в Україні – у 4 рази, у США – удвічі). В Україні та Росії також істотно скоротилася частка ВДВ у виробництво електроенергії, внесок якої у виробництво, попри це, в 1,6 раза перевищує світові пропорції. Додана вартість будівництва мала тенденцію до скорочення в усіх наведених країнах, проте в Україні її частка становить лише 60% від світового рівня. Вагомого зростання за розглянутий період в Україні зазнала торгівля, внесок якої зріс в 1,6 раза, у 1,4 раза перевищивши світові пропорції, тоді як в інших країнах відбувалося істотне скорочення її внеску. Ще більш значного зростання зазнала діяльність готелів і ресторанів України (в 1,8 раза) хоча їхній рівень досі становить лише 40% світового. Внесок фінансової діяльності досяг світового рівня в Україні і зріс більш ніж утричі (в Росії – майже утричі), операцій з нерухомістю – удвічі (в Росії – в 1,6 раза), оренди – в 1,5 раза (в Росії – в 1,6 раза). Внесок освіти в Україні зріс на 13%, США – на 26%, у Росії – на 65% і за цим показником Україна в 1,6 раза випереджає світові пропорції. Натомість, попри зростання, внесок державного управління та охорони здоров'я становить відповідно 60 та 70% від світових показників.

Структура виробництва України поступово наближається до показників інших країн світу, маючи ті ж загальні тенденції, що й інші країни світу. Зокрема, це стосується скорочення частки виробництва товарів і зростання внеску послуг. Серед виробництва товарів зменшується внесок сільськогосподарського виробництва, добувної та переробної промисловості. Характерною рисою України є удвічі вищий за світовий рівень харчової промисловості та металургії, при вдвічі нижчому внеску машинобудування і легкої промисловості.

В Україні тенденцію до скорочення мають легка промисловість (також у Росії, США та Польщі), інші галузі переробної промисловості, металургія та хімія (також у Росії та США), а також електроенергетика (також у США) внесок якої у виробництво попри це в 1,7 раза перевищує світові пропорції. Будівництво в Україні, маючи низький рівень відносно інших країн світу, має тенденцію до зростання. Вагомого зростання за розглянутий період в Україні зазнала торгівля, діяльність готелів і ресторанів, фінансова діяльність, операції з нерухомістю, оренда, та освіта.

Варто відзначити, що внесок освіти у виробництво України в 1,6 раза випереджає світові пропорції, тоді як частки державного управління та охорони здоров'я становлять лише половину від світових показників, та є у 3–4 рази нижчими від рівня США.

Структура валової доданої вартості відчуває ті ж зміни, що й структура виробництва, проте ці зміни в Україні мають більш різкий характер, ніж в інших країнах світу. Зокрема, скорочення частки ВДВ товарів (-31%) відбувалося набагато вищими темпами ніж випуск (-19%). Чинниками цього стало вагоме скорочення внеску сільського господарства (наполовину),

металургії (утричі), хімічної промисловості та виробництва електроенергії (майже наполовину), будівництва. Зростала в Україні частка доданої вартості виробництва коксу та продуктів нафтоперероблення (вчетверо), та добувної промисловості (на третину, утричі перевищивши світовий рівень).

Вагомого зростання за розглянутий період зазнала додана вартість сфери послуг (в Україні – на 37%, Росії – на 13%), що було обумовлено різким збільшенням частки доданої вартості фінансової діяльності (більш ніж утричі, досягши світового рівня), операцій з нерухомістю (удвічі), готелів і ресторанів (в 1,8 раза), торгівлі (в 1,6 раза, у 1,4 раза перевищивши світові пропорції), оренди (у 1,5 раза).

2.4. Структурні диспропорції в трудовій сфері

Економічний розвиток будь-якої країни передбачає постійні зміни в структурі між основними інституційними секторами, видами економічної діяльності, підприємствами з різною формою власності та ін. Відмінності та диспропорції, що мають місце у трудовій сфері, з одного боку, надають ознак динамічності в процесі формування економічного простору функціонування суб'єктів ринку праці, з іншого – посилюють розрив та глибину розшарування між ними. Проте особливості соціально-трудої сфери, наявні диспропорції її функціонування та розвитку є підґрунтям та обмежувачем економічних процесів. Тому інтереси дослідників зосереджуються на процесах, що відбуваються у трудовій сфері, на дослідженні природи диспропорцій її розвитку, обґрунтуванні основних детермінант, що їх зумовлюють, визначенні шляхів їх пом'якшення.

Теоретичним та прикладним аспектам проблем трудової сфери присвячені дослідження О. Амоші, В. Антонюк, С. Бандура, В. Брича, В. Близнюк, І. Гнибіденка, О. Гришнєвої, А. Колота, Е. Лібанової, Л. Лісогор, В. Мандибури, О. Макарової, О. Новикової, І. Петрової, та ін. Однак вивчення проблем структурних диспропорцій у трудовій сфері, узагальнення та класифікація основних детермінант цих процесів, оцінка їх впливу на макропропорції країни не втрачають своєї актуальності та своєчасності.

Аналіз емпіричних досліджень довів існування науково-практичного напрямку щодо оцінки впливу структурних зрушень на ефективність ринку праці⁷⁴.

Існує низка досліджень, присвячених аналізу впливу технологічних змін в економіці на обсяг та структуру пропозиції праці.

⁷⁴ Вдовічен А. А. Структурні диспропорції в трудовій сфері / А. А. Вдовічен // Структурні трансформації в економіці України: динаміка, суперечності та вплив на економічний розвиток : наукова доповідь / [Шинкарук Л. В., Бевз І. А., Барановська І. В. та ін.] ; за ред. Л. В. Шинкарук ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». – К., 2015. – С. 86–100; Вдовічен А. А. Особливості управління структурними дисбалансами регіональних ринків праці в умовах цивілізаційних змін / А. А. Вдовічен // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. – 2016. – Вип. I (61). Економічні науки. – С. 55–63; Вдовічен А. А. Управління детермінантами структурних диспропорцій ринку праці в умовах цивілізаційних змін / А. А. Вдовічен // Проблеми та перспективи розвитку національних економік: від мікро- до макrorівня : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 8 квітня 2016 р.). – Одеса : МГУ, 2016. – С. 70–73.

Слід відзначити роботи В. Мартіна ⁷⁵, Д. Йоргенсона ⁷⁶, в яких досліджуються зв'язок між технологічними змінами економіки та змінами структури попиту на працю. Основна теза таких досліджень полягає в обґрунтуванні зростаючих вимог до кваліфікаційного рівня працівників, якості людського капіталу та віддачі від інвестицій. Процеси, що мають місце на ринку праці за умов реструктуризації докладно досліджувалися фахівцями Міжнародної організації праці ⁷⁷, Європейського комісаріату з питань зайнятості ⁷⁸, представниками науки пострадянського сектора ⁷⁹. Дослідники переважно відзначають, що структурні зміни в економіці насамперед посилюють вимоги до освітнього рівня найманих працівників, що в свою чергу підвищує частку населення із третинною освітою, сприяють підвищенню економічної активності та мобільності. Викликає інтерес дослідження, що визначають форми адаптації ринку праці до структурних змін економіки, які сприяють підвищенню його ефективності без зростання рівня безробіття ⁸⁰. Автори обґрунтовують пакет стимуляційних заходів, спрямованих на зайнятість, оскільки вони є найефективнішими. Ці заходи вони класифікують за напрямом дії як антикризові та структурні і як найефективніші визначають ті, які сприяють формуванню диверсифікованої структури зайнятості із урахуванням перспектив інноваційної економіки.

Аналізу диспропорцій ринку праці у восьми європейських країнах (Данії, Франції, ФРН, Італії, Нідерландах, Швеції, Польщі, Великій Британії) присвячені роботи Д. Анхо, Т. Ерісона, А. Жолівет ⁸¹. Так, аналізуючи ситуацію у сфері зайнятості, розповсюдження новітніх неусталених форм зайнятості, гендерних особливостей та ін., автори дійшли висновку про схожість причин,

⁷⁵Martin V. Technology Foresight in Rapidly Globalizing Economy [Електронний ресурс] // The proceeding of the UNIDO Technology Foresight Conference for Central and Eastern Europe and the Newly Independent States, Vienna, 4–5 April. – 2001. – Режим доступу : http://www.forschungsnetzwerk.at/downloadpub/2001_vienna_MartinBen.pdf.

⁷⁶Jorgenson W. D. Presentation «Understanding the know-ledge economy. Harvard University» [Електронний ресурс] / W. D. Jorgenson // Maddison Master Class in Economic History and Development ; Groningen Growth and Development Centre. – 2012. – 23th of April. – Режим доступу : <http://economics.harvard.edu/faculty/jorgenson/>.

⁷⁷The Financial and Economic Crisis: a Decent Work Response. For Debate and Guidance [Електронний ресурс] // 304th Session International Labour Office of Committee on Employment and Social Policy. – Geneva. – 2009. – March. – Режим доступу : http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@ed_norm/@relconf/documents/meetingdocument/wcms103507.pdf.

⁷⁸New Skills for New Jobs: Anticipating and matching labour market and skills needs - Communication from the Commission to the European Parliament, adopted on 16 December 2008 [Електронний ресурс] // Office for Official Publications of the European Communities. – Luxembourg, 2009. – 40 p. – Режим доступу : <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=2352&langId=en>.

⁷⁹Надрага В. І. Ризики безробіття за професійною ознакою в контексті структурних диспропорцій ринку праці / В. І. Надрага // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Економічні науки. – 2014. – № 2. – С. 142–147 ; Лісогор Л. С. Узгодження гнучкості ринку праці та соціальної захищеності працівників в Україні: проблеми та перспективи / Л. С. Лісогор // Формування ринкової економіки : [зб. наук. праць / відп. ред. О. О. Беляєв] ; М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київський нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». – 2010. – Спец. вип. – Т. 3 : Соціально-трудові відносини: теорія та практика. – С. 168–175; Гайнанов Д. А. Модель минимизации структурных дисбалансов рынка труда / Д. А. Гайнанов, Р. Р. Галлямов // Вестник Уфимского государственного авиационного технического университета. – 2006. – Т. 8. – № 5. – С. 89–92.

⁸⁰Ванкевич Е. Механизмы адаптации рынка труда к структурным изменениям экономики [Електронний ресурс] Е. Ванкевич // Starptautiskās zinātniskās konferences «Sociālās zinātnes reģionālajai attīstībai 2012: Finanšu kapitāla ietekme uz reģiona ekonomisko konkurētspēju». – III daļa: Ekonomikas aktualitātes, 2013 g. – Режим доступу : <http://du.lv/files/000/008/318/Vankevich.pdf?1381265515>.

⁸¹Anxo D., Ericson T., Jolivet A. Working longer in European countries: underestimated and unexpected effects // International Journal of Manpower. – 2012. – Vol. 33. – Is. 6(May). – P. 612–628.

які викликають ці диспропорції, що відповідно уможлиблює типовість заходів щодо зменшення негативних наслідків у соціально-трудої сфері.

Дослідники українських реалій зазначають, що основними детермінантами структурних диспропорцій ринку праці на сьогодні є нестабільності політичної ситуації, відсутності узгодженості дій суб'єктів державного управління, структурна, макроекономічна та інституційна макроекономічна кризи, що призводить до скорочення можливостей створення нових робочих місць; поступового звуження обсягів попиту на робочу силу з одночасним наростанням деформаційних змін у його структурі⁸². Провідний фахівець у сфері соціально-трудої відносин А. Колот відзначав асиметрії розвитку соціально-трудої сфери, що породжуються зовнішніми та внутрішніми детермінантами, а саме: глобалізацією світової економіки; погіршенням демографічної структури населення в цілому і економічного активного зокрема; лібералізацією соціально-економічної політики; уповільненням темпів економічного зростання; трансформацією інституту зайнятості та різновекторністю змін на ринку праці; зниженням ролі соціального діалогу в оптимізації відносин між провідними соціальними силами; зниженням ролі держави у забезпеченні стійкого розвитку соціально-трудої сфери⁸³.

Сучасний розвиток ринку праці України як сфери прикладання праці відбувається під знаком його необхідної адаптації до економічної ситуації, яка характеризується насамперед триваючим спадом виробництва, все ще значною фінансовою розбалансованістю економіки, недостатньою динамічністю заходів щодо реформування господарського механізму, триваючим збройним конфліктом в країні⁸⁴. Сучасному ринку праці притаманні серйозні проблеми і протиріччя:

Спотворення макропропорцій в економічному розвитку країни, які проявляються у порушенні співвідношень темпів зростання продуктивності праці та оплати праці⁸⁵.

Засновники неокласичної теорії наголошували на одному з таких постулатів, як відповідність заробітної плати граничному продукту праці, тобто заробітна плата розглядалася ними як ендогенний чинник продуктивності. Донині це є теоретичним каноном, але практика доводить можливість існування ситуації, коли рівень оплати праці формується спочатку відносно незалежно від зазначеного співвідношення, а за тим справедливості цієї функції відновлюється у режимі ринкової саморегуляції через пропорційне зростання

⁸² Лісогор Л. С. Узгодження гнучкості ринку праці та соціальної захищеності працівників в Україні: проблеми та перспективи / Л. С. Лісогор // Формування ринкової економіки : [зб. наук. праць / відп. ред. О. О. Беляєв] ; М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київський нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». – 2010. – Спец. вип. – Т. 3 : Соціально-трудої відносини: теорія та практика. – С. 168–175.

⁸³ Колот А. М. Еволюція ролі держави та інструментарію її впливу на розвиток соціально-трудої сфери / А. М. Колот // Соціально-трудої відносини: теорія і практика. – 2011. – № 1. – С. 5–13.

⁸⁴ Вдовічен А. А. Структурні диспропорції в трудовій сфері / А. А. Вдовічен // Структурні трансформації в економіці України: динаміка, суперечності та вплив на економічний розвиток : наукова доповідь / [Шинкарук Л. В., Бевз І. А., Барановська І. В. та ін.] ; за ред. Л. В. Шинкарук ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». – К., 2015. – С. 86–100;

⁸⁵ Вдовічен А. А. Визначення основних чинників що впливають на продуктивність праці в умовах глобальної диспропорційності / А. А. Вдовічен // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. – 2012. – Вип. II (46). Економічні науки. – С. 10–17.

вартісного обсягу граничного продукту праці, що також обумовлює зростання вартісного виміру національного продукту країни, причому не тільки номінального, а й реального.

Українська ситуація характеризується суттєвим падінням рівня життя в 90-ті роки за одночасного падіння обсягів виробництва.

Заробітна плата зростала швидшими темпами порівняно з продуктивністю праці в період економічного зростання, починаючи з 2011 р. наочно видно різке падіння рівня життя населення (рис. 2.6).

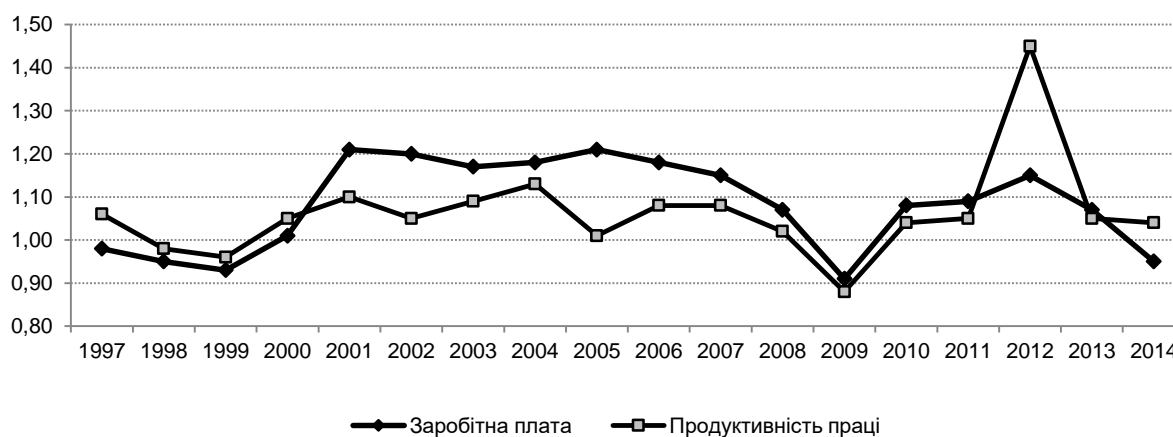

Рис. 2.6. Темпи зростання реальної зарплати та реальної продуктивності праці (в цінах 2000 р.)

Джерело: за даними Державної служби статистики України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>.

Існують думки, що темпи зростання заробітної плати можуть випереджати зростання ВВП без негативних макроекономічних наслідків за рахунок скорочення витрат матеріально-товарних ресурсів і перерозподілу пропорцій між видами первинних доходів⁸⁶. Автори обґрунтовують, що за тривалого низького або нульового зростання зарплат продуктивність праці знижується, оскільки втрачають сенс інвестиції у дослідження та розробки (R&D), збільшення капіталомісткості виробництва та впровадження працезаощаджуючих технологій. Дослідження, проведені по сукупності країн ОЕСР, показали, що зростання реальної заробітної плати на 1 в. п. обумовлює зростання продуктивності праці на 0,3%, а в деяких країнах (Франції, Німеччині, Нідерландах, Великій Британії, США, скандинавських країнах) – на 0,38 в. п.⁸⁷. Ми погоджуємося, що за умов безпрецедентного падіння рівня заробітної плати у короткостроковому періоді темпи зростання зарплати можуть перевищувати темпи зростання продуктивності, однак слід враховувати особливості та українські реалії, тобто наявність прихованої форми оплати праці, яка не фіксується органами статистики, тому, на наш погляд,

⁸⁶ Ткаченко Л. Г. Продуктивність та оплата праці: діалектика взаємодії / Л. Г. Ткаченко // Демографія та соціальна еконо-міка. – 2013. – № 1. – С. 132–141.

⁸⁷ Storm S. Wage-led or Profit-led Supply: Wages, Productivity and Investment [Електронний ресурс] / Servaas Storm, C.W.M. Naastepad // Conditions of Work and Employment Series No 36. – Geneva : International Labour Office, 2012. – 30 р. – Режим доступу: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---travail/documents/publication/wcms_187309.pdf.

вирішальним чинником економічного зростання, його базисом, є створення умов для достатньої оплати кваліфікованої праці, реалізації потенціалу найманих працівників, а також формування потужного класу власників та підприємців за рахунок зростання продуктивності праці. Відставання зростання продуктивності від заробітної плати на досить тривалому проміжку часу провокувало кризу в сфері праці, а її сучасні критичні темпи зростання свідчать про економічну неможливість підвищення низької оплати праці. Вихід із цієї ситуації полягає в першу чергу у державному регулюванні рівня мінімальної оплати праці та основних соціальних стандартів, встановлення її на рівні, що дозволяє забезпечувати основні принципи гідної праці, а також у зниження трудомісткості виробництва за рахунок впровадження нових технологій. Такий підхід забезпечить підвищення загального рівня оплати в економіці.

Розбалансованість ринку праці та освітніх послуг, унаслідок чого виникли перекося в кількісно-якісній структурі ринку праці та невідповідність рівня кваліфікації потребам роботодавців⁸⁸. Наявність феномену одночасно надмірної та дефіцитної праці, збільшення частки структурної складової безробіття, з одного боку, стимулює трудову міграцію, з іншого – зайнятість не за фахом. Система освіти є джерелом пропозиції кваліфікованої праці на ринку, але відсутність ефективної системи адаптації структури підготовки кадрів на потребу ринку поглиблює структурні диспропорції в цій сфері.

Як свідчать соціологічні оцінки, лише 36% спеціалістів працюють за фахом. Найвдалішими виявилися ті, хто отримав освіту в сфері маркетингу, менеджменту й права, а працівники із педагогічною освітою мають підлаштовуватися під потреби ринку праці: 83% з них працюють не за спеціальністю⁸⁹. На українському ринку праці спостерігається масштабна диспропорція між кількістю робочих місць, з одного боку, й кількістю працівників з певною спеціалізацією – з іншого. Згідно з результатами опитування тільки 36% співробітників працюють за спеціальністю, робота 20% пов'язана з отриманою спеціалізацією, в той час як 44% працівників узагалі змінили професію.

Деформалізація соціально-трудоових відносин. Це свідчить про наявність значного прошарку тіньової зайнятості.

Наразі, за приблизними оцінками, в неформальні трудові відносини залучено від чверті до половини працездатного населення. Тенденції розвитку формальної та неформальної зайнятості в Україні за період з 2000 р. до 2014 р. представлені на рис. 2.7. Рівень зайнятості населення у віці 15–70 років в Україні за період з 2000 р. до 2014 р. змінився з 55,8 до 56,6%. Водночас зайнятість у неформальному секторі, навпаки, зростала швидкими темпами і збільшилась в 1,7 раза – з 14,8% у 2000 р. до 25,1% у 2014 р., тобто рівень неформальної зайнятості підвищився на 10,3 в. п.

⁸⁸ Вдовічен А. А. Диспропорції ринку праці / А. А. Вдовічен // International Scientific Conference Formation of Modern Economic Area: Benefits, Risks, Implementation Mechanisms: Conference Proceedings, Part III, April 29, 2016. – Tbilisi : SSOTU. – P. 57–60.

⁸⁹ Українці працюють не по спеціальності [Електронний ресурс] // Исследования HeadHunter Украина. – 2011. – 12 апреля. – Режим доступу : <http://hh.ua/article/news-1202>.

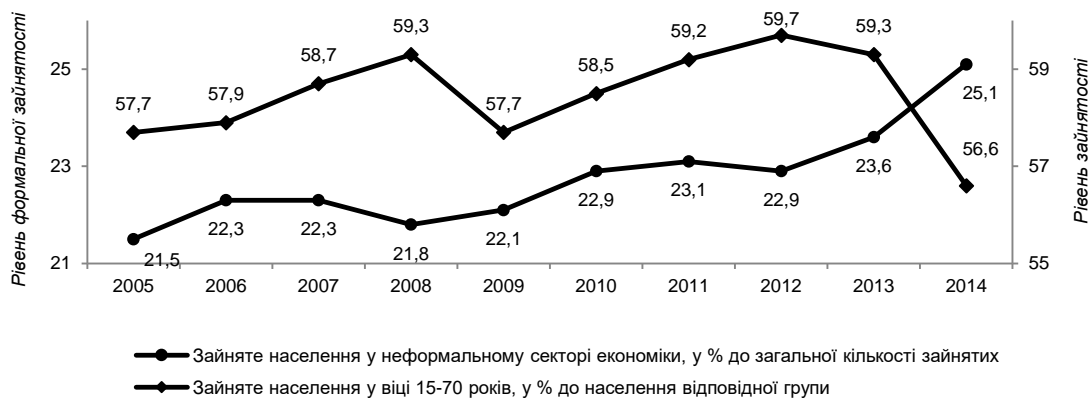

Рис. 2.7. Динаміка рівнів формальної та неформальної зайнятості в 2000 – 2014 рр.

Джерело: за даними Державної служби статистики України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>

За даними вибіркового обстеження населення з питань економічної активності, кількість осіб, зайнятих у неформальному секторі, за 2000–2014 рр. збільшилась на 1555,8 тис. осіб і в 2014 р. становила 4540,9 тис. осіб, або 25,1% загальної чисельності зайнятих у віці від 15 до 70 років. Для порівняння, у 2000 р. таких осіб було 2985,9 тис. (або 14,8% загальної чисельності зайнятих).

Питома вага неформального сектора на українському ринку праці значна і збільшувалася, незважаючи на економічне зростання. Точніше сказати – завдяки цьому зростанню, оскільки ці два процеси відбувалися паралельно. В результаті залежно від використовуваної методології до цього сектора сьогодні можна віднести кожного п'ятого зайнятого. Зростання неформальної зайнятості виступає, мабуть, зворотним боком поступового скорочення формального сектора, вкрай чутливого до низької якості інституційного середовища. Зайняті в неформальному секторі працюють переважно поза сферою державного регулювання.

Надмірна експансія неформальної зайнятості, її тісне переплетіння з формальною обумовлює дерегульованість та неконтрольованість багатьох процесів у соціально-трудовій сфері. Визначимо чинники, що сприяють розвитку тіньового сектора. Основними серед них є: високі податки (прибутковий, на прибуток та інші); високий рівень безробіття (підштовхує людей отримувати доходи будь-яким можливим способом); недосконалість законодавства (постійні зміни у вимогах до документації, що зумовлює додаткові витрати підприємців). Однак у короткостроковій перспективі, особливо для вирішення певних завдань, наприклад, зайнятість у регіонах, постраждалих від збройного конфлікту, зайнятість у неформальному секторі є можливістю людей вижити у складній, скрутній ситуації. Неформальна зайнятість сприяє розвитку нових підприємницьких здібностей людини, повнішій реалізації її здібностей до праці, а також до виконання функцій адаптації робочої сили до сучасних ринкових умов.

Динаміка інноваційних процесів викликає зміни на ринку праці, постійно потребуючи *нових форм організації зайнятості* й умов праці. Поширюється

нестандартна зайнятість, зростають інвестиції у нові види діяльності, розвивається мобільність робочої сили тощо. Як свідчать результати досліджень фахівців, до основних детермінант нестандартної зайнятості можна віднести рівень доходів населення, напруженість на ринку праці, демографічні характеристики населення, розповсюдженість інформаційних технологій, що дозволяє використовувати віддалену роботу та ін.⁹⁰

Нетипова гнучкість українського ринку праці, що проявляється у пристосуванні до ринкових змін не шляхом зміни чисельності зайнятих, а гнучкою заробітною платою та затримками її виплати.

Природний приріст населення в Україні залишається негативним, демографічні процеси зумовлюють дефіцит кадрів. Через демографічні виклики Україна змушена залучати трудових мігрантів. Але активна міграційна політика у напрямі інтеграції іммігрантів в українське суспільство може призвести до значних втрат вітчизняного людського потенціалу та його деформації, тому при формуванні цієї політики доцільно більш широко застосовувати механізм державно-приватного партнерства, що успішно зарекомендував себе в різних країнах. Як учасники та зацікавлені сторони тут можуть виступати урядові структури, громадські організації (діаспори, релігійні об'єднання), бізнесові структури (у т.ч. транснаціональні корпорації), агенції з міжнародної співпраці та розвитку, організації-донори, у т.ч. міжнародні.

Диспропорції соціально-трудової сфери можуть бути декількох видів, серед яких можна виокремити: структурно-економічні, соціальні, гендерні, інформаційні, ринкові. Ринок формує дисбаланси виробництва, розподілу та споживання, що, відповідно, сприяє деструктивним зрушенням ринку праці. До структурно-економічних диспропорцій відносяться відмінності у розподілі зайнятих за видами економічної діяльності, відмінності у забезпеченні окремих галузей якісною робочою силою. Структурна невідповідність параметрів попиту на робочу силу та її пропозицією визначаються насамперед економічними факторами, а саме нерівністю розвитку окремих секторів економіки, динамікою підприємницької активності, доступністю кредитних ресурсів та ін. Соціальні диспропорції характеризуються диференціацією в доходах населення, оплаті праці та розповсюдженні такого асоціального явища як бідність. Гендерні диспропорції визначаються соціально-статевими ролями на ринку та у суспільстві.

Рух є внутрішньою властивістю будь-якою соціально-економічної системи. Часовий рух, який має управлінський характер, визначається як трансформація. Сила та глибина трансформації, що проявляється у структурних зрушеннях, може бути оцінена спеціальними методами та за допомогою специфічних показників.

Структура зайнятості, що утворилася в українській економіці протягом трансформаційного періоду, не є оптимальною (рис. 2.8). Вона ще й досі не

⁹⁰Гук Л. П. Прогнозування та регулювання розвитку нестандартної зайнятості в Україні / Л. П. Гук // Бізнес Інформ. – 2014. – № 4. – С. 278–283.

відповідає вимогам постіндустріального суспільства, але її структура характеризує процеси деіндустріалізації праці.

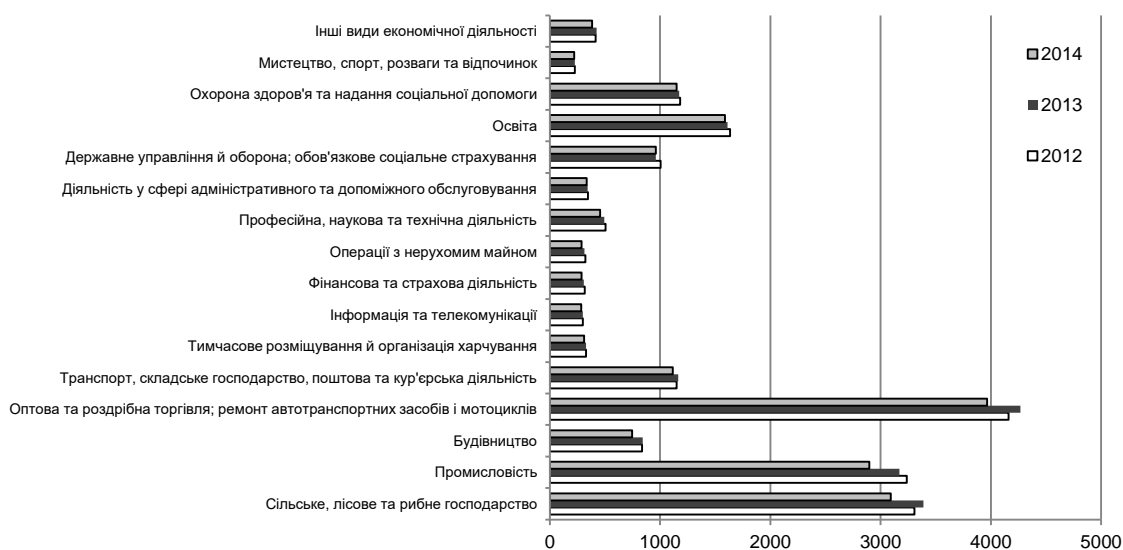

Рис. 2.8. Структура зайнятості за видами економічної діяльності у 2012–2014 рр.

Джерело: за даними Державної служби статистики України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>.

На початку ринкових перетворень очікувалося зростання зайнятості у сфері послуг, однак для українського ринку праці послуги – це насамперед торгівля, готельно-ресторанний бізнес (табл. 2.4). Зменшення зайнятості у промисловості можна було б розглядати як позитивний момент, якби одночасно зростала зайнятість і в інформаційно-комунікаційній сфері. Але, на жаль, такі тенденції в країні відсутні. Тому можна зробити висновок, що структура є як неоптимальною, так і не інноваційною. Динамічний аналіз структури зайнятості свідчить, що найвагоміша частка зайнятих зосереджена у сфері торгівлі. Так, за даними КВЕД-2010, вона становить понад 21% усіх зайнятих. Триває тенденція до зменшення частки зайнятих у промисловості – протягом останніх трьох років на 0,8 в.п., що пояснюється суттєвим спадом обсягів виробництва у промисловості. Останні роки спостерігається зменшення частки у фінансовому секторі, у сфері операцій з нерухомим майном. Простежується динаміка щодо збільшення частки зайнятих у секторі транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності. Зростання частки зайнятих у сфері державного управління за останній рік відбулося за рахунок посилення оборонної сфери, що, найімовірніше, відбуватиметься і надалі.

Таблиця 2.4

Динаміка структури зайнятості України

Вид економічної діяльності	2012	2013	2014
Усього зайнято	100,00	100,00	100,00
Сільське, лісове та рибне господарство	17,18	17,55	17,10
Промисловість	16,80	16,41	16,04
Будівництво	4,34	4,35	4,13
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	21,60	22,11	21,94

Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	5,98	6,02	6,16
Тимчасове розміщування й організація харчування	1,70	1,70	1,71
Інформація та телекомунікації	1,55	1,55	1,58
Фінансова та страхова діяльність	1,64	1,59	1,59
Операції з нерухомим майном	1,67	1,63	1,58
Професійна, наукова та технічна діяльність	2,62	2,56	2,52
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	1,79	1,78	1,85
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	5,21	4,98	5,31
Освіта	8,48	8,34	8,78
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	6,13	6,07	6,37
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	1,17	1,17	1,22
Інші види економічної діяльності	2,15	2,19	2,11

Джерело: за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>

Аналіз структурних змін на національному ринку праці можна здійснити за допомогою узагальнюючих показників структурних зрушень. Найбільш поширеними є коефіцієнти абсолютних структурних зрушень, середньоквадратичний коефіцієнт абсолютних структурних зрушень, середньоквадратичний коефіцієнт відносних структурних зрушень, інтегральний коефіцієнт структурних зрушень Гатєва, Салаї, удосконалений інтегральний коефіцієнт В. Рябцева. Нами був здійснений індексний аналіз структурних зрушень у розрізі видів діяльності окремо за період 2000–2012 за КВЕД-2005 та 2012–20144 рр. за КВЕД-2010. Розрахунок здійснювався за показниками, формули розрахунків яких докладно наведені у статті Н.П. Перстневої⁹¹. Отримані результати зведені у табл. 2.5.

Таблиця 2.5

Структурно динамічні відмінності національного ринку праці за галузевою структурою (ланцюгові показники)

Показник	2001	2003	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2013	2014
Лінійний коефіцієнт абсолютних структурних зрушень	0,37	0,16	0,19	0,36	0,28	0,25	0,31	0,20	0,33	0,12	0,17
Середній квадратичний коефіцієнт абсолютних структурних зрушень	0,62	0,24	0,26	0,63	0,39	0,39	0,40	0,30	0,53	0,24	0,27
Лінійний коефіцієнт відносних структурних зрушень	4,08	1,81	2,14	4,00	3,08	2,74	3,39	2,23	3,6	1,98	2,71
Середній квадратичний коефіцієнт відносних структурних зрушень	0,51	0,24	0,26	0,53	0,42	0,35	0,36	0,36	0,53	0,22	0,32
Інтегральний коефіцієнт структурних зрушень Гатєва	0,038	0,015	0,016	0,039	0,025	0,024	0,025	0,019	0,033	0,016	0,018
Узагальнюючий коефіцієнт структурних зрушень Салаї	0,020	0,016	0,021	0,029	0,032	0,023	0,020	0,022	0,029	0,010	0,017
Узагальнюючий коефіцієнт Рябцева	0,027	0,011	0,011	0,028	0,018	0,018	0,017	0,009	0,021	0,011	0,009

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>.

⁹¹ Перстнева Н. П. Критерии классификации показателей структурных различий и сдвигов / Н. П. Перстнева // Экономические науки. – 2012. – № 3. – С. 478–482.

Аналіз ланцюгових коефіцієнтів свідчить про несуттєві ланцюгові зміни у структурі зайнятості, тобто галузеві зміни не є достатньо вагомими. За показником лінійного коефіцієнта абсолютних структурних зрушень можна охарактеризувати загальну сукупну зміну всіх структурних частин без урахування напрямів окремих зрушень. Як видно з отриманих даних, найсуттєвіші зрушення в структурі зайнятості мали місце за період з 2006 по 2010 рр., у наступному періоді інтенсивність структурних зрушень зменшилася. Інтегральний коефіцієнт структурних зрушень Гатєва та показник структурних зрушень Салаї перебувають у діапазоні від 0,02 до 0,038, тобто значення є достатньо близькими до 0, що характеризує досліджуваний період однорідністю структури зайнятості в Україні. Тобто галузева структура зайнятості є достатньо усталеною та слабозмінюваною, однак подібна однорідність не є свідченням достатніх можливостей забезпечення зайнятості та низького рівня безробіття в Україні.

Зростання зайнятості в Україні за останнє десятиріччя, попри її низький рівень та всупереч високим темпам економічного зростання, як здається, було достатнім для того, щоб знизити рівень безробіття. Проте підвищення рівня зайнятості, що мало місце, частково можна віднести на рахунок збільшення числа працюючих у незахищених умовах або неформально зайнятих.

Рівень безробіття останніми роками постійно знижувався, з 11,6% – у 2000 р. до 7,3% – у 2013 р. та починаючи з 2014 р. спостерігається зростання до рівня 9,3% економічно активного населення (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Показники зайнятості населення України

Показники	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014
Рівень зайнятості населення, у % до населення 15–70 років	55,8	57,7	58,4	59,1	59,6	60,2	56,6
Безробітне населення у віці 15–70 років, тис. осіб	2655,8	1600,8	1713,9	1661,9	1589,8	1510,4	1847,6
Рівень безробіття населення, у % до економічно активного населення 15–70 років	11,6	7,2	8,2	8,0	7,6	7,3	9,3

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua/>.

Найсуттєвішими показниками безробіття характеризуються Донецька (11%), Житомирська (11,5%), Кіровоградська (11,2%), Луганська (11,4%), Тернопільська (11,3%) та Чернігівська (11,2%) області. Кількість безробітних (за методологією МОП) у віці 15–70 років у 2014 р., порівняно з 2010 р., зросла на 133,7 тис. осіб, або на 7,8%, та становила 1,85 млн осіб. Рівень безробіття населення віком 15–70 років (за методологією МОП) в цілому по Україні зріс на 1,1 в. п. та становив 9,3% економічно активного населення зазначеного віку.

Водночас кількість вільних робочих місць (вакантних посад) на підприємствах, в установах, організаціях (далі – підприємствах), порівняно з 2010 р., зменшилася на 18,1% та на кінець 2012 р. становила 48,6 тис. Скорочення потреби в працівниках на заміщення вільних робочих місць спостерігалось в усіх видах економічної діяльності, крім добувної промисловості. Сьогодні наявна структурна диспропорція між попитом на

робочу силу та її пропозицією, що обмежує можливості працевлаштування безробітних і їх виходу зі стану бідності. Відповідно навантаження незайнятого населення на 10 вільних робочих місць (вакантних посад) збільшилося з 84 осіб на кінець 2011 р. до 108 осіб на кінець 2012 р. Починаючи з 2013 р. показник навантаження є співвідношенням кількості вільних вакантних посад до кількості безробітного населення. Так, на кінець 2013 р. цей показник становив 10 безробітних осіб на одне вільне робоче місце, а на кінець 2014 р. – 14,5 особи. Особливо значимим цей показник був для кваліфікованих робітників сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства – 62 особи, технічних службовців – 20 осіб та керівників, менеджерів, управителів – 22 особи.

Структурна асиметрія ринку праці проявляється у такому виді безробіття, як структурне. Фахівцями прийнято розглядати структурне безробіття як соціально-економічне явище, за якого структура пропозиції робочої сили не відповідає потребам економіки країни за професійними групами, видами економічної діяльності внаслідок структурних та технологічних змін в економіці, недосконалості освітньої системи⁹². Можна виокремити такі наслідки поширення структурного безробіття: втрати часу та коштів на перенавчання та перепідготовку фахівців потрібної кваліфікації, можливість зниження соціального статусу та значущості для працівників, зміна орієнтацій та способу життя представників багатьох професій, можливість втрати продуктивності праці на період соціальної та професійної адаптації.

В Україні традиційними є суттєві регіональні диспропорції розвитку ринку праці, до сьогодні відсутня ефективна регіональна політика зайнятості, заснована на ґрунтовному аналізі регіональних відмінностей і можливих перспектив розвитку регіональних ринків праці, перш за все, в регіонах з істотною деформацією структури населення, специфікою соціально-економічного розвитку, переважанням виробництв з високою концентрацією промислових або сільськогосподарських підприємств.

Оцінюючи структурний дисбаланс регіональних ринків праці, який характеризується кон'юнктурною ситуацією, коли професійно-кваліфікаційна структура безробітних (незадоволена пропозиція) не співпадає з відповідною структурою вільних вакантних посад, нами було визначено структурне безробіття як число безробітних, які мали б гіпотетично пере-міститися із сектора в сектор для забезпечення рівноваги на ринку праці (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Динаміка структурного безробіття в Україні

Показник	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Структурне безробіття, % у зареєстрованому безробітті	1,17	1,58	0,98	0,88	0,78	0,81	0,88

Джерело: розраховано на основі: Коровкин А. Г. Динамика занятости и рынка труда: вопросы макроэкономического анализа и прогнозирования / А. Г. Коровкин. – М. : МАКС Пресс, 2001. – 320 с.

⁹²Зірко О. В. Державне регулювання економіки: шляхи підвищення зайнятості / О. В. Зірко // Бізнес Інформ. – 2012. – № 11. – С. 29–32.

Структурна рівновага може бути досягнута за умови рівності чисельності безробітних та кількості вакантних посад за всіма професійними групами у кожному регіоні. Отриманий показник відображає частку структурного безробіття у сукупному обсязі безробіття зареєстрованого ринку праці. Отримані результати доводять, що структурне безробіття посилювалося у період фінансово-економічної кризи та поглиблення її наслідків, стабілізація економічного стану супроводжувалася стабілізаційними процесами у сфері зайнятості. Посилення кризових явищ, найімовірніше, загострить проблему кваліфікаційної невідповідності попиту та пропозиції робочої сили. Оскільки структурне безробіття є наслідком дисбалансу між процесами виробництва, розподілу та споживання, самостійно ринок праці не може вирішити означену проблему, тому необхідним є втручання держави в цей процес, яке полягає у визначенні напрямів та розробленні заходів з його регулювання. Таким чином, регулювання ринку праці, враховуючи структурні дисбаланси, стає особливо актуальним в умовах нестабільності функціонування економічної системи та дії дестабілізуючих факторів, що є істотними ознаками сучасних умов господарювання. У зв'язку з цим виникає нагальна необхідність у зміні підходів до прогнозування і планування кадрових потреб як у регіональному, так і загальнодержавному масштабі, що дозволить подолати існуючий дисбаланс між попитом і пропозицією на ринку кваліфікованої праці. Це вимагає впровадження стратегічного планування підготовки кадрів для потреб економіки, що має враховувати⁹³:

- рівень забезпеченості галузей національної економіки, інших сфер економічної діяльності фахівцями відповідних освітніх рівнів;
- поточну та середньострокову потребу у фахівцях у розрізі спеціальностей і професій у галузях та регіонах;
- фактори впливу на формування загальної і додаткової потреби у фахівцях в галузевому, регіональному розрізах та за видами економічної діяльності (обсяги виробництва, обсяги інвестицій, чисельність зайнятих, рівень безробіття, вікова структура працюючих, рівень заробітної плати, демографічний аспект);
- очікувані зміни в динаміці пропозиції фахівців на ринку праці за галузями економіки, в регіональному розрізі;
- пропозиції роботодавців щодо підготовки фахівців за напрямами і спеціальностями.

Визначення перспективних потреб у фахівцях з вищою та професійно-технічною освітою повинне здійснюватися у кількісному та якісному вимірах. Кількісна оцінка майбутніх потреб у кадрах залежить насамперед від прогнозованого рівня розвитку видів економічної діяльності як в країні загалом, так і окремих територій. Якісна оцінка, крім зазначених аспектів, повинна враховувати перспективні зміни вимог до компетенції персоналу

⁹³ Вдовічен А. А. Стратегічні напрями управління ринком праці в умовах структурних диспропорцій / А. А. Вдовічен // Європейський вибір економічного поступу регіону : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 26-27 травня 2016 р.) – Чернівці : ЧТЕІ КНТЕУ, 2016. – С.49–51.

внаслідок активізації інноваційної діяльності, створення нових високотехнологічних робочих місць, інтенсифікації міжнародної інтеграції та місця нашої держави у цьому процесі.

Задля формування ефективної методики прогнозування потреби в кадрах, яка б найбільш повно враховувала сучасні вимоги до цього процесу, доцільно використати:

– по-перше, вітчизняний досвід у цій сфері (ретроспективний аналіз окремих позитивних аспектів визначення обсягів підготовки фахівців за умов планової економіки й витратного підходу до фінансування закладів з вищої та професійно-технічної освіти);

– по-друге, сучасні методичні підходи до визначення потреби у фахівцях вітчизняних науковців та фахівців країн СНД, оскільки рівень соціально-економічного розвитку й умови життя останніх є порівняно більш наближеними до умов нашої країни (у т.ч. конкурсний підхід до розміщення замовлень на підготовку фахівців);

– по-третє, досвід розвинених країн світу (контрактний підхід, гранти на навчання, відмова від постатейного фінансування ВНЗ і перехід до фінансування підготовки за принципом «кошти прямують за студентом»).

Сьогодні рівень та якість підготовки робітничих кадрів стає найважливішим чинником та необхідною передумовою інноваційної моделі розвитку національної економіки України. Сучасні економічні та виробничі умови потребують робітника «нового типу» – професійно і соціально мобільного, такого, що має глибокі професійні знання з інтегрованих професій, володіє економічними знаннями, здатного до технічної та соціальної творчості, самовдосконалення, готового до роботи за умов існування різних форм організації праці та виробництва.

У професійно-кваліфікаційній структурі кадрів великий обсяг низькоефективної, малокваліфікованої праці, яка не потребує високого освітнього рівня (табл. 2.8). Динаміка структури зайнятості в Україні за професійними групами демонструє, що навіть у період економічного зростання роботодавці віддавали перевагу працівникам з низькою кваліфікацією, їх частка у структурі зайнятості є найбільшою. Крім того, як видно з наведених у таблиці даних, у 2014 р. порівняно з 2000 р. доволі помітно знизилась частка фахівців (-2,8 в. п.) та кваліфікованих робітників. Одночасно відбулося зростання частки зайнятих у сфері торгівлі та послуг (на 4,6 в. п.) та найпростіших професій. Також за досліджуваний період відбулось зростання частки зайнятих професіоналів – на 4,1 в.п.; законодавців, вищих держ-службовців та керівників – на 0,8 в.п.

Таблиця 2.8

Динаміка змін у професійно-кваліфікаційній структурі зайнятих в економіці України за 2000–2014 рр., %

Професійні групи	2000	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери	7,2	7,1	7,6	7,5	7,9	8,1	7,9	7,9	7,7	8,0

(управителі), %*										
Професіонали, %*	12,9	12,0	12,6	13,0	13,6	14,0	15,5	14,9	14,9	17,1
Фахівці, %*	15,0	12,2	11,4	11,5	11,9	11,8	11,2	11,3	11,4	12,2
Технічні службовці, %*	4,1	3,7	3,6	3,5	3,5	3,4	3,1	3,2	3,3	3,2
Працівники сфери торгівлі та послуг, %*	11,3	13,1	13,6	14,1	14,5	14,9	15,0	15,3	15,5	15,9
Кваліфіковані робітники сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства, %*	3,0	1,6	1,3	1,1	1,0	1,1	1,0	0,9	0,9	1,0
Кваліфіковані робітники з інструментом, %*	13,4	13,1	12,6	13,5	12,1	12,0	11,8	12,2	12,2	12,8
Робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин, %*	15,4	13,0	12,6	12,6	11,9	12,0	11,6	11,7	11,3	11,4
Найпростіші професії, %*	17,7	24,3	24,7	23,2	23,6	22,7	23,9	22,6	22,7	18,3

Примітка: * % до загальної кількості зайнятого населення у віці 15–70 рр.

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua/>.

Натомість досить негативним фактом є те, що останніми роками спостерігається тенденція до зниження кількості зайнятих у категорії «фахівці», до яких відносять інженерно-технічних працівників, які виконують рядові функції управління, здійснюють технічне, організаційне, економічне керівництво виробничими процесами. До них відносяться інженери, економісти. Бухгалтери, юристконсульти, нормувальники, технологи тощо.

В 2000 р. їх кількість становила 3048,6 тис. осіб, або 15,0% загальної кількості зайнятого населення, і з кожним роком ця цифра зменшувалася, в результаті чого до 2011 р. питома вага фахівців зменшилась на 3,8%, а до кінця 2014 р. їх частка в загальній чисельності зайнятих становила 12,8%. Натомість зростає частка зайнятих найпростіших професій, що свідчить про посилення деформаційних змін у структурі зайнятості населення та послідовне відставання від її інноваційної моделі. Характерно, що нині в країні існує значна кількість безробітного населення, тоді як виробництво потребує десятків тисяч кваліфікованих робітників, але високих розрядів, належного рівня підготовки. Тому на сьогодні найбільшою проблемою є незбалансованість ринку праці та ринку освітніх послуг.

Зазначені тенденції є свідченням, з одного боку, існування протиріч між якістю робочої сили та вимогами роботодавців, а з іншого, – неконкурентоспроможності самих робочих місць. Таким чином, теоретичні та практичні напрями забезпечення якості та структури підготовки кваліфікованих робітничих кадрів, в яких відчують потребу роботодавці, не відповідають вимогам новітнього високотехнологічного обладнання на вітчизняних підприємствах, і залишаються недостатньо вивченими на сучасному етапі розвитку економіки.

Однією з найважливіших проблем економічного розвитку нашої країни, яка найближчим часом посилюватиметься, – дефіцит сучасних кваліфікованих

робітничих кадрів. Це може бути дестабілізуючим фактором економічного зростання.

Уже сьогодні темпи й масштаби науково-технічного прогресу є такими, що зміни в матеріальній базі виробництва і нові вимоги до якості підготовки робітничих кадрів впливають на зміни в структурі надання освітніх послуг ПТНЗ з отриманням більш високої кваліфікації у ВНЗ. Поряд із цим чинні програми розвитку системи професійної освіти, розроблені на регіональному і державному рівні, дуже обмежено вирішують саму проблему загострення дефіциту кваліфікованих робітничих кадрів і поглиблення диспропорції між попитом і пропозицією робочої сили, що актуалізує розроблення напрямів трансформації системи підготовки робітничих кадрів в умовах ефективного забезпечення нових потреб ринку праці. Водночас усе ще залишаються достатньо значними обсяги потреб у представниках найпростіших професій, що є фактом збереження на підприємствах регламентованої праці з найменшим вмістом креативних, творчих елементів у професійно-кваліфікаційній структурі робочої сили, відсутності суттєвого інноваційного розвитку та досить слабкими процесами модернізації виробництва.

Незважаючи на існуючий дисбаланс на ринку праці між наявною структурою економічно активного населення з вищою освітою та потребою в ньому, все ж порівняно з іншими категоріями цього населення за рівнем освіти спостерігається більш високий рівень конкурентоспроможності саме фахівців з повною вищою освітою, про що свідчать показники рівня його економічної активності, зайнятості та безробіття.

Так, у 2014 р. серед населення з повною вищою освітою відзначався найвищий рівень економічної активності – 78,2% економічно активного населення, найвищий рівень зайнятості – 72,1%, та, відповідно, найнижчий рівень безробіття – 7,8%, порівняно із 9,3% економічно активного населення в цілому по країні. Освітній рівень одночасно з можливостями зайнятості значно підвищує перспективу отримати вищий рівень доходів. Так, за результатами обстеження умов життя домогосподарств, середній рівень оплати праці населення із високим освітнім рівнем перевищує середній показник по країні від 30,3% у 2014 р. до 41,3% у 2009 р. Негативною є тенденція до зменшення розриву рівня оплати праці населення з високим освітнім рівнем, що свідчить про зменшення віддачі від інвестицій в освіту.

Проведені дослідження свідчать, що наразі існує низка проблем у системі формування кадрів для економіки, серед яких слід виділити такі:

- віддаленість системи формування кадрового потенціалу від виробництва і науки;
- низький рівень довіри роботодавців та населення до якості освітніх послуг, які надають сучасні вищі навчальні заклади;
- низька відповідальність фахівців за вибір професії та органів і органів державної влади за витрачання коштів на формування кадрів;
- неспроможність системи формування кадрів швидко пристосовуватись до змін в попиті на робочу силу і попиті на освітні послуги;

– відсутність у підприємств заохочень до активізації підвищення кваліфікації кадрів та ін.⁹⁴

Одним з результативних важелів забезпеченості вітчизняних підприємств висококваліфікованими кадрами, безперечно, є формування державного замовлення на їх підготовку, яке повинно плануватись, враховуючи реальний попит роботодавців. Адже досвід показує, що механічне збільшення обсягів підготовки робочої сили країни не вирішує завдання комплектації підприємств кваліфікованими кадрами. Потрібно збирати інформацію щодо поточних та перспективних потреб у фахівцях у розрізі окремих спеціальностей, робочих місць, які в найближчій перспективі будуть ліквідовані або створені. Ці дані стануть досить важливими для державних органів влади, закладів вищої освіти та суспільства загалом, оскільки сприятимуть організації професійної орієнтації, набору певного контингенту студентів, що в свою чергу допоможе вирішити проблему забезпечення промислових підприємств України фахівцями з вищою освітою.

Нерозвиненість підприємницького потенціалу та несформованість середнього прошарку суспільства призводить до диспропорцій у структурі доходів населення, що є чинником дестабілізації та конфлікту особистісних інтересів стосовно забезпечення соціальної справедливості у суспільстві. Так, квінтільний коефіцієнт диференціації загальних доходів населення за даними 2014 р. становить 3,1 раза (і це, враховуючи, що у статистичну вибірку обстеження доходів домогосподарств не потрапляють домогосподарства з дуже високими доходами). Поглиблення необґрунтованої диференціації доходів населення загострює соціальний дисбаланс ринку праці у вигляді бідності. Україна належить до країн зі стабільно високим рівнем бідності. Проблема бідності є складною, комплексною проблемою, яка потребує детального і ретельного розгляду, значного часу і великого обсягу аналітики.

Бідність можна визначати у вузькому і широкому значенні. При вузькому підході до визначення бідності до уваги беруться тільки матеріальні негаразди. Широке визначення бідності є неминучим результатом досліджень цього феномена, тому що бідність – результат економічних, політичних і соціальних процесів, які взаємодіють і підсилюють один одного, збільшуючи труднощі, від яких потерпають бідні. Розширене визначення бідності включає не тільки доходи й рівень споживання фізичної особи або домогосподарства, але й нерівність у доступі до послуг охорони здоров'я, освіти, культури, соціальної захищеності тощо. Із цього випливає, що з бідністю можна боротися за окремими конкретними напрямками – у сфері зайнятості, освіти, охорони здоров'я, соціального захисту населення тощо. Проблема полягає в тому, щоб сформулювати для нашої країни реальні цілі й науково їх обґрунтувати, визначити систему показників для діагностики стану бідності та її моніторингу, а також провести оцінку результатів відповідних заходів

⁹⁴ Скрипник А. Л. Механізм кадрового забезпечення економіки за умов формування ринкових відносин : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.02.03 «Організація управління, планування і регулювання економікою» / Андрій Леонідович Скрипник. – К., 2004. – 21 с.

Серед конкретних причин існуючої в Україні бідності можна назвати вкрай слабку адаптацію національної економіки до процесів глобалізації, неконкурентоспроможність цілих галузей і виробництв, низьку продуктивність праці та її невідповідну організацію, превалювання низькооплачуваних робочих місць і дефіцит фахівців необхідної кваліфікації, що призвело до зниження доходів населення, убогості його значної частини і його звуженого відтворення.

Скорочення рівня відносної бідності стало результатом здійснення політики перерозподілу коштів від середніх прошарків суспільства до бідних. Низькі темпи зростання доходів середніх прошарків суспільства призвели до штучного заниження середнього (медіанного) значення доходу (витрат), і, відповідно, знизилася вартісна значення межі бідності. Це, у свою чергу, забезпечило позитивну динаміку рівня відносної бідності.

Традиційні ознаки української бідності та нерівності – профілі, групи ризику та території – залишаються незмінними. Стабільними є надвисокі ризики бідності сімей з дітьми, особливо багатодітних, сімей з дітьми до 3-х років та сімей з подвійним демоекономічним навантаженням (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

Основні індикатори бідності в Україні

Індикатори бідності	2000	2001	2003	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Питома вага населення, чие добове споживання є нижчим 5*(4,3) дол. США на добу за ПКС	11,9	11,0	4,0	1,3								
				9,0	6,6	3,8	3,5	2,5	1,9	2,3	1,9	<0,5
Питома вага бідного населення за національним критерієм, % (відносна бідність)	26,4	27,2	27,6	27,1	27,3	27,4	26,4	24,1	24,3	25,5	24,5	25,0
Питома вага бідних серед дітей, %	33,4	34,9	34,9	36,7	36,3	35,1	33,2	32,7	32	33,1	32,6	29,0
Питома вага бідних серед працюючих осіб, %	21,6	22,6	21,1	22,3	21,7	21,1	20,6	19,7	19,6	20,7	20,0	15,0
Питома вага витрат на харчування в сукупних витратах домогосподарств	64,9	62,6	58,6	56,6	51,4	48,9	50	50	50	50,1	50,1	51,9

Примітка: * до 2005 р. використовувалося значення 4,3 дол. США на добу за паритетами купівельної спроможності валют (ПКС), тому значення індикатора 1 представлено двома динамічними рядами.

Джерело: побудовано за даними: United Nations Development Programme: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org/ru/ga/undp/> та Державної служби статистики України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Як зазначають фахівці⁹⁵, рівень відносної бідності домогосподарств з дітьми майже удвічі перевищує рівень бідності домогосподарств без дітей (31,9 та 15,7%). Серед домогосподарств з дітьми також суттєвою є диференціація за показниками бідності: найкраща ситуація спостерігається у домогосподарствах, де всі дорослі працюють (23,7%), та у домогосподарствах з однією дитиною (27,7%).

Для повноти картини до системи формальних показників доцільно додати суб'єктивні самооцінки українців щодо власного рівня життя. Так, опитування,

⁹⁵Цілі Розвитку Тисячоліття. Україна – 2014 (презентація моніторингової доповіді) [Електронний ресурс] // Вісник Національної академії наук України. – 2015. – № 1. – С. 76–79. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vnanu_2015_1_13.pdf.

проведене Центром Разумкова влітку 2009 р., показало, що кожному шостому українцю (17,4%) не вистачає грошей навіть на купівлю необхідних продуктів, а 39,4% опитаних українців зізналися, що їхніх доходів вистачає лише на продукти і придбання найнеобхідніших недорогих речей⁹⁶.

Дослідження проводилось 20–28 липня 2009 р., опитано 2006 респондентів з усіх областей України, Києва та Криму. У 2002–2014 рр. здійснювалося дослідження соціологічної служби Центру Разумкова щодо можливості населення України самоідентифікуватися за рівнем доходів. Так, до групи з вищим рівнем доходів себе відносили у червні 2002 р. 1,8% опитаних, у жовтні 2008 р. – 1,7% , а у жовтні 2014 р. лише 1,3% опитаних, спостерігається динаміка зменшення частки представників середнього класу, достатньо вагомою залишається частка опитаних, що самоідентифікуються як представники нижчого класу – за результатами 2014 р. цей показник становив 31%.

Боротьба з бідністю здійснюється за такими двома основними напрямками:

- створення умов для самозабезпечення нормального рівня добробуту всіх родин із працездатними дорослими на трудовій основі;
- формування системи ефективного соціального захисту вразливих груп населення (старі, інваліди, родини з високим утриманським навантаженням тощо) і гарантій недискримінаційного доступу до безкоштовних або дотаційних ресурсів.

Тобто одночасно треба створювати умови для соціальної підтримки тих, хто дійсно без неї не може обійтися, і самостійного виходу з бідності працездатних верств населення на трудовій основі. Потреба модернізації існуючих систем доходів населення й систем соціального захисту – одна з ключових на порядку денному соціальної політики більшості країн світу. Це визначає необхідність теоретичного осмислення процесів, що провокують формування бідності працездатного населення, і практичної реалізації заходів з подолання значних масштабів бідності, маючи на меті підвищення рівня життя населення та створення сприятливих умов для розвитку трудового потенціалу сучасного суспільства.

Ми вважаємо, що серед комплексу проблем бідності особливо важливо вирішити проблему бідності працюючих, оскільки саме за рахунок ефективної праці працездатного населення може бути створений фундамент для відповідного соціально-економічного розвитку країни, який є єдиним джерелом подолання бідності (точніше, суттєвого скорочення її обсягів та зменшення її рівня). Адже ефективно впливати на бідність можна тільки на основі економічного зростання. З іншого боку, вразливість багатьох домогосподарств щодо ризиків бідності пов'язана з відсутністю членів родин з високими доходами.

Сьогодні в Україні, крім традиційної соціальної бідності (багатодітні родини, неповні родини з дітьми тощо) існує й економічна бідність, коли працездатні громадяни не можуть забезпечити собі соціально прийнятний

⁹⁶Карпинская В. Украинцам хватает лишь на еду и недорогие вещи [Електронний ресурс] / В. Карпинская // Tochka.net. – 2009. – 3 септєбря. – Режим доступу :<http://news.tochka.net/17827-ukrainsam-khvataet-lish-na-edu-i-nedorogie-veshchi>.

рівень добробуту. При цьому фактори, що генерують економічну бідність, є такими, що сама по собі наявність зайнятості не є джерелом добробуту з причин:

- низького рівня оплати праці, що не дозволяє працівникам отримувати гідну винагороду за свою працю;
- нерозвиненості (відсутності) ринку праці у депресивних регіонах України (передусім у малих містах і селищах), де економіка визначається обмеженим колом підприємств, а інколи – єдиним, містоутворюючим, що належать до стагнуючої сфери економіки;
- неконкурентоспроможності певних сфер української економіки, окремих підприємств і фірм;
- невисокої продуктивності праці у багатьох сферах економіки;
- наявності на ринку праці значної частки сегментів з низькокваліфікованою, малоприбутковою працею.

Працюючі бідні – значна частка українських бідних. До працюючих бідних належить частина населення, що одержує дохід від трудової діяльності, який не дозволяє задовольнити природно-фізіологічні, матеріальні, духовні потреби і перешкоджає відтворенню робочої сили.

Слід зазначити, що до категорію «працюючі бідні» можуть потрапити працівники підприємств із великою часткою «сірої» заробітної плати, хоча їхній реальний заробіток вищий за величину прожиткового мінімуму.

У бідності працюючих чимало негативних наслідків, у тому числі:

- для індивідів: неможливість утримувати себе і родину, невпевненість у завтрашньому дні, розчарування у роботі, бездіяльність, аномія соціальних і політичних цінностей, відсутність бажання і можливості до професійного зростання;
- для суспільства: негативний резонанс у суспільстві, деградація населення, зростання маргіналізації і криміналізації, спотворення ціннісно-мотиваційної сфери, відтворення бідності;
- для держави: економічна, соціальна, політична пасивність населення, зниження кваліфікації робочої сили, міграція кваліфікованої робочої сили за кордон, стихійні соціальні дії.

Бідність у широкому сенсі слова зумовлюється трудовими процесами, які, у свою чергу, обумовлюються існуючою ситуацією на ринку праці. У світовій практиці відсутній такий феномен, як бідність людини праці. Бідність працюючих в Україні, як і на всьому пострадянському просторі, породжена особливостями економічної динаміки перехідного періоду, її якісними характеристиками.

Ринок праці через попит та пропозицію робочої сили, доступ до продуктивної зайнятості, відмінності робочих місць та інші свої характеристики впливає на бідність. Диференціація працездатних громадян на ринку праці визначає диференціацію рівня їх життя, і саме таким чином визначає рівні бідності. З точки зору рівня оплати праці бідність також обумовлюється розвитком ринку праці через галузеві, кваліфікаційні, регіональні та інші відмінності.

Значною мірою бідність пов'язана саме з наявністю низькодохідних, малопродуктивних сегментів ринку праці, де може бути задіяна малокваліфікована та низькооплачувана робоча сила (неякісні робочі місця). До бідності можуть призвести також такі форми зайнятості, як неповна зайнятість (скорочений робочий день, тиждень, відпустки за власний рахунок тощо). Депрофесіоналізація, відмова від кваліфікованої праці на користь некваліфікованої – досить поширена стратегія виживання працюючих бідних.

Багато експертів пов'язує подолання бідності зі збільшенням чисельності зайнятих і зниженням безробіття. Це представляється справедливим, але лише почасти: в існуючій ситуації одержання роботи працездатним населенням ще не гарантує прориву за межу бідності через таке:

- відсутність реального ринку праці в бюджетній сфері, і, особливою, – у депресивних регіонах (у першу чергу в малих містах, селищах і селах);
- існуючі рамки оплати і організація праці в бюджетній сфері такі, що не дозволяють багатьом працівникам вирватися за рамки бідності, незалежно від ефективності і якості їхньої праці.

Не можна ефективно вирішити проблему бідності поза вдосконаленням політики оплати праці. Визнаючи безумовну необхідність розроблення програм адресної соціальної допомоги населенню, варто зауважити, що вони в сучасних умовах значною мірою є боротьбою не з причиною, а з наслідком – високим рівнем бідності значної частини працездатного населення. Це зумовлює необхідність:

- детального дослідження тих механізмів оплати праці, які «сприяють» виникненню бідності й ризику для працездатного населення потрапити в категорію бідних;
- створення умов для економічно активної частини населення достатньо заробляти і тим самим утримувати себе й свою родину.

Сформована в Україні модель бідності – це насамперед результат низького рівня доходів від зайнятості й, як наслідок, – через їхнє оподаткування – низького рівня соціальних трансфертів. Тенденція економії на заробітній платі, яку від початку переходу до ринкової економіки демонстрували як роботодавців, так і держава і яка посилилася під час кризи, призвела до відповідних соціальних наслідків, передусім – бідності населення.

Отже, у системі заходів із скорочення бідності політиці оплати праці належить особливе місце. Залежно від своєї спрямованості вона може здійснювати різний вплив на процес соціального розшарування населення, що може відбитися на динаміці бідності як позитивно (у бік зменшення масштабів бідності), так і негативно, збільшуючи ці масштаби. Фактори впливу заробітної плати на бідність, – це:

- низький рівень заробітних плат;
- наявність низькооплачуваних робочих місць, оплата праці яких не забезпечує прожиткового мінімуму працездатного населення;
- затримки з виплатою заробітної плати;
- широке використання «сірих» та «чорних» схем виплати заробітної плати.

Вплив кризи на заробітну плату до сьогодні є дуже значним, адже роботодавці (у тому числі держава як головний роботодавець) найчастіше виходили з фінансової скрути шляхом прямого скорочення зарплат: щоб залишитися на плаву, вітчизняні роботодавці змушені були приносити у жертву у першу чергу оплату праці. Усі можливі механізми – інфляційне знецінення реальної оплати праці, урізування премій, затримки заробітної плати й скорочення «тіньових» виплат – забезпечували швидке здешевлення робочої сили.

Про це свідчать дані табл. 2.10, які показують, наскільки знизилися як абсолютні, так і відносні рівні заробітних плат українських працівників під час кризи. Хронічна бідність характерна для більшості галузей бюджетного сектора і ряду галузей позабюджетного сектора економіки (текстильної промисловості, деревообробної). Найвищі показники бідності – на селі, у лісовому господарстві та у рибальстві (найвища питома вага тих, хто отримує заробітну плату, меншу за прожитковий мінімум, та найменший середній заробіток). Це зумовлено передусім неадекватною, низькою оплатою праці у цих сферах економіки.

Таблиця 2.10

Динаміка середньомісячної заробітної плати

Показник	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Номінальна заробітна плата, приріст, %	36,7	29,2	29,7	33,7	5,5	20,0	17,6	14,9	7,9	6,0	...
Реальна заробітна плата, зміни, %	20,3	18,3	12,5	6,3	-9,2	10,2	8,7	14,4	8,2	-6,5	...
Заборгованість з виплати заробітної плати на початок року, млн грн	1111,2	960,3	806,4	668,7	1188,7	1390,8	1139	915,2	830,1	753,0	2436,8

Джерело: за даними Державної служби статистики України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>.

Україні характерною є галузева характеристика бідності працюючих, що проявляється у міжгалузевому розриві питомої ваги працівників, які одержували зарплату, нижчу за прожитковий мінімум (показник, що характеризує абсолютну бідність), який досягає майже 12 разів: від 1,9% у сфері інформації та телекомунікації до 22,7% у поштової та кур'єрській діяльності. Для порівняння зауважимо, що, наприклад, у США тільки 5–6% працюючих одержують заробітну плату, нижчу межі бідності, при цьому мінімальна заробітна плата забезпечує близько 140% прожиткового мінімуму⁹⁷.

Сектори економіки з *низькою оплатою праці* – це передусім сільське господарство, легка промисловість, поштова та кур'єрська діяльність, тимчасове розміщення та організація харчування, бюджетна сфера (освіта, охорона здоров'я). Саме сільське господарство разом із бюджетною сферою роблять найбільший «внесок» у бідність працюючого населення. Однією з причин низького рівня середньої заробітної плати є несправедливо *занижений розмір мінімальної заробітної плати*. Світова практика свідчить, що найбільш оптимальним є співвідношення, коли мінімальна зарплата становить 50–60% від середньої.

⁹⁷ Лебедева Л. Ф. Проблемы измерения и динамики уровня бедности / Л. Ф. Лебедева // Менеджмент. – 2007. – № 3. – С. 78–95.

Узагалі вплив мінімальної заробітної плати на бідність населення не є однозначним. Більшість експертів вважає, що її підвищення зумовлює незначне покращення ситуації з бідністю. На жаль, опубліковано мало глибоких досліджень щодо впливу динаміки мінімальної заробітної плати на економіку і соціальну сферу. Ми вважаємо, що мінімальна заробітна плата і для працівників, і для роботодавців є найважливішим відправним моментом при формуванні ціни робочої сили на ринку праці. Але при кожному підвищенні мінімальної заробітної плати слід прораховувати його можливі наслідки – як позитивні, так і негативні.

Іншою причиною є постійна *заборгованість із заробітної плати*, яка в умовах кризи набула національного масштабу. Останні роки спостерігається тенденція до зростання заборгованості по оплаті праці, яка акумулюється переважно на економічно активних підприємствах (83,4% всієї заборгованості).

Відстрочення виплати заробітної плати є одним з факторів, що негативно впливає на бідність населення, бо це, насправді, – один з варіантів практики використання неоплаченої праці. Наростання обсягу заборгованості із заробітної плати є одним з визначальних факторів зниження реальної заробітної плати працівників і прямо пов'язане з підвищенням частки бідних. Роботодавці, порушуючи трудові права працівників на своєчасну оплату виконаної роботи, ускладнюють життя передусім незаможному населенню.

Таке негативне явище у сфері оплати праці, як *неформальна оплата праці*, що тісно пов'язане із приховуванням від соціальних податків, одержало широке розповсюдження, особливо в умовах триваючої кризи. Таким чином, сьогодні дуже актуальною стає проблема розробки нових адекватних методів оцінки масштабів тіньової зайнятості по Україні, її регіонам і по основних видах економічної діяльності. За оцінками Конфедерації роботодавців України, «в тіні» працюють близько 5–7 млн українців. За січень-жовтень 2013 р. співробітники Міністерства доходів і зборів України виявили понад 80 тис. найманих працівників, які працювали без укладання трудових угод з працедавцями.

За даними Світового банку, без запису в трудовій книжці і без відповідних прав працівника в Україні працює третина від усього працюючого населення. З них дещо більше 60% зайняті в особистих селянських господарствах, які ще називають підсобними. Про масштаби тіньової зайнятості населення можна судити за даними офіційної державної статистики. Дані Державної служби статистики України свідчать, що в 2012 р. у неформальному секторі економіки було зайнято 4651,6 тис. осіб, або 22,9% від загальної кількості зайнятих. З цієї кількості 1604, 2 тис. осіб працювали за наймом і 3047,4 тис. осіб – не за наймом⁹⁸.

За даними Кабінету Міністрів України, з 20 млн працездатних громадян офіційно працюють лише 13 млн осіб. Враховуючи складність прогнозування сфери зайнятості та враховуючи накопичений досвід у цій сфері прогноз

⁹⁸Економічна активність населення України 2012 : [стат. зб.] / відп. за вип. І. В. Сенік. – К. : Державна служба статистики України, 2013. – 204 с.

тіньової зайнятості був здійснений на основі так званого «італійського методу» з використанням показників погодинного виробітку найманих працівників.

Для прогнозу обсягів тіньової заробітної плати використовуються різні підходи. За результатами досліджень Інституту соціології НАН України, в Україні щонайменше 4 мільйони людей отримують зарплатню нелегально. Близько 140 мільярдів гривень виплачується в «конвертах» і відповідно не оподатковується, а це означає, що до держбюджету щороку не надходить 50 млрд грн⁹⁹. За оцінками Державної податкової служби, за рік в Україні виплачується 170 млрд грн зарплати в «конвертах». Це 43% фонду оплати праці 2012 р. Обсяг зарплат в «конвертах» у 2013 р. вже досяг 200 млрд грн¹⁰⁰.

За деякими оцінками, сьогодні в тіні перебуває близько половини українських зарплат, через що, за даними ДПА, Україна щорічно втрачає приблизно 10 млрд грн податків.

За самими мінімальними оцінками, 12–15% оплачуваного часу працівника перебуває у «тіні», що, з одного боку, дозволяє збільшити заробітну плату працівникам (певним категоріям) у середньому на 13,2%, але з іншого – скорочує кошти на їх майбутні пенсії, соціальні виплати тощо.

Ключовим соціально-економічним процесом, що стимулює високий рівень бідності, є значний *рівень соціально-економічної нерівності*. Диференціація в оплаті праці – між галузями, регіонами, різними професійними групами населення, – що різко зросла за останні роки, свідчить не просто про відрив ціни робочої сили від її вартості, але й про деградацію трудового потенціалу тих галузей економіки, де праця оплачується на рівні й нижче прожиткового мінімуму працездатного населення. Найбільше це стосується регіональної бідності, яка тісно зв'язана із проблемами територіальної структури національної економіки. Недарма кажуть, що бідність у нас має регіональний характер.

Важливе значення для регулювання ринку праці має обґрунтована міжсекторальна диференціація заробітної плати. На рис. 2.9 видно ті види діяльності, в яких розмір заробітної плати перевищує аналогічний показник в середньому по країні: це традиційно фінансова діяльність, операції у сфері нерухомості та майна, найменшими показниками характеризується сільське господарство, бюджетні галузі.

Однак міжгалузеві співвідношення зарплат були і залишаються незадовільними. Це дає підстави стверджувати, що рівень заробітної плати в Україні значною мірою визначається приналежністю до визначеної сфери економічної діяльності, а не формується, як це повинно бути, під впливом визнаних світовою практикою зарплатоутворюючих факторів, якими є кількість, якість і результати праці.

⁹⁹ Ангелко І. В. Тіньова зайнятість населення України: причини, наслідки, та шляхи подолання / І. В. Ангелко // Вісник Хмельницького національного університету. – 2012. – № 2, т. 1. – С. 69–74.

¹⁰⁰ Объем теневой зарплаты в Украине составляет ориентировочно 200 млрд гривен – профсоюзы [Електронний ресурс] // Голос столиці. – 2013. – 19 июля. – Режим доступу : http://newsradio.com.ua/rus/2013_07_19/Obem-tenevoj-zarplati-v-Ukraine-sostavljaet-orientirovochno-200-mlrd-griven-profsojuzi/.

Рис. 2.9. Диференціація заробітної плати за видами економічної діяльності в 2014 р.

Джерело: за даними Державної служби статистики України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>.

Основний зміст політики щодо подолання соціальних диспропорцій ринку праці має зводитися до створення необхідних умов підвищення кожним працівником свого добробуту за рахунок особистого трудового вкладу та ділової активності. Основними механізмами в цьому напрямі можуть стати:

- зміна пріоритетів державної соціальної політики з виключно підтримки соціально вразливих верств населення на пріоритетність забезпечення умов для реалізації трудового потенціалу бідного населення, що має активну життєву позицію (мотивація до праці, виражені цінності праці, потреба в самоактуалізації);

- здійснення деталізованого дослідження тих механізмів ринку праці, які сприяють виникненню бідності працюючих та визначення ризиків для працездатного населення щодо настання бідності. Виявлення сегментів ринку праці, де найбільша концентрація працюючих бідних;

- усіляка підтримка середнього класу як головного актора цивілізованого ринку праці, здатного узяти на себе відповідальність за власне майбутнє і вмотивованого до підвищення життєвого рівня;

- створення умов для легалізації доходів населення: нагляд за діяльністю роботодавців з точки зору приймання і звільнення найманих працівників і оплати їх праці;

- розвиток програм підтримки малого бізнесу, за рахунок якого можуть бути створені нові, якісні робочі місця. Створення в країні сприятливого ділового середовища;

- перегляд методології формування прожиткового мінімуму та впровадження у практику для використання у соціальній стандартизації бюджетів більш високо рівня (мінімального споживчого бюджету, відтворювального бюджету).

Посилення впливу держави на оплату праці в малому та середньому бізнесі. Йдеться передусім про усунення нелегальної зайнятості, більш жорсткий контроль та відповідальність при порушенні законодавства з питань найму та мінімальних розмірів оплати праці.

РОЗДІЛ 3 СТРУКТУРНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

3.1. Зовнішньоекономічна діяльність і структурні зміни у світовій торгівлі

Сучасні процеси інтернаціоналізації господарського життя, поглиблення спеціалізації та концентрації виробництва визначають характерні тенденції швидкого зростання зовнішньоекономічних зв'язків темпами, що випереджають темпи зростання ВВП країн – активних учасниць міжнародної діяльності. Положення країни на світовому ринку визначає обсяг і структура експорту, що найбільш швидко реагує на зміни кон'юнктури світового ринку та може бути джерелом для стимулювання економічного зростання.

Однак, функціонування економіки України за роки незалежності переважно було орієнтоване на короткострокове одержання доходу, що спричинило її неефективну міжнародну спеціалізацію, формування небезпечної залежності від кон'юнктури світових товарних і фінансових ринків, обумовлюючи високу вразливість макроекономічної стабільності. Крім того, скорочення зовнішнього попиту та зниження цін на основні позиції вітчизняного експорту у кризові періоди призводили до його скорочення (рис. 3.1).

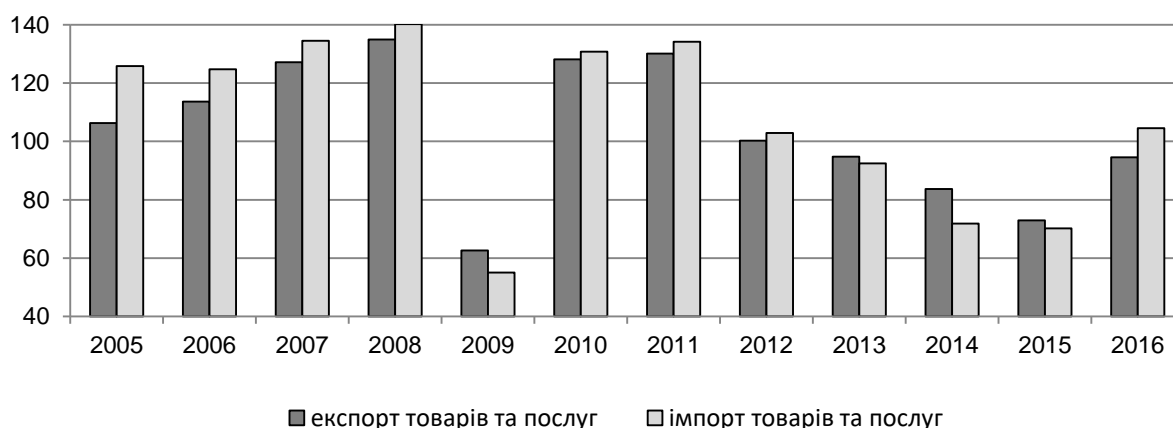

Рис. 3.1. Темпи зростання експорту-імпорту України у 2005–2016 рр.,
% до попереднього року

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Так, внаслідок кризи 2008 р. – в українській економіці, за даними Державної служби статистики України, обсяг ВВП протягом 2009 р. скоротився на 15%, а зовнішньоторговельний оборот – більше ніж на 40%, продемонструвавши значну вразливість економіки країни. Значне уповільнення темпів зростання спостерігається у 2012-2015 рр., що пов'язано не скільки з втратою територій, оскільки частка їх у експорті-імпорті України досить незначна (табл. 3.1), а з девальвацією національної валюти та складним економічним становищем України в цілому.

Таблиця 3.1

Частка АРК та м. Севастополь у експорті-імпорті України у 2010-2013 рр.

Роки	Експорт						Імпорт					
	млн дол. США			%			млн дол. США			%		
	товари	послуги	всього	товари	послуги	всього	товари	послуги	всього	товари	послуги	всього
2010	660,9	378,0	1038,9	1,3	3,2	1,6	390,2	45,6	435,8	0,6	0,8	0,7
2011	800,1	444,5	1244,6	1,2	3,2	1,5	1567,7	43,3	1611,0	1,9	0,7	1,8
2012	1050,6	483,1	1533,7	1,5	3,6	1,9	1582,2	96,9	1679,1	1,9	1,4	1,8
2013	1014,8	603,1	1617,9	1,6	4,1	2,1	1152,2	86,0	1238,2	1,5	1,1	1,5

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Зовнішньоторговельна відкритість національної економіки поряд з посиленням інтеграційних процесів країни до світової економіки та зміцненням міжнародне співробітництво, з іншого створює підґрунтя для підвищення рівня захищеності внутрішнього ринку та стає каналом перенесення турбулентності світової економіки у національний економічний простір. Надмірна відкритість економіки може стати джерелом загроз національній економіці через сферу зовнішньої торгівлі внаслідок: високого рівня залежності відтворювальних процесів за умов надмірної відкритості внутрішнього ринку від зовнішніх джерел; деформації структури експорту та виробництва, явище «голландської хвороби»; деіндустріалізації національної економіки під впливом зовнішніх шоків; високого рівня залежності від імпорту; банкрутства місцевого бізнесу¹⁰¹.

Для оцінки відкритості економіки використовують різні методичні підходи, що базуються як на окремих показниках, так й на комплексних методиках. Найбільш використовуваними показниками є експортна та імпортна квоти, тобто частка експорту та імпорту у ВВП, а також зовнішньоторговельна квота – частка середньоарифметичної суми експорту та імпорту у ВВП (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Основні показники функціональної відкритості національної економіки

Показник	Методика розрахунку	Критерій відкритості економіки
Експортна квота	$E_k = \frac{E}{ВВП} \cdot 100,$ (E_k – експортна квота; E – обсяг експорту країни; $ВВП$ – ВВП країни)	≥ 45%
Імпортна квота	$I_k = \frac{I}{ВВП} \cdot 100,$ (I_k – імпортна квота; I – обсяг імпорту країни)	≥ 45%
Зовнішньоторговельна квота	$Z_k = \frac{ZO}{ВВП} \cdot 100,$ (Z_k – зовнішньоторговельна квота; ZO – зовнішньоторговельний оборот)	≥ 90%

Джерело:¹⁰².

¹⁰¹ Міжнародна економіка : [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] : в 2-х ч. / за ред. А. А. Мазаракі. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2014. – Ч.1. – С. 15–20.

¹⁰² Кремень, О. І. Відкритість економіки та напрямки її оцінки / О. І. Кремень // Економічний простір : збірник наукових праць / ДВНЗ «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури». – Дніпропетровськ, 2009. – № 31. – С. 12.

Однак, вони можуть необ'єктивно характеризувати зовнішньоторговельні операції, оскільки їх значення можуть бути скориговані за умови відповідної політики уряду. Так, значення імпоротної квоти під час проведення політики протекціонізму знижується, а значення експортної квоти, навпаки, зростає за високої конкурентоспроможності країни на світовому ринку, досягнутої за допомогою відповідної внутрішньої економічної політики¹⁰³.

Зазначені показники є показниками функціональної відкритості, тобто такої, яка пов'язана з участю країни у системі міжнародного поділу праці, і відображає ступінь її залучення до міжнародного торговельного обороту¹⁰⁴.

Дискусійним питанням є оптимальне значення експортної квоти для визначення економіки як відкритої. У 90-х рр. ХХ ст. визначали прийнятною для відкритої економіки розмір експортної квоти на рівні 10%¹⁰⁵. Проте, останнім часом поширюється підхід, відповідно до якого вчені наголошують, що значення цих показників на рівні 10% було адекватним для 50–70 рр. минулого століття, з урахуванням при цьому особливостей функціонування і розвитку сучасного світового господарства, граничних значень експортної та імпоротної квот, які свідчили б про відкритість економіки окремої країни, і пропонують встановити їх на рівні 45%¹⁰⁶.

Дослідження окремих науковців показали, що у 2013 р. жодна країна світу, що не мала форм-мажорних обставин розвитку (війни, наслідки стихійних лих тощо), не мала експортної квоти нижче 10%. Для країн, розвиток яких тісно пов'язаний з транзитом товарів або значними обсягами торгівлі фінансовими послугами, експортна квота становить 150% і більше. Наприклад, Гонконг має експортну квоту на рівні 221%, Сінгапур – 199%, Люксембург – 159%¹⁰⁷. Більшість країн мають експортну квоту на рівні від 20 до 45% (табл. 3.3).

Оптимальний рівень зовнішньоторговельної відкритості, що дозволяє країні одночасно інтегруватись у світову економіку та забезпечує достатній рівень економічної безпеки притаманний більшості економічно розвинутих країн світу і становить 35%. В умовах посткризового розвитку світової економіки до такого рівня зменшується торговельна відкритість й більшості країн, зі зростаючими ринками та з трансформаційною економікою¹⁰⁸.

¹⁰³ Саніна О. Р. Індикатори оцінки відкритості економічної системи України / О. Р. Саніна, Ю. А. Кірієнко // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку : [зб. наук. пр. (спеціальний випуск Інституту підприємництва та перспективних технологій) / відп. ред. О. Є. Кузьмін]. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2011. – С. 161.

¹⁰⁴ Кремень, О. І. Відкритість економіки та напрямки її оцінки / О. І. Кремень // Економічний простір : збірник наукових праць / ДВНЗ «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури». – Дніпропетровськ, 2009. – № 31. – С. 12.

¹⁰⁵ Авдокушин Е.Ф. Международные экономические отношения: Учебник. – М.: Юристъ, 1999. – С. 31.

¹⁰⁶ Ніконенко У. М. Макроекономічні індикатори відкритості глобальної економіки / У.М. Ніконенко // Наукові записки. – 2012. – № 4. – С. 56.

¹⁰⁷ Ладиченко К. І. Індикатори вимірювання зовнішньоторговельної відкритості національної економіки / К. І. Ладиченко // Економічний простір : [зб. наук. пр.] ; ДВНЗ «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури». – Дніпропетровськ, 2015. – № 95. – С. 20.

¹⁰⁸ Вдовічен А. А. Диспропорції у зовнішньоторговельній діяльності України: тенденції та проблеми / А. А. Вдовічен // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. – Чернівці: ЧТЕІ КНТЕУ, 2016. – Вип. III- IV (63-64). Економічні науки. – С.10-30.

Розподіл країн світу за розміром експортної квоти у 2013 р.

Розмір експортної квоти, %	Кількість країн, од.	Частка від загальної кількості країн, %	Приклад країн
11 – 35	57	41,0	Бразилія (12,5), США (13,4), Японія (16,9), Австралія (20,3), Індонезія (23,6), Туреччина (25,4), Китай (26,0)
35 – 55	47	33,8	Норвегія (38,0), Фінляндія (40,5), Румунія (43,0), Грузія (43,9), Україна (46,2), Польща (47,9), Саудівська Аравія (53,7)
55 – 80	18	12,9	Австрія (56,3), Болгарія (70,2), Чехія (79,3), Таїланд (69,6), Словенія (78,0), Білорусь (61,5)
80 – 105	12	8,6	Малайзія (82,4), Бельгія (86,2), Угорщина (96,1), ОАЕ (100,9), Мальта (95,0)
більше 105	5	3,6	Люксембург (159), Сінгапур (199), Гонконг (221)

Джерело: ¹⁰⁹.

Економіка України є економікою відкритого типу, яка характеризується значними обсягами експорту та імпорту. Значно вищий рівень відкритості економіки порівняно із іншими країнами, зокрема країнами ЄС, та світової економіки в цілому призвів до залежності у функціонуванні і розвитку вітчизняної економіки від кон'юнктури міжнародних ринків та вразливості до зміни зовнішніх чинників.

Аналіз відкритості економіки України та зовнішньоторговельних показників за період 2005–2016 рр. підтверджує прояв негативного впливу кризових явищ на зовнішньоторговельну динаміку у періоди їхнього розгортання (рис. 3.2; табл. 3.4).

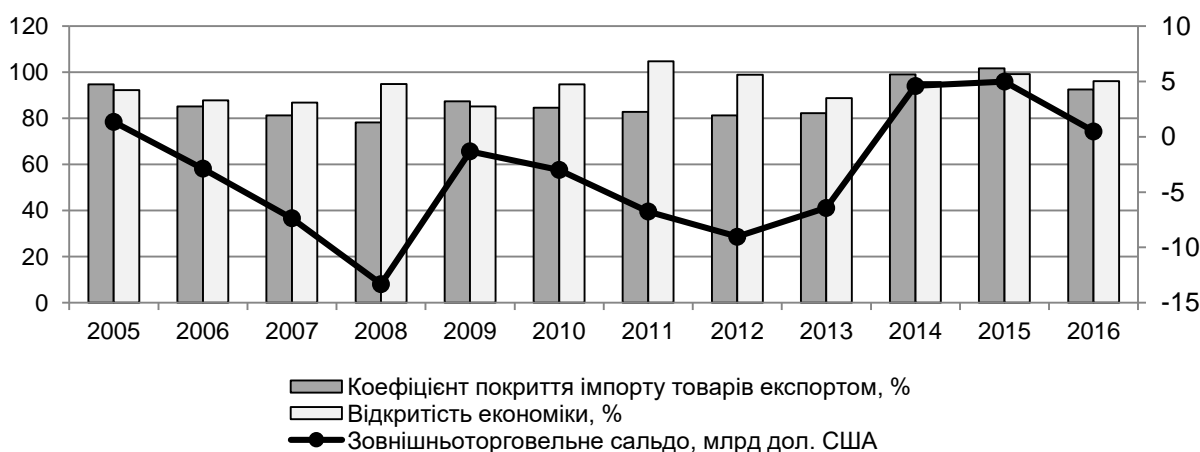

Рис. 3.2. Відкритість економіки України та динаміка зовнішньоторговельних показників у 2005–2016 рр.

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

¹⁰⁹ Ладиченко К. І. Індикатори вимірювання зовнішньоторговельної відкритості національної економіки / К. І. Ладиченко // Економічний простір : [зб. наук. пр.] ; ДВНЗ «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури». – Дніпропетровськ, 2015. – № 95. – С. 20.

Таблиця 3.4

Основні показники зовнішньої торгівлі України у 2005–2016 рр.

Показник	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Темпи зростання експорту товарів та послуг, % до попереднього року	107,5	113,2	127,4	133,8	63,4	127,7	128,3	101,3	94,8	83,7	72,9	94,6
Темпи зростання імпорту товарів та послуг, % до попереднього року	120,4	122,0	135,4	138,5	56,2	130,3	135,2	105,4	96,6	71,9	70,1	104,5
Темпи зростання експорту товарів, % до попереднього року	104,9	111,9	128,4	136,0	59,3	129,5	133,0	100,6	92,0	85,1	70,7	95,4
Темпи зростання імпорту товарів, % до попереднього року	124,6	124,6	134,7	141,0	53,1	133,7	136,0	102,5	90,9	70,7	68,9	104,7
Темпи зростання експорту послуг, % до попереднього року	115,6	122,3	120,4	129,9	81,7	122,5	116,5	98,8	109,7	77,7	82,9	91,6
Темпи зростання імпорту послуг, % до попереднього року	146,2	126,7	133,9	129,9	80,0	105,3	114,7	107,3	113,5	83,8	80,7	103,4
Зовнішньоторговельне сальдо, млрд дол. США	1,3	-2,9	-7,4	-13,3	-1,3	-3,0	-6,7	-9,0	-6,4	4,6	5,0	0,5
Зовнішньоторговельний оборот, млрд дол. США	79,4	94,6	123,9	170,7	99,9	129,4	171,0	173,9	162,8	126,2	90,3	89,7
Зовнішньоторговельний оборот, % до попереднього року	115,1	119,1	131,0	137,7	58,5	129,5	132,2	101,7	93,6	77,6	71,6	99,3
Частка експорту у ВВП, %	46,9	42,6	40,9	43,7	42,0	46,3	50,4	46,9	42,6	49,6	50,6	48,4
Частка імпорту у ВВП, %	45,4	45,2	46,0	51,1	43,2	48,5	54,5	52,0	46,1	46,1	45,2	47,8

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Відкритість економіки України з огляду на рівень експортної квоти з 2005 до 2016 рр. зросла з 46,9% до 48,4%. Це пов'язано в першу чергу не зі збільшенням відкритості, а з погіршенням економічної ситуації в країні в цілому.

Однак, в сучасних умовах розвитку світової економіки показники функціональної зовнішньоторговельної відкритості, таких, як частка експорту та імпорту у ВВП, середньозважений обсяг зовнішньої торгівлі у ВВП, інтенсивності торгівлі та інші, не дозволяють адекватно оцінити рівень інтегрованості країни у міжнародні торговельні відносини¹¹⁰. Тому набувають поширення комплексні методики, що застосовуються міжнародними організаціями та включають не тільки кількісний аналіз співвідношення макроекономічних показників, а й поглиблене вивчення торговельної політики держав та оцінку рівня розвитку торговельної інфраструктури.

¹¹⁰ Ладиченко К. І. Індикатори вимірювання зовнішньоторговельної відкритості національної економіки / К. І. Ладиченко // Економічний простір. – 2015. – № 95. – С. 24.

Аналіз динаміки коефіцієнта покриття імпорту товарів експортом свідчить, що в період з 2005 по 2016 рік експортних надходжень було недостатньо для оплати імпортованих товарів. У 2015 р., показник досяг 101,7%, що свідчить про те, що вартісні обсяги експортних та імпортованих товарних операцій збалансувалися.

Темпи зростання імпорту в Україні з 2005 р. випереджали експорт. У 2009 р. навіть при різкому скороченні зовнішньоторговельного обороту показник відкритості економіки залишився на докризовому рівні.

У кризові періоди спостерігається різна динаміка скорочення експорту у розрізі товарних груп, відповідно – зміни його вартісної структури (рис. 3.3, додатки 3.1-3.4). Ці зміни відбулися внаслідок збільшення фізичних обсягів зовнішніх поставок при зниженні цін на відповідні товарні позиції. Суттєві зміни у вартісній структурі товарного експорту України, спричинені кризовими явищами, ще раз засвідчили очевидний факт нестабільності чинної експортоорієнтованої моделі економічного зростання в Україні, що у періоди між проявами кризових явищ забезпечує відносно стабільний результат за рахунок сприятливої кон'юнктури зовнішніх товарних ринків.

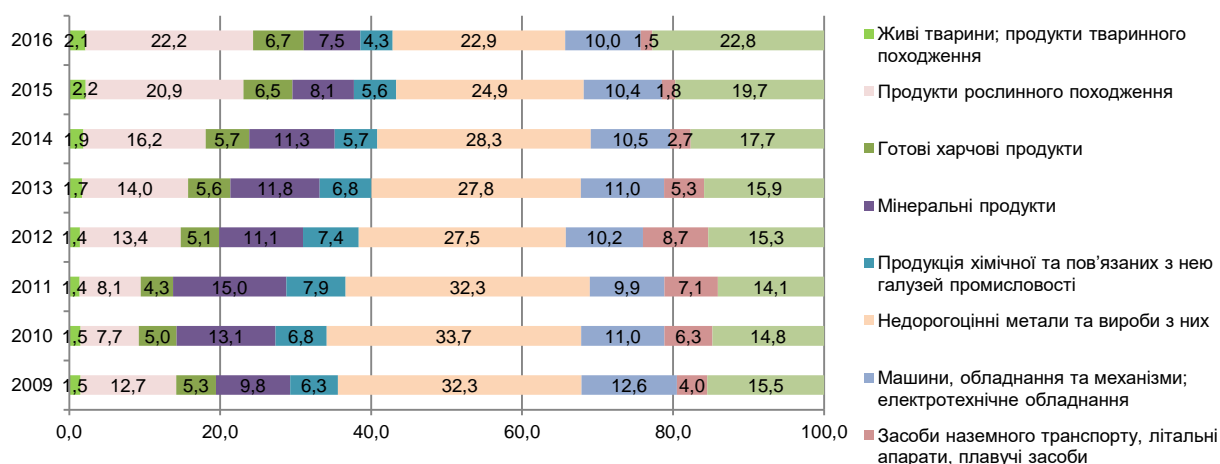

Рис. 3.3. Вартісна структура товарного експорту України у 2009–2016 рр., % до загального обсягу експорту

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Український експорт – це, переважно, низько- та середньотехнологічна продукція, а імпорт, навпаки, – високотехнологічна та товари кінцевого споживання, а також енергоносії (рис. 3.4, додатки 3.5–3.8). Така товарна структура зовнішньої торгівлі України обумовлює хронічний характер дефіциту торговельного балансу.

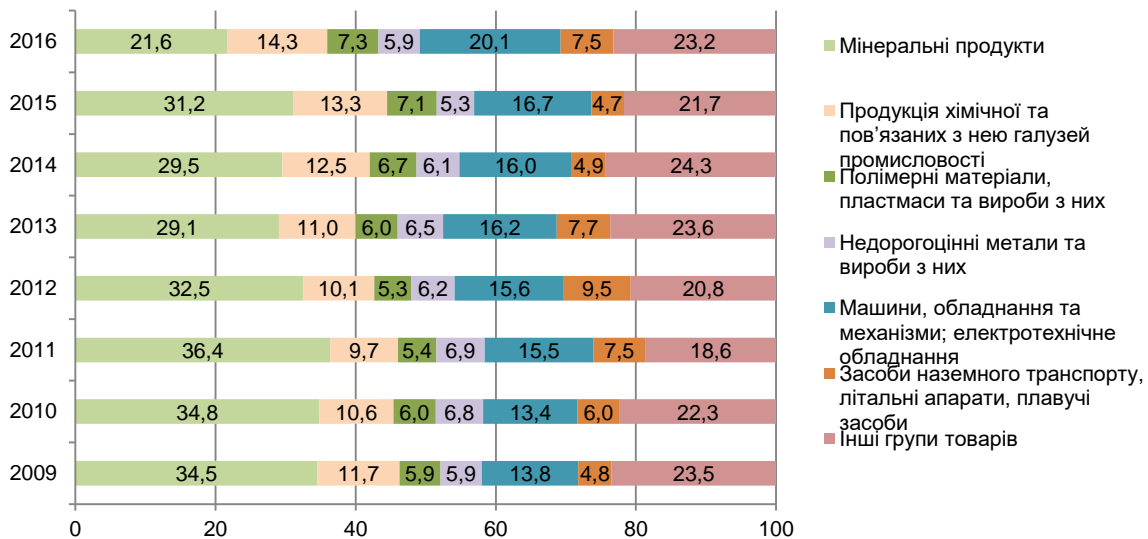

Рис. 3.4. Вартісна структура товарного імпорту України у 2009–2016 рр., % до загального обсягу імпорту

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Зокрема, погіршення цінових умов торгівлі у 2009 р. компенсувалося для торговельного балансу країни паритетним переважанням темпів зростання фізичних обсягів експорту над імпортом (27,5%). Тобто для того, щоб профінансувати імпорт, ціна на який є вищою за експорт, Україна мала збільшити фізичні обсяги останнього¹¹¹.

Вартісна структура товарного імпорту країни постійно зазнає змін через погіршення умов торгівлі України у результаті коливання цін, зокрема на металопродукцію, основні позиції агропродовольства та газ. Як наслідок, імпорт, який надходить, має переважно низьку еластичність за ціною та доходом.

Структура зовнішньої торгівлі обумовила зниження коефіцієнту покриття імпорту експортом в Україні з 0,95 у 2005 р. до 0,82 у 2013 р. та зростання при цьому дефіциту торговельного балансу, фінансування якого здійснювалося за рахунок зовнішніх джерел, що призвело до збільшення боргового навантаження, вираженого як співвідношення валового зовнішнього боргу до експорту товарів та послуг, з 98,1% у 2005 р. до 193,1% у 2014 р., а у 2016 р. сягнуло 251,7% (рис. 3.5).

¹¹¹ Барановська І. В. Зовнішньоекономічна діяльність України / І. В. Барановська // Структурні трансформації в економіці України: динаміка, суперечності та вплив на економічний розвиток : наукова доповідь / [Шинкарук Л.В., Бевз І.А., Барановська І.В. та ін.] ; за ред. Л.В. Шинкарук ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». – К., 2015. – С, 57.

Рис. 3.5. Динаміка валового зовнішнього боргу України та коефіцієнт покриття імпорту експортом у 2005–2016 рр.

Джерело: за даними аналітично-статистичного видання Національного банку України «Платіжний баланс і зовнішній борг України» за 2002–2014 рр. за відповідні роки.

Аналіз динаміки макроекономічних показників України впродовж 2005–2016 рр. свідчить, що реалізація експортоорієнтованої моделі економічного зростання гальмує диверсифікацію структури зовнішньої торгівлі країни, а залежність значної частки бюджетних надходжень від функціонування експортоорієнтованих галузей створює загрозу макроекономічній стабільності. Оскільки наявність мультиплікативного ефекту для економіки загалом та державного бюджету зокрема від підтримки цих галузей, якщо враховувати всі витрачені та недоотримані кошти (недоотримані кошти від приватизації, державні дотації та преференції), а також альтернативні витрати, є сумнівною, – пов’язані з цим ризики невиправдані ¹¹².

В Україні у деяких урядових програмних документах передбачено надання державних гарантій для залучення підприємствами коштів з метою виконання експортних контрактів. Однак, до сьогодні відсутні програми сприяння експорту шляхом розвитку торговельного фінансування ¹¹³.

Розвиток торговельного фінансування вважається світовою спільнотою головним інструментом підтримки світової торгівлі. У США рівень підтримки фінансування та страхування експорту здійснюється через Експортно-імпортний банк США. У Великій Британії урядом підтримуються експортери через Департамент кредитних гарантій для експорту ¹¹⁴. Уряд Японії кредитує японських експортерів через Японський банк міжнародного співробітництва,

¹¹² Барановська І. В. Зовнішньоекономічна діяльність України / І. В. Барановська // Структурні трансформації в економіці України: динаміка, суперечності та вплив на економічний розвиток : наукова доповідь / [Шинкарук Л.В., Бевз І.А., Барановська І.В. та ін.]; за ред. Л.В. Шинкарук; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». – К., 2015. – С. 60.

¹¹³ Указ Президента України «Про Рішення Ради Національної безпеки та оборони України «Про невідкладні заходи з посилення фінансово-бюджетної дисципліни та мінімізації негативного впливу світової фінансової кризи на економіку України» від 20.10.2008 р. № 965/2008 [Електронний ресурс] / офіц. сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/965/2008>.

¹¹⁴ Pre-Budget Report statement to the house of commons, delivered by the r thon alistare darling mp, chancellor of the exchequer [Електронний ресурс] // 2008 Pre-Budget Report. – 2008. – 24th November – Режим доступу: http://news.bbc.co.uk/2/shared/bsp/hi/pdfs/24_11_08_pbr_speech.pdf.

особливо для розширення їхнього бізнесу в країнах, що розвиваються¹¹⁵. Для отримання коштів на підтримку фінансування та страхування експорту, приділяючи особливу увагу середнім та малим підприємствам, Центральний банк Бразилії розпродав частину своїх міжнародних резервів.

В Україні у 2009 р. законодавчо було передбачено розроблення механізму надання пільгових кредитів експортерам, часткове відшкодування відсоткової ставки за кредитами у сфері експортної діяльності¹¹⁶. Але лише у 2016 р. прийнято Закон України «Про забезпечення масштабної експансії експорту товарів (робіт, послуг) українського походження шляхом страхування, гарантування та здешевлення кредитування експорту»¹¹⁷, який визначає засади державної підтримки експортної діяльності з метою створення умов для здійснення масштабної експортної експансії українських виробників на зовнішні ринки та забезпечення захисту українських експортерів від ризиків неплатежів та фінансових втрат, підвищення конкурентоспроможності товарів (робіт, послуг) українського походження на світових ринках.

Поряд з цим, Світова організація торгівлі та багато країн, зокрема, Німеччина¹¹⁸, Велика Британія¹¹⁹, Китай¹²⁰, категорично виступають проти протекціонізму у світовій торгівлі, – політики, яка спрямована на захист національних підприємств від іноземної конкуренції. Вона реалізується через фінансову підтримку національного виробництва, стимулювання експорту та обмеження імпорту.

Крім того, досить поширеним є прихований протекціонізм – застосування країною інституційних перешкод у зовнішній торгівлі, формально не порушуючи міжнародні зобов'язання по відношенню до інших країн, з метою відстоювання власних геополітичних та соціально-економічних інтересів¹²¹ (табл. 3.5).

¹¹⁵ Economic policy packages by the Aso cabinet [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kantei.go.jp/foreign/keizai/point090304_e.pdf#page=6.

¹¹⁶ Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів з підтримання експортної діяльності суб'єктів малого та середнього підприємництва» від 21.05.2009 р. № 569 (із змінами) [Електронний ресурс] / офіц. сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/569-2009-p>

¹¹⁷ Закон України «Про забезпечення масштабної експансії експорту товарів (робіт, послуг) українського походження шляхом страхування, гарантування та здешевлення кредитування експорту» від 20.12.2016 р. № 1792-VIII [Електронний ресурс] / офіц. сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/819-19>.

¹¹⁸ Economic crisis – protectionism is not the answer [Електронний ресурс] // 21. Forum Globale Fragen: Der Rechtsstaat – Patentrezept für alle Welt?. – Berlin. – 2009. – 15th January. – Режим доступу : <http://www.auswaertiges-amt.de/cae/servlet/contentblob/382856/publicationFile/4291/GlobaleFragen-21.pdf>.

¹¹⁹ Porter A., Swaine J. Gordon Brown to warn US against economic protectionism [Електронний ресурс] // The telegraph. – 2009. – 4th March. – Режим доступу : <http://www.telegraph.co.uk/news/newsttopics/politics/gordon-brown/4936122/Gordon-Brown-to-warn-USagainst-economic-protectionism.html>.

¹²⁰ China: Protectionism only makes world economy worse [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://news.xinhuanet.com/english/2009-03/24/content_11064158.htm.

¹²¹ Серпухов М. Ю. Ієрархія інструментів прихованого протекціонізму у міжнародній торговельній політиці [Електронний ресурс] / М. Ю. Серпухов // Вісник Національного університету кораблебудування. – 2013. – № 3. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/visnuk_2013_3_13.

Інструменти прихованого протекціонізму окремих країн у міжнародній торгівлі

Дата введення	Країна, яка створила торговельний бар'єр	Країни, які найбільше постраждали	Товарна група	Інструмент прихованого протекціонізму
14 червня 2013 р.	Білорусь	Естонія, Литва, Італія, Польща, Туреччина та ін.	Необроблені шкури великої рогатої худоби	Експортне мито
07 червня 2010 р.	Марокко	ЄС, Японія, Південна Корея, США тощо	Сільське господарство та риболовство	Експортне мито
10 листопада 2011 р.	Уругвай	Бразилія, Канада, Чилі, Китай та ін.	М'ясо, молоко, шерсть	Експортне мито
07 квітня 1997 р.	США	ЄС	Усі	Фіскальний (невизнання країни походження продукту, як ЄС, потрібні додаткові підтвердження країни походження товару)
10 грудня 2008 р.	Венесуела	Бразилія, Гватемала, Нікарагуа	Цукор з тростини	Квотування
11 червня 2012 р.	Еквадор	Бразилія, Канада, Китай, Фінляндія та ін.	Мобільні телефони	Квотування
5 серпня 2013 р.	США	Усі країни	Споживчі товари, промислове обладнання	Стандарти маркування, стандарти енергозбереження
30 листопада 2009 р.	Уругвай	США	Обладнання для виробництва ортопедичних матраців	Експортні субсидії (повернення податку)
11 вересня 2009 р.	Колумбія	ЄС, Канада, Китай, Еквадор та ін.	Банани, квіти, креветки	Експортні субсидії
10 квітня 2010 р.	В'єтнам	Усі країни	Споживчі товари та обладнання	Вимоги держзакупівлі у національних виробників
06 вересня 2011 р.	Швейцарія	Усі країни	Експортні товари	Девальвація національної валюти до 1,2 євро за франк
лютий 2009 р.	Казахстан	Усі країни	Експортні товари	Девальвація національної валюти на 25 % до інших валют
2006 р.	Росія	Україна	М'ясо, молочні продукти	Фітосанітарний контроль
2012 р.	Росія	Інші країни	Автомобілі	Тарифи (утилізаційний збір)
2013 р.	Росія	Норвегія	Риба та рибні продукти	Фітосанітарний контроль

Джерело: ¹²².

Основним недоліком протекціонізму є те, що, захищаючи національну економіку від зовнішньої конкуренції, він сприяє виникненню застійних явищ, зниженню конкурентоспроможності національних товарів на міжнародних ринках, посиленню монополістичних тенденцій на внутрішньому ринку.

Досягнення якісних змін системного характеру у зовнішній торгівлі, як свідчить досвід успішних країн, може тривати в середньому не менше двох десятиліть. Тому її підтримка, й, у першу чергу, сприяння диверсифікації товарної та географічної структури експорту-імпорту є надзвичайно складним стратегічним завданням для України.

¹²² Серпухов М. Ю. Ієрархія інструментів прихованого протекціонізму у міжнародній торговельній політиці [Електронний ресурс] / М. Ю. Серпухов // Вісник Національного університету кораблебудування. – 2013. – № 3. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/visnuk_2013_3_13.

Модель міжнародної спеціалізації України, яка почала стихійно формуватися на початку перехідного періоду, вже після перших результатів її експлуатації щодо забезпечення економічного зростання до настання кризи 2008 р. диктувала і встановлення стратегічних завдань, і визначення структурної політики. Однак, схеми, що спрацювали в момент виходу з кризи 1998 р., використовувалися занадто довго, перетворившись на довготривалу державну підтримку стагнуючих галузей, що гальмує модернізацію економіки. Змінити ситуацію на краще означає запровадити структурну політику спрямовану до формування більш конкурентоспроможної моделі міжнародної спеціалізації.

Досить результативна експлуатація в Україні експортоорієнтованої моделі економічного зростання та ігнорування необхідності проведення структурних змін призвели до руйнівних наслідків. Україна виявилася пасивним учасником процесів, жодного впливу на які не мала: йдеться про формування впродовж 1996–2008 рр. структурних змін у торгівлі та потоках капіталу, зокрема:

– становлення у світі з кінця 1990-х років моделі, що полягала у формуванні значних дефіцитів поточного рахунку платіжного балансу в одних країнах (США, Велика Британія, країни Південної Європи, включаючи Грецію, Італію, Португалію, Іспанію) і надлишків в інших (Китай, Японія, Малайзія, Корея тощо, а також країни – експортери нафти)¹²³;

– реверс у потоках позичкового капіталу до країн з ринками, що формуються, зміна, яка перетворила їх з позичальників на світових ринках капіталу на чистих кредиторів¹²⁴;

– зниження норми заощаджень та інвестування в світі та розширення дисбалансів поточних рахунків національних економік до безпрецедентного рівня на тлі збереження в більшості країн низької реальної відсоткової ставки на довгострокові кредитні ресурси¹²⁵.

Специфіка макроекономічної політики країн Азії та Близького Сходу була мотивована різними чинниками. У деяких країнах Південно-Східної Азії стратегія макроекономічної політики була сфокусована на протидії чинникам, які у 1998 р. призвели до фінансової кризи в регіоні. Проблема нестабільності світових потоків капіталу залишилася актуальною і після кризи, тому компенсаційним механізмом, що у критичний момент став би «подушкою безпеки» для зазначеної групи країн, було обрано формування значних міжнародних резервів. Реалізації такої політики сприяв існуючий у посткризовий період розрив між нормою заощадження та інвестування на користь першої, що відбивалося у зростаючих надлишках рахунків поточних операцій. У нових промислово розвинених азійських економіках, після 1998 р. норма заощаджень залишалася на докризовому рівні, тоді як обсяги інвестування відчутно скоротилися. У країнах Азії, що розвиваються, рівень заощаджень повернувся до свого докризового значення

¹²³ World Economic Outlook April 2009: Crisis and Recovery // World Economic Outlook : a Survey by the Staff of the International Monetary Fund. – Washington, DC : International Monetary Fund. – 2009. – P. 34.

¹²⁴ Bernanke Ben S. The Global Saving Glut and the U.S. Current Account Deficit. Remarks by Governor Ben S. Bernanke At the Sandridge Lecture, Virginia Association of Economics. – Richmond, Virginia. – 2005. – March 10.

¹²⁵ World Economic Outlook September 2005: Building Institutions // World economic outlook : a survey by the staff of the International Monetary Fund. – Washington, DC : International Monetary Fund, 2005. – P. 91.

лише у 2002 р. (33% ВВП), після чого стрімко зростав (у 2007 р. досягнувши 47%) випереджаючими темпами порівняно з інвестиціями. Останні повернулися на свій докризовий рівень у 35% ВВП лише у 2004 р.¹²⁶;

У Китаї стрімке економічне зростання відбулося за рахунок експорту, що вимагало реалізації такої макроекономічної політики, що не дозволяла б національній валюті зміцнюватися. Метою такої макроекономічної політики¹²⁷ є експорт значних за обсягом заощаджень з внутрішнього ринку на світові за будь-якої, навіть низької, відсоткової ставки, оскільки для їх продуктивного використання в Китаї серйозними перешкодами все ще залишаються слабка фінансова система, нестача технологій та управлінських навичок.

В країнах Азії стрімке економічне зростання спричинило відчутне збільшення попиту на енергоносії, в результаті чого протягом 1998–2008 рр. ціна на нафту підвищилася в середньому більше ніж у 7 разів. Такі зміни умов торгівлі вплинули на формування надлишків рахунку поточних операцій платіжного балансу в країнах – експортерах нафти за рахунок збільшення доходів від її продажу на зовнішніх ринках, дозволивши сформувати значні резервні фонди.

В той час, коли успішні економіки світу виграли, по-перше, шляхом імпорту ідей, технологій і ноу-хау, по-друге, експлуатуючи глобальний попит, який забезпечував глибокий та еластичний ринок для їхньої продукції»¹²⁸, для зовнішньої торгівлі України характерний низький рівень диверсифікації товарної структури експорту, що супроводжується слабкістю імпортозаміщення на фоні незначної частки інвестиційного імпорту. Фактичну відсутність імпортозаміщення на внутрішньому ринку засвідчили наслідки кризи. Відчутна девальвація реального ефективного обмінного курсу гривні як макроекономічна передумова імпортозаміщення хоча і мала вплив на скорочення обсягів імпорту, але бурхливого його заміщення вітчизняною продукцією не викликала (знайшли практичне підтвердження попередні оцінки еластичності імпортозаміщення в Україні як досить низької¹²⁹).

Серйозним викликом для диверсифікації зовнішньої торгівлі є нерозвиненість застарілої інфраструктури здійснення зовнішньоторговельних операцій, яка потребує модернізації у транспортуванні, наданні послуг, пов'язаних із перевезенням, зберіганням, розмитненням, сертифікацією та контролем за якістю товарів тощо з метою скорочення витрат на здійснення поставок вітчизняних товарів на зовнішні ринки та транзиту вантажів територією країни.

¹²⁶ Obstfeld M., Rogoff K. Global Imbalances and the Financial Crisis: Products of Common Causes // Paper prepared for the Federal Reserve Bank of San Francisco Asia Economic Policy Conference / University of California, Berkeley, and Harvard University. – Santa Barbara, CA, 18–20 October 2009.

¹²⁷ Dooley M., Folkerts-Landau D., Garber P. An Essay on the Revived Bretton Woods System [Електронний ресурс] // NBER Working Papers 9971. – 2003. – September. – Режим доступу : <http://www.nber.org/papers/w9971.pdf>.

¹²⁸ The Growth Report: Strategies for Sustained Growth and Inclusive Development by the Commission on Growth and Development / The International Bank for Reconstruction and Development ; The World Bank. – 2008.

¹²⁹ Волощенко Л. Ю. Формування ефективної моделі регулювання доступу товарів на внутрішній ринок / Л. Ю. Волощенко // Ринки реального сектора економіки України: структурно-інституціональний аналіз / [Точилін В. О., Осташко Т. О., Пустовойт О. В. та ін.] ; за ред. В. О. Точиліна ; НАН України, Ін-т економіки та прогнозув. – К., 2009. – С. 188–272.

Серед позитивних чинників розв'язання стратегічного завдання диверсифікації, пов'язаних із зовнішнім середовищем, слід зазначити проведення реформ у процесі імплементації Угоди про асоціацію України з країнами ЄС¹³⁰ у частині створення поглибленої і всеохоплюючої зони вільної торгівлі (ЗВТ) та модернізацію виробництв і включення вітчизняних підприємств у технологічні ланцюги європейських компаній через залучення українських суб'єктів господарювання до спільних науково-дослідницьких, комунікаційних та інформаційних проєктів (що передбачається розділами IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею» та V «Економічне та галузеве співробітництво» Угоди). Це також дасть можливість компенсувати наслідки від розриву коопераційних зв'язків з підприємствами РФ та диверсифікувати експорт, орієнтований переважно на російські ринки¹³¹.

Створення ЗВТ з ЄС надасть можливість як покращити доступ українських товарів на ринки ЄС, так і завершити реформу щодо дерегуляції економіки та сприяння конкуренції.

Слід зазначити, що у багатьох країнах світу значного поширення набули заходи з підтримки зовнішньої торгівлі, зокрема, укладання угод про зону вільної торгівлі та державні домовленості про розширення торгівлі. Так, США укладено двосторонні угоди про вільну торгівлю з Австралією, Бахреєм, Ізраїлем, Йорданією, Колумбією, Марокко, Оманом, Перу, Республікою Корея, Сінгапуром та Чилі. Крім того, ще з вісьмома державами США підписали договори про створення двох регіональних зон вільної торгівлі: Північноамериканської (Канада та Мексика) та Центральноамериканської (Гватемала, Гондурас, Домініканська Республіка, Коста-Ріка, Нікарагуа та Сальвадор)¹³². Наразі тривають переговори про створення зони вільної торгівлі між ЄС і США (Transatlantic Trade and Investment Partnership – TTIP). TTIP розглядається як угода, яка охоплюватиме всі сфери, пов'язані з постачаннями товарів або послуг між його учасниками. Очікується, що зона «від Гавайїв до Литви» дасть можливість економікам ЄС і США підвищити доходність на 100 млрд дол. США на рік. Втім, в угоди є чимало супротивників, які кажуть, що у вигаді опиняться в основному США, а ЄС потрапить у менш вигідне положення аж до падіння національних ВВП. Ці аргументи гальмують процес узгодження документу¹³³.

Для зовнішньої торгівлі України характерний низький рівень диверсифікації її географічної структури внаслідок неефективної моделі міжнародної спеціалізації. Основними торговельними партнерами України є СНД та країни ЄС. Причому частка СНД в зовнішній торгівлі України

¹³⁰ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 р. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/984_011.

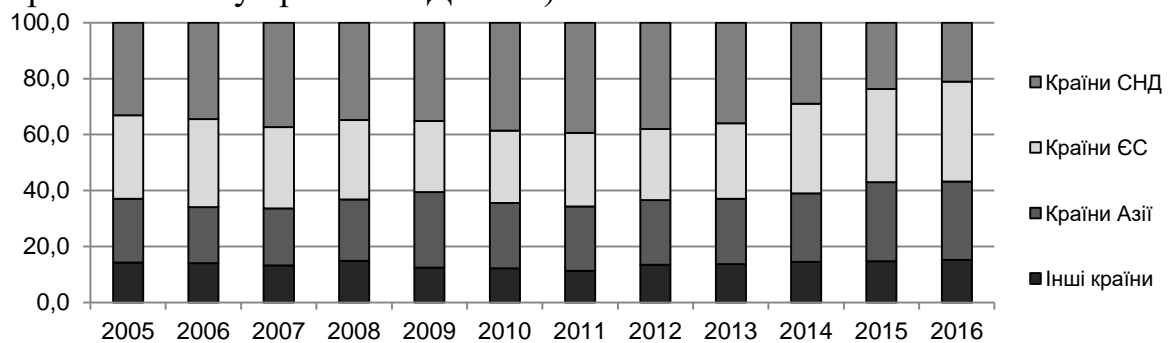
¹³¹ Інтеграційні можливості України: перспективи та наслідки : наукова доповідь / за ред. В. М. Гейця, Л. В. Шинкарук ; НАН України; Ін-т екон. та прогнозів. НАН України. – К., 2014. – 92 с.

¹³² Самофалов В. Міжнародні угоди США про вільну торгівлю: досвід для України / В. Самофалов // Зовнішні справи. – 2012 р. – № 7. – С. 50.

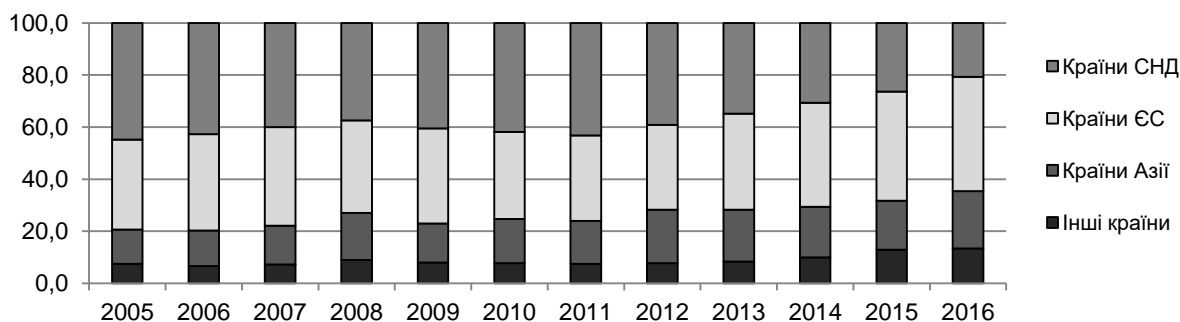
¹³³ Меркель запевняє: Зона вільної торгівлі ЄС-США буде зразковою [Електронний ресурс] / Укрінформ. – 2016. – 9 січня. – Режим доступу: <http://www.ukrinform.ua/rubric-abroad/1942624-merkel-zapevnyae-zona-vilnoji-torgivli-es-ssha-bude-zrazkovoyu.html>.

невпинно скорочується: в 1996 р. частка СНД в загальному товарообігу становила 57,5%, в 2009 р. – 39,0%, а в 2016 р. – 21,1%. Це відбувається на фоні збільшення частки країн ЄС та, останніми роками, Азії в зовнішній торгівлі України товарами та послугами (рис. 3.6; додатки 3.9 та 3.10).

Для такої моделі міжнародної спеціалізації очевидним є рух технологій – з заходу на схід (технології імпортуються з країн ЄС, а товари, вироблені з їх використанням – у країни СНД і Азії).

а) експорт товарів і послуг

б) імпорт товарів і послуг

Рис. 3.6. Географічна структура експорту-імпорту України у 2005–2016 рр., %

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

На шляху диверсифікації географії зовнішньої торгівлі України позитивним кроком є розширення економічних взаємин з країнами Африки¹³⁴, що мають значний потенціал: у 2005 р. загальний товарообіг України з країнами Африки становив 2 млрд 92 млн дол. США, а в 2012 р. – вже 6 млрд 412 млн дол. США та 6 млрд дол. США – у 2014 р. Це свідчить про розвиток відносини з державами африканського континенту. Українські підприємства беруть участь у розвитку інфраструктури цих країн, зокрема Нігерії та Екваторіальної Гвінеї.

¹³⁴ Україна переорієнтовується на Африку [Електронний ресурс] / сайт журналу «Економіст». – 2013. – 16 серпня. – Режим доступу : <http://ua-ekonomist.com/3252-ukrayina-pereoryentovuyetsya-na-afriku.html>.

3.2. Структурні особливості реального сектора

Структура виробництва України суттєво відрізняється від країн ЄС та іще в більшій мірі від США. У додатку 3.11 подано структуру випуску і валової доданої вартості товарів та послуг для України за 2013 та 2014 роки, ЄС-27 та США за 2011 рік. Зокрема, частка виробництва товарів в Україні на 16 в.п. більша ніж у країнах ЄС та на 25 в.п. – аніж у США, а ВДВ відповідно – на 11 та на 15 в.п. При цьому питома вага ВДВ у вартості послуг є близькою до країн ЄС (нижче на 0,4 в.п.) хоча й на 5,6 в.п. нижче ніж у США, а от у виробництві товарів – нижчою на 4,7 в.п. за країни ЄС та на 13,7 в.п. за США, що свідчить про неефективність виробництва товарів.

Отже, суттєвими відмінностями структури виробництва є істотне переважання частки сільськогосподарського виробництва в Україні (у 7 разів за випуском і 8, а порівняно з США – 9 разів за ВДВ). Частка промисловості України в цілому є вищою від країн ЄС в 1,3 рази за випуском та в 1,2 рази за доданою вартістю, а порівняно з США – в 1,6 та 1,4 рази відповідно. Найбільшою є розрив у добувній промисловості, яка перевищує показники ЄС у 7,2 та 6,7 рази. Менш вагомим є її перевищення над США – 2,4 та 2,3 рази. Частка переробної промисловості, хоча й випереджає за часткою пропорції ЄС майже на 4 в.п., проте за питоною вагою ВДВ – навпаки, поступається країнам ЄС на 1,2 в.п. Порівняно з США частка її випуску у 1,5 рази вища, а доданої вартості – лише у 1,2. Таке співвідношення притаманне майже усім видам діяльності переробної промисловості за винятком текстильної, що обумовлене використанням нею давальницької сировини, яка відповідно до нового стандарту СНР 2008 не включається до складу витрат на виробництво. Суттєво більшими за європейські та американські є частки у випуску галузей промисловості: харчової (у 2,4 та 2,9 рази), виробництва інших неметалевих мінеральних продуктів (1,6 та 3,8), металургії (4,5 та 6,9), виробництва інших транспортних засобів (1,1 та 1,3), електроенергетики (1,6 та 2,6), а серед інших видів діяльності, – торгівлі (1,4 та 1,3), транспорту (1,2 та 2,1), а також освіти (1,0 та 3,5 рази більше).

Найменш розвиненими порівняно з країнами ЄС та із США залишаються автомобілебудування (у 6 та 5 разів менше), виробництво комп'ютерів (у 4 та 5), тимчасове розміщування та організація харчування (4 та 5), адміністративне обслуговування (утричі), а також поштова діяльність, послуги юридичним особам, текстильна промисловість, охорона здоров'я, програмування тощо. Цікаво відзначити, що перевищуючи структуру виробництва країн ЄС та США за виробництвом металів у 5-7 разів, Україна удвічі поступається за виробництвом готових металевих виробів.

Як уже зазначено вище, питома вага ВДВ у вартості виробництва товарів в Україні є нижчою за країни ЄС на 4,7 в.п. та за США – на 13,7 в.п., що свідчить про неефективність виробничої діяльності. Найбільш неефективним є виробництво у будівництві, де частка доданої вартості у випуску на 18 та 34 в.п. нижча за ЄС та США, добувній (-12, -15) та переробній промисловості в цілому (-9, -14), зокрема у виробництві готових металевих виробів (-16, -15),

фармацевтичних продуктів (-9, -35), іншої неметалевої мінеральної продукції (-18,-22), гумових і пластмасових виробів (-19, -18), водопостачанні (-14,-19), хімії (-13, -22), металургії (-5,-6), деревообробці (-9,-12). Ефективними можна було б вважати галузі послуг, проте більшість із тих, де питома вага доданої вартості перевищує європейські значення відноситься до бюджетних галузей, де відбувається хронічне недофінансування їхніх витрат за винятком заробітної плати: наукові дослідження (+23 порівняно з ЄС та +15 в.п. порівняно з США), мистецтво та спорт (+9, +6). Серед ринкових галузей варто відзначити фінанси, де частка доданої вартості у випуску є на 12 в.п. вищою від рівня країн ЄС та на 8 в.п. вищою від США

Пропорції утворення доходу України, країн ЄС та США засвідчують відхід України від європейських пропорцій у напрямку підвищення прибутковості і зниження частки, яку отримують працівники (рис. 3.7).

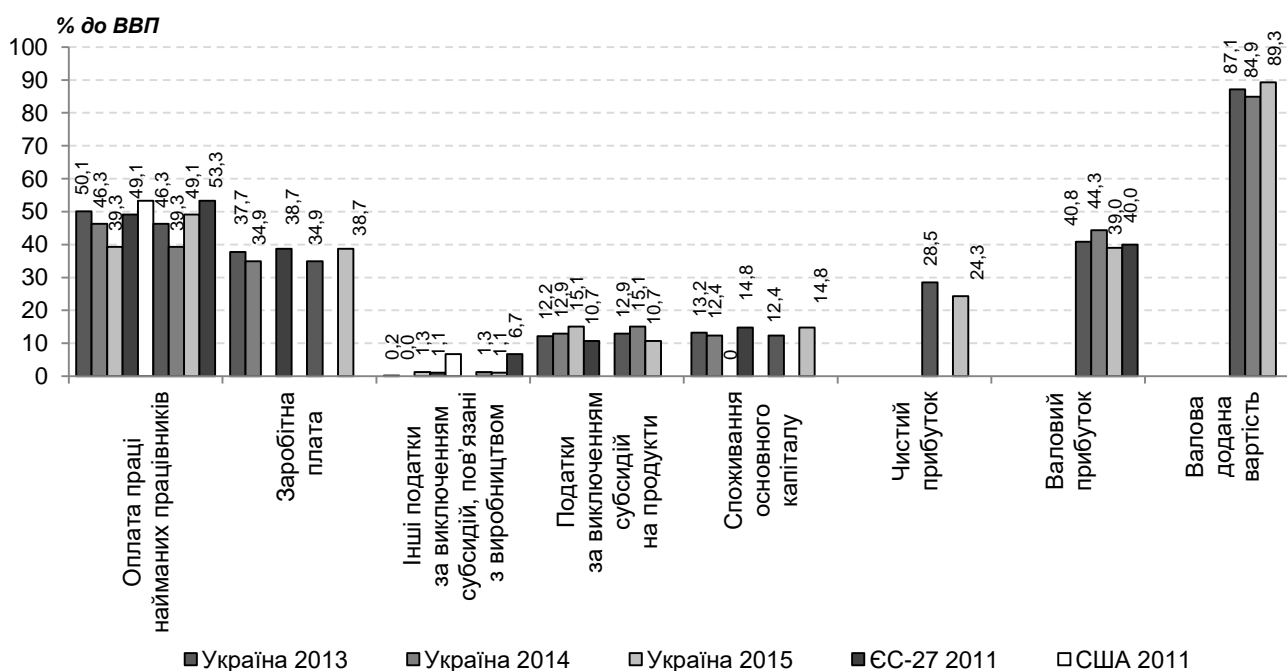

Рис. 3.7. Структура ВВП за елементами доходу

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/> та Євростату [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database/>.

Як видно з наведених даних, структура елементів доходу України у 2014 р. зазнала різких змін. Якщо у 2013 р. вона практично не відрізнялася від аналогічних показників країн ЄС, то вже 2014 р. рівень заробітної плати та оплати праці в Україні став на 2,8 в.п. нижчим аніж в ЄС та на 7 в.п. нижчим за США, а 2015 року вона скоротилася іще на 7 в.п. Нижчим на 2,4 в.п. став рівень споживання основного капіталу, що обумовлено нижчим фондоозброєнням українського виробництва. Податки на продукти на 4,4 в.п. перевищили рівень ЄС. А от чистий прибуток як результат виробництва перевищив європейський

рівень у 2014 р. на 4,2 в.п., а валовий прибуток у 2015 р. – на 5,3 в.п., що певною мірою компенсує для власників капіталу нижчу частку ВДВ у випуску.

Більш детальні результати може дати аналіз на рівні галузей (додаток 3.12). Зіставлення структури валової доданої вартості на галузевому рівні вказує на значні розходження України від країн ЄС та від США. За часткою оплати праці у ВДВ в Україні суттєво перевищують показники ЄС та США добувна промисловість (у 1,8 та 2,4 рази відповідно), нафтоперероблення (2,0 і 8,7), виробництво хімічних речовин (1,9 і 5,0), фармацевтичне виробництво (1,4 і 2,8), постачання електроенергії (2,1 та 2,2), водопостачання (1,9 і 1,3), операції з нерухомістю (2,4 і 2,4), правнича діяльність (1,4 і 2,2), культура (у півтора рази вище), видавнича діяльність (1,4 та 2,0).

Дещо нижчою є частка оплати праці у інших послугах, виробництві інших транспортних засобів, комп'ютерному програмуванні, науці, торгівлі, сільському господарстві. Оскільки оплата праці поряд з валовим прибутком є основними складовими валової доданої вартості, перевищення частки оплати призводить до відповідного зниження пропорцій валового прибутку.

Проте найбільші розбіжності з країнами ЄС та США Україна має у розподілі чистих інших податків пов'язаних із виробництвом. Так у ЄС рівень субсидування сільськогосподарського виробництва є найвищим порівняно з іншими видами діяльності (-17% ВДВ), а в Україні, як і в США – навпаки ця діяльність оподатковується (+1%), що знижує конкурентні можливості вітчизняного виробництва на світовому ринку.

Лідерами з надання субсидій на виробництво у 2014 р., попри досить високі валові прибутки, стали електроенергетики та водопостачання (-17% ВДВ), що було обумовлено різкою зміною курсу долара і відповідним внутрішнім зростанням цін на паливо (постачання електроенергії у США є другим з лідерів оподаткування (+19%)); мистецтво (-16% ВДВ), хоча ця діяльність оподатковується у ЄС (+1%) та США (+11%), та добувна промисловість (-10%), попри високий рівень валового прибутку (66%), тоді як у Європі субсидії для неї є нижчими (-8,0% ВДВ), а у США вона оподатковується (+11%). Субсидії тут надавалися переважно вугледобувній галузі, де склали -78% ВДВ. Наукова діяльність, яка в ЄС субсидіюється (-5 ВДВ), в Україні та США помірно оподатковується (1% ВДВ). Найвищим в Україні є рівень оподаткування хімічної промисловості (+6%) за умов високої збитковості цієї галузі (-5%), що суперечить європейській практиці оподаткування (0%). Другою за часткою оподаткування є діяльність у сферах права (+5%), яка в ЄС помірно субсидіюється (-0,4%), проте оподатковується в США (+9%). З іншого боку найвищим у ЄС та високим у США є оподаткування тимчасового розміщування і харчування (+10% та 13%), а в Україні оподаткування є утричі нижчим (+4%). Найвищий рівень оподаткування у США має торговельна діяльність (+20% ВДВ), що обумовлено особливостями податкової системи.

Особливості пропорційності кінцевого використання ВВП характеризуються різницею частки споживання у ВВП між Україною.

На рис. 3.8 наведена структура категорій кінцевого використання України, ЄС та США. Як видно з наведених даних, найбільшою диспропорцією України

у споживанні є надто висока частка кінцевого споживання домашніх господарств, яка попри зниження у 2014-2015 роках, продовжує перевищувати європейські значення у 1,2 рази (14 в.п.), наблизившись до значень США. При цьому кінцеві споживчі витрати загального державного управління, попри витрати на військові дії, виявилися нижчими на 2,7 в.п., валове нагромадження основного капіталу – на 5,2 в.п. Попри істотне зниження негативного сальдо зовнішньоекономічної діяльності (з -8,2 до -3,5 та -2,0 в.п.) воно іще не набуло збалансованого характеру.

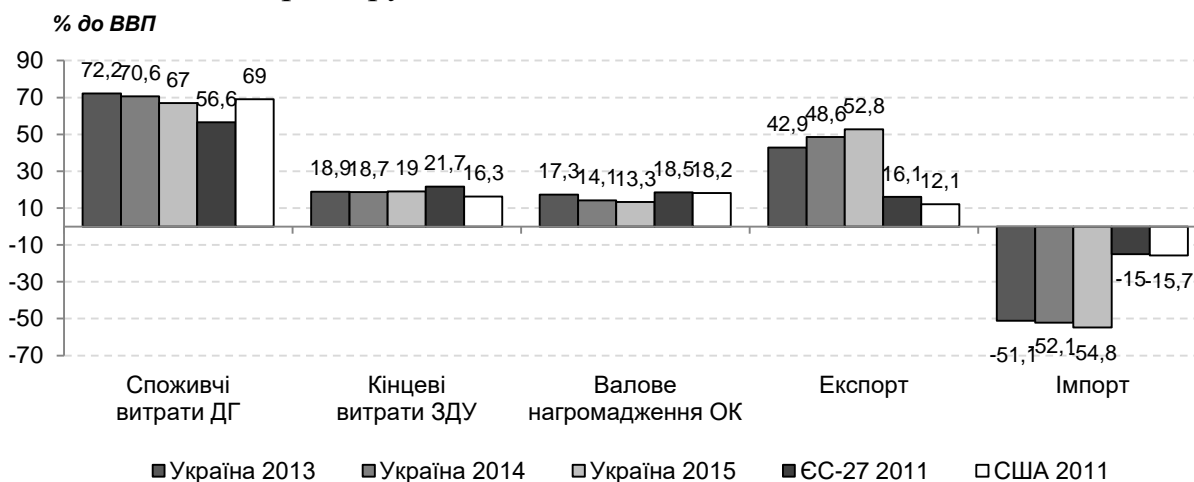

Рис. 3.8. Структура ВВП за категоріями кінцевого використання

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/> та Євростату [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database/>.

Поглибити уявлення про порушення економічних пропорцій дозволяє аналіз на рівні категорій кінцевого використання, деталізованих за продуктами (додаток. 3.13).

Основною пропорцією кінцевих споживчих витрат домашніх господарств є співвідношення між споживанням товарів та послуг, а також між споживанням продовольчих і непродовольчих товарів.

Отже, з урахуванням податків на продукти, які у складі споживання становлять приблизно однакову частку, питома вага споживання товарів в Україні зростає з 39,5% у 2013 р. до 40,9% у 2014р., а в ЄС вона складає 25,5%, при цьому продовольчих (сума сільськогосподарської продукції і харчової промисловості) в Україні зростає з 24,8% до 25,8%, а у ЄС становить 9%. Ще вищим рівнем життя відзначаються США, де попри певну методологічну відмінність показників, споживання товарів становить лише 20,3%, з них продовольчих товарів – 5,7%. Нижчий рівень життя в Україні також обумовлює споживання товарів з нижчим ступенем переробки – частка споживання сільськогосподарської продукції в Україні у 6 разів перевищує ЄС та у 13,9 США, тоді як харчової промисловості – тільки у 2,2 та 3,2 рази. При цьому, якщо країни ЄС споживають лише 6,2% імпортової продукції харчової промисловості, то України – 22,1%.

Витрати на одяг та взуття в Україні (2,5%), ЄС (2,4%) та США (1,6%) є незначними, але власне виробництво забезпечує в Україні лише 11% споживання, тоді як у ЄС – більше половини.

Значимою категорією витрат є видатки на ліки (фармацевтичні засоби) та охорону здоров'я. В Україні вони складають 1,8% витрат, у ЄС – 0,5%, у США – 1,7%, проте витрати на ліки в Україні більш ніж удвічі перевищують вартість лікування, а в ЄС – навпаки, є вшестеро меншими. Варто відзначити, що імпорتنі ліки в Україні складають 2/3, а в ЄС – лише 1/3 споживання.

Частка витрат на комп'ютери в Україні (1,0%) у 1,3 рази вище ніж у ЄС (0,8%), та у 1,4 рази вища за США (0,7%), але вони є практично повністю імпортного походження (99,9%), а у Європі – лише наполовину (53,9%).

Витрати на придбання автомобілів в Україні скоротилися до 1,0%, що у 2,6 рази менше за ЄС (2,6%) та у 1,8 рази менше за США (1,8%), проте знов таки, імпорт у їхньому складі становить 98,8% порівняно з 11,7% у ЄС. Постачання електроенергії, газу та води разом із продукцією добувної промисловості (газом) в Україні (2,4%) є дещо меншим за ЄС (2,8%) і близьке до рівня США (2,2%). Удвічі нижчим є вартість водопостачання (0,4% та 1,2% і 0,9%). Так само нижчими є витрати на нерухомість (6,5% та 18,1% відповідно), що свідчить про високий рівень субсидій, який існував до першої половини 2014 року.

Частка витрат на поточний ремонт житла в Україні (0,1%) є ушестеро нижчою за ЄС (0,6%).

Питома вага торгової націнки в Україні (23,7%) у півтора рази перевищує рази перевищує показники ЄС (14,6%) та США (16,0%), а от витрати на тимчасове розміщування і харчування в Україні (1,8%) учетверо нижчі за ЄС (7,7%) та США (6,0%), до того ж майже половина із них (45,3%) здійснені громадянами України за кордоном.

В 10 разів менше в Україні частка витрат на видавничу діяльність, у 8 разів – на послуги державного управління, утричі – на фінансову діяльність, удвічі – на рекламу, мистецтво та інші послуги, практично відсутні витрати на правників та бухгалтерів, натомість у 3,3 рази вищими є витрати на комп'ютерне програмування, паритет зберігається у витратах на транспорт, телекомунікації та освіту.

Ще однією важливою складовою кінцевого використання є споживання загального державного управління. Зіставлення структур кінцевого споживання загального державного управління показує, їхню суттєву відмінність (рис. 3.9). Зокрема, якщо в Україні існує державна підтримка сільськогосподарської діяльності шляхом фінансування насінневих і ветеринарних установ (сектор ЗДУ), то в ЄС підтримуються безпосередньо виробники через надання субсидій на виробництво¹³⁵.

На протигагу ЄС в Україні відсутня будь-яка підтримка фармацевтичного виробництва ані на стадії виробництва, ані у використанні з боку загального

¹³⁵ Вдовічен А. А. Диспропорційні зміни в фінансовому та реальному секторах світової економіки / А. А. Вдовічен // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. – 2013. – Вип. III (51). Економічні науки. – С. 51–58.

державного управління. Натомість, в Україні держава підтримує житлово-комунальні витрати (електроенергетику, водопостачання) субсидіями на виробництво, а також на стадії використання, частково сплачуючи за ці послуги за рахунок ЗДУ.

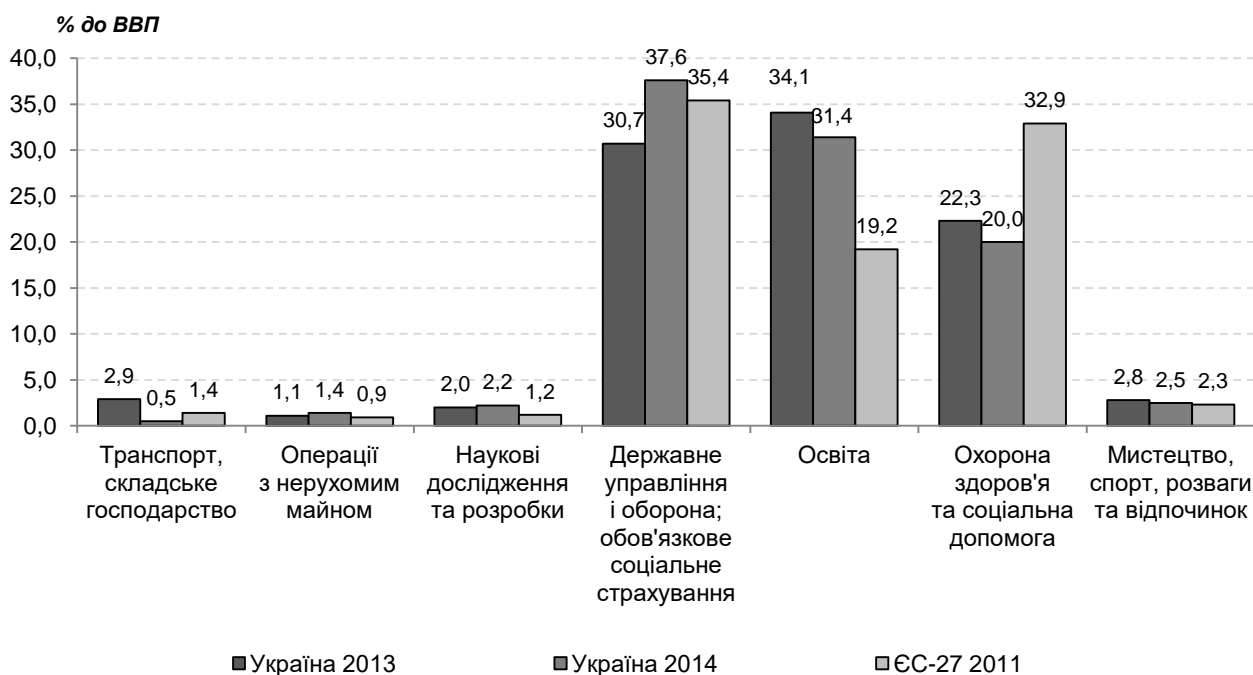

Рис. 3.9. Структура кінцевих споживчих витрат загального державного управління, % до підсумку

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/> та Євростату [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database/>.

Наукові дослідження в ЄС держава підтримує більшою мірою через надання субсидій на виробництво, а в Україні – переважно шляхом прямого фінансування наукових закладів на бюджетному утриманні.

Частка витрат на утримання власне державного управління в Україні різко зросла у 2014 на 6,9%, що було обумовлено військовими витратами, і перевищила європейський рівень на 2,2 в.п.

Суттєвою є диспропорція між державними витратами на освіту й охорону здоров'я. Хоча у 2014 р. витрати на освіту і скоротилися до 31,4%, вони лишаються другою за обсягом статтею бюджетних витрат і у 1,6 рази перевищують витрати країн ЄС. Проте витрати на охорону здоров'я також зазнали скорочення склавши 20% загальних витрат що у 1,7 рази менше за країни ЄС (32,9%). Зважаючи на практично повну відсутність фінансування чи субсидіювання виробництва ліків в Україні це суттєво погіршує стан задоволення потреб з охорони здоров'я. Вищою за ЄС є також підтримка мистецтва (2,5% проти 2,3%), за значного субсидіювання цієї галузі (16% ВДВ), тоді як у ЄС це самоокупна ринкова діяльність.

Два основні компоненти валового нагромадження основного капіталу складають машини та будівлі. Якщо будівлі у валовому нагромадженні України зросли у 2014 р. до 49,5% перевищивши питому вагу ЄС (44,9%) на 4,6 в.п., то частка машин в Україні скоротилася до 32,4, усе ще у півтора рази випереджаючи ЄС (32,4%) та США (25,5%). Крім того, варто зазначити, що в Україні приблизно 90% машин, за виключенням інших транспортних засобів, є імпортованими, тоді як у ЄС це стосується лише комп'ютерів (52,9%) та інших транспортних засобів (42,5%). Варто зазначити на велику залежність України від імпорту племінної худоби (91,9%), тоді як ЄС забезпечує її нагромадження власним виробництвом на 88,5%. Серед інших відхилень у структурах варто відзначити 5-6 разове перевищення у ЄС та США частки витрат на комп'ютерні програми, які до того ж виготовляються власними силами країн, а також істотно вищу частку витрат з передачі прав власності на нерухоме майно, зокрема юридичних послуг.

Аналіз пропорційності експорту й імпорту повинен враховувати особливості статистичних обчислень ЄС та України. Як було показано на рис. 3.8 експорт України 2014 року зріс до 48,6%, а у 2015 – до 52,8% ВВП, у ЄС становив 16,1%, у США – 12,1%, а імпорт – 54,8%, 15% та 15,7% відповідно, тобто зовнішній товарооборот України відносно ВВП є утричі вищим. Проте це не являє собою диспропорцію, оскільки дані для ЄС подані у консолідованому вигляді за винятком внутрішньоевропейських операцій, між країнами ЄС. Крім того, країни що мають більшу за масштабами економіку та чисельність населення матимуть і менші відносні обсяги експорту та імпорту. Диспропорційність полягає у формуванні негативного сальдо зовнішньоекономічної діяльності для України, яка у 2013 р. сягала 8,2% скоротившись у 2014 р. до 3,5%, а у 2015 р. – до 2%.

Структура експорту та імпорту наведена у табл. 3.6.

Основними продуктами в експорті для України є продукція металургії (21,7%), транспорту (12,2%), сільського господарства (13,9%), харчової промисловості (12,2%), добувної промисловості (7,1%). Порівняно з 2013 р. у 2014 р. частка переліченої продукції зросла на 5,6 в.п. і склала 67% експорту.

В імпорті України переважає продукція добувної промисловості (13,8%), хімії (9,4%), продуктів нафтоперероблення (11,2%), машин і устаткування н.в.і.у. (6,6%), харчових продуктів (6,5%), автотранспорту (4,3%). За 2014 рік їхня частка в імпорті майже не змінилася.

В експорті країн ЄС та США переважають машини ц устаткування н.в.і.у. (9,7% та 6,6%), торгівля й ремонт (7,7% та 11,2%), автотранспорт (7,6% і 5,7%), транспортні послуги (7,1% і 6,8%), хімічні продукти (6,3% і 7,6%), фінансові послуги (5,6% і 5,1%), а в імпорті – продукти добувної промисловості (16,2% і 15,3%), комп'ютери (11,6% і 12,6%), текстильні вироби (6,0% і 7,4%), транспортні послуги (5,0% і 1,3%).

Як у експорті, так і в імпорті України, ЄС та США переважають товари, хоча їхня частка експорті ЄС та США є істотно нижчою (79% та 65% і 60% в експорті; 87% та 80% і 91,3% в імпорті відповідно). Поряд із цим товари, як в Україні так і в ЄС формують негативне сальдо зовнішньоекономічної діяльності (-6,5% та -1,5% і -6,6% ВВП відповідно), а послуги – позитивне сальдо (+3,0% та +2,6% і +3,0% ВВП). Але при цьому варто відмітити таку особливість.

Таблиця 3.6

Структура експорту та імпорту України та ЄС-28

(відсотків до підсумку)

Показник	Експорт				Імпорт				Сальдо			
	Україна 2013	Україна 2014	ЄС-27 2011	США 2011	Україна 2013	Україна 2014	ЄС-27 2011	США 2011	Україна 2013	Україна 2014	ЄС-27 2011	США 2011
Сільське, лісове та рибне господарство	11,2	13,9	0,9	3,4	3,5	3,9	2,6	2,2	37	135	-22	2
Добувна промисловість	6,6	7,1	1,2	1,4	16,9	13,8	16,2	15,3	-71	-107	-205	-61
Виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів	10,5	12,2	3,3	3,4	6,4	6,5	3,3	3,3	15	72	3	-3
Текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	1,4	0,9	2,2	0,7	3,7	3,6	6,0	7,4	-16	-41	-50	-29
Виготовлення виробів з деревини, паперу та поліграфічна діяльність	2,2	2,4	1,6	1,7	2,6	2,8	1,2	1,6	-5	-9	7	-1
Виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення	1,8	1,3	3,1	6,3	7,6	11,2	4,3	5,2	-38	-150	-13	-1
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	4,8	4,1	6,3	7,6	8,2	9,4	4,5	4,2	-26	-83	32	7
Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	0,4	0,4	3,9	2,1	3,7	4,2	2,9	5,0	-21	-56	17	-15
Металургійне виробництво	19,4	21,7	3,6	2,0	3,9	3,5	4,2	3,8	77	248	-3	-10
Виробництво готових металевих виробів, крім машин і устаткування	1,2	1,2	2,0	1,7	2,7	3,2	1,6	2,3	-11	-31	7	-4
Виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	0,8	0,7	5,6	6,2	4,4	3,9	11,6	12,6	-23	-48	-77	-34
Виробництво електричного устаткування	2,3	1,8	3,6	1,6	2,5	2,4	3,3	3,2	-4	-10	8	-9
Виробництво машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань	4,4	4,2	9,7	6,8	7,3	6,6	4,8	5,7	-22	-41	77	-2
Виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів	1,2	0,9	7,6	5,7	6,3	4,3	3,4	10,3	-33	-52	65	-26
Виробництво інших транспортних засобів	3,0	1,6	4,2	4,4	0,6	0,8	3,5	1,3	12	10	14	9
Виробництво меблів, іншої продукції, ремонт і монтаж машин і устаткування	1,6	1,6	2,3	2,0	1,5	1,2	3,5	4,7	-1	3	-14	-14
Оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	0,1	0,1	7,7	11,2	0,2	0,2	1,0		-1	-2	100	37
Транспорт, складське господарство	13,7	12,2	7,1	6,8	5,0	5,3	5,0	1,3	40	89	36	17
Комп'ютерне програмування та надання інших інформаційних послуг	2,1	2,9	2,2	0,8	1,0	1,0	0,9	1,0	5	25	20	-2
Фінансова та страхова діяльність	0,5	0,4	5,6	5,1	1,3	1,4	2,6	2,5	-5	-15	47	6
Діяльність у сферах права та бухгалтерського обліку; діяльність головних управлінь (хед-офісів); консультування з питань керування; діяльність у сферах архітектури та інжинірингу; технічні випробування та дослідження	1,0	1,0	3,1	6,3	0,5	0,5	2,0	1,8	2	6	19	13
Разом	99,5	99,4	99,7	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	-103	-108	95	-100
Податки	0,5	0,6	0,3	3	8	5	...
ВСЬОГО	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	-100	-100	100	-100

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/> та Євростату [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database/>.

В Україні є декілька видів діяльності, сальдо експорту-імпорту продукції яких суттєво негативно впливає на ВВП: добування нафти та газу (-4,9%), виробництво продуктів нафтоперероблення (-5,1%), хімічна промисловість (-2,9%), виробництво комп'ютерів (-1,9%), автомобілів (-1,8%), виробництво машин н.в.і.у. (-1,4%), фармацевтичне виробництво (-2,0%), текстильне виробництво (-1,4%), а з іншого боку мають позитивний вплив на ВВП металургійне виробництво (+8,7%), транспорт (+3,1%), сільське господарство (+4,7%), харчова промисловість (+2,5%), добування металевих руд (+2,4%). При розгляді країн ЄС та США можна відзначити лише добувну промисловість, сальдо продукції якої суттєво впливає на ВВП (-2,2% і -2,1% відповідно), тоді як решта цих показників суттєво менше за 1% ВВП.

3.3. Основні характеристики пропорцій доходу секторів домашніх господарств і загальнодержавного управління

Особливості структури доходів інституційних секторів демонструють розподіл матеріальних ресурсів у суспільстві, що відображає не тільки стан соціально-економічного середовища суб'єктів господарювання, але й населення. З однієї сторони, мікрокризи, дестабілізація політичної ситуації та недоброякісні економічні реформи гальмують процеси економічного зростання країн, що розвиваються й, як наслідок, впливають на рівень доходів пересічних громадян та розрив у доходах між соціальними класами. Проте, з іншого боку дедалі частіше виникають тенденції, де за зростанням економіки приховується недостатня увага до збалансування доходів, часто з об'єктивних причин, зокрема, внаслідок неможливості оцінки та часткової непередбачуваності обсягів зовнішнього притоку капіталу чи прибутковості довготривалих венчурних вкладів (Велика Британія, Німеччина). Таким чином, вищезгадані тенденції вказують на необхідність формування підходів щодо політики розподілу і перерозподілу доходів з метою зниження рівня розриву країн, що розвиваються та розвинутих країн, тобто, такі дії мають забезпечити позитивний ефект від економічного розвитку всім суб'єктам господарювання через процеси розподілу ВВП, в тому числі й тим, які не могли скористатися ними автоматично.

Неякісна політика соціального розподілу в кінцевому результаті не тільки здатна обмежити зростання в середньостроковій і довгостроковій перспективі, але й спроможна викликати хвилю соціально-політичного обурення громадян, максимально напружуючи їх взаємозв'язок із сектором загальнодержавного управління та гальмуючи економічний розвиток. Тобто, наслідки непродуманої політики формування доходів відбиватимуться на усіх сферах економічного життя країни ¹³⁶.

¹³⁶ Дутчак А. В. Економічна та соціальна ефективність функціонування ринкового розподілу доходів / З. І. Галушка, А. В. Дутчак // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. – 2015. – Вип. 2 (167). – С.11–18; Чернишевич О. М. Досвід соціального реформування країн ЄС / О. М. Чернишевич // Сучасні тенденції в економіці та управлінні: новий погляд : зб. мат. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 13-14 червня 2014 р.). – Донецьк : ГО «СІЕУ», 2014. – Ч. 1. – С.30–33.

Незважаючи на прогресивні показники соціально-економічного стану розвинутих країн, зокрема й членів ЄС, проблема нерівності доходів є домінантною для вирішення у більшості держав, оскільки найбільш точно характеризує суспільний спокій. Так, понад 24,4% всього населення інтеграційного утворення, а це приблизно 120 млн громадян, перебувають на межі бідності. Серед них найбільш відчутними у 2015 р. були труднощі для жителів Болгарії (41,3%), Румунії (37,4%), Греції (35,7%), країнами з відносною чутливістю до процесів соціального відторгнення варто вважати Латвію (32,7%), Литву (29,3%), Італію (28,7%), Іспанію (28,6%), Угорщину (28,2%); а найменша кількість громадян на межі бідності в Німеччині (20,0%), Франції (17,7%), Нідерландах (16,4%), Швеції (16,0%) та Чехії (14,0) (табл. 3.7)¹³⁷.

Таблиця 3.7

Частка населення на межі бідності в країнах ЄС, %

Країна	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
ЄС (27 країн)	25,8	25,3	24,5	23,7	23,3	23,7	24,2	24,7	24,5	24,4	23,7	:
Австрія	17,4	17,8	16,7	20,6	19,1	18,9	19,2	18,5	18,8	19,2	18,3	18,0
Бельгія	22,6	21,5	21,6	20,8	20,2	20,8	21,0	21,6	20,8	21,2	21,1	20,7
Болгарія	:	61,3	60,7	44,8	46,2	49,2	49,1	49,3	48,0	40,1	41,3	40,4
Велика Британія	24,8	23,7	22,6	23,2	22,0	23,2	22,7	24,1	24,8	24,1	23,5	:
Греція	29,4	29,3	28,3	28,1	27,6	27,7	31,0	34,6	35,7	36,0	35,7	35,6
Данія	17,2	16,7	16,8	16,3	17,6	18,3	17,6	17,5	18,3	17,9	17,7	16,7
Естонія	25,9	22,0	22,0	21,8	23,4	21,7	23,1	23,4	23,5	26,0	24,2	:
Ірландія	25,0	23,3	23,1	23,7	25,7	27,3	29,4	30,3	29,9	27,7	26,0	:
Іспанія	24,3	24,0	23,3	23,8	24,7	26,1	26,7	27,2	27,3	29,2	28,6	27,9
Італія	25,6	25,9	26,0	25,5	24,9	25,0	28,1	29,9	28,5	28,3	28,7	:
Кіпр	25,3	25,4	25,2	23,3	23,5	24,6	24,6	27,1	27,8	27,4	28,9	:
Латвія	46,3	42,2	35,1	34,2	37,9	38,2	40,1	36,2	35,1	32,7	30,9	28,5
Литва	41,0	35,9	28,7	28,3	29,6	34,0	33,1	32,5	30,8	27,3	29,3	:
Люксембург	17,3	16,5	15,9	15,5	17,8	17,1	16,8	18,4	19,0	19,0	18,5	:
Мальта	20,5	19,5	19,7	20,1	20,3	21,2	22,1	23,1	24,0	23,8	22,4	:
Нідерланди	16,7	16,0	15,7	14,9	15,1	15,1	15,7	15,0	15,9	16,5	16,4	16,8
Німеччина	18,4	20,2	20,6	20,1	20,0	19,7	19,9	19,6	20,3	20,6	20,0	:
Польща	45,3	39,5	34,4	30,5	27,8	27,8	27,2	26,7	25,8	24,7	23,4	:
Португалія	26,1	25,0	25,0	26,0	24,9	25,3	24,4	25,3	27,5	27,5	26,6	:
Румунія	:	:	47,0	44,2	43,0	41,5	40,9	43,2	41,9	40,3	37,4	38,8
Словаччина	32,0	26,7	21,4	20,6	19,6	20,6	20,6	20,5	19,8	18,4	18,4	18,1
Словенія	18,5	17,1	17,1	18,5	17,1	18,3	19,3	19,6	20,4	20,4	19,2	18,4
Угорщина	32,1	31,4	29,4	28,2	29,6	29,9	31,5	33,5	34,8	31,8	28,2	26,3
Фінляндія	17,2	17,1	17,4	17,4	16,9	16,9	17,9	17,2	16,0	17,3	16,8	16,6
Франція	18,9	18,8	19,0	18,5	18,5	19,2	19,3	19,1	18,1	18,5	17,7	:
Чехія	19,6	18,0	15,8	15,3	14,0	14,4	15,3	15,4	14,6	14,8	14,0	13,3
Швеція	14,4	16,3	13,9	14,9	15,9	15,0	16,1	15,6	16,4	16,9	16,0	18,3

Джерело: Eurostat [Електронний ресурс] //European Comission. –Режим доступу :http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=t2020_50.

Така неоднорідна ситуація між країнами ЄС негативно відображається на їх економічному розвитку, спричиняючи внутрішню міграцію, дефіцит

¹³⁷Eurostat [Electronic resource] – Access mode : <http://ec.europa.eu/eurostat>.

кваліфікованої робочої сили, ускладнює податкову політику та нівелює соціальні реформи, обумовлюючи необхідність врегулювання проблем розподілу доходів як на загальноєвропейському, так і на національному рівні окремих держав.

У контексті таких процесів, внаслідок вільного переміщення та спрощеної процедури працевлаштування, в членів угруповання з сталою економікою виникає тенденція до зростання кількості громадян на межі соціального відторгнення, тоді, як країни, що переживають інтеграційні трансформації – навпаки відчувають їх зменшення.

Відповідно, у боротьбі з бідністю Єврокомісією було зроблено найбільший акцент на трьох основних аспектах соціально-економічного розвитку, зокрема, щодо підтримки належного рівня доходів, стимулювання ємності ринків праці та забезпечення доступу до якісних соціальних послуг (табл. 3.8, додаток 3.14).

Таблиця 3.8

**Загальноєвропейські пріоритети державної політики
вдосконалення системи розподілу доходів**

<i>Підтримка належного рівня доходів</i>	реалізація принципів загальноєвропейської податкової політики
	побудова системи активного зростання мінімальних доходів громадян
	формування наблизених норм сфери мікrokредитування
<i>Стимулювання ємності ринків праці</i>	реалізація універсальних підходів до адаптації соціального забезпечення: система мінімізації соціальних витрат шляхом сприяння доступності економічно обґрунтованого прибутку
	втілення принципів загальноєвропейського пенсійного реформування
	стимулювання програм щодо кваліфікації робочої сили з метою зниження структурного безробіття
<i>Забезпечення доступу до якісних соціальних послуг</i>	реформування сфери корпоративної соціальної відповідальності бізнесу з урахуванням загальноєвропейських потреб соціалізації
	побудова багаторівневої системи урядування
	реалізація принципів політики підтримки сільського населення

Джерело: сформовано автором за даними European Commission [Електронний ресурс] // European Union. – 2014. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/index_en.htm.

В рамках врегулювання цих факторів у ЄС проведено ряд реформ щодо забезпечення якісного функціонування домогосподарств, як базових суб'єктів соціально-економічної діяльності, що найбільше здатні вплинути з однієї

сторони на зниження загального рівня бідності через формування середнього класу, а з іншої – на розвиток сфер які зможуть забезпечити господарську активність.

Україна, як країна, що прагне активізації співпраці з ЄС повинна не тільки розвивати власний виробничий потенціал, але й відповідати рівню соціально-економічного розвитку інтеграційного утворення, усуваючи міжнаціональні диспропорції та створюючи рівні умови взаємодії господарських суб'єктів.

Таким чином, для українського суспільства заради уникнення додаткових економіко-правових заходів у руслі євроінтеграції буде доцільним акцентувати увагу на власних проблемних сферах під кутом особливостей реалізації політики розвитку ЄС. Отже, переглядаючи механізм соціального розподілу доходів та формуючи реформу боротьби з бідністю, Україні також варто зосередитись на вибудовуванні способів активізації підтримки вищезгаданих трьох аспектів.

В рамках політики підвищення ефективності та результативності підтримки належного рівня доходів відводиться значна роль податковому регулюванню. Загальне податкове навантаження варіюється між країнами-членами ЄС, в основному відображаючи ступінь соціального розподілу ВВП, зокрема, починаючи з 2009 року у переважній більшості країн інтеграційного утворення відбувається зростання податкових надходжень сектору загального державного управління, котре в 2014 набуло тенденцію зниження. З однієї сторони такий процес пояснюється нестабільністю економічної активності (наприклад, змінами рівня зайнятості, продажів товарів і обсягів наданих послуг, і т.д.) та необхідністю соціального регулювання через податки (зростаючою часткою населення, що проживають за межею бідності), а з іншої коливанням рівня ВВП, що у сукупності активізувало щорічну політику змінності податкових ставок.

Щодо України, то протягом періоду з 2009 по 2012 рр. зростання частки податкових надходжень на виробництво та імпорт зросло приблизно на 1%, а вже з 2013 р. зменшилося на 0,8%, аналогічно понизилися на 0,3% поточні податки на доходи та майно, але з 2012 по 2013 р. знову повернулися до рівня показників попередніх років (8,4%), понижуючись на 1,5% у 2014 (додаток 3.15). Такий стан є результатом використання стягнень до держбюджету з метою збільшення податкових надходжень. Даний механізм не мав на меті установити справедливі правила розподілу суспільних благ чи сформувати умови для виходу з стану бідності населення на трудовій основі (не на соціально-дотаційній), а реалізовувалася виключно з метою системної підтримки найбільш незахищених груп населення й заради мотивації і розвитку окремих галузей, які не могли призвести до структурних змін в економіці¹³⁸.

Враховуючи існуючі національні трансформації, у 2015 р. в Україні законодавчо визначено необхідність забезпечення зростання обсягів

¹³⁸Холод Н. Незавершеність інституційного середовища як основна причина негативних процесів у сфері розподілу доходів населення / Н. Холод // Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна. – 2005. – Вип. 89-3. – С. 34–40; Kholod N. Income Distribution and Poverty in Transitional Countries [Electronic resource] / Nazar Kholod. – 2009. – Access mode : <http://www.kennan.kiev.ua/Library/Brochures/IncomeDistr.pdf>.

податкових надходжень до державного бюджету. Незважаючи на скорочення кількості податків з 22 до 9 (разом із місцевими зборами – 11 стягнень) через збільшення кількості підакцизних товарів й наростання податку на нерухоме майно (житлова й нежитлова нерухомість) відбулося розширення фіскального навантаження на пересічних громадян (в тому числі й економічно пасивних). Як наслідок, варто очікувати на збільшення частки поточних податків на доходи та майно й зменшення кінцевих споживчих витрат. Відмінною є ситуація в країнах ЄС, в інтеграційному утворенні податкове навантаження розподіляється рівномірно, і прямо залежить від ступеня економічної активності громадян та його підприємницьких можливостей. Наприклад, в Польщі визначено необхідність 18 стягнень, серед яких найбільшими є соціальні внески (до 40%) й податок на прибуток підприємств (19%), в Угорщині з 11 різновидів зборів найвищими вважаються соціальні внески (27%) і податок на прибуток підприємств (до 19%), а в Німеччині з 9 класів стягнень – найбільшими є податок на відсоток (25%) й податок на договори страхування (19%)¹³⁹.

Таким чином, у європейських країнах податкова система більшою мірою орієнтована на працездатне зайняте населення, її основним завданням визначено урівноваження статків громадян, тоді, як в Україні відбувається фокусування на фіскальній функції даних зборів, абстрагуючись від необхідності формування середнього класу з наявними заощадженнями, які можуть бути конвертовані в інвестиції.

Сфера стимулювання ємності ринків праці дуже тісно пов'язана з видатками на соціальний захист, оскільки на пряму впливає як на рівень грошових вкладів у людський капітал (чи страхування громадян від індивідуальних ризиків), так і на різноманітні макроекономічні потрясіння. Тобто, соціальні витрати можуть запобігати бідності та захищати домогосподарства від ударів недоотримання доходів тією ж самою мірою, як своєчасний прибуток сприяє соціальній рівності. Отже, взаємодія між вищезгаданими сферами є дуже тісною і взаємно чутливою, оскільки здатна зробити свій внесок у короткострокову макроекономічну стабілізацію здебільшого шляхом гасіння наслідків економічних циклів, як правило, за рахунок підтримки сукупного попиту¹⁴⁰.

Таким чином, порушення гармонії між тенденціями ринку праці та соціальної політики здатні викликати високий рівень безробіття та множинні фінансово-економічні проблеми, що відбиватимуться у матеріальних втратах для значної частини домогосподарств, створюючи тиск на внутрішній національний попит. Для країн ЄС, такі процеси є особливо небезпечними,

¹³⁹ Постанова Кабінету Міністрів України «Про встановлення повноважень органів виконавчої влади та виконавчих органів міських рад щодо регулювання цін (тарифів)» від 25.12.1996 р. № 1548 (із змінами) [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1548-96-п>; Paying Taxes 2016 [Electronic resource] // PricewaterhouseCoopers. – Access mode : <http://www.pwc.com/gx/en/services/tax/paying-taxes-2016.html>.

¹⁴⁰ Інтеграційні можливості України: перспективи та наслідки: наукова доповідь / за ред. В. М. Гейця, Л. В. Шинкарук ; НАН України, Ін-т екон. та прогнозів. НАН України. – К., 2014. – 92 с.

оскільки викликають ланцюгову реакцію по всій території Єврозони, підриваючи її конкурентоспроможність.

Загальна тенденція постійного зменшення наявного доходу домашніх господарств ЄС підкреслює, що зниження доходів ринку праці (доходів у вигляді заробітної плати чи від самостійної зайнятості) не компенсує схем заміщення доходу (в першу чергу допомоги по безробіттю та пенсії), пропорційно негативно впливаючи на сукупний попит і загальний рівень життя населення. Причиною цього є підвищення податків і слабе зростання ринкового доходу, здебільшого у боротьбі з даним негативним ефектом країнами Єврозони застосовуються політика стимулювання реальної заробітної праці й пониження частки позичкового капіталу, як фактора відновлення економіки¹⁴¹.

В Україні протягом 2009-2013 рр. прослідковується тенденція до підвищення наявного доходу домашніх господарств, приблизно на 10,1% ВВП та обсягів валових заощаджень (на 4,6% за попередні 5 років), що безперечно могло сприяти реалізації інвестиційного потенціалу населення, проте, вже в 2014р. перший показник понизився на 1,7% відносно 2009 р. (або 8,4% у порівнянні з 2013 р.), а останній – зменшився на 5,2 відносно 2009 р. (або 9,8% у порівнянні з 2013р.), що відображає песимістичність очікувань громадян¹⁴².

Доступ до таких послуг, як якісна освіта, можливості підвищення кваліфікації та перекваліфікації, забезпечення охорони здоров'я, догляд за дітьми, утримання житла та вільне використання транспорту є базовими для більшості населення країн, саме вони сприяють зниженню нерівності, й боротьбі з бідністю, підтримуючи доступ домогосподарств до ринку праці та сприяючи активізації участі громадянина в житті суспільства. Неможливість реалізації хоча б однієї з вищезазначених послуг визначається Єврокомісією як недопустимість у егалітарному суспільстві. Відповідно, ЄС максимально детально розробляє сферу реформування задоволення базових потреб, зосереджуючись на основних специфічних напрямках, зокрема, забезпечення однорідної доступності для міського та сільського населення соціальних послуг, індивідуалізації у їх користуванні, доступ до можливості електронного урядування (через інформаційно-комунікативні технології), взаємоінтеграції та взаємозаміщення потреб та їх широка адаптація з урахуванням культурних і мовних відмінностей між потенційними користувачами послуг.

В Україні вирішення даної проблеми тільки розпочинається. Зокрема увага приділяється розвитку діяльності сільського населення та намаганням адаптувати деякі різновиди базових послуг до мовних і культурних відмінностей. Проте, інші соціальні фактори практично не враховуються, ні як додаткова взаємодія з роботодавцем чи державними установами, ні як елемент формування прожиткового мінімуму на одну особу, що, по суті, позбавляє

¹⁴¹Eurostat [Electronic resource] – Access mode : <http://ec.europa.eu/eurostat>.

¹⁴²Витрати і ресурси домогосподарств України у 2014 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України) / [стат. зб. ; відп. за вип. І. І. Осипова]. Ч. I / Державна служба статистики України. – К. : Державна служба статистики України, 2015. – 379 с.

представників домашніх господарств можливості прогресу та понижують конкурентоздатність українського суспільства в цілому¹⁴³.

Окремої уваги заслуговують спроби органів влади спонукати працююче населення до офіційного оформлення їх трудової діяльності та прозорості ведення податкової звітності (в тому числі щодо реального розміру заробітних виплат) заради забезпечення домогосподарств більш високим пенсійним захистом та відповідними соціальними виплатами служби зайнятості у випадку втрати джерела доходів. Однак, державне регулювання виробничих та соціально-трудова відносин, з метою запобігання нелегальної (тіньової) зайнятості населення, потребує додаткового удосконалення діючих правового, адміністративного і економічного механізмів. Одним із способів такого покращення є формування переліку класифікації професій та професійних стандартів. Даний напрямок реалізовується шляхом дотримання норм Національної рамки кваліфікацій та розширення переліку укрупнених (інтегрованих) робітничих професій, що має на меті введення європейських стандартів та принципів забезпечення якості освіти (з урахуванням вимог ринку праці до компетентностей фахівців), сприяння національному і міжнародному визнанню кваліфікацій, здобутих в Україні, а також налагодження ефективної взаємодії сфери освітніх послуг та ринку праці¹⁴⁴.

Таким чином, однією з найбільш помітних відмінностей економічного стану країн ЄС від українського є контрасту організації національної економіки, які визначають ступінь зрушень й тенденції зростання. Непрості умови реалізації потенціалу домогосподарств в Україні спричиняють їх часткову залежність від соціальних виплат та державної підтримки, що в довгостроковій перспективі здатне скоротити сукупну мотивацію суб'єктів господарювання та їх участі в суспільно-економічному житті країни. Тоді як діяльність європейських держав вже спрямована на інтерактивне стимулювання впровадження соціальних інновацій, національні реформи змушені зосереджуватися на протидії загрози відсутності резервів необхідних для підтримки безбідного способу життя у разі втрати постійного джерела доходу.

Причин подібній тенденції є багато, з однієї сторони – це специфіка провадження податкової політики (часткова неможливість протидіяти шахрайству в визначеній сфері), особливості ринку праці з його високою тіньовою часткою, складність кредитного процесу й завищені ставки на позичковий капітал. А з іншого боку, передумовою відставання у розподільчих процесах може вважатися заплутана та неоднорідна соціальна політика, що базується на великій кількості пілг та малих обсягах їх виплат (часто є недостатніми для забезпечення саморозвитку чи мотивування трудової активності членів домогосподарств)¹⁴⁵.

¹⁴³Новий курс: реформи в Україні. 2010–2015. Національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця. – К. : НВЦ НБУВ, 2010. – 232 с.

¹⁴⁴Дучинська Н. І. Формування ринкового розподілу доходів та його соціально-економічні наслідки в Україні / Н. І. Дучинська // Бізнес-навігатор. – 2015. – № 2. – С.35–39; Закон України «Про Державний бюджет України на 2015 рік» від 28.12.2014 р. № 80-VIII (із змінами) [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80-19/paran16#n16>.

¹⁴⁵Моторин Р. М. Система національних рахунків / Р. М. Моторин, Т. М. Моторина. – К. : КНЕУ, 2001. – 336 с.

В сучасних умовах не лише для України, а й для багатьох країн з розвинутою економікою існує необхідність реформування ринків праці та політики на товарних ринках, що стимулюватиме зростання потенційного обсягу виробництва і зайнятості в середньостроковій перспективі. Реформування ринків праці залежить від типів реформ та економічної кон'юнктури. Стимулювання економічного зростання інструментами макроекономічної політики, включаючи бюджетне стимулювання за наявності можливостей і сильної середньострокової бюджетної основи, може компенсувати короткострокові витрати деяких реформ ринку праці.

Економічна ситуація в Україні зумовлює як необхідність проведення комплексних структурних реформ, так і застосування адресних заходів для стимулювання участі молоді, жінок і літніх працівників на ринку праці, які дозволять суттєво підвищити рівень доходів, оскільки негативні тенденції розвитку економіки України призвели до суттєвого зниження обсягу національного доходу у розрахунку на одну особу. Свідченням цього є те, що серед країн, які у 1990 р. зазнали найбільшого падіння відносно світового рівня – економіки України (у 2,3 рази) та Молдови (у 2,1 рази) (табл. 3.9).

Джерело: розраховано та побудовано автором за даними World Bank [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://data.worldbank.org/>.

Таблиця 3.9

**Валовий національний дохід на одну особу за паритетом
купівельної спроможності**

(дол. США у поточних цінах)

Країна	1990	1995	2000	2005	2008	2010	2013	2014	2015	2016
США	23730	28550	36930	44740	48640	48880	54000	56190	57640	58030
Німеччина	19740	23520	27100	32250	38400	40040	46320	48100	49040	49530
Франція	17720	20940	26680	31140	35910	36760	40040	40610	41600	42380
ЄС	17022	20402	25340	30168	35610	36013	39192	40109	41103	42084
Польща	5600	7410	10600	13650	17990	20330	23890	24760	25850	26770
Казахстан	...	6000	7350	12920	15830	17110	21250	22310	23490	22910
Румунія	5240	5420	5830	9440	15880	16920	19450	20530	21550	22950
Туреччина	6040	7340	9440	11760	15890	17310	22110	22910	23780	23990
Білорусь	5400	3960	5970	10000	14200	15600	17620	18320	17550	17210
Болгарія	4780	5140	6210	10300	13720	14650	16280	17260	17880	19020
Китай	990	1840	2900	5060	7680	9290	12270	13460	14390	15500
Грузія	5170	1600	2690	4410	6070	6390	8380	9130	9350	9450
Україна	6920	3630	3690	6380	8320	7550	8480	8580	7850	8190
Вірменія	2330	1580	2380	4970	7690	6890	8490	8790	9070	9000
Молдова	4160	1870	1870	3300	4090	4150	5210	5540	5410	5670

Джерело: за даними World Bank [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://data.worldbank.org/>.

Слід зазначити, що скоротився й відносний рівень найбільш розвинутих країн: США, Німеччини, Франції та ЄС у цілому. Суттєво поліпшили свій стан Польща (в 1,6 рази), Румунія (в 1,4), Білорусь (в 1,2), а Китай – навіть у 4,8 рази, досягнувши вищого відносно України рівня національного доходу (Польща – у 2,9

рази, Румунія – у 2,3, Білорусь – у 2,1, Болгарія – у 2, Китай – у 1,5 рази). Якщо 1990 року Україна входила до групи середніх за розвитком країн і перевищувала середній світовий рівень на третину, то у 2014 р. вона увійшла до групи країн за класифікацією Світового банку «нижчого середнього розвитку» (табл. 3.10).

Внаслідок порушення пропорцій кінцевого використання ВВП, відставання від інших країн за рівнем ВВП і ВНД не означало відповідного відставання за рівнем фактичного індивідуального споживання, зокрема, Китай, який випереджав Україну за рівнем ВВП, майже удвічі поступався їй за рівнем фактичного споживання.

Таблиця 3.10

**Валовий національний дохід у розрахунку на одну особу за паритетом
купівельної спроможності**

(%; середній світовий рівень = 100)

Країна	1990	1995	2000	2005	2008	2010	2013	2014	2015	2016
США	442	447	469	447	400	382	370	369	368	360
Німеччина	367	368	344	322	316	313	317	316	313	308
Франція	330	328	339	311	296	287	274	267	265	263
ЄС	317	319	322	301	293	282	268	263	262	261
Польща	104	116	135	136	148	159	164	163	165	166
Казахстан	0	94	93	129	130	134	145	146	150	142
Румунія	98	85	74	94	131	132	133	135	138	143
Туреччина	112	115	120	117	131	135	151	150	152	149
Білорусь	101	62	76	100	117	122	121	120	112	107
Болгарія	89	80	79	103	113	115	111	113	114	118
Китай	18	29	37	51	63	73	84	88	92	96
Грузія	96	25	34	44	50	50	57	60	60	59
Україна	129	57	47	64	69	59	58	56	50	51
Вірменія	43	25	30	50	63	54	58	58	58	56
Молдова	77	29	24	33	34	32	36	36	35	35

Джерело: розраховано автором за даними World Bank [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://data.worldbank.org/>.

Проте зараз, на тлі подальшого зниження ВВП у 2015 р. відбувалася зміна пропорційності економіки, результатом якого було випереджаюче скорочення частки заробітної плати у ВВП, а відтак і витрат домашніх господарств на кінцеве споживання. Отже результатом цього буде випереджаюче, порівняно зі скороченням ВВП, зниження рівня споживання населення України.

Після тривалого періоду зростання оплати праці, який тривав до 2013 р., вона почала різко скорочуватись. У 2016 р. її частка у ВВП ще більш скоротиться через скорочення відсотку Єдиного соціального внеску. Відповідно у складі ВВП різко зросла частка прибутків. Крім того, зросло оподаткування виробничої діяльності, у півтора рази перевищивши рівень ЄС-28. Зазнала різких змін у 2014 р. структура компонентів доходу України (рис. 3.10).

У 2013 р. вона практично не відрізнялася від аналогічних показників країн ЄС, а вже 2014 року рівень оплати праці в Україні став на 2,8 в.п. нижчим аніж в ЄС, а 2015 року вона скоротилася іще на 7 в.п. Податки на продукти на

4,4 в.п. перевищили рівень ЄС, чистий прибуток як результат виробництва перевищив європейський рівень у 2014 р. на 4,2 в.п., валовий прибуток у 2015 р. – на 5,3 в.п. Загалом розглянуті співвідношення засвідчують відхід України від європейських пропорцій у напрямку підвищення прибутковості і зниження частки, яку отримують працівники.

Рис. 3.10. Структура ВВП України та Європейського Союзу за компонентами доходу, % до ВВП

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/> та Євростату [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database/>.

Зіставлення структури елементів первинного доходу на галузевому рівні вказує на значні розходження України від країн ЄС (табл. 3.11). За часткою оплати праці у ВДВ в Україні суттєво перевищують показники ЄС та США добувна промисловість (у 1,8 та 2,4 рази відповідно), нафтоперероблення (2,0 і 8,7), виробництво хімічних речовин (1,9 і 5,0), фармацевтичне виробництво (1,4 і 2,8), постачання електроенергії (2,1 та 2,2), водопостачання (1,9 і 1,3), операції з нерухомістю (2,4 і 2,4).

Оскільки оплата праці, поряд з валовим прибутком, є основною складовою валової доданої вартості, перевищення її частки призводить до відповідного зниження пропорцій валового прибутку. Проте найбільші розбіжності України з країнами ЄС (наприклад, Німеччиною, табл. 3.12) має у розподілі чистих інших податків пов'язаних із виробництвом. Так у ЄС рівень субсидування сільськогосподарського виробництва найвищий порівняно з іншими видами діяльності (-17% ВДВ), а в Україні – навпаки, ця діяльність оподатковується, що знижує конкурентні можливості вітчизняного виробництва на світовому ринку.

Таблиця 3.11

Частки складових первинного доходу у ВДВ за галузями

(% до ВДВ галузі)

Вид діяльності	Оплата праці найманих працівників				Інші податки за виключенням субсидій, пов'язані з виробництвом				Валовий прибуток, змішаний дохід			
	Україна 2013	Україна 2014	ЄС-27 2011	США 2011	Україна 2013	Україна 2014	ЄС-27 2011	США 2011	Україна 2013	Україна 2014	ЄС-27 2011	США 2011
Сільське, лісове та рибне господарство	23	19	28	21	1	1	-17	0	76	80	89	79
Промисловість	66	60	56	41	-3	-3	2	6	36	43	43	53
Добувна промисловість	60	44	25	18	-16	-10	-8	11	56	66	83	71
Переробна промисловість	70	64	61	45	3	3	1	4	27	33	38	51
Виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення	89	87	43	10	6	5	5	2	5	8	52	88
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	113	99	51	20	6	6	0	3	-19	-5	49	77
Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	64	58	41	21	3	2	-2	1	33	40	61	78
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	60	66	31	30	-1	-17	7	19	42	51	62	51
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	111	93	48	74	-5	-17	2	-7	-6	24	50	34
Операції з нерухомим майном	23	19	8	8	0	-2	1	8	77	83	91	85

Джерело: розраховано автором для України – за даними Державної служби статистики України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>; для ЄС – за даними Євростату [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>; для США – за даними Світового банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://data.worldbank.org/>

Таблиця 3.12

Утворення, розподіл та перерозподіл доходу за секторами домогосподарств і загального державного управління в Україні та Німеччині у 2011 р. та 2014 р.

(% до ВВП)

Стаття рахунку	Україна				Німеччина			
	2011		2014		2011		2014	
	Домо-госпо-дарства	Сектор ЗДУ	Домо-госпо-дарства	Сектор ЗДУ	Домо-госпо-дарства	Сектор ЗДУ	Домо-госпо-дарства	Сектор ЗДУ
<i>Рахунок утворення капіталу</i>								
<i>Ресурси</i>								
<i>Використання</i>								
Оплата праці найманих працівників	0,8	12,1	1,1	11,8	6,8	7,7	7,0	7,7
заробітна плата	0,6	9,0	–	8,8	–	–	–	–
фактичні внески наймачів на соціальне страхування	0,2	3,0	–	2,9	–	–	–	–
умовно обчислені внески наймачів на соціальне страхування	0,0	0,1	–	0,1	–	–	–	–
Інші податки	0,2	0,0	0,3	0,0	0,3	0,0	0,3	0,0
Інші субсидії	0,0	–	0,0	–	–	–	–	–
Валовий прибуток, змішаний дохід	15,6	1,4	17,9	1,5	12,7	2,0	12,5	2,1
<i>Рахунок розподілу первинного доходу</i>								
<i>Ресурси</i>								
Валовий прибуток, змішаний дохід	15,6	1,4	17,9	1,5	12,7	2,0	12,5	–
Податки	–	15,7	–	14,7	–	10,9	–	10,5
Субсидії	–	-1,4	–	-1,8	–	–	–	–
Оплата праці	52,7	–	50,2	–	49,6	–	50,9	–
Доход від власності	5,2	2,2	5,4	2,9	15,0	1,0	13,5	0,9
Оплата послуг фін посередників	–	–	–	–	–	–	–	–

	<i>Використання</i>							
Доход від власності	2,2	2,0	1,6	3,3	1,7	2,5	1,2	1,8
Валове сальдо первинних доходів	71,3	15,9	71,9	14,0	75,6	11,4	75,7	9,6
	<i>Рахунок вторинного розподілу</i>							
	<i>Ресурси</i>							
Валове сальдо первинних доходів	71,3	15,9	71,9	14,0	75,6	11,4	75,7	9,6
Податки на доходи	–	8,7	–	7,2	–	3,6	–	5,1
Внески на соц. страхування	–	12,6	–	12,3	–	7,4	–	9,5
Соціальні допомоги	20,2	–	19,6	–	0,0	–	0,0	–
Інші поточні трансферти	3,2	4,9	3,5	14,9	3,0	0,4	3,1	0,5
	<i>Використання</i>							
Податки на доходи	4,7	–	4,8	–	6,9	0,0	7,5	0,0
Внески на соц. страхування	13,1	0,0	12,5	0,0	16,8	–	16,9	–
Соціальні допомоги	–	19,5	–	19,0	–	–	–	–
Інші поточні трансферти	0,7	4,6	3,4	12,6	2,1	1,9	2,0	2,1
ВНД	76,2	18,0	74,4	16,8	52,8	20,9	52,4	22,6
	<i>Рахунок використання наявного доходу</i>							
	<i>Ресурси</i>							
ВНД	76,2	18,0	74,4	16,8	58,2	20,9	52,4	22,6
	<i>Використання</i>							
Кінцеві споживчі витрати	–	18,3	–	18,5	–	16,7	–	19,3
Індивідуальні кінцеві споживчі витрати	66,5	–	70,6	–	43,9	–	43,8	–
Валове заощадження	9,7	-0,3	3,8	-1,7	4,2	4,2	8,6	3,3

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/> та Євростату [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database/>.

Лідерами з надання субсидій на виробництво у 2014 р., незважаючи на досить високі валові прибутки, стали: електроенергетика та водопостачання (-17% ВДВ), що було обумовлено різкою зміною курсу долара і відповідним внутрішнім зростанням цін на паливо, добувна промисловість (-10%), попри високий рівень валового прибутку (66%), тоді як у Європі субсидії для неї є нижчими (-8,0% ВДВ). Субсидії тут надавалися переважно вугледобувній галузі, де склали -78% ВДВ. Наукова діяльність, яка в ЄС субсидіюється (-5% ВДВ), в Україні та США помірно оподатковується (1% ВДВ). Найвищим в Україні є рівень оподаткування хімічної промисловості (+6% ВДВ) за умов високої збитковості цієї галузі (-5% ВДВ), що суперечить європейській практиці оподаткування (0% ВДВ).

Тим не менш, проблематика нерівності трудових можливостей й матеріального стану між соціальними верствами населення однаково гостро порушується, як в Україні, так і серед країн ЄС. Збільшення розриву між багатими та бідними було обумовлено різноманітними факторами, у тому числі й пов'язаними зі зменшенням участі низькокваліфікованої робочої сили у трудовій діяльності та через відсутність диференціації верхніх граничних ставок з податків на прибуток. Так, відносний рівень наявного доходу домогосподарств в Україні становив 82,8% від ВВП (підвищуючись на 10,1% у порівнянні з 2009 роком), що є приблизно на 12,0% більше ніж у Польщі, на 26,2% перевищує аналогічні показники Угорщини та на 6,6% відрізняється від німецького. Такі відмінності нагромаджуються на етапах розподілу, оскільки в усіх вищезгаданих країнах сформувалися подібні рівні поточних доходів від

праці та виробничій діяльності (заробітної плати та валового прибутку, змішаного доходу) в межах 57-64% ВВП¹⁴⁶.

На стадії первинного розподілу ВВП (за рахунок соціальних внесків роботодавців та чистих доходів від власності) дохід домогосподарств збільшується в Україні на 16,9%, тоді, як в Угорщині на 11,7%, у Польщі – на 10,8%, а в Німеччині – на 24,3%. За рахунок вторинного розподілу (шляхом перерахування соціальних внесків та отримання соціальної допомоги, сплата податків на доходи і майно, ефект чистих трансфертів) дохід домогосподарств збільшився на 5,8% в Україні, тоді як в Німеччині даний показник зменшився на 11,7%, у Польщі на 2,2%, а в Угорщині на 3,4% (див. додаток 3.15).

Отже, починаючи від етапу нарахування соціальних внесків роботодавців, як найбільш вагової фази первинного розподілу і аж до утворення наявного доходу, рівень останніх в Україні підвищився на 22,7%, в Німеччині – на 12,6%, в Польщі даний показник підвищився на 8,6%, а у Угорщині – на 8,3%. Вище згадана тенденція, насамперед, зумовлена значною мірою тінізації економіки, що змушує не тільки суттєво коригувати дохід, але й займатися проблемою легалізації економіки¹⁴⁷.

Ясно вираженою відмінністю у доходних процесах України та Польщі є перевищення майже у 1,4 частки валового прибутку й змішаного доходу від мікробізнесу (17,3% та 24,6% ВВП, відповідно, аналогічний показник Німеччини – 12,2% та в Угорщині становить – 13,1%). Особливістю німецької економіки варто вважати високий рівень доходів від власності (15,0% супроти 5,8% в Україні; 4,6% в Угорщині та 4,4% в Польщі), як наслідок частка ВВП на податки та майно (9,1%) майже у два рази перевищує існуючі тенденції в Україні (у нашій державі даний показник становить – 4,8%; в Польщі – 4,8%), також схожа податкова ситуація властива й для Угорщини – 5,6%, хоча отриманий дохід від власності і є нижчим за існуючий в Україні у 1,3 рази).

Акцентуючи увагу на фазах розподілу, що доповнюють поточні доходи до величини наявного, одразу стає помітною домінантність його соціальної складової. В Україні на даний момент, існує одна з найвищих в Європі ставок відрахувань роботодавців на утримання соцсектору – 33% до заробітної плати резидентних працівників, тоді як у Угорщині – 27%, аналогічний показник у Польщі та в Німеччині близько 21,0%¹⁴⁸. Також для нашої держави характерна наявність досить вагової частки ВВП на допомогу із спеціальних фондів соціального страхування та соціального забезпечення, яка сягає – 21,5%, тоді як у європейських країн цей показник є суттєво відмінним, так, в Польщі його розмір становить 14,2%, в Угорщині – 15,5%, а в Німеччині – 17,5%. Тим не менш, відповідні національні показники не є кінцевими і потребують корегування, оскільки не враховують необхідних витрат щодо покриття

¹⁴⁶Світогосподарська диспропорційність: особливості, тенденції, вплив на економіку України: наукова доповідь / за ред. Л. В. Шинкарук ; НАН України, Ін-т екон. та прогнозів. НАН України. – К., 2012. – С. 31–34.

¹⁴⁷Структурні трансформації в економіці України: динаміка, суперечності та вплив на економічний розвиток : наукова доповідь / [Шинкарук Л. В., Бевз І. А., Барановська І. В. та ін.] ; за ред. Л. В. Шинкарук ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України». – К., 2015. – СС. 67–75, 253–259.

¹⁴⁸ Paying Taxes 2016 [Electronic resource] // PricewaterhouseCoopers. – Access mode : <http://www.pwc.com/gx/en/services/tax/paying-taxes-2016.html>.

регресивних позовів по втраті здоров'я й працездатності, які за поточних умов надмірного робочого травматизму, смертності й інвалідності на виробництві, (зокрема, на техногенно-небезпечних підприємствах добувної промисловості) становлять вагому частку загальнодержавних видатків. Особливої уваги заслуговують соціальні виплати, що здійснюються державою стосовно спеціальної пільгової категорії населення (постраждали внаслідок аварії на ЧАЕС і ветерани війни в Афганістані), які не передбачають покриття соціальними внесками, відповідно, викликаючи завищені витрати на соціальні допомоги. Зазвичай, цю проблему намагаються вирішувати шляхом здійснення запозичень сектору загального державного управління (3,1%), хоча, по суті проблему такі дії не вирішують, а лишень тимчасово збалансовують. Німеччина є однією з небагатьох країн, яка демонструє позитивні тенденції щодо рівня чистого запозичення здійснених державою, вона практично перестала використовувати даний механізм, як один із засобів здійснення перерозподілу (+0,3%), в той час, як Угорщина (2,4%) та Польща (3,9%) досі його активно впроваджують.

Загалом, для переважної більшості категорій сектору загальнодержавного управління характерні тенденції подібні до європейських, за виключенням сфери соціальних допомог по витратах та інших поточних трансфертів, що суттєво переважають у національній системі взаємозв'язків (додаток 3.16). Основною відмінністю між національною економікою та економікою представників європейських країн є великі обсяги прихованої діяльності, яка спричиняє недоотримання коштів сектором, а відповідно й стимулює зростання необхідності його нівелювання, в тому числі шляхом зовнішніх запозичень. Підвищення рівня зовнішньої заборгованості має довготривалі наслідки й відбивається на всіх представниках населення, знижуючи перспективу покращення стану соціальної сфери. Покриття дефіциту соціальних відрахувань шляхом економії на виплатах допомоги й скорочення видатків теж не спроможне спричинити позитивних зрушень, а, навпаки, здатне стимулювати гальмування економічного зростання, викликаючи серйозні проблеми щодо джерел і способів формування бюджету, понижуючи внутрішню спроможність країни до економічної діяльності та укорінюючи значний вміст імпорту в споживчому кошику. Решта показників, здебільшого, відрізняється пропорційно.

Важливо зазначити, що проголошені напрямки розвитку ділової активності домогосподарств має більш загальне теоретичне підґрунтя, ніж практичне застосування, оскільки кожна держава ЄС втілює їх відповідно до внутрішньо-економічної ситуації, потреб ринку та згідно власного часового графіку. Проте, реформування політики перерозподілу доходів та її відповідність рівню і вимогам Союзу залишаються базовою необхідністю для держав, які прагнуть інтеграції. Варто підкреслити, що повний чи частковий перегляд внутрішніх розподільчих процесів стосується кожної країни-члена і реалізовується за індивідуальним сценарієм. Польща, Угорщина та Німеччина є позитивним прикладом втілення різноманітності підходів до даної проблеми, і можуть тією чи іншою мірою бути застосовані для урегулювання національних соціально-економічних процесів у Україні.

3.4. Структурні пропорції сектору нефінансових корпорацій

Загальною тенденцією зміни у виробництві України, яка спостерігається з моменту набуття нею незалежності, залишається постійне збільшення частки виробництва послуг, які забезпечують ринкову інфраструктуру, на противагу скороченню виробництва товарів. Цю тенденцію для фінансових корпорацій можна побачити за даними щодо питомої ваги їхнього випуску і валової доданої вартості у загальному обсязі виробництва (табл. 3.13).

Таблиця 3.13

Внесок фінансової та страхової діяльності у виробництво та валову додану вартість України

(відсотків до загальної суми по усіх галузях)

Рік	Питома вага у загальному виробництві, в основних цінах			Питома вага у валовій доданій вартості		
	Товари	Послуги	Фінансова та страхова діяльність	Товари	Послуги	Фінансова та страхова діяльність
1990 ¹	76,9	23,1	0,4	71,1	28,9	0,6
1991 ¹	77,9	22,1	1,2	74,2	25,8	2,0
1992 ¹	76,2	23,8	2,4	72,1	27,9	4,4
1993 ¹	72,5	27,5	4,1	60,0	40,0	10,2
1994 ¹	71,0	29,0	3,6	64,6	35,4	8,1
1995 ¹	69,7	30,3	1,8	59,2	40,8	3,0
1996 ¹	68,3	31,7	1,3	54,7	45,3	2,5
1997 ¹	65,4	34,6	1,4	52,3	47,7	2,3
1998 ¹	66,5	33,5	1,6	52,7	47,3	2,4
1999 ¹	68,2	31,8	1,3	55,1	44,9	1,9
2000 ²	68,7	31,3	1,7	53,4	46,6	2,2
2001 ²	66,8	33,2	2,1	49,4	50,6	3,0
2002 ²	65,2	34,8	2,3	47,8	52,2	3,2
2003 ²	63,5	36,5	2,8	45,4	54,6	3,9
2004 ²	63,4	36,6	4,2	43,7	56,3	6,7
2005 ²	62,3	37,7	3,3	44,2	55,8	5,1
2006 ²	60,8	39,2	3,4	43,1	56,9	5,2
2007 ²	59,1	40,9	4,1	41,7	58,3	6,4
2008 ²	58,3	41,7	4,6	39,6	60,4	7,8
2009 ²	54,0	46,0	4,7	36,1	63,9	6,2
2010 ²	56,2	43,8	4,1	37,3	62,7	6,3
2011 ²	57,6	42,4	3,3	38,1	61,9	5,1
2012 ²	55,6	44,4	3,2	37,0	63,0	4,9
2013 ²	53,7	46,3	3,3	35,5	64,5	5,1
2010 ³	56,7	43,3	4,2	37,7	62,3	6,4
2011 ³	58,1	41,9	3,3	38,6	61,4	5,2
2012 ³	56,0	44,0	3,2	37,5	62,5	5,0
2013 ³	54,2	45,8	3,4	35,9	64,1	5,2
2014 ³	55,1	44,9	3,5	37,8	62,2	5,1
2015 ³				40,3	59,7	3,6
2014 до 1990, %	72	194	875	53	215	850
2015 до 2014, %	107	96	71

Примітка.¹⁾За методологією СНР 1993; ²⁾За методологією СНР 2008; ³⁾За методологією СНР 2008 без урахування АР Крим та м. Севастополь.

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України (Статистичні збірники «Національні рахунки України» за 1990-2014 рр., Експрес-випуск "Валовий внутрішній продукт і валовий національний дохід України за 2015 рік".

Як показують наведені дані, за період з 1990 р. по 2014 р. внесок у загальний випуск галузей матеріального виробництва скоротився на 28%, послуг – зріс майже удвічі, а фінансових послуг – удев'ятеро. При цьому, внесок у додану вартість змінився іще більш разуче: галузей матеріального виробництва скоротився удвічі, послуг – зріс у 2,2 рази, а фінансових послуг – у 8,5 разів. Характерно, що найбільших значень частка валової доданої вартості фінансових корпорацій набувала у кризові періоди: 10,2% та 8,1% – у період гіперінфляції 1993 і 1994 рр. відповідно, 7,8% на початку фінансової кризи у 2008 р. До речі, у країнах ЄС під час кризи 2009 року внесок фінансової та страхової діяльності також зріс на 0,5 в.п. (з 5,2% у 2008р. до 5,7% у 2009 р.), що свідчить про схожі тенденції, навіть з урахуванням меншого впливу кризи на країни ЄС.

Тим більш вражаючими стали результати останньої кризи, спричиненої російською агресією. Як і під час попередніх криз, на фінансовому секторі криза позначилася із запізненням на рік. На тлі загального спаду істотно зросла частка товарів і скоротилася частка послуг, а фінансовий сектор зазнав найбільш болісного удару, знизившись із 5,1 в.п до 3,6 в.п. у доданій вартості економіки. Вилучення з даних по Україні в цілому показників для окупованих територій АР Крим та м. Севастополя збільшило частку фінансових послуг на 0,1 в.п.

Порівняння питомої ваги валової доданої вартості з країнами ЄС вказує на те, що цей вид діяльності досяг в Україні обґрунтованого для ринкової економіки рівня ще у 2005 р. (табл. 3.14).

Таблиця 3.14

**Внесок фінансової та страхової діяльності у валову додану вартість
України, країн ЄС-28**

(відсотків до загальної суми по усіх галузях)

	2005	2013	2014*	2015*
Україна	5,1	5,1	5,1	3,6
ЄС-28	5,5	5,4	5,5	5,3

Примітка.*) – дані без урахування АР Крим та м. Севастополя для України.

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/> та Євростату [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database/>.

Іще більш наочну картину дає зіставлення зміни фізичного обсягу послуг, наданих фінансовою та страховою діяльністю, з іншими видами діяльності та ВВП в цілому (табл. 3.15). Як показують наведені дані, порівняно з 2000 р., випуск зріс у 1,6 рази, у тому числі: товарів – у 1,3 рази, послуг – у 2 рази, а фінансових послуг – у 2,2 рази. При цьому дефлятор загального випуску зріс у 5,6 рази, у тому числі: товарів – у 5,3 рази, послуг – у 6,4 рази, а фінансових послуг – у 8,2 рази. Іще більша диспропорційність спостерігалася у створенні ВДВ. За період з 2000 р. по 2014 р. ВДВ зросла у 1,6 рази, у виробництві товарів – у 1,2 рази, послуг – у 1,9 рази, а фінансових послуг – у 2,2 рази. При цьому дефлятор ВДВ збільшився у 6,1 рази, у виробництві товарів – у 5,5 рази, послуг – майже у 7 разів, фінансових послуг – більш ніж удесятеро.

Таблиця 3.15

Зміна фізичного обсягу та дефлятора фінансової та страхової діяльності

(відсотків до 2000 р.)

Рік	Індекс фізичного обсягу випуску, відсотків до 2000р.				Індекс фізичного обсягу ВДВ, відсотків до 2000р.			
	Усього	Товари	Послуги	Фінансова та страхова діяльність	Усього	Товари	Послуги	Фінансова та страхова діяльність
2001	111	110	113	128	113	110	116	131
2005	157	152	169	231	150	138	163	238
2010	160	143	191	211	159	129	187	216
2011	169	155	197	202	166	139	193	201
2012	170	151	206	203	167	135	198	205
2013	170	146	212	215	168	131	203	221
2014	158	134	201	222	157	121	190	217
Дефлятор за період 2000-2014 рр.	564	528	641	815	610	553	675	1016

Примітка.¹⁾ За методологією СНР 2008 без урахування АР Крим та м. Севастополь.

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України (Статистичні збірники «Національні рахунки України» за 1990-2014рр.)

В Україні відбувається перерозподіл структури випуску та валової доданої вартості зі сфери товарного виробництва на користь сфери послуг, насамперед фінансових. Він супроводжується прискоренням, порівняно із випуском, скороченням частки валової доданої вартості. Тривалий період фінансові послуги зростали швидше за інші види послуг, значно випереджаючи галузі товарного виробництва. Вже 2005 року було досягнуто економічно обґрунтованого рівня послуг фінансової і страхової діяльності (5,1%) відносно загальної валової доданої вартості усіх видів діяльності. За період з 2000 р. до 2014 р. зберігався певний паритет між зростанням фізичного обсягу виробництва та валової доданої вартості, проте утворилися суттєві цінові диспропорції:

- ціни на послуги, особливо фінансові, зростали майже у півтора рази швидше ніж ціни на товари;

- дефлятори доданої вартості сфери послуг, насамперед фінансових, зростали швидше за дефлятори їхнього випуску.

У 2015 р. криза суттєво знизилася обсяги фінансової діяльності як у цілому так її внесок у формування ВДВ України.

Розгляд складових підсекторів інституційного сектора фінансових корпорацій дозволяє поглибити попередній аналіз і визначити внутрішню структуру сектора (табл. 3.16).

Таблиця 3.16

Структура валової доданої вартості інституційного сектора фінансових корпорацій за підсекторами

(відсотків до підсумку по сектору)

	Національний банк України	Депозитні корпорації, фонди грошового ринку, інвестиційні фонди	Інші фінансові посередники, крім страхових корпорацій та пенсійних фондів	Допоміжні та кептивні фінансові корпорації	Страхові корпорації та пенсійні фонди	Усього
2005	2,7	48,7	6,7	15,8	26,2	100,0

2006	2,9	61,0	6,3	6,3	23,5	100,0
2007	2,2	61,6	6,8	8,4	21,0	100,0
2008	1,9	64,2	9,1	6,8	18,0	100,0
2009	2,1	79,0	4,7	5,1	9,2	100,0
2010	2,3	69,8	5,8	9,9	12,1	100,0
2011	2,9	74,8	3,7	3,0	15,6	100,0
2012	3,5	59,1	8,5	8,8	20,2	100,0
2013 ¹⁾	3,5	58,2	7,3	4,2	26,8	100,0
2014 ¹⁾	3,7	72,1	3,4	3,0	17,7	100,0

Примітка.¹⁾ За методологією СНР 2008 без урахування АР Крим та м. Севастополь.

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України (Статистичні збірники «Національні рахунки України» за 2005-2014 рр.)

Як показують наведені дані, у структурі фінансових корпорацій відбуваються постійні значні коливання. Відносно стабільну тенденцію до зростання частки ВДВ має Національний банк України, внесок якого у формування доданої вартості сектору фінансових корпорацій за цей період з 2008 року зріс майже удвічі. Внесок інших депозитних корпорацій зріс з 2005 року до кризового 2009 року у 1,6 рази сягнувши майже 80% доданої вартості фінансових корпорацій (за рахунок скорочення практично удвічі у цьому р. внеску інших фінансових посередників та страхових корпорацій) проте надалі він знизився майже на чверть і повернув попередні значення у 2014 р. Внесок інших підсекторів фінансових корпорацій зазнав істотного скорочення. На рис. 3.11. відображено розподіл валової доданої вартості, яка характеризує процес виробництва підсекторів фінансових корпорацій.

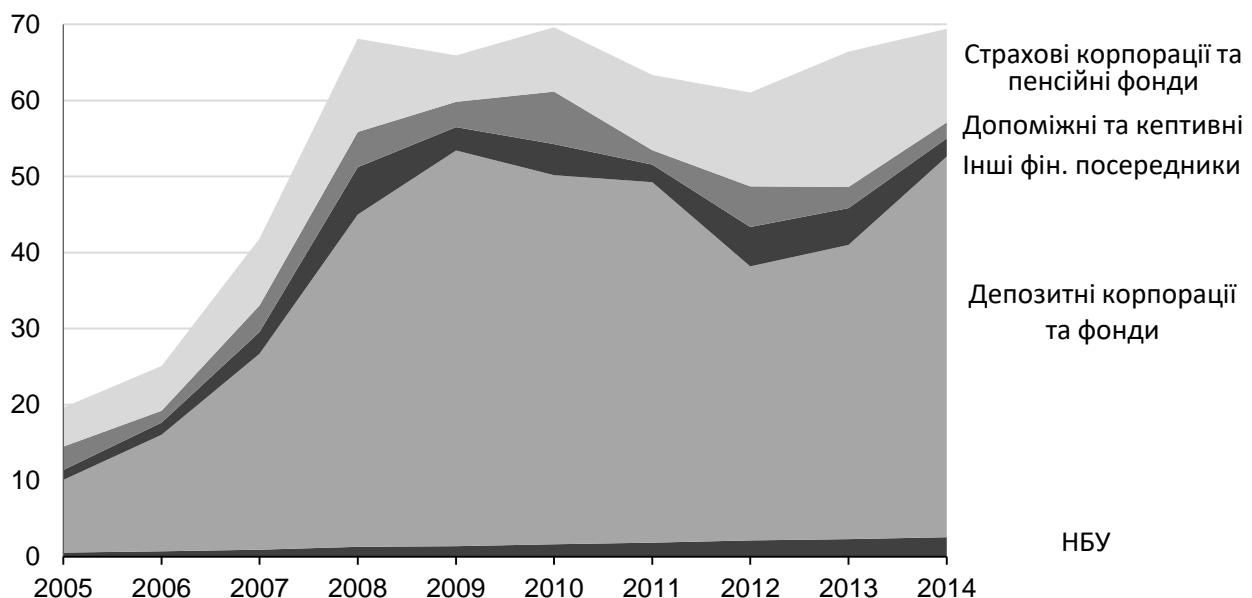

Рис. 3.11. Валова додана вартість за підсекторами фінансових корпорацій України
(у фактичних цінах)

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України (Статистичні збірники «Національні рахунки України» за 1990-2014рр.)

Наведені дані вказують, що за умов відносної цінової стабільності, яка спостерігалася після кризи 2009 року, випуск комерційних банків мав

тенденцію до різкого зниження поряд із певним зростанням виробництва ВДВ страхових корпорацій та інших фінансових посередників. Лише з початком рецесії у 2013 р. він знову почав збільшуватися, а вже 2015 різко скоротився. Варто також відзначити постійне зростання у цей період доданої вартості підсектору Національного банку.

Зміна обсягу виробництва підсектору «депозитних корпорацій» обумовлена збільшенням або зменшенням (у кризові періоди з певним відтермінуванням відбувається масове банкрутство і закриття) кількості банків та зростанням різниці між процентними ставками за кредитами й депозитами. Динамічний розвиток другого за обсягами підсектору "страхових корпорацій та недержавних пенсійних фондів" пояснюється зростанням рівня невизначеності та збільшенням економічних, політичних та соціальних ризиків. Різка девальвація гривні у 2014-2016 роках і масові банкрутства банків підірвали довіру населення до фінансової сфери, насамперед до банківських організацій та недержавних пенсійних фондів, призвели до масового закриття депозитних рахунків та їхньої конвертації в іноземну валюту.

Динаміка показників фінансових рахунків України на основі СНР дозволяє у цілому визначити вплив фінансової системи на диспропорційність національної економіки. Фінансові рахунки України для економіки в цілому представлені у табл. 3.17.

Таблиця 3.17

Фінансові рахунки України для економіки в цілому за 2005-2014 рр.

(млн грн)

Показник	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012 ¹⁾	2013 ¹⁾	2014 ¹⁾
Зміни в зобов'язаннях і чистому багатстві										
Чисте кредитування (+), чисте запозичення (-)	12197	-7190	-32026	-62783	-5909	-11819	-73084	-103108	-137625	-49879
Чисте прийняття фінансових зобов'язань	354287	395706	815477	1301298	598862	734895	649472	565035	644249	741756
Готівкові гроші та депозити	117096	65277	146446	130469	-37761	128493	86246	81022	151327	-190430
Цінні папери, крім акцій	27652	31674	83858	51823	53936	99964	62318	109876	173001	184429
Кредити та позики	72305	148332	267542	466294	-88	46175	86989	16558	52897	-25896
Акції та інші види участі в капіталі	88798	77746	155070	228068	148755	124086	168061	114998	98248	250362
Страхові технічні резерви	294	286	490	815	900	2131	3489	2938	1372	226
Інша кредиторська заборгованість	48142	72391	162071	423829	433120	334046	242369	239643	167404	523065
Зміни в активах										
Чисте придбання фінансових активів	366484	388516	783451	1238515	592953	723076	576388	461927	506624	691877
Монетарне золото та спеціальні права запозичення	51	96	111	120	-146	-265	278	3028	2422	-842
Готівкові гроші та депозити	169799	101480	229145	186701	33861	206842	158915	123781	140353	-220772
Цінні папери, крім акцій	30248	36327	86998	71164	44821	112266	53075	54932	83207	137800
Кредити та позики	49960	104443	182253	372804	14258	-4218	64852	28605	97953	-81725
Акції та інші види	50341	49213	105406	175867	111950	76086	108074	58100	62104	243024

участі в капіталі										
Страхові технічні резерви	294	286	490	815	917	2132	3529	2940	1370	269
Інша дебіторська заборгованість	65791	96671	179048	431044	387292	330233	187665	190541	119215	614123

Примітка.¹⁾За методологією СНР 2008.

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України (Статистичні збірники «Національні рахунки України» за 2005-2014 рр.

Як видно з наведених даних (ряд. «Чисте кредитування (+), чисте запозичення (-)»), протягом усього періоду, починаючи з 2006р. економіка України виступала позичальником коштів з-за кордону, що відповідає від'ємному сальдо платіжного балансу у цей період. Це було обумовлено порушенням основних макроекономічних пропорцій між виробництвом та споживанням, а також утриманням фіксованого обмінного курсу гривні до долара США. Це підтверджується тим, що у 2009 р., внаслідок девальвації обмінного курсу гривні з 4,5 до 8 доларів, чисте запозичення скоротилося більш ніж удесятеро. У цей же кризовий період спостерігалось скорочення зобов'язань за депозитами та кредитами і скорочення активів у монетарному золоті. У 2014 р., так само, внаслідок різкої девальвації гривні чисте запозичення скоротилося майже утричі, почали скорочуватися зобов'язання за депозитами і кредитами, але одночасно скоротилися і активи за цими статтями.

Для забезпечення зіставності показників фінансового рахунку у часі доцільно розглянути їх як відсоток від ВВП (табл. 3.18).

Ці дані показують надмірне зростання прийняття фінансових зобов'язань у період до 2008 року, коли вони збільшилися до 137,3% ВВП. Основну роль у збільшенні зобов'язань відіграло зростання кредитів та позик, акцій та кредиторської заборгованості. У кризовому 2009 р. частка прийняття зобов'язань знизилася майже удвічі, а враховуючи скорочення ВВП на 14,8% – іще більше. Особливо характерним у цей період виявилось зниження кредитів та позик, які у 2008 р. склали майже половину ВВП, до нуля, а у подальші роки – до помірних значень. Після 2009 року почала стрімко падати й інша кредиторська заборгованість. Ця тенденція докорінно змінилася у 2014 р. Чисте запозичення скоротилося майже втричі, проте чисте прийняття фінансових зобов'язань зросло. Але зростання відбувалося на тлі скорочення зобов'язань за депозитами і кредитами паралельно зі скороченням активів за цими статтями. Основним чинником збільшення активів і зобов'язань стало нарощування кредиторської і дебіторської заборгованості.

Таблиця 3.18

Фінансові рахунки України для економіки в цілому за 2005-2014 рр.

(відсотків до ВВП)

Показник	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012 ¹⁾	2013 ¹⁾	2014 ¹⁾
Зміни в зобов'язаннях і чистому багатстві										
Чисте кредитування (+), чисте запозичення (-)	2,8	-1,3	-4,4	-6,6	-0,6	-1,1	-5,6	-7,1	-9,0	-3,1
Чисте прийняття фінансових зобов'язань	80,3	72,7	113,1	137,3	65,6	67,9	49,9	38,7	42,3	46,7
Готівкові гроші та	26,5	12,0	20,3	13,8	-4,1	11,9	6,6	5,6	9,9	-12,0

депозити										
Цінні папери, крім акцій	6,3	5,8	11,6	5,5	5,9	9,2	4,8	7,5	11,4	11,6
Кредити та позики	16,4	27,3	37,1	49,2	0,0	4,3	6,7	1,1	3,5	-1,6
Акції та інші види участі в капіталі	20,1	14,3	21,5	24,1	16,3	11,5	12,9	7,9	6,5	15,8
Страхові технічні резерви	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,3	0,2	0,1	0,0
Інша кредиторська заборгованість	10,9	13,3	22,5	44,7	47,4	30,9	18,6	16,4	11,0	33,0
Зміни в активах										
Чисте придбання фінансових активів	83,0	71,4	108,7	130,6	64,9	66,8	44,3	31,7	33,3	43,6
Монетарне золото та спеціальні права запозичення	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2	0,2	-0,1
Готівкові гроші та депозити	38,5	18,6	31,8	19,7	3,7	19,1	12,2	8,5	9,2	-13,9
Цінні папери, крім акцій	6,9	6,7	12,1	7,5	4,9	10,4	4,1	3,8	5,5	8,7
Кредити та позики	11,3	19,2	25,3	39,3	1,6	-0,4	5,0	2,0	6,4	-5,1
Акції та інші види участі в капіталі	11,4	9,0	14,6	18,6	12,3	7,0	8,3	4,0	4,1	15,3
Страхові технічні резерви	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,3	0,2	0,1	0,0
Інша дебіторська заборгованість	14,9	17,8	24,8	45,5	42,4	30,5	14,4	13,1	7,8	38,7

Примітка.¹⁾За методологією СНР 2008.

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України (Статистичні збірники «Національні рахунки України» за 2005-2014 рр.

Наочні результати дає консолідація фінансового рахунку, тобто вилучення зі зміни в активах змін у зобов'язаннях (табл. 3.19). З наведених даних випливає, що починаючи з 2006 року економіка України була чистим позичальником в інших країн світу і ця залежність, хоча й дещо зменшена внаслідок фінансової кризи 2009 року, зростала. Основним чинником її формування останніми роками виступав продаж за кордон цінних паперів та акцій, а також збільшення чистої кредиторської заборгованості. Тривалий час збільшення готівкових грошей та депозитів виступало компенсатором збільшення чистого запозичення, проте з 2013 р. вони набули негативних значень.

Таблиця 3.19

Консолідовані фінансові рахунки України для економіки в цілому за 2005-2013 рр.

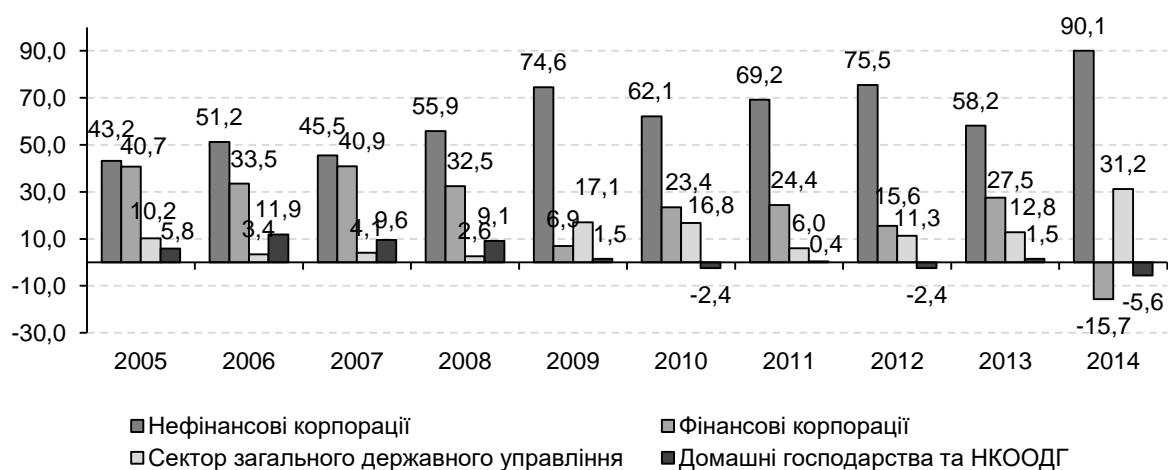
(відсотків до ВВП)

Показник	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012 ¹⁾	2013 ¹⁾	2014 ¹⁾
Чисте кредитування (+), чисте запозичення (-)	2,8	-1,3	-4,4	-6,6	-0,6	-1,1	-5,6	-7,1	-9,0	-3,1
Монетарне золото та спеціальні права запозичення	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2	0,2	-0,1
Готівкові гроші та депозити	11,9	6,7	11,5	5,9	7,8	7,2	5,6	2,9	-0,7	-1,9
Цінні папери, крім акцій	0,6	0,9	0,4	2,0	-1,0	1,1	-0,7	-3,8	-5,9	-2,9
Кредити та позики	-5,1	-8,1	-11,8	-9,9	1,6	-4,7	-1,7	0,8	3,0	-3,5
Акції та інші види участі в капіталі	-8,7	-5,2	-6,9	-5,5	-4,0	-4,4	-4,6	-3,9	-2,4	-0,5
Страхові технічні резерви	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Інша дебіторська/кредиторська заборгованість	4,0	4,5	2,4	0,8	-5,0	-0,4	-4,2	-3,4	-3,2	5,7

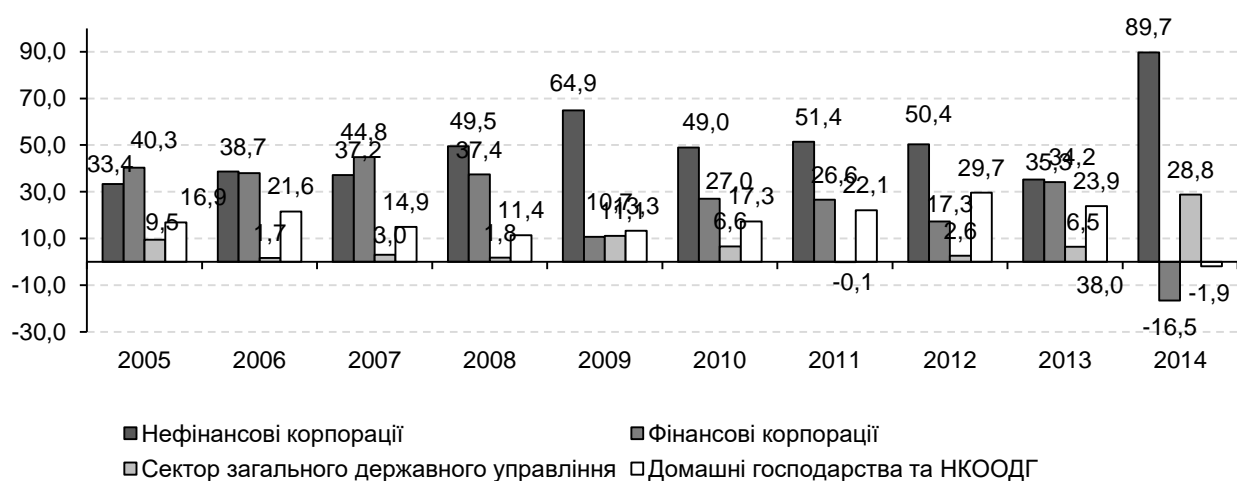
Примітка.¹⁾За методологією СНР 2008.

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України (Статистичні збірники «Національні рахунки України» за 2005-2014 рр.

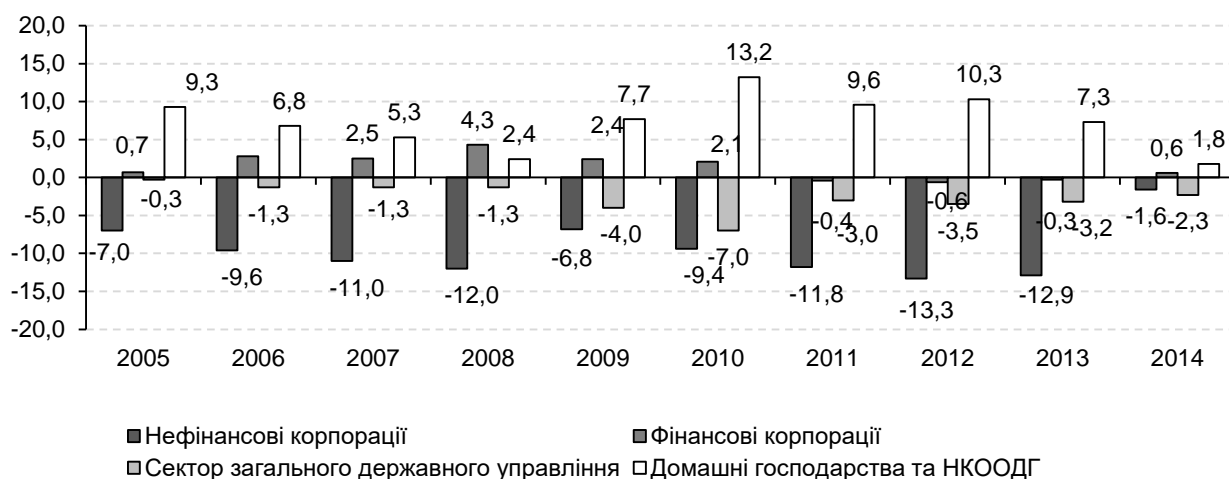
Розгляд фінансових рахунків за інституційними секторами економіки вказує на роль, яку відіграє кожна з груп інституційних одиниць у перерозподілі фінансових активів та зобов'язань. З рис. 3.12 видно, що фінансові зобов'язання в економіці України приймають на себе в основному нефінансові та фінансові корпорації.

а) чисте прийняття фінансових зобов'язань, % до підсумку

б) чисте придбання фінансових активів, % до підсумку

в) чисте кредитування (+), чисте запозичення (-), % до ВВП

Рис. 3.12. Секторна структура фінансових рахунків України за 2005-2014 рр.

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України (Статистичні збірники «Національні рахунки України» за 2005-2014 рр.

Починаючи з кризового 2009 р. відбулася суттєва трансформація цих пропорцій. Нефінансові корпорації значно збільшили частку прийняття на себе фінансових зобов'язань, а фінансові – знизили. Натомість сектор загального державного управління збільшив прийняття зобов'язань, а домашні господарства – навпаки зменшили цей показник до незначних або навіть негативних (повернення зобов'язань) значень. У складі придбання фінансових активів участь нефінансових корпорацій була також досить значною, проте поступалася прийняттю ними на себе зобов'язань, а от для фінансових корпорацій до 2011 р. ця частка перевищувала узяті зобов'язання. Сектор загального державного управління різко наростив придбання фінансових активів у кризовому 2009 р., що свідчить про державну підтримку ним фінансового сектору економіки у цей період. Домашні господарства протягом усього періоду залишалися одним із основних покупців фінансових активів в економіці.

Особливо визначним був 2014 рік, коли приблизно 90% активів і пасивів припало на нефінансові корпорації, а близько 30% – на сектор загального державного управління, тоді як фінансові корпорації та домашні господарства різко скорочували активи й пасиви.

Чисте кредитування показує, що основним кредитором української економіки виступають домашні господарства та сектор іншого світу, тоді як нефінансові корпорації, загальне державне управління, і, починаючи з 2011 р., фінансові корпорації є позичальниками коштів.

Доцільно зіставити одержані секторні структури основних показників фінансового рахунку з аналогічними даними країн ЄС (табл. 3.20).

Як показує зіставлення секторних структур України з країнами ЄС та Польщею, в цих країнах існує принципово інша система розподілу придбання фінансових зобов'язань за секторами економіки. Зокрема, у стабільні роки

сектор нефінансових корпорацій приймає близько 20-30% зобов'язань, а сектор фінансових корпорацій удвічі більше – близько 50-70%. В Україні ж ситуація є протилежною. Варто також відмітити удвічі вищу частку прийняття зобов'язань державою (20-30% порівняно з 11-12% в Україні) і набагато вищу участь домашніх господарств.

Чисте придбання фінансових активів також характеризується у країнах ЄС та Польщі меншою участю нефінансових корпорацій при більш активному залученні до неї фінансових корпорацій.

Зіставлення чистого кредитування показує, що у країнах ЄС у цілому, навіть нефінансові корпорації є кредиторами економіки, тоді як у Польщі та в Україні вони є позичальниками фінансових ресурсів. Проте обсяги цих запозичень у Польщі у 3-6 разів нижчі, аніж в Україні.

Таблиця 3.20

Секторна структура фінансових рахунків ЄС-28 та Польщі за 2010-2014 рр.

Рік	ЄС-28					Польща				
	Нефінансові корпорації	Фінансові корпорації	Сектор загального державного управління	Домашні господарства та НКООДГ	Уся економіка	Нефінансові корпорації	Фінансові корпорації	Сектор загального державного управління	Домашні господарства та НКООДГ	Уся економіка
<i>Чисте прийняття фінансових зобов'язань, % до підсумку</i>										
2010	16,7	53,6	24,7	5,0	100,0	21,3	41,7	23,5	13,4	100,0
2011	13,6	70,4	13,5	2,5	100,0	33,8	31,5	20,5	14,3	100,0
2012	8,4	60,8	30,4	0,3	100,0	24,2	52,4	21,8	1,6	100,0
2013	63,9	-103,5	134,3	5,2	100,0	28,9	42,3	20,0	8,9	100,0
2014	16,2	60,0	19,7	4,1	100,0	26,9	-5,3	68,7	9,7	100,0
<i>Чисте придбання фінансових активів, % до підсумку</i>										
2010	20,5	57,8	6,3	15,4	100,0	28,5	50,5	-2,0	23,0	100,0
2011	13,8	73,7	1,6	10,8	100,0	26,4	50,9	1,4	21,3	100,0
2012	8,9	63,3	12,4	15,3	100,0	-0,1	60,5	2,3	37,3	100,0
2013	56,8	-33,2	12,9	63,5	100,0	21,6	41,0	-2,1	39,6	100,0
2014	14,2	63,3	6,4	16,1	100,0	19,4	4,8	48,8	27,0	100,0
<i>Чисте кредитування (+), чисте запозичення (-), % до ВВП</i>										
2010	1,2	1,1	-6,4	3,5	-0,7	2,0	2,4	-7,6	2,8	-0,5
2011	0,1	1,3	-4,5	3,2	0,0	-2,8	3,0	-4,8	1,0	-3,5
2012	0,2	1,4	-4,2	3,8	1,2	-4,6	2,6	-3,7	7,5	1,8
2013	1,0	1,3	-3,2	3,1	2,2	-1,7	-1,0	-4,0	4,8	-2,0
2014	-0,4	1,0	-2,9	2,7	0,5	-1,2	2,0	-3,3	3,7	1,2

Джерело: розраховано автором за даними Євростату [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database/>.

Фінансові корпорації, які в Україні з 2011 р. стали чистими позичальниками, у країнах ЄС залишаються кредиторами економіки. Запозичення з боку державних органів є близькими до країн ЄС, а от домашні господарства кредитували до 2014 року економіку України удвічі більше, аніж у країнах ЄС.

Розгляд фінансових рахунків за фінансовими інструментами дозволяє зробити висновки щодо участі кожного з них у формуванні фінансових активів та прийнятті фінансових зобов'язань (табл. 3.21). Оскільки обсяги цих інструментів є близькими з точки зору прийняття зобов'язань та придбання фінансових активів, буде розглянуто лише їх частку у складі активів.

Таблиця 3.21

Структура фінансових інструментів України, ЄС-28 та Польщі

(відсотків до чистого придбання фінансових активів)

Рік	Монетарне золото та спеціальні права запозичення	Готівкові гроші та депозити	Цінні папери, крім акцій	Кредити та позики	Акції та інші види участі в капіталі	Страхові технічні резерви	Фінансові деривативи та опціони працівників	Інша дебіторська заборгованість
Україна								
2005	0,0	46,3	8,3	13,6	13,7	0,1	...	18,0
2006	0,0	26,1	9,4	26,9	12,7	0,1	...	24,9
2007	0,0	29,2	11,1	23,3	13,5	0,1	...	22,9
2008	0,0	15,1	5,7	30,1	14,2	0,1	...	34,8
2009	0,0	5,7	7,6	2,4	18,9	0,2	...	65,3
2010	0,0	28,6	15,5	-0,6	10,5	0,3	...	45,7
2011	0,0	27,6	9,2	11,3	18,8	0,6	...	32,6
2012	0,7	26,8	11,9	6,2	12,6	0,6	...	41,2
2013	0,5	27,7	16,4	19,3	12,3	0,3	...	23,5
2014	-0,1	-31,9	19,9	-11,8	35,1	0,0	...	88,8
ЄС-28								
2010	0,0	7,6	13,7	21,5	25,5	9,3	11,4	11,0
2011	0,0	33,9	9,7	15,9	18,1	4,8	11,5	6,1
2012	0,0	4,7	19,7	27,1	28,6	8,4	10,2	1,3
2013	-0,1	-134,1	-0,4	-51,5	174,5	45,2	56,1	10,3
2014	0,0	7,6	9,6	6,4	25,9	11,9	28,3	10,3
Польща								
2010	0,0	13,9	21,0	24,7	14,8	9,6	2,6	13,4
2011	0,0	29,0	12,6	28,9	9,7	7,2	0,0	12,7
2012	0,0	30,3	30,0	13,6	14,8	10,0	-2,2	3,4
2013	-0,1	14,4	13,7	18,4	27,0	10,3	-2,1	18,4
2014	-0,1	31,3	14,1	23,6	10,5	-37,3	1,8	56,0
2015	0,0	20,3	8,7	26,8	25,7	3,4	-1,5	16,5

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України (Статистичні збірники «Національні рахунки України» за 2005-2014рр.) та Євростату [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database/>.

Як видно з наведених даних, потоки готівкових грошей та депозитів займають одне з основних місць серед фінансових інструментів (близько 30% придбаних активів). Проте цей вид інструментів відчуває і найвагоміші коливання у кризові роки. В Україні найбільш помітно це проявилось у 2008-2009 роках, коли обсяг залучення депозитів скоротився уп'ятеро порівняно з докризовим та післякризовим періодами, а у 2014 р. – взагалі набув від'ємних значень, що вказує на більш тривалу кризу фінансового сектора. Певну кореляцію з депозитами проявляли в Україні цінні папери, які також скоротилися у 2008-2009 рр. приблизно удвічі, згодом відновивши свою частку, проте у 2014 р. вони навіть збільшилися. А от кредити мали іншу динаміку, сягнувши максимальних 30,1% на початку кризи у 2008 р. Надалі вони також суттєво скоротилися, сягнувши у 2010 р. навіть мінусових значень. Ця ситуація повторилася вже через рік, коли скорочення обсягу цінних паперів удвічі у 2011 р. призвело до зниження кредитів також удвічі у 2012 р. 2013 року їхня частка несподівано зросла, проте вже 2014 року вони набули великих від'ємних

значень. Подібна динаміка спостерігалася у 2013 р. у країнах ЄС, тоді як у Польщі їхній стан був стабільним. Отже пікові фази розвитку надання/залучення кредитів приблизно на рік-два відстають від фаз цінних паперів. Ринок акцій в Україні має відносно стабільні значення у складі придбання фінансових активів, сягнувши максимуму у 2009 та 2011 роках і нового максимуму у 2014 р. Різкі коливання у 2013 р. обсягів фінансових інструментів для країн ЄС обумовлені значним скороченням наданих кредитів та залучених депозитів у цей період, що суттєво обмежило придбання фінансових активів. Інша дебіторська заборгованість в Україні досягла максимуму у кризовому 2009 р. відколи почала знижуватися, поступово набуваючи значень, притаманним країнам ЄС, проте 2014 року знов відбувся її зростання і вона склала 90% придбаних активів, що може бути обумовлено кризою неплатежів.

РОЗДІЛ 4

МЕХАНІЗМ РЕГУЛЮВАННЯ ДИСПРОПОРЦІЙНОСТІ НАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІК

4.1. Прогноз боргової залежності та механізм управління боргом

Економічно безпечний рівень державного і гарантованого державою боргу становить, у відповідності з міжнародною практикою, близько 35% від ВВП¹⁴⁹. На вересень 2015 р. величина державного боргу досягла критичного рівня у 90% ВВП.

В 2015 р. Україна мала сплатити 238,819 млрд грн за всіма видами кредитів. В умовах загрози дефолту Уряд провів переговори з кредиторами і в серпні 2015 року уклав угоду про реструктуризацію боргу. Угода передбачає списання 20% боргу та подовження на чотири роки терміну погашення українських єврооблігацій. Для компенсації втрат, заподіяних кредиторам в результаті списання частини боргу і відтермінування погашення єврооблігацій, в рамках угоди передбачено випуск 20-річних інструментів відновлення вартості (VRI). Згідно з досягнутими домовленостями, якщо після 2020 року українська економіка зростатиме швидкими темпами то кредитори отримають додаткові платежі.

Стосовно величини цих додаткових надходжень й досі не вщухає дискусія в ЗМІ. Так, В. Пинзеник у статті «Боргова арифметика: три мільярди списали, десятки додали?»¹⁵⁰ досить критично ставиться, як і більшість авторів, до угоди про реструктуризацію боргу в частині VRI. Відмічаючи загрознає зростання виплат при високих темпах ВВП, в заключній частині він робить висновок : «Урядова домовленість за боргами не передбачає списання боргів Україні, а дає нам лише тимчасову передишку. А деяке зниження боргових виплат для України замінили значним їх збільшенням у майбутньому». Редакторська колегія *VoxUkraine* більш лояльна в оцінці наслідків реструктуризації: «...за умови швидкого зростання ВВП виплати не будуть високими відносно обсягу економіки та бюджету»¹⁵¹.

Слід зауважити, що більшість авторів свої критичні висновки роблять на основі інтуїтивних передчуттів, які цілком закономірно виникають при детальному ознайомленні з інструментами VRI. Тож ми зробили спробу змоделювати процес формування виплат за VRI і «програти» за різними сценаріями зростанні ВВП, щоб мати уявлення, чого можна чекати, в цьому контексті, від майбутнього. При цьому, вважаємо, що не на часі оцінювати ймовірність самих сценаріїв і побудову прогнозів.

Формування величини виплат, у відповідності з інструментами VRI, відбувається за таким алгоритмом. Спочатку розраховуються початкові величини виплат r_i в залежності від величини внутрішнього валового продукту і темпу його зростання ω_i :

¹⁴⁹ [https://uk.wikipedia.org/wiki/Реструктуризація_боргу_України_\(2015\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Реструктуризація_боргу_України_(2015))

¹⁵⁰ http://economics.lb.ua/state/2015/09/09/315502_borgova_arifmetika_tri_milyardi.html

¹⁵¹ <http://voxukraine.org/2015/09/19/chy-varto-verhovniy-radi-holosuvatu-za-restrukturyzatsiy-derzhborgy/>

1. $r_i = 0,15 * (\omega_i - 1,03) * \text{ВВП}_i$ при $1,03 \leq \omega_i \leq 1,04$
(15% від приросту ВВП понад 3%; за угодою, при темпах менших за 3% виплати нульові), де i – роки (2016, ..., 2041);

$r_i = 0,40 * (\omega_i - 1,04) * \text{ВВП}_i$ при $\omega_i > 1,04$
(40% від кожного відсотка зростання ВВП понад 4%).

2. На виплати в 2021-2025 роках діє обмеження: виплати не можуть бути більшими ніж 1% ВВП. Отримаємо уточнений ряд виплат q_i . Формально це можна записати таким чином:

$$q_i = r_i, \text{ якщо } i < 2021 \text{ або } i > 2025 ;$$

$$q_i = \min(r_i ; \text{ВВП}_i * 0,01), \text{ якщо } 2021 \leq i \leq 2025.$$

3. VRI діятиме лише після того, як ВВП України сягне 125,4 млрд дол. США, помноживши щойно отримані величини q_i на відповідні порогові індикатори δ_i , отримаємо остаточні величини виплат за VRI:

$$p_i = q_i * \delta_i,$$

де $\delta_i = 0$, якщо $\text{ВВП}_i < 125,4$ млрд дол. США; $\delta_i = 1$, якщо $\text{ВВП}_i \geq 125,4$ млрд дол. США.

В табл. 4.1 представлені гіпотетичні сценарії сталого розвитку економіки України (2016, 2016 роки – звітні):

Таблиця 4.1

Гіпотетичні варіанти середніх темпів ВВП України

Рік	Варіанти							
	1	2	3	4	5	6	7	8
2015	0,81	0,81	0,81	0,81	0,81	0,81	0,81	0,81
2016	1,015	1,015	1,015	1,015	1,015	1,015	1,015	1,015
2017	1,02	1,025	1,03	1,035	1,04	1,04	1,04	1,04
2018	1,03	1,035	1,045	1,05	1,055	1,06	1,065	1,07
2019	1,03	1,04	1,05	1,06	1,065	1,08	1,085	1,09
2020	1,03	1,04	1,05	1,06	1,07	1,08	1,09	1,10
...
2039	1,03	1,04	1,05	1,06	1,07	1,08	1,09	1,10
2040	1,03	1,04	1,05	1,06	1,07	1,08	1,09	1,10
2041	1,03	1,04	1,05	1,06	1,07	1,08	1,09	1,10

Джерело: сформовано за розрахунками автора.

Вважаємо можливим не вдаватись в аналіз входження економіки в процес сталого розвитку, оскільки нюанси цього процесу не впливають істотно на кінцевий результат. Для порівнюваності виплати будемо розраховувати в постійних цінах 2015 року. Зручніше, в доларах США, оскільки в Угоді фігурує саме ця грошова одиниця (за даними Мінфіну, ВВП у 2015 р. становив 90615 млн дол. США¹⁵²). Результати розрахунків стосовно виплат по відновленню вартості для кожного з цих варіантів наведені в табл. 4.2.

Як свідчать дані таблиці, вже при помірному щорічному зростанні ВВП на 6% (середньорічний приріст ВВП України за 2000-2008 рр. склав 6,9%) доведеться віддати за період дії VRI 37 млрд дол. США, а у випадку 10%

¹⁵² <http://index.minfin.com.ua/index/gdp/>.

зростання ці виплати зростають до 196 млрд дол. США. Відомо, що одна й та ж сума сьогодні і в майбутньому має різну цінність. Тож для повної картини стосовно платежів з відновлення вартості їх потрібно переоцінити (дисконтувати).

Таблиця 4.2

Виплати по відновленню вартості за варіантами

Рік	Планові платежі	Додаткові платежі з відновлення вартості (VRI), млн дол.							
		Середні темпи сталого зростання							
		1,03	1,04	1,05	1,06	1,07	1,08	1,09	1,10
2016	2635	0	0	0	0	0	0	0	0
2017	3665	0	0	0	0	0	0	0	0
2018	5742	0	0	0	0	0	0	0	0
2019	7230	0	0	0	0	0	0	0	0
2020	11496	0	0	0	0	0	0	0	0
2021	7439	0	0	0	0	0	1277	1313	1350
2022	7349	0	0	0	1010	1317	1379	1431	1485
2023	7163	0	0	505	1070	1409	1490	1560	1633
2024	7814	0	0	531	1134	1507	1609	1701	1797
2025	6274	0	193	557	1202	1613	1738	1854	1976
2026	3400	0	200	585	1274	2071	3003	4041	5218
2027	2832	0	208	614	1351	2216	3243	4405	5739
2028	990	0	217	645	1432	2371	3502	4801	6313
2029	2017	0	225	677	1518	2537	3783	5233	6945
2030	718	0	234	711	1609	2715	4085	5704	7639
Σ16-30	76765	0	1278	4826	11601	17755	25109	32044	40095
2031	492	0	244	747	1706	2905	4412	6218	8403
2032	376	0	253	784	1808	3108	4765	6777	9243
2033	251	0	264	823	1916	3325	5146	7387	10168
2034	167	0	274	864	2031	3558	5558	8052	11184
2035	151	0	285	908	2153	3807	6002	8777	12303
2036	122	0	296	953	2282	4074	6483	9567	13533
2037	119	0	308	1001	2419	4359	7001	10428	14886
2038	107	0	321	1051	2565	4664	7561	11366	16375
2039	50	0	334	1103	2718	4991	8166	12389	18013
2040	28	0	347	1158	2881	5340	8820	13504	19814
2041	12	0	361	1216	3054	5714	9525	14719	21795
Σ16-41	78640	0	4564	15434	37135	63600	98549	141228	195812

Примітка. Планові платежі станом на 04.12.2015 р. за даними Міністерства фінансів України.

Джерело: сформовано за розрахунками автора.

Щодо ставки дисконтування є авторитетна позиція МВФ: «The discount rate used to calculate the loan's present value is a key assumption in the calculation of the grant element. On October 11, 2013, a new unified discount rate of 5 percent per annum was approved by the IMF Executive Board. The new discount rate replaces the previous discount rate system based on currency-specific «commercial interest reference rates»¹⁵³. Якщо виконати дисконтування табл. 4.2 з рекомендованим коефіцієнтом 1,05, то отримаємо табл. 4.3.

¹⁵³ International Monetary Fund. Public Debt Limits in IMF-Supported Programs (July 2015).- <http://www.imf.org/external/np/spr/2015/conc/index.htm>.

Результати дисконтування виплат по відновленню вартості за варіантами

Рік	Планові платежі	Додаткові платежі з відновлення вартості (VRI), млн дол.							
		Середні темпи сталого зростання							
		1,03	1,04	1,05	1,06	1,07	1,08	1,09	1,10
2016	2510	0	0	0	0	0	0	0	0
2017	3325	0	0	0	0	0	0	0	0
2018	4960	0	0	0	0	0	0	0	0
2019	5948	0	0	0	0	0	0	0	0
2020	9008	0	0	0	0	0	0	0	0
2021	5551	0	0	0	0	0	953	980	1007
2022	5223	0	0	0	717	936	980	1017	1055
2023	4848	0	0	342	724	954	1008	1056	1106
2024	5037	0	0	342	731	972	1037	1096	1158
2025	3852	0	118	342	738	990	1067	1138	1213
2026	1988	0	117	342	745	1211	1756	2363	3051
2027	1577	0	116	342	752	1234	1806	2453	3196
2028	525	0	115	342	759	1257	1857	2546	3348
2029	1018	0	114	342	767	1281	1910	2643	3507
2030	345	0	113	342	774	1306	1965	2744	3675
Σ16-30	35167	0	585	2211	5314	8134	11503	14680	18368
2031	225	0	112	342	781	1331	2021	2848	3850
2032	164	0	111	342	789	1356	2079	2957	4033
2033	104	0	110	342	796	1382	2138	3070	4225
2034	66	0	108	342	804	1408	2199	3186	4426
2035	57	0	107	342	812	1435	2262	3308	4637
2036	44	0	106	342	819	1462	2327	3434	4858
2037	41	0	105	342	827	1490	2393	3565	5089
2038	35	0	104	342	835	1519	2462	3700	5331
2039	16	0	103	342	843	1547	2532	3841	5585
2040	8	0	102	342	851	1577	2604	3988	5851
2041	3	0	101	342	859	1607	2679	4140	6130
Σ16-41	56479	0	1864	6499	15724	26254	40038	56073	76330

Примітка. Планові платежі станом на 04.12.2015 р. за даними Міністерства фінансів України.

Джерело: сформовано за розрахунками автора.

В 2041 р. замість згаданих 37 і 196 млрд дол. США будемо мати 16 і 76 млрд дол. США. Можна сказати, що ми отримали потужне гальмо, яке в майбутньому не дасть розвиватися економіці України.

Результати дослідження¹⁵⁴ показують, що технологічну модернізацію вигідно робити швидкими темпами: при темпі випуску 1,10 середній приріст ВВП на одиницю інвестицій в два рази більший порівняно з варіантом темпу в 1,03. Додаткове зростання ВВП дозволяє зменшити необхідні зовнішні запозичення в 2017-2030 роках на 34 млрд дол. США. Вкрай важливо, що додаткові інвестиції для швидкого зростання з'являються не в результаті «затягування пасків»: при зростанні середніх темпів випуску з 1,03 до 1,08 ВВП збільшується в 1,77 раза, а обсяг кінцевого споживання домашніх господарств – в 1,79 раза. Ефективність швидкого розвитку за умови технологічної модернізації підтверджується і практичними результатами економічного зростання «азійських тигрів», Китаю в час їх становлення.

Саме тому, стратегія швидкого зростання на основі передових технологій неминуче невдовзі буде актуальною і для України. Але існування «гальма VRI»

¹⁵⁴ Іллюша С. Н. Моделювання технологічного наближення України до розвинених країн / С. Н. Іллюша // Економіка і прогнозування. – 2015. – № 3 – С. 104–121.

фактично позбавляє Україну від історичної перспективи перетворитися на успішну країну. Адже кволе зростання після стількох років падіння і стагнації неминуче веде Україну в «сіру зону» з перманентно бідним і революційним населенням, корумпованою владою та постійною загрозою розпаду держави на окремі анклави.

Тому Уряду та відповідним інституціям вже зараз потрібно шукати шляхи вирішення цієї проблеми, щоб інструменти відновлення вартості не були інструментами законного пограбування України.

Забезпечення стійкого зростання та конкурентоспроможності національної економіки як стратегічного напрямку реалізації державної політики України вимагає системного та ефективного реформування, насамперед, сфери управління державним боргом, зокрема, як одного із ключових чинників стабільності державних фінансів та забезпечення соціального-економічного розвитку.

З огляду на обрану нашою державою євроінтеграційного курсу та підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, актуалізуються питання адаптації передового міжнародного досвіду державної боргової політики, що передбачає як зміну підходів до її формування, так і досягнення показників, близьких до європейських параметрів (зокрема, вимог Пакту стабільності та зростання).

У рамках реагування на глобальні фінансові потрясіння у 2008-2009 рр. країни ЄС активізували заходи, спрямовані на трансформацію фінансового ринку.

Якщо в докризовому періоді більшості розвинутих країн ЄС («старим» членам Євросоюзу) вдавалося утримувати значення боргових показників на рівні, близькому до параметрів Пакту стабільності та зростання. Зокрема, рівень боргового навантаження сектору загальнодержавного управління не був критичним, зокрема, його значення у 2007 р. становили: у Німеччині – 63,5% ВВП, Франції – 64,2% ВВП, Великобританії – 43,6% ВВП, Австрії – 64,8% ВВП, Нідерланди – 42,5% ВВП. Темпи щорічного зростання ВВП країн ЄС упродовж тривалого часу коливалися в діапазоні від 1,3 до 3,9%, проте глобальні кризові явища зумовили різкий спад його показників в 2008 р. (до – 4,4%) з поступовим відновленням у 2009-2013 рр. до значень, що не перевищили 2,1%¹⁵⁵ (табл. 4.4).

Найгірша боргова ситуація у післякризовому періоді склалася у Греції та Ірландії, для яких на тлі швидкої втрати довіри кредиторів зросли відсоткові ставки за довгостроковими запозиченнями (для Ірландії з 5 до 14%, для Греції – до 29%), що спонукало розробку Євросоюзом індивідуальних заходів для виходу із боргової кризи (табл. 4.5).

Найвищий коефіцієнт загального рівня боргу на кінець 2015 р. був зафіксований у Греції – до 176,9% ВВП, Італії (132,7% ВВП), Португалії (129,0% ВВП), Кіпру (108,9% ВВП) та Бельгії (106,0% ВВП).

¹⁵⁵ Офіційний сайт Євростату [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.

Таблиця 4.4

Динаміка ВВП та державного боргу країн – старих членів ЄС у 2002-2015 рр.

Рік	Бельгій (член ЄС з 1957)	Франція (член ЄС з 1957)	Німеччина (член ЄС з 1957)	Італія (член ЄС з 1957)	Люксембург (член ЄС з 1957)	Нідерланди (член ЄС з 1957)	Данія (член ЄС з 1973)	Ірландія (член ЄС з 1973)	Велика Британія (член ЄС з 1973)	Греція (член ЄС з 1981)	Португалія (член ЄС з 1986)	Іспанія (член ЄС з 1986)	Австрія (член ЄС з 1995)	Фінляндія (член ЄС з 1995)	Швеція (член ЄС з 1995)
ВВП, млн дол. США															
2002	259,3	1505,6	2083,7	1271,5	23,4	466,1	178,6	127,7	1677,2	153,3	134,7	707,6	213,7	140,0	263,9
2003	319,2	1851,7	2507,1	1573,3	29,2	572,0	218,1	163,8	1945,8	201,9	165,3	908,6	261,2	171,4	331,1
2004	370,9	2127,0	2819,3	1801,6	34,3	646,9	251,2	193,3	2299,3	240,0	189,4	1071,0	300,3	197,0	381,7
2005	387,6	2207,5	2862,5	1856,7	37,1	673,5	264,6	210,7	2415,1	248,1	197,6	1159,3	315,2	204,8	389,0
2006	411,1	2327,1	3001,3	1945,2	41,8	720,0	283,0	230,7	2586,5	273,5	208,8	1265,7	334,6	216,7	420,0
2007	473,0	2666,8	3440,4	2207,1	49,3	834,3	319,5	269,7	2964,4	319,1	240,5	1481,4	387,0	255,7	487,8
2008	522,6	2937,3	3764,7	2403,2	55,2	935,7	352,6	275,0	2814,5	356,3	263,2	1642,7	429,6	285,1	514,0
2009	487,1	2700,7	3421,6	2191,8	50,3	860,3	319,8	234,1	2318,8	330,7	244,4	1502,9	398,6	252,1	429,7
2010	485,3	2651,8	3418,4	2130,6	52,2	837,9	319,8	218,8	2409,4	300,2	238,7	1434,3	390,4	248,3	488,4
2011	528,7	2865,3	3755,5	2280,3	59,0	894,6	341,5	238,0	2594,1	289,1	245,1	1496,0	429,5	273,9	563,1
2012	499,1	2688,2	3535,2	2076,4	56,3	823,6	322,3	222,1	2624,3	249,7	216,5	1356,5	407,8	256,8	543,9
2013	525,0	2807,3	3731,4	2137,6	60,2	853,8	335,9	232,2	2680,1	242,3	225,0	1393,5	428,5	268,3	579,5
2014	534,7	2846,9	3859,5	2148,0	62,4	866,4	340,8	246,4	2945,1	238,0	230,0	1406,9	437,1	271,2	570,1
2015	463,8	2469,5	3413,5	1842,8	54,9	749,4	297,4	220,0	2853,4	207,1	201,0	1230,2	380,6	235,3	487,4
Державний борг, % від ВВП															
2002	104,9	59,8	59,2	101,9	6,5	47,6	49,1	30,7	35,9	98,1	52,9	51,3	66,3	40,2	49,9
2003	101,3	63,9	62,9	100,4	6,4	49,0	46,2	30,1	37,3	94,1	54,7	47,6	65,5	42,7	49,1
2004	96,6	65,5	64,6	100,0	6,5	49,5	44,2	28,3	40,2	94,9	56,3	45,3	64,8	42,6	47,7
2005	94,8	67,0	66,8	101,9	6,3	49,2	37,4	26,2	41,6	98,1	60,8	42,3	68,3	39,9	48,0
2006	90,8	64,2	66,3	102,5	7,0	44,6	31,5	23,8	42,5	102,9	61,6	38,9	67,0	38,1	43,0
2007	86,9	64,2	63,5	99,7	7,2	42,5	27,3	24,0	43,6	102,8	68,4	35,5	64,8	33,9	38,1
2008	92,2	67,9	64,9	102,3	14,4	54,7	33,4	42,6	51,8	108,8	71,7	39,4	68,5	32,5	36,7
2009	99,3	78,8	72,4	112,5	15,5	56,4	40,4	62,2	65,8	126,2	83,6	52,7	79,7	41,5	40,2
2010	99,6	81,5	80,3	115,3	19,6	59,0	42,9	87,4	76,4	145,7	96,2	60,1	82,4	46,6	36,7
2011	102,1	85,0	77,6	116,4	18,5	61,3	46,4	111,1	81,8	171,0	111,1	69,2	82,1	48,5	36,1
2012	104,0	89,2	79,0	123,2	21,4	66,5	45,6	121,7	85,8	156,5	125,8	84,4	81,7	52,9	36,4
2013	104,6	92,4	76,9	128,6	23,6	68,6	45,1	123,3	87,3	174,9	129,7	92,1	81,2	55,7	38,6
2014	105,6	95,1	73,1	132,1	24,6	68,3	42,6	109,5	89,5	177,2	130,2	97,7	86,8	59,6	41,5
2015	106,6	97,0	69,5	133,8	26,3	67,5	43,9	107,7	91,1	172,7	126,3	99,4	88,8	61,7	41,1

Джерело: сформовано автором за даними International Monetary Fund [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org/data/imf-finances>.

**Динаміка ВВП та державного боргу окремих країн – старих членів ЄС,
в яких загострились боргові проблеми у 2002-2015 рр.**

Рік	Бельгія (в ЄС з 1957)		Італія (в ЄС з 1957)		Ірландія (в ЄС з 1973)		Греція (в ЄС з 1981)		Кіпр (в ЄС з 2004)	
	ВВП, млн дол. США	державний борг, % від ВВП	ВВП, млн дол. США	державний борг, % від ВВП	ВВП, млн дол. США	державний борг, % від ВВП	ВВП, млн дол. США	державний борг, % від ВВП	ВВП, млн дол. США	державний борг, % від ВВП
2002	259,3	104,9	1271,5	101,9	127,7	30,7	153,3	98,1	11,3	61,4
2003	319,2	101,3	1573,3	100,4	163,8	30,1	201,9	94,1	14,5	63,5
2004	370,9	96,6	1801,6	100,0	193,3	28,3	240,0	94,9	17,2	65,3
2005	387,6	94,8	1856,7	101,9	210,7	26,2	248,1	98,1	18,5	64,6
2006	411,1	90,8	1945,2	102,5	230,7	23,8	273,5	102,9	20,2	59,6
2007	473,0	86,9	2207,1	99,7	269,7	24,0	319,1	102,8	23,8	53,7
2008	522,6	92,2	2403,2	102,3	275,0	42,6	356,3	108,8	27,6	44,7
2009	487,1	99,3	2191,8	112,5	234,1	62,2	330,7	126,2	25,7	53,5
2010	485,3	99,6	2130,6	115,3	218,8	87,4	300,2	145,7	25,3	56,5
2011	528,7	102,1	2280,3	116,4	238,0	111,1	289,1	171,0	27,1	66,0
2012	499,1	104,0	2076,4	123,2	222,1	121,7	249,7	156,5	25,0	79,5
2013	525,0	104,6	2137,6	128,6	232,2	123,3	242,3	174,9	24,1	102,2
2014	534,7	105,6	2148,0	132,1	246,4	109,5	238,0	177,2	23,3	107,1
2015	463,8	106,6	1842,8	133,8	220,0	107,7	207,1	172,7	19,6	105,7

Джерело: сформовано автором за даними International Monetary Fund [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org/data/imf-finances>.

Найбільшими проблемами відзначилася Греція, оскільки ухилення від виконання обов'язкових для всіх членів єврозони зобов'язань щодо жорсткої фіскальної дисципліни та недостовірність її статистичної звітності ще більше поглибилися існуючі проблеми. З метою зменшення дефіциту бюджету без різкого скорочення соціальних видатків було запропонована тактика посилення податкового тиску, однак збільшення податкового навантаження призвело до суттєвого скорочення промислового виробництва та економічної діяльності з подальшим зниженням ВВП. У 2012 р. ЄС, Європейський центральний банк та МВФ розробили сприятливі для Греції заходи стосовно реструктуризації комерційного боргу перед приватними кредиторами в 152 млрд євро шляхом обміну на цінні папери з довгими строками обігу та зменшеними відсотковими ставками з одночасним списанням понад половини номінального обсягу боргу.

Одночасно Греція ухвалила закон щодо спрощення процедури реструктуризації, згідно якого у разі погодження на умови реструктуризації за певними цінними паперами більш, ніж двох третин інвесторів цей закон поширюється на всіх власників таких цінних паперів. За результатами проведеної реструктуризації, яка проводилась в режимі тиску урядом Греції на зацікавлені сторони щодо ймовірного розпаду єврозони внаслідок дефолту цієї країни, у 2012 р. державний борг Греції зменшився на 106,5 млрд євро, а сума виплати відсотків у майбутньому – на 45 млрд євро. Також 2012 р.

Центробанком ЄС за рішенням Єврогрупи країні було надано 100 млрд євро економічної допомоги^{156, 157}.

Так, лише впродовж минулого року загальний обсяг державного та гарантованого державою боргу України збільшився на 357,58 млрд грн та станом на 31.12.2016 р. становив 1 929,8 млрд грн, у т.ч. державний борг – 1650,8 млрд грн, гарантований державою борг – 278,9 млрд грн. Рівень боргового навантаження склав 81,0% проти 79,1% на кінець 2015 р. (табл. 4.6).

Станом на 28.02.2017 р. державний та гарантований державою борг України становив 1.941,36 млрд грн, у тому числі: державний 1.665,94 млрд грн та гарантований державою борг –275,43 млрд грн¹⁵⁸.

Таблиця 4.6

Державний та гарантований державою боргу України у 2004-2016 рр.

Рік	Державний борг		Гарантований державою борг		Державний та гарантований державою борг	
	млрд грн	% до ВВП	млрд грн	% до ВВП	млрд грн	% до ВВП
2004	17,7	5,0	67,7	18,9	85,4	23,9
2005	15,0	3,3	63,1	13,8	78,1	17,1
2006	14,4	2,5	66,1	11,7	80,5	14,2
2007	17,4	2,3	71,3	9,5	88,7	11,8
2008	58,7	5,9	130,7	13,2	189,4	19,1
2009	90,9	9,6	227,0	24,0	317,9	33,6
2010	108,8	10,1	323,5	30,0	432,3	40,1
2011	115,8	8,9	357,3	27,5	473,1	36,4
2012	116,3	8,3	399,2	28,4	515,5	36,7
2013	104,2	7,1	480,2	32,8	584,4	39,9
2014	153,8	9,7	947,0	59,7	1100,8	69,4
2015	237,9	12,0	1333,9	67,1	1571,8	79,0
2016	279,0	11,7	1650,8	69,3	1929,8	81,0

Джерело: побудовано автором за даними Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua/>.

У структурі державного та гарантованого державою боргу України частка зовнішніх запозичень становить 50,4%, а питома вага внутрішнього боргу – 35,4%, що свідчить про обмеженість ресурсів на вітчизняному фінансовому ринку та низький рівень його розвитку. та а питома вага боргу, номінованого у іноземній валюті становить 68,9%.

Формування та імплементація середньострокової Стратегії управління державним боргом України як інструменту досягнення безпечного рівня

¹⁵⁶ EU, IMF agree \$147 billion bailout for Greece [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reuters.com/article/us-eurozone-idUSTRE6400PJ20100502>.

¹⁵⁷ Eurogroup statement, 21.02.12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ecofin/128075.pdf.

¹⁵⁸ Статистичні матеріали щодо боргу [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/news/view/statystychni-materialy-shchodo-derzhavnoho-ta-harantovanoho-derzhavoiu-borhu-ukrainy_2016?category=borg&subcategory=statistichna-informacija-schodo-borgu.

боргового навантаження за активної взаємодії та координації дій Уряду, Національного банку України, Міністерства фінансів України, Державної служби фінансового моніторингу України та НКЦПФР щодо узгодження напрямів державної боргової, бюджетної й грошово-кредитної політики, зокрема через посилення регулювання гарантованого державою боргу

4.2. Соціальний капітал як чинник диспропорційності економіки

Розуміння інститутів і векторів соціально-економічних трансформацій в умовах застосування сучасних економічних практик неможливе без урахування культурного контексту, у якому здійснюється розвиток економічних і соціальних процесів. Економічна культура як комплекс уявлень, переконань, звичок, стереотипів поведінки, які реалізуються в економічній сфері суспільства й пов'язані з економічною діяльністю [159; 160; 161], включає такі рівні:

- знання про економічну систему, її ролі, функції, рішення й дії, можливості й засоби впливу на прийняття рішень (когнітивні орієнтації);
- почуття відносно економічної системи, її структур, ролей, функцій;
- судження, думки й уявлення про економічну систему, її ролі, функції, які складаються з комбінації ціннісних стандартів і критеріїв, інформації та емоцій (оцінні орієнтації);
- найбільш поширені в суспільстві моделі економічної поведінки.

Виконуючи важливі функції, економічна культура має значний вплив на формування і функціонування економічної системи, та її окремих суб'єктів.

Економічна культура:

- забезпечує спадкоємність економічного досвіду, реалізує співробітництво у вирішенні завдань економічної безпеки й національного самозбереження, економічного прогресу та національного відродження;
- спрямована на забезпечення усталеності економічного життя шляхом систематизації економічної поведінки й можливості соціально-економічних акторів конструктивно та своєчасно вирішувати економічні проблеми через структури економічних інститутів;
- здатна до сприйняття нових елементів культурного досвіду, завдяки цьому утворюються нові форми господарювання, що забезпечує її саморозвиток та розвиток економічних інститутів при одночасному збереженні основних базових цінностей;
- через соціалізацію молодих поколінь, трансляцію їм укоріненних в ній цінностей і зразків поведінки, завдяки існуючим економічним цінностям, ідеалам, нормам, традиціям, звичкам, породжує певний консенсус у суспільстві, узгодження між різними суб'єктами економічного процесу.

Таким чином, з метою визначення того, як ментальність і економічне мислення формує індивідуальну економічну поведінку, переваги людей та

¹⁵⁹ Матвеев С. О. Економічна соціологія : [підручник для студ. вищих навч. закл.] / С. О. Матвеев, Л. І. Лясота. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2006. - 184 с.

¹⁶⁰ Економічна соціологія : [навч. посібник] / [зар ред. Ж. Д. Малахової]. – Запоріжжя : КПУ, 2010. – 288 с.

¹⁶¹ Лукашевич М. П. Спеціальні та галузеві соціологічні теорії / М. П. Лукашевич, М. В. Туленков. – К, 2004. – 464 с.

впливає на неформальні правила гри у формування регіональних диспропорцій, було сформовано перелік питань для проведення обстеження щодо економічних орієнтацій та очікувань роботодавців з числа представників малого, середнього та великого бізнесу методом індивідуального інтерв'ю «віч-на-віч» за місцем роботи респондента, з урахуванням:

- стереотипи споживання, ведення бізнесу (готовність та розуміння адаптації бізнесу до виконання умов Угоди з ЄС);
- норм і зразків взаємодії у сфері бізнесу в умовах децентралізації;
- сприйняття інноваційних ідей, технологій і зарубіжного досвіду;
- готовності та розуміння механізму та інструментів спільної економічної діяльності на території України та за кордоном.

На цій основі визначено перелік питань для проведення обстеження за наступними блоками:

БЛОК А. ХАРАКТЕРИСТИКА БІЗНЕСУ
A3. Тривалість здійснення підприємницької діяльності
A5. Основна діяльність
A6. Кількість співробітників, які працює на підприємстві (незалежно від того, чи співробітники працевлаштовані на підставі запису у трудовій книжці, чи на підставі письмового договору, або на підставі усної домовленості (без офіційного оформлення))
A6.1. Кількість співробітників, які працювали на початку періоду
A7. Середня заробітна плата у працівників підприємства минулого місяця
A7.1. Зміни середньої заробітної плати (збільшення/зменшення) на підприємстві з початку періоду
A8. Виникнення ситуації, коли доводилося:
<i>Затримувати виплату заробітної плати більш ніж на 10 днів</i>
<i>Виплачувати заробітну плату в неповному обсязі / менше належного</i>
<i>Скорочувати кількість найнятих працівників через погану економічну ситуацію</i>
<i>Зменшувати обсяги виробництва або зупиняти роботу підприємства через відсутність клієнтів, попиту</i>
<i>Відправляти працівників у відпустку без збереження заробітної плати</i>
<i>Наймати нових співробітників і збільшувати обсяги виробництва</i>
A11.1. Оцінка перспектив підприємства на найближчий рік
A11.2. Оцінка перспектив підприємства на найближчі 5 років

БЛОК С. СТАВЛЕННЯ ДО КОРУПЦІЇ
C1. Оцінка корумпованості у контексті ведення бізнесу в Україні (з використанням шкали від 1 до 7, де «1» – «зовсім не корумпована», а «7» – «дуже корумпована»)
БЛОК К. БІЗНЕС-КЛІМАТ

К2. Сьогодні в Україні умови для розвитку бізнесу, підприємництва є сприятливими, несприятливими або не ті, не інші
К2.1. А як це було минулого року
К3. Чи доводилося підприємству скорочувати обсяг виробництва / зупиняти роботу з таких причин протягом останніх 12 місяців
К5. Обізнаність щодо прийняття урядом ряду законів та рішень, які покликані спростити процедуру відкриття та ведення бізнесу, зменшити вплив державних органів на діяльність бізнесу. Як вони вплинули на діяльність
К6. Ставлення до можливості змін внаслідок реформи децентралізації у таких аспектах бізнесу:
<i>Податкове навантаження на бізнес</i>
<i>Кількість і тривалість дозвільних процедур щодо започаткування та ведення бізнесу</i>
<i>Боротьба з корупцією</i>
<i>Якість інфраструктури регіону</i>
<i>Контроль за використанням коштів від місцевих податків</i>
<i>Зацікавленість місцевої влади у розвитку бізнесу на території</i>
Ситуація покращиться, не зміниться або погіршиться

БЛОК D. ДЕРЖАВНА РЕГУЛЯТОРНА ПОЛІТИКА

D1. Час (рік/місяць), який витрачали співробітники на роботу з контролюючими органами, що здійснюють перевірки (робота зі співробітниками контролюючих органів безпосередньо на підприємстві, підготовка відповідей на запити, спілкування по телефону, підготовка та здача звітності та інших форм)
D1.1. Час (год), який було витрачено на аналогічну роботу за підсумками періоду
D2. Вплив на підприємницьку діяльність зменшення кількості контролюючих бізнес органів
D3. Кількість перевірок бізнесу різні контролюючими органами за період
D3.1. Кількість перевірок бізнесу різні контролюючими органами за минулий період
D5. Кількість документів дозвільного характеру (дозволи, ліцензії тощо), які підприємство отримало за останній рік за основним видом діяльності
D6. Середня вартість одного такого документу (серед тих, чие підприємство отримало за останній рік за основним видом діяльності документи дозвільного характеру)

БЛОК E. ОПОДАТКУВАННЯ БІЗНЕСУ

E1. Система оподаткування, яка використовується у підприємницькій діяльності (питання тільки для респондентів з числа представників малого і середнього бізнесу)
E4. Оцінка загального податкового навантаження на підприємство

E5. Оцінка розміру єдиного соціального внеску, який оплачує підприємство
E6. Оцінка загальної кількості звітності, яка спрямовується державним органам протягом року
E7. За останні 12 місяців підприємству доводилося чи не доводилося мати справу з працівниками податкових підрозділів державної фіскальної служби
E8. Привід, з якого за останній рік контактували з податковими підрозділами державної фіскальної служби (серед тих, кому доводилося мати справу з працівниками податкових підрозділів державної фіскальної служби)
E9. Враження, яке склалося про державну фіскальну службу – позитивне, негативне, або нейтральне (серед тих, кому доводилося мати справу з працівниками податкових підрозділів державної фіскальної служби)
E10. Яку ставку податку на прибуток Ви вважаєте оптимальною і погодилися б виплачувати, не вдаючись до мінімізації або ухилення від сплати податків
E11. Оцінка лояльності ставлення чинного податкового законодавства України до представників малого та середнього бізнесу
E11.1. Оцінка лояльності ставлення чинного податкового законодавства України до представників малого та середнього бізнесу у минулому періоді
E12. Пропозиції щодо змін у в податковому законодавстві в першу чергу

БЛОК F. КРЕДИТУВАННЯ І РОЗВИТОК БІЗНЕСУ

F1. Користування послугами банків для отримання кредитів на ведення своєї підприємницької діяльності у періоді
F1.1. Користування послугами банків для отримання кредитів на ведення своєї підприємницької діяльності у минулому періоді
F2. Головна перешкода для отримання кредиту
F3. Обізнаність про державні програми фінансової підтримки малого та середнього бізнесу на центральному чи регіональному рівні
F4. Спроби отримати фінансування на початок/розвиток бізнесу за допомогою державних програм фінансової підтримки малого та середнього бізнесу
F4.1. Задоволеність результатом
F5. Обізнаність про державні та недержавні програми консультаційної, методичної підтримки малого та середнього бізнесу на центральному чи регіональному рівнях
F6. Спроби скористатися такою програмою консультаційної, методичної підтримки
F6.1. Задоволеність результатом
F6.2. Обізнаність про фінансування із фондів ЄС
F7. Найважливіші проблеми, які перешкоджають розвитку підприємства

F7.1. Яка з цих проблем, на Ваш погляд, є основною

БЛОК G. ІННОВАЦІЙНА ОРІЄНТАЦІЯ БІЗНЕСУ

G1. Чи підприємницька діяльність інноваційно-орієнтована
G2. Чи розробляються на підприємстві будь-які інновації
G3. Форма результатів інноваційної діяльності бізнесу (упроваджених, запланованих)
G4. Розробник інновацій продукту
<i>підприємство самостійно</i>
<i>підприємство разом з іншими підприємствами чи організаціями</i>
<i>підприємство шляхом адаптації або модифікації товарів або послуг, розроблених іншими підприємствами чи організаціями</i>
<i>інші підприємства чи організації</i>
G5. Джерела кошти для розвитку інноваційної діяльності
<i>Бюджетні кошти</i>
<i>Кредити банків</i>
<i>Кошти венчурних фондів</i>
<i>Кошти фізичних осіб (бізнес-агентів)</i>
<i>Кошти різних фінансових компаній</i>
<i>Власні кошти</i>
<i>Займи кредитних компаній</i>
<i>Засоби вітчизняних приватних інвесторів</i>
<i>Іноземні інвестиції</i>
<i>Гранти</i>
<i>Інше</i>
G6. Джерела і обсяг фінансування зазначеної інноваційної діяльності (% від потреби)
G7. Необхідність додаткового навчання персоналу підприємства для впровадження інноваційної діяльності
G8. Скільки, приблизно, підприємство витрачає на навчання персоналу (за рік) (% чистого прибутку)

БЛОК H. КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ БІЗНЕСУ

H1. Оцінка конкурентоспроможності малого та середнього бізнесу порівняно з великим бізнесом в Україні
H2. Чому малий і середній бізнес в Україні не здатний ефективно конкурувати з великими компаніями
H3. Чи здійснює підприємство експортні поставки
H4. Частка продукції від загального обсягу виробництва поставляється на експорт
H5. Географія (країни) поставок продукції на експорт
H6. Участь у поставках товарів (послуг, робіт) у рамках державних закупівель
H7. Не брали участь через:

<i>Немає державних закупівель у моїй сфері бізнесу</i>
<i>Складна процедура оформлення документів у тендерах з державних закупівель</i>
<i>Не вірю в об'єктивність рішень при оцінці тендерів по державним закупівлям</i>
<i>Не зацікавлений (а) у поставках товарів (послуг, робіт) у рамках державних закупівель</i>
<i>Інше</i>

БЛОК В. ПОЧАТОК БІЗНЕС-ДІЯЛЬНОСТІ
В1. Причини, які спонукали до початку бізнес-діяльності:
<i>Прагнення до забезпечення високого рівня особистого добробуту</i>
<i>Інтерес до економічної творчості, інноваційної діяльності, новинок</i>
<i>Безробіття, неможливість працювати на попередньому місці роботи</i>
<i>Прагнення до самостійності та незалежності</i>
<i>Прагнення до легкої роботи, яка дає значні та швидкі результати</i>
<i>Прагнення мати гідний імідж, соціальний статус у суспільстві</i>
<i>Потреба в реалізації своїх здібностей</i>
<i>Потреба побудувати свою кар'єру</i>
<i>Це властивість характеру, прагнення душі</i>
<i>Прагнення до влади</i>
<i>Прагнення бути корисним(ою) суспільству</i>
В1.1. Основна причина
В2. Проблеми при відкритті власного підприємства:
<i>Брак фінансових ресурсів та / або складність їх отримання</i>
<i>Складність отримання приміщень в оренду та / або власність</i>
<i>Складна процедура реєстрації</i>
<i>Брак інформації про порядок відкриття бізнесу</i>
<i>Корупція</i>
<i>Відсутність / брак / низька якість сировини</i>
<i>Відсутність надійних постачальників</i>
<i>Брак клієнтів / попиту</i>
<i>Відсутність засобів виробництва, необхідних для ведення бізнесу</i>
<i>Не мав/ла проблем при відкритті бізнесу</i>
В9. Користування електронною системою реєстрації при відкритті власного бізнесу
В10. Електронна система реєстрації бізнесу сприяє або не сприяє спрощенню процедури реєстрації та захисту починаючих бізнесменів від корупції

БЛОК В. ЕКОНОМІЧНА ПОВЕДІНКА БІЗНЕСУ
В11. Кроки, які зможуть зробити бізнес успішнішим, досконалішим, ефективнішим
<i>Запровадження нової грошово-кредитної політики</i>
<i>Зміна споживацької моделі ведення бізнесу</i>
<i>Доповнення цілей бізнесу потребами територіальної громади</i>
<i>Підвищення кваліфікації персоналу</i>
<i>Підвищення рівня кваліфікації власників бізнесу</i>

<i>Впровадження в практику бізнесу стратегічного планування</i>
V12. Чи повинна держава посилити заходи стосовно тих громадян, які нечесно ведуть бізнес
V13. Мотиви, які зумовлюють непрозорість бізнесу
Спочатку головний мотив, потім – другий за важливістю
<i>Моральні мотиви (несправедливість податкового законодавства, відчуття небов'язковості дотримання податкових законів, неповага до податкового законодавства тощо)</i>
<i>Політичні мотиви (протест проти використання податків як джерела проведення державної політики)</i>
<i>Економічні мотиви (економічна вигода від ухилення від сплати податків, розмір штрафних санкцій тощо)</i>
<i>Правові мотиви (складність податкової системи для її однозначного розуміння, низька ефективність контролю за сплатою податків тощо)</i>
V14. Готовність:
<i>Сплачувати більше відрахувань з доходів/прибутку підприємства задля акумулювання в бюджеті фінансового ресурсу для стимулювання економічного розвитку</i>
<i>Сплачувати більше відрахувань з доходів/прибутку підприємства задля акумулювання в бюджеті фінансового ресурсу для розв'язання соціальних проблем</i>
<i>Вкладати свій прибуток у розвиток регіону чи сплачувати більше відрахувань з доходів для розвитку регіону</i>
<i>Сплачувати більше відрахувань з доходів/прибутку підприємства, якби були впевнені, що бюджетні кошти витрачаються раціонально та ефективно</i>
V15. Оцінка згоди з нижченаведеними висловлюваннями (за 5-ти бальною шкалою, де «1» – означатиме «повністю не згоден», а «5» – «повністю згоден»):
<i>Завжди необхідно неухильно дотримуватися вимог податкового законодавства</i>
<i>Коли я сплачую податки, то відчуваю, що ці гроші повернуться до мене та моїх близьких через державні видатки</i>
<i>Коли я сплачую податки, то відчуваю, що є часткою фінансової потужності держави</i>
<i>Коли я сплачую податки, то відчуваю, що підтримую тих, хто цих грошей більше потребує</i>
<i>Коли я сплачую податки, то відчуваю, що в мене відбирають чесно зароблені гроші</i>
<i>Коли я сплачую податки, то відчуваю, що все одно всі ці гроші будуть витрачені неефективно, їх розкрадають чиновники</i>
<i>Чесність бізнесу передбачає чесну сплату податків</i>
V16. Система оподаткування повинна насамперед бути орієнтована: на реалізацію принципу соціальної справедливості чи створення передумов для ефективного розвитку економіки
V17. Думку про низьку продуктивність праці в Україні зумовлено низькою продуктивністю робочої сили, низьким рівнем технологій. Рівень продуктивності праці на підприємстві
V18. Причина низької продуктивності праці у галузі

БЛОК X. СПІВПРАЦЯ З БІЗНЕС-ОБ'ЄДНАННЯМИ
X1. Обізнаність про загальнонаціональні бізнес-об'єднання:
<i>Американська торгова палата в Україні</i>
<i>Європейська бізнес-асоціація в Україні</i>
<i>Торгово-промислова палата України</i>
<i>Український союз промисловців і підприємців</i>
<i>Федерація роботодавців України</i>
<i>Кернел-груп</i>
<i>Об'єднання роботодавців приладобудівних підприємств</i>
<i>Професійний союз робочих малого та середнього бізнесу</i>
<i>Асоціація платників податків</i>
<i>Центр сприяння бізнесу</i>
<i>Асоціація стоматологів України</i>
<i>Асоціація виробників молока</i>
<i>Асоціація фермерів</i>
<i>Асоціація сільськогосподарських виробників</i>
<i>Регіональні об'єднання</i>
<i>Телекомунікаційна палата України</i>
<i>Асоціація фахівців з нерухомості</i>
<i>Укрцемент</i>
<i>Ліга страхових організацій України</i>
<i>Український національний комітет Міжнародної торгової палати (ICC Ukraine)</i>
<i>Європейський банк реконструкції та розвитку</i>
X2. Співпраця з загальнонаціональними бізнес-об'єднаннями у періоді
Співпраця з загальнонаціональними бізнес-об'єднаннями у минулому періоді
X3. Обізнаність про регіональні бізнес-об'єднання
<i>Регіональна Торгово-промислова палата</i>
<i>Український союз промисловців і підприємців (регіональний)</i>
<i>Регіональна федерація роботодавців України</i>
<i>«Освіта майбутнього» м. Дніпропетровськ</i>
<i>Телекомунікаційна палата України</i>
<i>ТЗОВ «Книжковий ринок на Петрівці»</i>
<i>«Ніка»</i>
<i>«Правда»</i>
<i>«Нібулон»</i>
<i>«Сандора»</i>
<i>Асоціація регіонального будівництва</i>
<i>Асоціація бізнесу Закарпаття</i>
<i>Fozzi (Сільпо)</i>
<i>Novus</i>
<i>Рада бізнесу м. Тернопіль</i>
<i>Асоціація деревообробників</i>
<i>Український національний комітет Міжнародної торгової палати (ICC Ukraine) (регіональне відділення)</i>
<i>Запорізька асоціація будівельників</i>

<i>Маріупольський клуб підприємців</i>
<i>Індустріальний союз Донбасу</i>
<i>Центр сприяння бізнесу</i>
<i>Об'єднання підприємств торгівлі і громадського харчування</i>
<i>ГО «Асоціація працівників будівельної галузі» м. Рівне</i>
<i>Асоціація платників податків</i>
<i>Союз підприємців, орендарів і власників міста</i>
<i>«Асоціація фермерів «Союз аграріїв»</i>
<i>Рада жінок-фермерів, Запоріжжя</i>
<i>Європейська бізнес-асоціація, Харківський філіал</i>
<i>Консолідація «Професійний союз робочих малого та середнього бізнесу»</i>
<i>Асоціація психотерапевтів Полтави</i>
<i>Обласна асоціація фермерів</i>
<i>Фірми «Ласка», «Бакалія», «Єрмест»</i>
<i>Укрлегпром</i>
X3.1. Співпраця з регіональними бізнес-об'єднаннями у минулому періоді
X3. Співпраця з загальнонаціональними і регіональними бізнес-об'єднаннями у періоді
X4. Допомога / підтримка / послуги, які отримані від бізнес-об'єднань, з якими співпрацювали:
<i>Консультативна підтримка та захист при рейдерстві/незаконних поглинаннях</i>
<i>Захист у відносинах з держорганами, у тому числі протидія корупції</i>
<i>Інформаційна підтримка в питаннях отримання фінансування бізнесу</i>
<i>Інформаційна підтримка при пошуку партнерів в Україні</i>
<i>Інформаційна підтримка при пошуку партнерів за межами України</i>
X5. Приєднання до напрямів роботи Федерації роботодавців України

БЛОК V. УГОДА ПРО АСОЦІАЦІЮ МІЖ УКРАЇНОЮ І ЄС
V1. Наслідки для підприємства від підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС
V2. Кроки підприємства у зв'язку з підписанням Угоди про асоціацію між Україною та ЄС:
<i>Ознайомилися з текстом, розділами Угоди про асоціацію між Україною і ЄС</i>
<i>Вивчили законодавство ЄС з питань імпорту / експорту товарів в / з країн-членів</i>
<i>Вивчили вимоги, що поширюються на товари, які виробляє / продає Ваша фірма / підприємство</i>
<i>Вивчили тенденції споживання товарів, які виробляє Ваша фірма / підприємство в країнах – членах ЄС</i>
<i>Почали пошук компаній-партнерів для виходу на європейський ринок</i>
<i>Вийшли на європейський ринок, розширили співпрацю в цьому напрямі</i>
V3. Вплив підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС на умови ведення бізнесу (покращилися, не змінилися погіршилися)
V6. Очікувані переваги для бізнесу на найближчий рік-два після підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС
V7. Ризики для бізнесу від підписання Угоди про асоціацію між

Україною та ЄС на найближчі рік-два
V8. Основні фактори, що перешкоджають розвитку підприємства, заважають виходу продукції/послуг на ринок Європейського Союзу продукції / послуг
V9. Заходи щодо поліпшення ситуації та розвитку підприємства, які сьогодні були б найбільш бажаними

БЛОК S. СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНИЙ
S1. Стать респондента:
S2. Вік респондента:

Розподіл відповідей респондентів на запитання анкети «Наукове дослідження щодо економічних орієнтацій та очікувань роботодавців з числа представників малого, середнього та великого бізнесу» подано у додатку 4.1.

Опитування проводилося в 24-х областях України та м. Києві з 01 по 25 серпня 2015 року (опитано 403 респонденти) та з 09 по 20 листопада 2015 року (354 респонденти). Стандартні відхилення при достовірних 95% і співвідношенні змінних від 0,1 : 0,9 до 0,5 : 0,5 становлять: для опитування, проведеного у серпні: 3,00 – 5,00 відсотка; для опитування, проведеного у листопаді: 3,21 – 5,35%. Метод отримання інформації: індивідуальне інтерв'ю «віч-на-віч» за місцем роботи респондента

Враховуючи, що Україна, як і інші країни ЦСЄ все ще перебувають у стадії трансформацій, зокрема масштабної інституційної реструктуризації, для розвитку соціального капіталу дуже важливо, щоб **неформальні інститути розвивалися паралельно формальним інститутам, забезпечуючи компліментарність**. Якщо цей процес є успішним, трансакційні витрати інституційних змін, виражені у вигляді негативних наслідків, таких, як корупція і ухилення від сплати податків, буде зменшуватися. З іншого боку, якщо формальні і неформальні інститути перебувають у конфлікті, можна очікувати посилення негативного соціального капіталу.

Очевидно, що невизначеність щодо національних кордонів, військові дії, численні соціально-економічні ризики, пов'язані з безробіттям та нестабільністю валюти зменшують позитивні очікування щодо майбутнього та формують простір недовіри, що є ризиком посилення неформалізації. Наразі громадська участь не є тим ресурсом, що може повною мірою забезпечити полегшення сприйняття реформ та формування простору довіри. Натомість, **розбудова довіри «згори», через адміністративне забезпечення прозорості, підзвітності та ефективності державних інститутів сьогодні є оптимальною короткостроковою стратегією для формування соціального капіталу у країні, де активи громадянського суспільства є відносно низькими**. Безперечно, події останнього року свідчать про значний ріст волонтерства та готовності до громадського контролю¹⁶², проте механізми реалізації такої участі на

¹⁶² Волонтерський рух в Україні [Електронний ресурс]. – К.: GfK, 2014. – 29 с. – Режим доступу:

державному та регіональному рівні все же залишаються слабкими. **Довгостроковою стратегією інвестування у соціальний капітал має стати створення сприятливих умов для розвитку громадянського суспільства, головним чином, у частині поширення механізмів прямої та консенсусної демократії, покращення економічних умов і стандартів життя та розбудова цінностей кооперації, участі і згуртованості через освіту.**

Стратегії утворення соціального капіталу мають обов'язково враховувати регіональні особливості.

Для політичної стабільності, ефективності уряду, і навіть економічного прогресу критично важливо формувати соціальний капітал у процесі трьохсторонньої кооперації між державою, громадою та ринком. Для українського суспільства важливо перейняти парадигму ЄС щодо політики соціальної згуртованості. Ця парадигма заснована на виробленні компромісу у відносинах між центральним урядом і регіональними органами влади і надає недержавним суб'єктам вирішальну роль у виробленні політики.

У результаті опитування встановлено, що мінімізація диспропорційності розвитку забезпечується успішними реформами, які мають поєднувати як політичну волю, так і зміцнення соціального капіталу, в першу чергу, у вимірі довіри, що стане своєрідними «мастилами» для мінімізації негативних наслідків трансформацій. Для забезпечення формування простору довіри, сприяння становленню активних громадян, посилення ефективності державних інститутів доцільні такі рекомендації:

- визначальне значення має першочергове реформування інститутів, що мають забезпечувати верховенство закону – система судочинства, правоохоронні органи і оподаткування;

- усунення перешкод для розвитку громадянського суспільства, а саме несприятливого податкового режиму для діяльності громадських та благодійних організацій, ліцензування волонтерської діяльності, відсутність соціального замовлення, відсутність правового захисту свободи мирних зібрань, непрозорість фінансування політичних партій;

- створення механізмів для використання ресурсу «потенційної» громадської активності – залучення населення, що є лояльним до громадських ініціатив, проте стоїть осторонь формального членства. У цьому контексті велике значення має розвиток прямої демократії, збільшення соціальної значущості волонтерства та благодійності;

- удосконалення інституційного забезпечення регулювання відносин державно-приватного партнерства та підвищення гарантій захисту інтересів державних та приватних партнерів у процесі розроблення, затвердження та реалізації проектів;

- поширення європейських цінностей, обізнаності про свої права, цінностей кооперації та співпраці через систему освіти;

- удосконалення політики публічної інформації у частині забезпечення прозорості та підзвітності як державних, так і приватних агентів.

4.3. Структурна політика як інструмент регулювання макроекономічних диспропорцій

Для забезпечення макроекономічної стабільності та інклюзивного економічного зростання необхідно реформувати систему стратегічного планування в напрямі органічного поєднання стратегії, прогнозу, програм соціально-економічного розвитку та державного бюджету, цілей та ресурсів. Успішне впровадження реформ в Україні певною мірою залежить від вдосконалення системи державного управління та забезпечення стійкого зв'язку між програмами, програмними заходами, бюджетом та виконавською дисципліною.

Структурна політика впроваджується в життя через розподіл факторів економічного зростання за напрямками їхнього використання. **Основним важелем**, за допомогою якого здійснюється структурна політика, є політика в галузі капітальних вкладень, тобто інвестиційна політика. Крім того, до **механізмів** структурної політики належить стимулювання інвестицій у формі кредитів, субсидій, різних податкових пільг, системи державних замовлень і закупівель. **Важливим інструментом** структурної політики є заходи з регулювання прямих іноземних інвестицій (ПІІ). **Необхідні інституційні заходи** включають реструктуризацію підприємств, їхню приватизацію, механізми банкрутства, програми розвитку малого бізнесу тощо.

Для досягнення цілей структурної політики можуть використовуватися й національні цільові програми зі згортання збиткових і неперспективних виробництв.

Узагалі структурна політика за схемою розроблення і реалізації схожа на великий інвестиційний проект, а саме: визначення цілі, оцінка альтернативних способів її реалізації з точки зору наявних ресурсів та ефективності, розробка конкретних механізмів використання ресурсів для її реалізації. У випадку зі структурною політикою також ідеться про ресурси, які має у своєму розпорядженні держава. Ці ресурси умовно можна розбити на чотири групи: податково-тарифні; грошово-кредитні; інфраструктурні; адміністративно-політичні (організаційні). Для ефективного використання ресурсів повинен діяти механізм структурної гармонізації економіки України (табл. 4.7).

Особливий акцент у структурній політиці відводиться пріоритетам та інструментам структурних зрушень у промисловості України:

Підйом країн по ланцюгу вартості та добробуту вимагає використання результативних технологій програмування і реалізації політики, спрямованих на постійну адаптацію підприємств до змін конкурентного середовища з дотриманням стратегічного бачення цілей розвитку.

Механізм структурної гармонізації економіки України

Складові механізму	Інструменти
Розширення присутності на зовнішніх ринках (способи виходу на зовнішні ринки)	
Просування продукції (економічна дипломатія)	<p>Медіа-просування у галузевих видання, друкованих та ТВ та Інтернет-ЗМІ</p> <p>PR-заходи</p> <p>Лобювання інтересів національних виробників у міжнародних організаціях.</p> <p>Включення до міжнародних науково-технічних коопераційних ланцюгів.</p> <p>Моніторинг та поширення інформації щодо національного торговельного середовища.</p> <p>Створення інформаційно-консультативних ресурсів.</p> <p>Сприяння виставково-ярмарковій діяльності вітчизняних виробників.</p>
Бізнес-навчання	<p>Навчання культури ведення бізнесу (семінари, тренінги і т.ін.).</p> <p>Правила ділової культури (менеджменту, комунікації, мотивації).</p> <p>Правила ведення міжнародного бізнесу.</p> <p>Досвід ведення бізнесу та перенесення його на територію України</p>
Розвиток внутрішнього виробництва	
Розробка програм та планів їх реалізації з визначеними конкретними пріоритетами	<p>Стратегічне планування та розробка короткострокових (3-5 років) планів:</p> <p>Збільшення фінансування досліджень та розробок, у т.ч. з приватних джерел .</p> <p>Стратегія підвищення інноваційності економіки.</p> <p>Збільшення інвестицій в основний капітал, квазі-капітал і боргові інструменти ризикових фондів.</p> <p>Підтримка проектів щодо стимулювання підприємців до інвестицій.</p> <p>План дій для реалізації нових підходів до державних закупівель.</p> <p>Підтримка створення і розвитку промислових кластерів.</p> <p>Заходи зі збільшення кількості зайнятих у сфері досліджень і розробок.</p> <p>Розробка та реалізація операційних програм :</p> <p>Програма розвитку інфраструктури (будівництво автострад, аеропортів, модернізацію залізничних колій, оновлення парку комунального транспорту).</p> <p>Енергоефективні заходи (від розвитку проектів «зеленої» енергетики до переоснащення ТЕС на споживання газу.</p> <p>Регіональні операційні програми.</p> <p>Програми з розвитку людського капіталу, інноваційної економіки, підтримки НДДКР, технічної допомоги.</p> <p>Програма територіального співробітництва.</p> <p>Програма розвитку малого бізнесу.</p> <p>Фінансування освіти та науки.</p>

Складові механізми	Інструменти
	<p>Розробка стратегій регіонального розвитку та планів їх реалізації: Секторальні (галузеві) – оптимізація і диверсифікація структури економіки, спеціалізація регіонів з пріоритетним використанням власного ресурсного потенціалу; Територіальні (просторові) – міжрегіональне співробітництво, формування «точок зростання», активізація місцевої економічної ініціативи, зміцнення потенціалу сільської місцевості. Управлінські – створення єдиної системи стратегічного планування та прогнозування розвитку держави і регіонів, оптимізація системи територіальної організації влади.</p>
<p>Підключення до фінансових інструментів міжнародних фінансових організацій, ЄС та окремих країн світу</p>	<p>Програми та проекти ЄБРР, ЄІБ, МБРР (модернізація національної інфраструктури, енергозбереження та захист довкілля, розвиток малого та середнього бізнесу). Програма «ФАРЕ» (допомога у реструктуризації економіки). Програма «ІСПА» (розвиток транспортної інфраструктури та охорони довкілля). Програма «САПАРД» (структурна перебудова в аграрному секторі, запровадження спільної сільськогосподарської політики). Програми і проекти фінансової і технічної співпраці урядів різних країн.</p>
<p>Фінансові механізми підтримки науково-технічної та інноваційної діяльності</p>	<p>Інституційне (базове) фінансування: – державних науково-дослідних установ; – власних проектів досліджень ВНЗ; – підтримки спеціального дослідницького та наукового обладнання; – спільних досліджень у наукових мережах.</p> <p>Конкурсне (проектне) фінансування: – проектів, включені до національної рамкової програми досліджень; – проекти з «вільним фінансуванням»; – індивідуальні проекти аспірантів; – спеціальні міжнародні проекти, які не фінансується спільно з будь-яким міжнародним фондом.</p> <p>Заохочувальні схеми: – створення фондів розвитку технологій, які не обкладаються податками; – податкові кредити на витрати, пов'язані з НДДКР; – податкова знижка на вартість високотехнологічного обладнання; – зменшення імпортних тарифів на ввезення високотехнологічного обладнання; – зменшення акцизного збору на технологічні товари.</p> <p>Селективне заохочення певних видів діяльності та підприємств через кредитування та субсидіювання: – фінансування технологій як у формі грантів, так і позик (цільових та субсидійованих); – фінансування у різноманітних формах великої кількості користувачів з залученням венчурних компаній, банків, компаній з гарантування кредитів та ін.</p>

Складові механізми	Інструменти
	<p>Субсидії для технологічного розвитку:</p> <ul style="list-style-type: none"> – підтримка приватних фірм, які проводять дослідження в основних стратегічних проектах технологічного розвитку промислової сфери; – субсидіація до двох третин витрат на НДДКР спільних проектів національного інтересу, які проводились приватними фірмами та дослідними інститутами – проекти зі створення специфічних високотехнологічних продуктів для забезпечення конкурентоспроможності на світовому ринку; – проекти з розвитку базових технологій, які вважаються незамінними для економіки.
Гармонізація стандартів	<p>Приведення стандартів ДСТУ у відповідність до європейських стандартів. Впровадження європейські стандарти управління у державних установах.</p>
Економіко-адміністративні механізми	<p>Фінансово-кредитні інструменти. Стимулювання капітальних інвестицій. Ефективна амортизаційна політика. Створення вільних економічних зон. Розбудова інфраструктури економіки. Формування соціальної бази (освіта, підготовка та перепідготовка кваліфікованих кадрів, фінансування науки). Підготовка спеціалістів зі стандартизації та сертифікації. Технічний, санітарний та фітосанітарний контроль. Прискорення реєстраційних процедур у сфері стандартизації та сертифікації. Спрощення реєстраційно-митних процедур експорту.</p>
Захист національного виробника на внутрішньому ринку	
Тарифне регулювання	<p>Імпортні та експортні мита (обмежені можливості як члена СОТ) Тарифні квоти</p>
Нетарифне регулювання*	<p>Особливі регуляторні інструменти (пільги виробникам та споживачам місцевої продукції; експортні субсидії; компенсаційні мита; державні закупки; торгові операції державних підприємств інші заходи з обмеження торгівлі). Митні та адміністративні процедури (заходи митної оцінки; антидемпінгові мита; структура тарифів; консульські та митні формальності та документи; вимоги відносно зразків товарі). Стандарти та інші спеціальні вимоги до товарів (технічні стандарти; вимоги до упакування товарів та маркування). Специфічні торгові бар'єри (кількісні обмеження імпорту; двосторонні дискримінаційні обмеження імпорту; обмеження експорту; встановлення мінімальних цін; ліцензування; заборони щодо кінофільмів). Імпортні податки та збори (внесення депозитів; кредитні обмеження для імпортерів; різні збори; прикордонні збори фіскального характеру; обмеження щодо іноземних вино-горілчаних виробів; дискримінаційні збори з автомобілів; статистичні та адміністративні збори; спеціальні збори на імпортні товари).</p>

Примітка. * – сформовано за класифікацією СОТ.

Джерело: сформовано автором.

Україна довго гальмувала з реформуванням промислової політики та диверсифікацією промислової структури, орієнтуючись на коопераційні зв'язки з пострадянськими республіками та їх ринки, заспокоєна високими доходами від сировинного експорту і доброю кон'юнктурою цін на сировину і метали. Як наслідок українська промисловість стагнує і втрачає ринки, неспроможна стати локомотивом відновлення економіки країни і забезпечити продуктивну зайнятість працездатного населення. В програмних документах розвитку країни пріоритети промислової політики взагалі зникли.

Натомість в більшості країн світу відбувається ренесанс промислової політики завдяки її інтеграції з інноваційною та технологічною політикою, здійснюється перехід на більш динамічні бізнес-моделі у зв'язку із зростанням конкуренції, високою мобільністю капіталів та знань, входженням у нову фазу технологічної революції. В Євросоюзі промислову політику визначено як одну з флагманських ініціатив Стратегії «Європа-2020», яка має забезпечити розвиток потужної виробничої бази, спроможної конкурувати глобально.

План дій щодо реалізації Стратегії «Україна-2020» та Програми діяльності Кабінету Міністрів України (березень 2015 р.), не надає відповідей на питання щодо напрямів і організаційно-економічних механізмів модернізації промисловості. Конче необхідне переосмислення засад промислової політики, напрямів та інструментів диверсифікації промисловості в нових умовах.

Пропонується розроблення програми структурної перебудови промисловості України у відповідності до європейського підходу, що базується на поєднанні горизонтального та секторального підходів (рамкова структура такої програми пропонується для обговорення):

– в центрі уваги – реальна та прискіплива оцінка конкурентних переваг ключових секторів промисловості та перспектив їх ресурсного забезпечення і виходу на ринки;

– розгляд цілісних ланцюгів створення вартості – від доступу до енергії і сировини до після продажного сервісу і повторного використання матеріалів;

– перехід від традиційного галузевого підходу до аналізу і планування сектору до кластерного підходу з акцентом на інтеграцію споріднених видів діяльності, навчання МСП у мережах знань та інновацій, партнерство держави і бізнесу;

– держава має бути усунута від впливу на оперативну діяльність бізнесу, але повинна зосередитись на горизонтальній політиці створення рамкових умов для його розвитку: прозоре інвестиційне та конкурентне середовище, розвиток інфраструктури, доступ МСП до ресурсів, ринків та фінансів.

У секторальній політиці доцільно виділити чотири пріоритети:

– розбудова ресурсоефективної економіки з акцентом на енергоємні види діяльності: металургію, хімічну, промисловість будівельних матеріалів;

– створення інноваційно-технологічних кластерів в космічній, авіаційній та оборонній галузях з розвинутою дослідницькою базою;

– диверсифікація та кластеризація підприємств, що працюють на внутрішній ринок: в машино-, автомобілебудуванні, виробництві медичної, побутової техніки, електроніки, агро-виробництві;

– розбудова сервісної економіки на базі ІКТ, включаючи інтелектуальні бізнес-послуги та креативний сектор, збільшення їх віддачі в економіку країни.

Інвестиційна криза поряд з високими рівнями енергоємності та зносу основних фондів вимагає структурних змін у бік знаннєємних і не капіталомістких виробництв. Особлива увага – до подолання бар'єрів на шляху наукового продукту до виробництва і ринку. Як вихід пропонується перетворення наукової сфери у сферу високотехнологічних послуг з посиленими вимогами щодо її результативності та орієнтації на попит.

Інструментами розбудови ресурсоефективної економіки є стимули до продуктивного використання підприємствами матеріальних ресурсів, еко-інновацій, ресурсо- та енергоефективних технологій, які впроваджуються разом з екологічними, енергетичними стандартами та стандартами якості.

Важливою передумовою дієвості програми модернізації є створення механізму її координації та оцінки прогресу, наприклад, Керівного комітету з представників зацікавлених міністерств і відомств, бізнес-асоціацій, а також платформ/ініціатив по напрямках горизонтальної політики. За кластерного підходу за координацію відповідає менеджмент у кластерах.

Сьогодні, в умовах економічної кризи, держава має обмаль фінансових інструментів для здійснення масштабної модернізації сектору та стимулювання структурних змін. Разом з тим для допомоги відновленню країни надходять значні кошти технічної допомоги від міжнародних фінансових організацій та окремих країн. Зокрема Євросоюз здійснює секторальну бюджетну підтримку та спрощує доступ МСП та науковців до різних фінансових інструментів, що працюють у Європі. Питання полягає у ефективному використанні цієї допомоги, що має базуватися на оцінці результатів (result-based-management). Цим питанням опікується Мінекономрозвитку, яке є також відповідальним і за формування та реалізацію промислової політики.

1. Організація ООН з промислового розвитку (ЮНІДО) допомагає країнам у питаннях модернізації промисловості, впровадження сучасних інструментів підтримки конкурентоспроможності МСП, переходу на стандарти енергетичного й екологічного управління. Сьогодні в Україні реалізується три проекти ЮНІДО у сфері ресурсо- та енергоефективності, сприяння малим і середнім підприємствам у цих сферах.

Необхідно добитися підписання Проекту Рамкової програми співробітництва України з ЮНІДО на 2016-2020 роки, який у вересні 2016р.. надіслано в Секретаріат ЮНІДО для підписання., де основні пріоритети:

– інструменти та політика сприяння сталому промислому розвитку;

– сприяння промислому зростанню, технологічному та інноваційному розвитку;

– сприяння інвестиціям, трансферу технологій, обміну знаннями, розвитку партнерств;

– розвиток МСП, їх кластерів, технологічних платформ, консорціумів, бізнес-зв'язків;

– екологічна сталість, ефективність використання ресурсів та екологічно чисте виробництво, промислова енергоефективність та відновлювані джерела енергії.

Без політики структурних змін у сфері інноваційних технологій диспропорційність економіки буде консервуватися і негативно впливати на можливості і перспективи економічного зростання. Необхідно зазначити, що саме за лідерство в сфері високоефективних промислових технологій конкуруватимуть країни і необхідно визначити коло передових технологій у міжнародному науковому просторі які відіграватимуть ключову роль в інноваційному розвитку принаймні у найближчі п'ять років, адже комерціалізація результатів НДДКР в таких галузях передових технологій як **інформаційні, космічні, промислові технології, біотехнології, нанотехнології, розробка нових речовин**, обумовлюватиме конкурентні позиції національних економік на глобальному ринку.

Світові тренди інноваційного розвитку визначено за пріоритетами, що закріплено у програмних документах країн-інноваційних лідерів*:

- 1. Демографічні зміни, рівень життя та охорона здоров'я.**
- 2. Продовольча безпека, ведення раціонального сільського господарства, дослідження морського дна, біоекономіка.**
- 3. Безпечна, чиста та раціональна енергетика.**
- 4. Енергоефективний зелений транспорт.**
- 5. Протистояння кліматичним змінам, ефективне використання ресурсів та корисних копалин.**
- 6. Інноваційне, рефлексивне суспільство рівних можливостей.**
- 7. Безпечне суспільство.**

Світові тенденції щодо розвитку пріоритетних технологічних сфер узагальнено за даними світових лідерів виробництва (табл. 4.8). Україна має можливості використати імплементацію положень Угоди для модернізації в окремих сферах, визначених у світових трендах.

Україна має певну специфіку щодо впровадження нових технологій. В розвинених країнах основна маса прибутку зосереджена саме у високотехнологічних галузях, в Україні – у середньо – і низькотехнологічних. За відсутності достатніх фінансових ресурсів і механізмів фінансової підтримки інноваційної діяльності на макрорівні, впровадження нововведень фінансується переважно за рахунок коштів підприємств, як і вся інвестиційна діяльність. Отже, нововведення здійснюються лише у тих галузях, які мають достатньо високий рівень рентабельності і можуть виділити на нововведення суттєву частку своїх прибутків.

Таблиця 4.8

Пріоритетні технологічні сфери

Сфера	Напрями	Галузі	Товарні групи	Лідери виробництва, топ-5 компаній США та топ-5 компаній інших країн
Науки про життя	Біохімія, імунологія, генетика, фізіологія, екологія	Фармацевтика, хімічна промисловість, медичне та хірургічне обладнання, ортопедичні пристрої, сільське господарство	Нові методи виробництва для виготовлення медичних препаратів. У підгалузі «медичні прилади», найбільший розвиток очікується у обладнанні для біомедичного моніторингу та хірургічних імплантатах	Johnson & Johnson, Pfizer, Merck, BMS, Lilly; Novartis, Roche, Sanofi-Aventis, GSK, AstraZeneca
Біотехнологія	Медичне та промислове застосування передових наукових відкриттів у генетиці	Хіміко-фармацевтична промисловість, сільське господарство, харчова промисловість, деревообробка	Нові медикаменти, гормони, інші терапевтичні продукти для агрономічного застосування та використання людьми	Illumina, Third Rock Ventures, Second Sight, Monsanto; Genomics England, Kaiima Bio-Agritech
Інформація та телекомунікація	Продукти, що спроможні обробити великі обсяги інформації. галузь ІКТ забезпечує апаратне, програмне забезпечення та послуги, які складають сучасну інформаційну епоху, охоплюючи напівпровідники, телекомунікації, програмне забезпечення для продуктивності або безпеки, комп'ютери, планшети та ігрову сферу. Основні напрямки розвитку галузі ІКТ: технології бездротового зв'язку, можливості кібербезпеки, вбудовані технології	Комп'ютерне та офісне обладнання, радіо-, телевізійне і комунікаційне устаткування та напівпровідники, обчислювальні машини	Супутники зв'язку, радарні апарати, центральні процесори, комп'ютери, модеми, дисководи, блоки управління та інші периферійні пристрої, телефонні апарати та інші засоби зв'язку	Google, Microsoft, IBM, Cisco, Intel; Samsung, Canon, Huawei, Ericsson, Alcatel Lucent
Електроніка	Передові розробки у галузі електронних компонентів (окрім оптико електронних), що сприяють підвищенню продуктивності та місткості, при цьому зменшені у розмірі	Електронне обладнання та компоненти, спортивне та медичне обладнання	Інтегральні схеми, конденсатори, резистори	ARM Holdings, Google, Intel, Nike, Samsung, Sony,

Продовж. табл. 4.8

Сфера	Напрями	Галузі	Товарні групи	Лідери виробництва, топ-5 компаній США та топ-5 компаній інших країн
Оптоелектроніка	Електронні продукти на компоненти, що випромінюють та/або поглинають світло	Оптоелектроніка, напівпровідникова техніка	Оптичні сканери, оптичні CD-програвачі, сонячні елементи, фото чутливі напівпровідники, лазерні принтери, ЖК-екрани	<u>Lumex Inc.</u> , Alibaba Group,
Гнучке автоматизоване виробництво	Робототехніка, виробництво станків із числовим програмним управлінням та подібні автоматизовані промислові продукти, що сприяють більшій гнучкості виробничого процесу і мінімізують людське втручання	Електроніка, мікроелектроніка, програмне забезпечення	Роботи, станки з ЧПУ, напівпровідники, компоненти станків	Microsoft, IBM, Salesforce, Red Hat
Передові матеріали	Відкриття в еволюції матеріалів, які враховують подальший розвиток та появу інших передових технологій. Продовжується швидке зростання можливостей у сфері нових матеріалів і методологій обробки, знижуючи витрати, що значно посилює виробництво пов'язане з хімією та фізикою. Це дає змогу застосовувати хімічні та біологічні матеріали в новий спосіб у таких індустріях, як медицина, промисловість та екологія	Хімічна, машинобудування, електротехніка, електронна промисловість, металургія, металообробка	Напівпровідникові матеріали, оптоволоконний кабель, відеодиски,	DuPont, Dow, Goodyear, PPG, 3M; BASF, Bayer, Asahi Kasei, Mitsubishi Chemical, Sumitomo Chemical
Авіа- та аерокосмічні продукти	Розвиток автономних транспортних засобів і пов'язаних з ними технологій набуває все більшого значення, експерти виділяють цей напрямок у якості ключової галузі розвитку на найближчі три рр.. Інші проривні напрямки – це розвиток технологій кібербезпеки, робототехніка та дрони. Серед нових напрямків пріоритетного розвитку на наступні два рр., щонайменше, – комерційні космічні технології.	ОПК, повітряні літальні апарати, включаючи космічні	Літаки, вертольоти, космічні кораблі, турбореактивні двигуни літаків, тренажери польотів та авіапілоти, дрони	Boeing, Lockheed Martin, Raytheon, GE Aircraft, UTC Aerospace; EADS, SAFRAN, Thales, Rolls-Royce, Finmeccanica

Продовж. табл. 4.8

Сфера	Напрями	Галузі	Товарні групи	Лідери виробництва, топ-5 компаній США та топ-5 компаній інших країн
Зброя	Продукти воєнного призначення	ОПК	Керовані ракети та їх частини, бомби, торпеди, міни, ракетні пускові установки, вогнепальна зброя	Boeing, Lockheed Martin, Raytheon, GE Aircraft, UTC Aerospace; EADS, SAFRAN, Thales, Rolls-Royce, Finmeccanica
Ядерні технології	Отримання ядерної енергії	Ядерна енергетика, виробництво медичної техніки	Ядерні реактори, їх частини, обладнання для розділення ізотопів і контейнери з ядерним паливом	<u>Exelon</u> , <u>Progress Energy</u> ; <u>Енергоатом</u> (Укр.), <u>Swissnuclear</u> , <u>TEPCO</u> , <u>Росенергоатом</u> , <u>CGNPC</u> , <u>CNNC</u> , <u>E.ON</u> , <u>EnBW</u> , <u>RWE</u> , <u>Vattenfal</u>
Нанотехнології	Вдосконалення технологій та способів виробництва в інших галузях	Виробництво металовиробів, автомобілебудування, оптична промисловість, хімія	Медичні та хірургічні інструменти, спеціальні лаки, сенсори, новітні паливні елементи, нові способи покриття, наноматеріали	Samsung Electronics, Intel
Енергетика	Основні тенденції: компаній, що займаються розробкою технологій для генерації, транспорту, зберігання і ефективного споживати електроенергії та палива можуть бути як автономними виробниками енергетичних технологій, так і транснаціональними виробниками енергії зі значним витратами на R&D. Виробництво може відійти від традиційних джерел – нафти та газу, а також вітрових турбін або сонячних панелей, і збільшити видобуток енергії за рахунок біопалива, нових методів підвищення нафтовіддачі і сланцевого газу.			GE Energy, Exxon Mobil, Chevron, ConocoPhillips, Itron; Petro-China, Shell, China Petro&Chem, Total, Petrobras

Джерело: побудовано автором на основі: Horizon 2020; пріоритетні галузі визначено у національних стратегіях: Німеччина – Стратегія в галузі високих технологій 2020; Франція – Національна стратегія наукових досліджень та інновацій, Великобританія – База інвестування в науку та інновації, Інноваційна нація; Австрія – Національна науково-технологічна та інноваційна стратегія 2020; Польща – Національна програма передбачення – Польща 2020; РФ – Стратегія інноваційного розвитку до 2020; Японія – Нова стратегія зростання 2009-2020; Китай – Середньо- і довгострокова програма розвитку науки і технології 2006-2020. науково-дослідні установи та міжнародні організації: The Boston Consulting Group -The Most Innovative Companies 2014; Breaking Through is Hard to Do. National Science Foundationю MIT Technology Review 2014. Battelle Memorial Institute - Global R&D Funding Forecast 2014. CORDIS. OECD.

Тому інноваційна діяльність здійснюється переважно в традиційних видах промисловості, зокрема металургії та хімічній промисловості. На ситуацію впливає також низький попит на інноваційну продукцію.

В повній мірі реалізувати потенціал високотехнологічного сектору і як наслідок зайняти більш потужні позиції на світовому ринку технологій, Україні не дозволяє недостатня конкурентоспроможність на зовнішніх ринках, а також ряд внутрішніх чинників.

Обмеженим є доступ приватного капіталу до високотехнологічного сектору економіки України. Слабка система венчурного фінансування не дозволяє консолідувати внутрішні ресурси для спрямування у високотехнологічні галузі. Нерозвиненість внутрішньої корпоративної бази не дозволяє протистояти у конкурентній боротьбі міжнародним високотехнологічним корпораціям. Про слабкість корпоративної ланки наукоємного сектору свідчить низька капіталізація високотехнологічних підприємств та корпорацій України (рейтингу найбільших корпорацій України основними лідерами виступають переважно видобувні, нафтопереробні та металургійні корпорації: Запоріжсталь, СКМ, тощо; у той час коли, наприклад, корпорації-лідери в сфері приладобудування: ДАХК Артем, ДП ГКБ «Південне» ім. Янгеля, Дніпроспецсервіс та інші за своєю корпоративною вартістю поступалися в 30-40 разів підприємствам металургійного комплексу). До того ж вартість вітчизняних високотехнологічних компаній штучно занижена внаслідок того, що недооціненими залишаються нематеріальні активи.

Незначною є активність вітчизняних підприємств у створенні на договірній основі високотехнологічних об'єднань для реалізації окремих науково-виробничих проектів за участі українських підприємств та провідних компаній інших країн.

Для отримання позитивного ефекту від державної політики по залученню сучасних технологій у першу чергу необхідно: поетапний перехід до високотехнологічного виробництва: освоєння за допомогою зарубіжної технології випуску продукції, що не виробляється в Україні; освоєння випуску нових високотехнологічних виробів і вихід з ними на зовнішній ринок; технологічне оновлення пріоритетних галузей вітчизняної промисловості; забезпечення процесу відтворення придбаних технологій на вищому технологічному рівні; диверсифікація джерел залучення нових технологій; створення спеціалізованого органу з оцінки технологій намічених до впровадження; заохочення впровадження дрібними і середніми фірмами нових зарубіжних технологій; створення фонду фінансової і технічної допомоги підприємствам, які розгортають нову з точки зору національного ринку технологічну діяльність; забезпечення постачальником закордонних технологій підготовки відповідних технічних кадрів; оновлення матеріально-технічної бази наукових установ і виробничих потужностей вітчизняних підприємств.

Оскільки ймовірні наслідки реалізації політики залучення сучасних технологій з-за кордону можуть бути як позитивними так і негативними, завдання держави – мінімізувати негативні наслідки та сприяти позитивним

На прикладі Польщі ми можемо наочно побачити, які вигоди чекають Україну в разі повноцінної інтеграції в ЄС, куди будуть направлені додаткові фінансові ресурси і хто найбільше від цього виграє. Комплекс проблем, з якими зараз стикається Україна, подібний до проблем, які були притаманні Польщі перед початком руху в європейському напрямку. І хоча в Польщі й донині існують проблеми щодо фінансових зловживань, нецільового використання бюджетних коштів, ухилення підприємств від сплати податків, але саме тут членство країни в ЄС відіграє значну конструктивну роль. Європейський суд активно протидіє спробам органів державної влади викривити ринковий простір (тобто створити неринкові переваги для окремих суб'єктів). Європейська комісія стежить за ефективністю та обґрунтованістю витрачання значної частини публічних коштів (насамперед, одержуваних Польщею із структурних фондів ЄС), що автоматично формує антикорупційну культуру у чиновників. Європейські компанії сформували цивілізований діловий клімат, де домінують принципи прозорості, чесної конкуренції та партнерського діалогу з органами влади.

Разом з тим, крім значних потенційних вигод, на європейському напрямку інтеграції Україну очікують і потенційні загрози. Головна з них полягає в тому, що українські підприємства в переважній більшості не є конкурентоспроможними, тому можуть не тільки не досягти успіху на європейських ринках, але і втратити внутрішній. Це дійсно реальна загроза, оскільки європейські підприємства вже знаходяться на порядок вище в технічному і технологічному розвитку. Тут існує ряд дуже важливих нюансів. Перш за все слід розуміти, що загрозою для вітчизняної економіки є не європейські інвестиції, а якраз їх нестача. У зв'язку з відкриттям нового і досить об'ємного ринку у європейських компаній є альтернатива: або розширити експорт капіталу в Україну, налагоджуючи тут своє виробництво, або збільшити експорт готової продукції, інвестувавши хіба що в логістику.

На стадії проміжної інтеграції в ЄС (а саме такою є зона вільної торгівлі) європейські підприємства будуть розширювати насамперед імпорт товарів, а не інвестицій та технологій. Це обумовлено менш конкурентним інвестиційним кліматом України. Мова йде, зокрема, про більш жорсткі правила оподаткування доходів і капіталу дочірніх підприємств європейських компаній, розташованих за периметром ЄС. Крім того, вони позбавлені можливості використовувати інструменти державної допомоги, яка може досягати до 80% витрат на реалізацію інноваційних проектів (насамперед НДДКР) і до 70% вартості реалізації інвестиційного проекту (фактично будь-який проект з модернізації або розширенню виробництва).

Враховуючи досвід Польщі, перше, з чого повинні розпочинатися структурні зміни внутрішнього ринку – це створення рамкових умов (операційна програма «Інфраструктура та навколишнє середовище», імплементавана в Польщі, має найбільшу фінансову підтримку з бюджету ЄС – 27,9 млрд. євро). Україна повинна радикально поліпшити управління інфраструктурними галузями. Такі сектори, як транспорт, зв'язок, енергетика,

галузі житлово-комунального господарства і досі залишаються монополіями, на яких держава присутня не тільки в якості регулятора, а й в якості основного оператора, в результаті чого ми маємо мало реформовані базові галузі, рівень зносу основних фондів яких уже становить загрозу для безпеки та стійкого економічного розвитку¹⁶³.

Приклади Польщі для України. *Розбудова інституційного середовища всередині країни.* У стратегії економічного розвитку на найближчі 10 років «Європа 2020» з-поміж 7 пріоритетних напрямів реформ 2 стосуються розвитку науково-технічної та інноваційної сфер. Основною метою формування системи інноваційних інститутів є залучення в національну економіку фінансового, людського і техніко-технологічного капіталу з-за кордону і спрямування його в окремі, найбільш технологічно модернізовані види діяльності і виробництва¹⁶⁴. Підхід передбачає наступні напрями діяльності органів державного управління інноваційної сферою: розробку національних стратегій та програм розвитку нових технологій; створення державних організацій з комерціалізації результатів досліджень науково-дослідними установами; розбудову та модернізацію наукової інфраструктури (управлінські структури, адміністративні принципи тощо), від якої залежить розвиток інновацій¹⁶⁵.

Висновки для України. Розбудова інституційного середовища дозволить: створити розгалужену систему інститутів розвитку, які супроводжуватимуть кожний етап створення і комерціалізації високотехнологічних продуктів; реформувати систему фінансування науки відповідно до міжнародних стандартів, що стимулюватиме розширення діяльності вітчизняних наукових і науково-дослідних установ і, відповідно, зростання обсягів пропозиції інноваційних розробок на ринку високотехнологічної продукції; підвищити освітньо-кваліфікаційний рівень працівників галузей та видів діяльності, у які найбільш доцільно залучати іноземний капітал для підвищення їх технологічного рівня¹⁶⁶.

Таким чином буде досягнутий високий рівень інвестиційної та інноваційної привабливості інноваційного виробництва України для іноземного та вітчизняного капіталу.

¹⁶³ Vdovichen A. A. Peculiarities of GDP Formation and Application in Ukraine and in the EU Countries under the Structural Policy of Proportionality // L. V. Shynkaruk, A. A. Vdovichen // National Economic Reform: experience of Poland and prospects for Ukraine : [collective monograph]. Vol. 2. / Ed. by A. Pawlik, K. Shaposhnykov. – Kielce : Izdawnictwo «BaltijaPublishing», 2016. – P. 191–212.

¹⁶⁴ Вдовічен А. А. Особливості диспропорційного розвитку менеджменту глобальної економіки / А. А. Вдовічен // Регіонально-кластерна політика у розвитку світової та української економіки : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 24-25 квітня 2014 р.) – Чернівці : ЧТЕІ КНТЕУ, 2014. – С. 111–115; Vdovichen A.A. Role of the modern management of the world triad countries in the disproportional development of global economy [Electronic resource] / A.A. Vdovichen // International Scientific Conference Management 2014 Abstract proceedings. – Faculty of Business and Industrial Management ICIM plus. –2 Ive Andrica, Beograd-Mladenovac, Serbia. – 2014. – Access mode : http://www.mest.meste.org/MEST_2_2014/Sadrzaj_eng.html.

¹⁶⁵ Vdovichen A. Influence of the world triad countries management on the disproportional development of global economy / A. Vdovichen // MEST Journal. Management Education Science & Society Technology. – Faculty of Business and Industrial Management of the "Union" University Belgrade, Belgrade, Serbia SZ & Associates, Toronto, Canada. – Vol. 2. No. 2 doi: 10.12709/mest.02.02.02.00 July 15th, 2014. – Serbia. – 2014. – P. 266–273.

¹⁶⁶ Вдовічен А. А. Особливості управління структурними дисбалансами регіональних ринків праці в умовах цивілізаційних змін / А. А. Вдовічен // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. – 2016. – Вип. I (61). Економічні науки. – С. 55–63.

Для досягнення позитивного ефекту модернізації внутрішнього ринку за рахунок інноваційної політики, що базується на розбудові інституційного середовища всередині країни, у першу чергу необхідно: утворити базові складові системи інноваційних інститутів розвитку – мережі державних і регіональних центрів науки, інновацій та інформатизації, технопарків і наукових парків, фондів підтримки фундаментальних досліджень та інноваційного підприємництва тощо; розширити попит на фінансовий, людський і техніко-технологічний капітал з боку інноваційно активних вітчизняних підприємств промисловості та інших галузей; спрямувати державну інноваційну політику на інтенсифікацію розвитку певних секторів економіки, які належать до передових технологічних укладів, зокрема, індустрії програмного забезпечення, виробництва світлодіодної техніки, нанотехнологій, новітнього матеріалознавства, фармацевтики¹⁶⁷.

Інструменти підтримки інноваційних підприємств: досвід Польщі для України. Важливим елементом модернізації внутрішнього ринку в Польщі є розвиток національної та регіональних інноваційних систем¹⁶⁸, які сприяють: 1) впровадженню інновацій; 2) переорієнтації науково-дослідного сектору на задоволення потреб національних виробників та переходу від економіки, основаної на трудових ресурсах і капіталі, до економіки знань; 3) посиленню взаємозв'язків між науково-технічним сектором, органами державної влади, громадськими організаціями, навчальними закладами. Стратегічні цілі реалізується із застосуванням таких засобів та інструментів: навчання працівників на різних рівнях; розвиток науки на основі залучення грантових коштів, національних дослідницьких програм; розбудова інфраструктури для підтримки інноваційної діяльності (технологічні парки, мережа технічної і технологічної допомоги для малих і середніх підприємств (МСП), інноваційні центри та центри трансферу технологій); інформаційні осередки і мережі, бібліотеки; спеціалізовані консультаційні послуги для МСП; позики, податкові пільги, гарантії по кредитах; правове регулювання і контроль монополії, охорона інтелектуальної власності¹⁶⁹.

З огляду на недостатні (слабкі) інноваційні можливості модернізації внутрішнього ринку України, низьку активність вітчизняних підприємців у

¹⁶⁷ Вдовичен А. А. Диспропорциональность процессов информатизации развития мировой экономики / А. А. Вдовичен // Вестник Российского государственного торгово-экономического университета. – Москва : ВРГТЭУ, 2012. – Вып. 9 (68). Ежемесячный научный журнал. – С. 22–27; Vdovichen A. The influence of exhibition activities on regional development in terms of international cooperation / A. Vdovichen, O. Vdovichena // Ekonomiczne studia. Kategorie i teorie ekonomiczne oraz polityra gospodarcza. – Uniwersytet ekonomiczny w Katowicach. – Zeszyty naukowe wydzialowe 176. – Kanowice. – 2014. – P. 179–188.

¹⁶⁸ Вдовичен А. А. Проблеми диспропорційності розвитку регіонів: європейський досвід та його застосування в Україні / А. А. Вдовичен, А.В.Кругляноко // Актуальні проблеми економіки. Фаховий економічний журнал. Київ, 2015. – Вып. №1(163) 2015. – С. 220-232.

¹⁶⁹ Вдовичен А. А. Інноваційна інфраструктура як фактор регіонального розвитку / А. А. Вдовичен, О. В. Соколюк // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. – 2013. – Вып. I (49). Економічні науки. – С. 130–135; Вдовичен А. А. Рекомендації щодо подолання проблем диспропорційного соціально-економічного розвитку регіонів України / А. А. Вдовичен // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. – 2014. – Вып. IV (56). Економічні науки. – С. 96–111; Вдовичен А. А. Розвиток інноваційної інфраструктури на регіональному рівні / А. А. Вдовичен, О. В. Соколюк, І. М. Демянюк // Проблеми та перспективи розвитку інноваційної діяльності в Україні : VI Міжнародний бізнес-форум (Київ, 22 березня 2013) відп. ред. А. А. Мазаракі. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2013. – С. 50–53.

залученні коштів програм технічної допомоги ЄС корисним є досвід Польщі у розв'язанні фінансових проблем інноваційних підприємств. Наприклад, Любельський фонд регіонального розвитку створено за ініціативи інституцій, що зацікавлені у економічному зростанні регіону, серед яких варто виділити таких співзасновників: органи місцевого самоврядування, банки, торгово-промислова палата. Така організаційна форма Агенції регіонального розвитку дала можливість об'єднати зусилля місцевої влади, фінансового сектора та підприємців у активізації інноваційної діяльності воєводства.

Місія Фонду полягає у підтримці сектора МСП через фінансування інвестиційних та інноваційних проектів цих підприємств. Фонд регіонального розвитку надає фінансові, інформаційні, консультаційні, навчальні послуги, здійснює посередництво у працевлаштуванні, сприяє залученню коштів з фондів ЄС. Програми венчурного фінансування, що здійснюються кредитним відділом Фонду, підтримують реалізацію інвестиційно-інноваційних проектів, впровадження на ринок нових продуктів, розвиток збутової мережі і передбачають надання середньо- чи довгострокових кредитів в межах визначеної квоти (не більше 100 тис. дол. США), лізинг високотехнологічного обладнання, допомогу в управлінні фінансами.

Для забезпечення ефективної діяльності Фонду в регіоні сформована мережа інституцій, яка включає Агентства локального розвитку, центри підтримки бізнесу, консультаційні установи, локальні кредитні фонди, бізнес-інкубатор. Основними цілями агентств локального розвитку є підтримка суб'єктів господарювання, що розпочинають підприємницьку діяльність на інноваційній основі, створення сприятливого середовища для розвитку інноваційного підприємництва в районних центрах та селищах. Зазначені цілі реалізуються через надання консультаційних і навчальних послуг, правове консультування, посередництво у працевлаштуванні і діяльність Клубів інноваційних підприємців, співпрацю з органами місцевого самоврядування.

В межах Фонду регіонального розвитку працює Центр підприємництва та інновацій, метою якого є підтримка новостворених інноваційних підприємств, допомога в процесі модернізації, підвищенні інноваційної активності і диверсифікації діяльності існуючих суб'єктів господарювання. Актуальність створення Центру зумовлена зростанням попиту на інформаційні, консультаційні, фінансові послуги в процесі впровадження науково-технічних розробок, а також потребою інтеграції сектора малого і середнього підприємництва з науково-дослідними підрозділами та академічним середовищем. Центр підприємництва та інновацій на безоплатній основі надає консультації стосовно джерел фінансування інноваційних проектів (дотації ЄС, інвестиційні фонди); здійснює пошук партнерів для виконання науково-дослідних проектів; встановлює зв'язки з науково-дослідними інститутами та університетами.

Функціонування такої інституції забезпечує створення сприятливих умов для розвитку вільної конкуренції та модернізації сучасних економічних структур в регіоні, підтримку новостворених фірм і залучення зовнішнього

капіталу та інвестицій, формування сучасної інфраструктури, розвиток людського та соціального потенціалу шляхом впровадження сучасних програм перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів тощо.

Загальний перелік інструментів структурних змін внутрішнього ринку за рахунок інновацій, застосовуваних у Польщі наведено у табл. 4.9.

За експертними оцінками загальна допомога Польщі в рамках *трьох інструментів*, які готували країну до членства в ЄС, *PHARE, ISPA і SAPARD* (додаток 4.2), склала 5,7 млрд. євро з 1990 по 2003 роки (рапорт польського Міністерства фінансів).

Таблиця 4.9

**Інструменти модернізації внутрішнього ринку за рахунок інновацій,
застосовувані в Польщі**

<p align="center">Інструменти державного стимулювання інноваційної діяльності в області розробки законодавчої бази і державних програм</p>	Розробка програм і законів щодо сприяння в створенні і розвитку технологічних парків, промислових та інноваційних кластерів, сприяння у розвитку інноваційних стратегій, включаючи підтримку інноваційних кластерів, наукових і дослідних парків
	Розробка програм з підтримки розвитку наукових досліджень і їх комерціалізації шляхом створення і часткового фінансування ряду інноваційних центрів
	Організація єдиної системи управління, що дозволяє створювати інституційні структури кластерів, що об'єднують проекти з різних галузей
	Вироблення єдиного антимонопольного законодавства
	Удосконалення інноваційної системи та нормативно-правової бази, стимулювання розвитку малого та середнього підприємництва
<p align="center">Інструменти державного стимулювання інноваційної діяльності в області фінансової підтримки інноваційних організацій</p>	Виділення з державного бюджету коштів на створення сучасних індустріальних зон, облаштування і розширення технологічних індустріальних парків
	Фінансова підтримка створення в рамках кластерів науково-дослідних підрозділів
	Державна фінансова підтримка центрів, призначених для комерціалізації окремих проектів і розробок, що мають важливе економічне значення
	Державне фінансування інновацій не тільки в області техніки і технологій, а й у сфері послуг та комерційної діяльності компаній
	Ефективне використання бюджетних коштів при здійсненні досліджень в області високих технологій і розширення інноваційної діяльності
Підтримка на початковому етапі бізнес-інкубаторів, технопарків, нових фірм, засновниками яких виступають підприємства, дослідницькі інститути або університети, які створюються з фінансовою участю місцевої влади	
<p align="center">Інструменти державного стимулювання інноваційної</p>	Створення системи пільгового оподаткування НДДКР
	Надання інвесторам податкових пільг у вигляді знижених

<p>діяльності в області надання пільгових умов інноваційним організаціям</p>	податкових ставок, звільнення від податків на певний період або повне звільнення від деяких видів податків
	Використання системи прискореної амортизації устаткування
	Надання пакета пільгових послуг новостворюваним інноваційним компаніям
	Надання інвестиційних і регіональних податкових пільг від органів місцевого самоврядування, звільнення від місцевих податків на певний термін
	Надання суб'єктам інноваційної діяльності пільг з оплати державних послуг (зв'язку, тепла, електроенергії) у вигляді скорочення плати за комунальні послуги або надання по них розстрочки
	Надання податкових пільг для малого, середнього та великого бізнесу шляхом пред'явлення до відрахування для цілей податку на доходи корпорацій до 50% витрат на дослідження і розробки, а також можливість при отриманні організацією збитків пред'явити відповідні суми до відшкодування з бюджету на розрахунковий рахунок
	Створення в особливих економічних зонах таких особливостей: відсутність імпорتنих та експортних мит, низька ставка податку на прибуток від експортних операцій, відсутність податку з продажів, відсутність податків на нерухомість і власність, спрощення адміністративних процедур
	Надання системи пільг щодо заробітної плати працівників, зайнятих у НДДКР, застосування яких зменшує розмір не традиційного податку на прибуток підприємств, а розмір податків на фонд оплати праці та національних страхових внесків
<p>Інструменти державного стимулювання інноваційної діяльності в області іншої підтримки інноваційних організацій</p>	Надання пільг інвесторам, науково-дослідним і дослідно-конструкторським організаціям, інноваційним підприємствам у формі значно менших, порівняно з ринковими, ставок оренди офісних і виробничих приміщень, а також у формі надання бізнес-послуг за відносно низькою ціною
	Здійснення морального заохочення видатних вчених та інноваторів (вручення державних нагород, присвоєння почесних звань)
	Створення ефективної системи захисту прав інтелектуальної власності
	Створення умов для подолання інформаційних бар'єрів між окремими інноваційними кластерами на регіональному та федеральному рівні, маркетинг інновацій
	Створення необхідних умов для координації діяльності вчених і науковців, здійснюваної в рамках наукових товариств
	Створення умов для формування кластерів в сегментах промисловості, заснованих на впроваджених наукових досягненнях і які мають високий потенціал зростання
	Сприяння у наданні послуг, пов'язаних з ліцензуванням і обміном патентною інформацією
Об'єднання компаній у великі галузеві спілки - асоціації, що	

	представляють країні інтереси своїх членських компаній та здійснюють діяльність по для них комфортного бізнес-середовища	В здійснюють створенню
--	---	------------------------------

Джерело: сформовано автором.

PHARE: 70% коштів спрямовувалися, головним чином, на інвестиційні проекти, а решта - на створення інститутів. З 2000 року Польща також почала отримувати допомогу в рамках ще двох інструментів – ISPA і SAPARD, річний бюджет яких становив, відповідно, близько 350 і 170 млн. євро. Завданням першого інструменту була реалізація екологічних і транспортних проектів, а другого - підвищення ефективності сільського господарства та в цілому ефективність ведення бізнесу¹⁷⁰.

В результаті, окрім номінального зростання ВВП, відбулися також важливі позитивні *структурні трансформації* виробництва та експорту в сторону високотехнологічної продукції. Зараз значний внесок у ВВП вносять *машинобудування, IT-індустрія, будівництво, легка промисловість, освіта та наука*.

Важливими опосередкованими досягненнями проєвропейського вектора інтеграції стали: поліпшення бізнес-клімату, зміцнення ринкової економіки, створення ефективної системи захисту прав власності, прямий доступ до фінансових ринків європейських країн, відсутність митних бар'єрів в рамках Європейського Союзу.

Серед прямих економічних вигод наступні: прямі дотації з бюджету ЄС. Вони надходять до Польщі в рамках реалізації двох пріоритетів ЄС, а саме - політики вирівнювання та підтримки сільського господарства. Загалом з моменту вступу до ЄС (1 травня 2004 року) вона отримала майже 85,3 млрд. євро. Втім, як член ЄС, країна також робить внески в бюджет союзу, тому сукупний обсяг трансфертів нетто дещо менший - 65 млрд. євро. Згідно з напрямками в рамках політики вирівнювання було отримано 52,8 млрд. євро, а в рамках спільної сільськогосподарської політики - ще 28,2 млрд. У 2012 р. з бюджету ЄС Польща отримала майже 12 млрд. євро. В наступному бюджеті ЄС на 2014-2020 рр. для Польщі призначено 105,8 млрд. євро, з них 72,9 млрд. - в рамках політики вирівнювання.

Що стосується механізму фінансування, то *європейські кошти надходять через фінансування операційних програм, підготовлених національними органами влади та узгоджених з органами управління ЄС* (рис. 4.1).

¹⁷⁰ Дані Комітету європейської інтеграції Польщі (UKIE) / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.net/politics/857721-polsha-poluchila-ot-es-za-13-let-podgotovki-k-vstupleniyu-menee-6-milliardov-evro.html>.

European Commission, Overview - Instrument for Pre-accession Assistance / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/enlargement/instruments/overview/index_en.htm.

Рис. 4.1. Програми розвитку польської економіки на 2007-2013 рр., за фінансової підтримки ЄС

Джерело: http://www.funduszeuropejskie.gov.pl/english/Strony/European_Funds.aspx

Слід підкреслити, що зазначені суми надходять до бюджету і йдуть на фінансування напрямів, що відповідають назвам операційних програм. При цьому переважна частина коштів - це капітальні витрати, які не можна направити на інші цілі. *Значний обсяг коштів Євросоюз направляє на модернізацію інфраструктури Польщі (будівництво автострад, аеропортів, модернізацію залізничних колій, оновлення парку комунального транспорту); реалізацію енергоефективних заходів (від розвитку проектів «зеленої» енергетики до переоснащення ТЕС на споживання газу. Реалізуються програми субсидування проведення енергетичних обстежень - до 50% вартості обстеження оплачується з бюджету); підтримку НДДКР; розвиток малого бізнесу; фінансування освіти і науки та інше*¹⁷¹.

Окрім прямих бюджетних дотацій, вагомим здобутком від приєднання до ЄС також є зростання реальних прямих іноземних інвестицій (ПІІ) (а не зростання обсягів репатріації капіталу, як це відбувається в Україні). Це підтверджується тим, що 90% інвестицій в Польщу припадають на європейські та американські компанії, їх прихід в країну обумовлений інтеграцією держави в єдиний економічний західний простір. В період 2003-2012 рр. Польща залучила 101,9 млрд. євро, тоді як Україна - 36,8 млрд. євро. (крім того, більша частина ПІІ в Україну - це кошти, виведені з її економіки з метою зниження рівня оподаткування)¹⁷².

¹⁷¹ Молдован А. Интеграция в ЕС: опыт Польши и вызовы для Украины / А. Молдован // Зеркало недели. – 2013. – 27 сентября.

¹⁷² Молдован А. Интеграция в ЕС: опыт Польши и вызовы для Украины / А. Молдован // Зеркало недели. – 2013. – 27 сентября.

Щодо модернізації територіальної структури¹⁷³ національної економіки та конвергенції в розвитку українських регіонів позиція держави має базуватися на: формуванні збалансованого опорного каркасу просторової організації виробництва, що забезпечує досягнення заявлених цілей просторового розвитку¹⁷⁴; реалізацію метапроектів, що сприятиме прискореному розвитку міст як інноваційно-активних територій, що надає імпульсів розвитку (дифузії інновацій) прилеглим територіям, більш ефективному використанню прикордонного розташування¹⁷⁵; переході на «м'які» заходи стимулювання регіонального розвитку – створення сприятливого бізнес-середовища, підтримка інформаційних мереж, консалтингової діяльності, освіти, наукових досліджень і технічних розробок; створення фізичних інфраструктур — включаючи механізми концесії в області транспорту, які використовуються, наприклад, у скандинавських країнах; формуванні державного фонду регіонального розвитку, основним джерелом наповнення якого має стати територіальна рента, що частково вилучається у тих підприємств і регіонів, які використовують більш сприятливі природні умови, географічне положення, ефект колишніх державних інвестицій; модернізації старопромислових регіонів шляхом формування виробничо-технологічних зон; здійснення реіндустріалізації, реабілітації і ревіталізації старо-промислових поселень, надання їм нових функцій у просторовій організації країни (наприклад, зон інноваційного розвитку); формуванні в Україні «нових індустріальних регіонів», економіка яких за короткий строк має здійснити перехід від відсталої до високорозвиненої експортоорієнтованої економіки.

Структурні трансформації в економіці. Після вступу в ЄС Польща перебудувала багато галузей економіки, збільшила експорт готової продукції, а конкуренція з європейськими виробниками на внутрішньому ринку призвела до зростання якості товарів.

Як і всім країнам, Польщі при вступі до ЄС пред'явили досить високі вимоги. Уряд вирішив, що доцільно буде закрити шахти і підприємства металургійного комплексу - модернізація обійшлася б дуже дорого. Також закрилися і верфі.

¹⁷³ Вдовічен А. А. Екзогенний та ендогенний характер подолання диспропорційного соціально-економічного розвитку регіонів України / А. А. Вдовічен // Туризм як пріоритетний напрям соціально-економічного розвитку регіону : матеріали Міжнар. наук.-прак. конф. (Чернівці, 23-24 квітня 2015 р.). – Чернівці : ЧТЕІ КНТЕУ, 2015. – С. 105–108; Вдовічен А. А. Прогнозування оцінки диспропорційності розвитку прикордонних регіонів / А. А. Вдовічен, О. Г. Вдовічена // Маркетингові технології в умовах глобалізації економіки України : тези доповідей X міжнар. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 3-5 грудня 2015р.). – Хмельницький : ХНУ, 2015. – С. 22–23.

¹⁷⁴ Вдовічен А. А. Диспропорційність в соціально-економічному розвитку регіонів України / А. А. Вдовічен // Потенціал виставково-ярмаркової діяльності у подоланні регіональних диспропорцій : [монографія] / О. Г. Вдовічена, А. А. Вдовічен ; Чернів. торг.-ек. Ін.-т КНТЕУ. – Чернівці : ВІЦ «Місто». 2014. – С. 14-67; Vdovichen A. The development of exhibition activity as a factor reducing disproportionality regions in international cooperation / A. Vdovichen, O. Vdovichena // Hybné sily rozvoja regiónov: Zborník príspevkov z medzinárodného vedeckého seminára, Bratislava, 26. apríla 2012 – Vysoká škola ekonómie a manažmentu verejnej správy v Bratislave, 2012. – P. 319–324.

¹⁷⁵ Vdovichen A. Scenario assessment prediction of unbalanced development of the border regions under conditions of civilization changes / A. Vdovichen, O. Vdovichena // Formation strategy of economic structures: the tools and practices: [collective monograph] / ed. by A. Berezin, M. Bezpartochnyi. – Riga : «Landmark» SIA. 2016. – P. 246–254; Вдовічен А. А. Особливості транскордонного співробітництва в умовах світогосподарської диспропорції / І. М. Школа, А. А. Вдовічен // Наукові праці Науково-дослідного фінансового інституту. – 2012. – Вип. 4 (61). – С.120–127.

За словами депутату Європарламенту Богуслав Ліберадські економіка Польщі була побудована за принципом соціалістичного поділу праці. І галузі, які були на цьому зав'язані, наприклад, суднобудування, автомобілебудування, почали втрачати. Розпочався процес пошуку нових ринків збуту для вітчизняних автомобілів, але старі імпортні авто були набагато привабливішими, ніж нові польські. Деякі галузі виходили з гри, так як їх продукція була неконкурентоспроможною. Депутат Європарламенту підкреслює, що має значення не те, на яких галузях негативно позначиться інтеграція, а те, як їх потрібно перебудувати і розвивати.

З цією думкою згоден гендиректор Ради Євросоюзу, екс-секретар комітету з питань євроінтеграції Ярослав Петрас. «Раніше Польща виробляла автобуси і імпортувала автобуси» Ікарус "з Угорщини. А зараз у Польщі є одна фірма, яка займає 4% європейського ринку автобусів, але це зовсім не та фірма, яка працювала в Польщі чи в Угорщині. Тобто потрібно говорити про зміні стандартів, підвищення якості», - заявив він. Ярослав Петрас також звернув увагу на зростання якості товарів, вироблених для внутрішнього споживання. «Раніше на внутрішньому ринку продавали продукцію будь-якої якості, а зараз ринок відкритий і виробникам потрібно дотримуватися високих стандартів». Крім того, якщо раніше Польща поставляла на зовнішні ринки в основному сировину, а не готову продукцію, то зараз кількість експортних галузей зросла і здійснювала підтримку наукової та інноваційної діяльності.

Цілі державної політики у науковій та інноваційній сферах:

- Розробка довгострокової інноваційної стратегії Польщі;
- Нова національна програма досліджень (2011 р.);
- Реформи системи вищої освіти і розвитку кар'єри дослідників (2011-2012 навчальний рік);
- Реформа сектора науки «Базуючись на знаннях» (2010 р.).

Згідно з *Проектом інноваційної стратегії*, до 2020 р. пропонується досягти частки валових внутрішніх витрат на дослідження та розробки у ВВП у розмірі 1,7%, причому 50% їх має надходити з приватних джерел.

У *Національній програмі реформ на 2008-2011* викладені наступні завдання:

- розробка і реалізація стратегії розвитку науки у Польщі до 2015 року;
- оновленню науково-дослідного сектора шляхом реорганізації Польської академії наук, а також науково-дослідних і дослідно-конструкторських підрозділів;
- розробка стратегії побудови потужної внутрішньої інфраструктури досліджень (дорожньої карти польської дослідницької інфраструктури);
- виконання Національної форсайтної програми «Польща 2020»;
- впровадження Стратегії підвищення інноваційності економіки на 2007-2013 роки;
- збільшення інвестицій в основний капітал, квазі-капітал і боргові інструменти ризикових фондів, створені для фінансування малих і середніх інноваційних підприємств, зокрема тих, які знаходяться на ранній стадії розвитку;
- підтримка проектів щодо стимулювання підприємців до інвестицій;

- підготовка та реалізація плану дій для реалізації нових підходів до державних закупівель;
- підтримка створення і розвитку промислових кластерів;
- формування Польської політики використання космосу;
- розробка інструментів для збільшення кількості зайнятих у сфері досліджень і розробок.

Механізм реалізації цілей базуються на наступних нормативно-правових документах:

- Стратегія розвитку Польщі до 2015 року (2008 р.) – базовий документ для реформи науки;
- Національна програма реформ на 2008-2011 роки;
- Національна форсайтна програма «Польща 2020» (2008р.);
- Національна наукова програма досліджень і розробок (2008 р.) та Нова національна програма досліджень (2011 р.) – визначає п'ять основних пріоритетних напрямів досліджень на 5-10 років. Вона має стратегічне значення і не визначає суми фінансових асигнувань, але служить орієнтиром для вибору державою дослідницьких проектів для надання фінансування;
- Реформа сектора науки, так званий пакет «Базуючись на знаннях» (2010 р.), який складається з шести законодавчих актів;
- Законодавчий акт про вищу освіту - «Партнерство заради реформи знань» (2011 р.).

Інновації в польській економіці. Необхідність підвищення конкурентоспроможності європейської економіки привели до створення Лісабонської стратегії в 2000 році і стратегії Європа 2020 в 2010 році.

Головною метою програми *Національної системи інновацій* в Польщі став цілісний підхід до взаємодії та співпраці, яка відбувається між інститутами, що впливають на розвиток інновацій. Основним предметом вивчення в рамках програми Національної системи інновацій в Польщі є обмін інформацією та знаннями між різними учасниками в сфері R&D (Дослідження та Розвиток).

Властивості цього процесу можуть бути описані в кількох вимірах:

- обмін знань в приватному секторі;
- обмін знань між державним і приватним секторами;
- поліпшення інноваційного сектору через закупку інноваційних товарів і послуг.

Польська економіка має сильні та слабкі сторони в контексті впровадження інновацій. До сильних можна віднести: людський капітал, розмір ринку в цілому, можливість отримати фінансування з ринку або державної підтримки інноваторів. Слабкі сторони: кількість інноваторів, якість процесу та отриманого результату, відкритість і привабливість національної системи наукових досліджень, введення інновації з огляду на державну політику, низький рівень державних витрат на дослідження і розробки (R&D), недостатня співпраця ділових і наукових кіл, складні адміністративні процедури та бюрократія.

ВИСНОВКИ

Основними диспропорціями в економіці України є орієнтація переважно на зовнішні ринки збуту продукції та використання фінансовою системою України великих обсягів запозичень для кредитування внутрішньої економіки; зростання частки видів діяльності, які забезпечують функціонування ринкової інфраструктури, що відбувається за рахунок перерозподілу валової доданої вартості галузей, які виробляють товари; пригнічення реального сектора у галузевій динаміці доданої вартості, насамперед у виробництві товарів (будівництво й промисловість) при аномально високих темпах збільшення фінансової діяльності; завищений рівень частки кінцевих споживчих витрат, насамперед витрат на кінцеве споживання домашніх господарств, а також фактичного кінцевого споживання домашніх господарств, при непропорційно низькому рівні колективного споживання загального державного управління та валового нагромадження; тиск зовнішніх ринків, які за рахунок більш високих цін, виводять із країни сировинні ресурси (метал та сільськогосподарську продукцію), та надають за все більш зростаючими цінами продукцію неконкурентного імпорту (нафту та газ) та продукцію високого ступеню обробки (машини та обладнання); занадто високий, порівняно з іншими країнами відповідного розміру, рівень експорту та імпорту відносно ВВП, який, поряд з інтеграцією у світову економіку, обумовлює високу залежність від коливань світового ринку та збігання економічних циклів України зі світовою економікою.

Виявлено, що поруч з окремими факторами виникнення і наступного поглиблення та просторового розгортання міжнародної фінансової кризи і світової рецесії суттєву роль у погіршенні світогосподарської ситуації відіграли такі чинники, як: нагромаджені роками диспропорції і протиріччя, рекапіталізація ринків, невиважена політика стимулювання підйому (зростання) за допомогою експансіоністської грошової політики (політики дешевих грошей), та диспропорції на товарних ринках.

На основі дослідження: системи чинників, що впливають на продуктивність праці, виявлено диспропорції: в технологічній структурі реалізованої промислової продукції та експорту товарів промисловості, а також технологічній структурі інвестицій в основний капітал та структурі валової доданої вартості промисловості, де переважає частка продукції з низьким та середньо-низьким рівнями технологічності; міжнародних рейтингів та порівняння національних інноваційних та науково-технічних досягнень (окремо та у складі комплексних індексів) – визначено значне відставання України від інших країн світу за рівнем фундаментальних досліджень, структурною часткою інноваційно-активних підприємств та підприємств, що впроваджували інновації, валовими внутрішніми витратами на дослідження і розробки; людського капіталу – встановлено значно гіршу позицію відносно розвинених країн світу за показниками інтелектуального потенціалу, чисельністю виконавців наукових та науково-технічних робіт і дослідників на 1000 чоловік зайнятого населення, інвестиціям в людський капітал (частка витрат держави на освіту у ВВП).

Аналіз диспропорційності на ринках капіталу дозволив виявити та економічно обґрунтувати наявність взаємозв'язку та часового лагу 0,5-1 рік між зміною показників функціонування фондового ринку країни та зміною показників її економічного зростання, довести статистичну достовірність зв'язку між зміною капіталізації світових ринків цінних паперів та лагом зміни ВВП країн й побудувати відповідні моделі лінійної регресії, зокрема для України, яким притаманний певний прогностичний потенціал; уточнити механізм імпорту світової кризи на вітчизняний фондовий ринок через спекулятивний капітал, внаслідок диспропорцій між прямими та портфельними інвестиціями та обґрунтовано необхідність контролю за останніми.

Здійснено співставлення міжгалузевих економічних комплексів країни в докризовий (2006 р.) і посткризовий (2009 р.) періоди з використанням показників повних та прямих витрат, приведенням до порівняного вигляду номенклатури видів економічної діяльності таблиці «витрати-випуск», що в результаті дало змогу визначити обсяги повних витрат кожної галузі на виробництво продукції кінцевого споживання.

Аналіз структурних диспропорцій в промисловості в контексті формування політики економічного зростання України дозволив визначити, що: найбільш проблемною рисою вітчизняної промисловості на сьогодні лишається сировинний ухил її галузевої структури; промисловість майже не відтворює власних інноваційно-технологічних умов для забезпечення процесів модернізації через недостатній розвиток машинобудування та обмежену кількість підприємств, що впроваджують інновації; висока експортна орієнтація сировинних галузей посилює деградацію вітчизняної промисловості у бік сировинного додатку економічно розвинутих країн та робить її надзвичайно залежною від кон'юнктури зовнішнього ринку.

Доведено, що сучасна глобалізація нерівномірно включає в сферу своєї дії різні макросектори економіки: найбільш глобалізованою на сьогодні постає фінансова сфера. Територіальний розподіл економічних і фінансових активів, який формується в глобальному ринку, а також локалізація центрів управління їх потоками призводять до того, що у світі складається нова ієрархія регіонів, яка задається рівнем і характером їх капіталізації з регіонами-виробниками на нижчому щаблі регіональної ієрархії та регіонами-посередниками – на середньому та регіонами – фінансовими центрами, які зосереджують в себе функцію управління глобальними обмінами.

Запропоновано типологізацію регіонів у пострадянському господарському просторі України за відмінностями у їхніх внесках у створюваний сукупний ВРП та характером адаптації до ринкових умов відтворення. Доведено, що в процесі пострадянської рекомбінації територіалізації виробництва реального сектора української економіки сформувалися ареали глобальної й локальної її регіоналізації, зокрема, тенденцію становлення нових «трансадміністративних» регіонів, включених в інтенсивні глобальні обміни та виключення з активного економічного життя регіонів з локально замкнутими ринками, які перебувають поза новою просторовою організацією глобалізованого світу, а також становлення власне економічних регіонів, які відтворюються за законами ринкової організації господарювання.

За визначеним однотипним співвідношенням між трьома секторами економіки (первинний, вторинний і третинний) у структурі господарства регіонів та характером структурних змін, що відбулися за останні десять років в їхніх економіках, встановлено п'ять типологічних груп українських регіонів.

Доведено, що зміни секторальних структур сукупної ВДВ регіональних економік, пов'язані із збільшенням в них питомої ваги третинного сектора носять об'єктивний характер не лише тому, що це світова тенденція, але й у зв'язку з тим, що сфера сервісної економіки в усіх українських регіонах за обсягом і структурою дуже сильно відстає від потреб територіальних спільнот.

Дослідження потенціалу особливих зон у подоланні внутрішньої регіональної та виробничої диспропорційності дозволило визначити малоефективність практики використання особливих економічних зон в Україні внаслідок існування ряду законодавчих прогалин, зокрема через: нерозробленість чітких кількісних критеріїв стану розвитку території для отримання статусу території із особливим режимом; відсутність підходів до вибору різновиду особливої зони, терміну дії спеціального режиму, пакету пільг; відсутність кількісних та якісних (критеріальних) обмежень у виборі пріоритетних сфер та видів діяльності, під які надаються пільги; слабе узгодження вибору пріоритетів із необхідністю вирішення реальних проблем територій й стратегічних завдань розвитку країни в цілому; відсутність оцінки масштабів впливу результатів господарської діяльності за обраними пріоритетами на майбутній стан території і країни; недосконалість системи управління особливими зонами.

В Україні зберігаються й поглиблюються дисбаланси регіонального розвитку, зростає депресивність окремих територій. Обґрунтовано, що для їх подолання слід використати можливості особливих зон, створення яких на подібних територіях має здійснюватись у рамках не лише стратегії відродження відповідного регіону, але й поєднуватись із задачами структурно-технологічної модернізації усього виробництва країни, максимального замикання всередині неї технологічних виробничих ланцюгів, переорієнтації промисловості на задоволення потреб внутрішнього споживчого ринку і випуск готової продукції.

Для формування політики економічного зростання України необхідно переглянути систему формування пріоритетів щодо формування політики розвитку національної економіки з орієнтацією на модель економічного зростання України з врахуванням впливу світогосподарських диспропорцій на стан, тенденції та динаміку структурних змін національної господарської системи.

Для удосконалення процесів формування елементів фінансового капіталу, що впливають на обсяг національного багатства, необхідно підвищити рівень фінансової (і корпоративної) культури і освіченості вітчизняного топ-менеджменту, активізувати використання закордонного досвіду, стимулювати входження українських компаній до лістингу бірж світового рівня, розробити сучасну надійну систему виконання договорів та обліку прав власності на цінні папери, створити цілісну та обґрунтовану законодавчу й нормативно-правову базу діяльності корпорацій на фондовому ринку, чия спекулятивна функція має стати вторинною.

З метою зменшення диспропорційності співвідношення обсягів торгів на організованому та неорганізованому ринку цінних паперів в Україні варто створити жорсткі економічно не вигідні умови для торгів на неорганізованому ринку цінних паперів шляхом введення істотних комісійних виплат на користь державного бюджету за умови укладання позабіржових угод. Необхідно впровадити в систему зведення платіжного балансу нашої держави принципу відображення вартості активів за їхніми поточними цінами, так, як це прийнято у міжнародній практиці складання національних рахунків, а не за цінами на момент здійснення операцій з їхньої купівлі-продажу, які з цією метою застосовуються Національним банком України на сьогоднішній день, що збільшить ступінь прозорості моніторингу ефективності державної політики з розміщення міжнародних резервів та дозволить виявити реальний фінансово-ресурсний потенціал органів грошово-кредитного регулювання для демпфірування циклів фінансово-економічного розвитку країни.

Подолання чинників, які негативно впливають на розвиток національного фондового ринку, через посилення державного контролю, спрямованого на підвищення прозорості та зменшення зловживань на вітчизняному ринку цінних паперів.

З метою стимулювання підприємств та інвесторів до вкладання коштів з використанням механізму фондового ринку, потрібні зміни у корпоративному законодавстві в напрямку підвищення прав міноритарних інвесторів, зокрема щодо отримання відповідної частини прибутку підприємства, забезпечення їх прав на отримання необхідної інформації та можливості брати участь в управлінні.

З метою обмеження політичних ризиків інвестування в Україні, державна політика має бути спрямована на формування позитивного інвестиційного іміджу у міжнародній спільноті, який у майбутньому дозволить надавати державні гарантії безпеки капіталу крупних іноземних інвесторів.

Позиція української держави щодо модернізації територіальної структури національної економіки та конвергенції в розвитку українських регіонів має базуватися на:

- формуванні збалансованого опорного каркасу просторової організації виробництва, що забезпечує досягнення заявлених цілей просторового розвитку;

- реалізацію метапроектів, що сприятиме прискореному розвитку міст як інноваційно-активних територій, що надає імпульсів розвитку (дифузії інновацій) прилеглим територіям, більш ефективного використання прикордонного розташування;

- переході на «м'які» заходи стимулювання регіонального розвитку — створення сприятливого бізнес-середовища, підтримка інформаційних мереж, консалтингової діяльності, освіти, наукових досліджень і технічних розробок; створення фізичних інфраструктур — включаючи механізми концесії в області транспорту, які використовуються, наприклад, у скандинавських країнах;

- формуванні державного фонду регіонального розвитку, основним джерелом наповнення якого має стати територіальна рента, що частково вилучається у тих підприємств і регіонів, які використовують більш сприятливі природні умови, географічне положення, ефект колишніх державних інвестицій;

– модернізації старопромислових регіонів шляхом формування виробничо-технологічних зон; здійснення реіндустріалізації, реабілітації и ревіталізації старо-промислових поселень, надання їм нових функцій у просторовій організації країни (наприклад, зон інноваційного розвитку);

– формуванні в Україні «нових індустріальних регіонів», економіка яких за короткий строк має здійснити перехід від відсталої до високорозвиненої експортоорієнтованої економіки.

Для підвищення ефективності створення і діяльності особливих зон в Україні слід створити структуру (структурний чи регіональний фонд, керуючу компанію) із системного управління регіональним розвитком, яка б виконувала функції моніторингу стану територій, розробки регіональних стратегій та програм з їх взаємною ув'язкою між собою та із загальнодержавними і галузевими стратегіями і програмами, організації їх виконання, фінансового забезпечення та контролю за результатами.

ДОДАТКИ

Додатки до розділу 2

Додаток 2.1

Темпи зміни ВВП країн Європи та світу за 2001–2013 рр., %до попереднього року

Країна/Регіон	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Регіон СЕК ООН-52	1,8	2,0	2,5	3,6	3,1	3,6	3,2	0,7	-4,1	2,9	2,2	1,2	1,4
Північна Америка-2	1,0	1,9	2,7	3,7	3,3	2,6	1,8	-0,2	-2,8	2,6	1,7	2,3	2,2
ЄС-28	2,2	1,4	1,6	2,7	2,3	3,6	3,4	0,7	-4,4	2,0	1,8	-0,3	0,2
СЕКЦА	6,2	5,3	7,7	8,2	6,8	9,0	9,1	5,3	-6,2	5,1	4,8	3,5	2,3
СНД-11	6,3	5,3	7,7	8,2	6,8	9,0	9,0	5,4	-6,3	5,1	4,8	3,4	2,3
Австрія	1,4	1,7	0,8	2,7	2,1	3,4	3,6	1,5	-3,8	1,9	3,1	0,9	0,2
Азербайджан	9,9	10,6	11,2	10,2	26,4	34,5	25,1	10,8	9,3	5,0	0,6	2,2	5,8
Албанія	7,9	4,2	5,7	5,7	5,8	5,4	5,9	7,5	3,4	3,7	2,5	1,6	1,4
Вірменія	9,6	15,0	14,0	10,5	13,9	13,2	13,7	6,9	-14,2	2,2	4,7	7,2	3,5
Білорусь	4,7	5,0	7,0	11,4	9,4	10,0	8,6	10,2	0,2	7,7	5,5	1,7	0,9
Бельгія	0,9	1,6	0,9	3,4	1,9	2,6	3,0	1,0	-2,6	2,5	1,6	0,1	0,3
Болгарія	3,8	4,5	5,4	6,6	6,0	6,5	6,9	5,8	-5,0	0,7	2,0	0,5	1,1
Боснія і Герцеговина	2,7	5,0	3,9	6,3	3,9	5,7	6,0	5,6	-2,7	0,8	1,0	-1,2	2,5
Македонія	-3,1	1,5	2,2	4,7	4,7	5,1	6,5	5,5	-0,4	3,4	2,3	-0,5	2,7
Угорщина	3,7	4,5	3,8	4,8	4,3	4,0	0,5	0,9	-6,6	0,8	1,8	-1,5	1,5
Німеччина	1,7	0,0	-0,7	1,2	0,7	3,7	3,3	1,1	-5,6	4,1	3,6	0,4	0,1
Греція	3,7	3,2	6,6	5,0	0,9	5,8	3,5	-0,4	-4,4	-5,4	-8,9	-6,6	-3,9
Грузія	4,8	5,5	11,1	5,9	9,6	9,4	12,6	2,6	-3,7	6,2	7,2	6,4	3,3
Данія	0,8	0,5	0,4	2,6	2,4	3,8	0,8	-0,7	-5,1	1,6	1,2	-0,7	-0,5
Ізраїль	0,1	-0,1	1,1	5,1	4,3	5,8	6,3	3,5	1,9	5,8	4,2	3,0	3,2
Ірландія	5,3	5,8	3,0	4,6	5,7	5,5	4,9	-2,6	-6,4	-0,3	2,8	-0,3	0,2
Ісландія	3,8	0,5	2,7	8,2	6,0	4,2	9,7	1,1	-5,1	-2,9	2,1	1,1	3,5
Іспанія	4,0	2,9	3,2	3,2	3,7	4,2	3,8	1,1	-3,6	0,0	-0,6	-2,1	-1,2
Італія	1,8	0,3	0,2	1,6	1,0	2,0	1,5	-1,0	-5,5	1,7	0,6	-2,3	-1,9
Казахстан	13,5	9,8	9,3	9,6	9,7	10,7	8,9	3,3	1,2	7,3	7,3	5,0	6,0
Канада	1,4	2,7	2,0	3,1	3,2	2,4	2,2	1,1	-2,9	3,3	2,4	1,7	1,6
Кіпр	3,6	3,2	2,8	4,4	3,9	4,5	4,9	3,6	-2,0	1,4	0,3	-2,4	-5,4
Киргизстан	5,3	0,0	7,0	7,0	-0,2	3,1	8,5	8,4	2,9	-0,5	6,0	-0,1	10,9
Латвія	7,2	7,2	8,6	8,9	10,2	11,6	9,8	-3,2	-14,2	-2,9	5,0	4,8	4,2
Литва	7,4	11,1	2,6	-14,8	1,6	6,1	3,8	3,3
Люксембург	2,0	3,3	1,2	4,9	4,1	4,9	6,5	0,5	-5,3	5,1	2,6	-0,2	2,0
Мальта	0,6	3,0	2,5	0,4	3,8	1,8	4,0	3,3	-2,5	3,5	2,2	2,5	2,5
Молдова	6,1	7,8	6,6	7,4	7,5	4,8	3,0	7,8	-6,0	7,1	6,8	-0,7	8,9
Нідерланди	1,6	0,0	0,3	1,9	2,3	3,8	4,2	2,1	-3,3	1,1	1,7	-1,6	-0,7
Норвегія	2,1	1,4	0,9	4,0	2,6	2,4	2,9	0,4	-1,6	0,6	1,0	2,7	0,7
Польща	3,6	5,1	3,5	6,2	7,2	3,9	2,6	3,7	4,8	1,8	1,7
Португалія	1,9	0,8	-0,9	1,8	0,8	1,6	2,5	0,2	-3,0	1,9	-1,8	-3,3	-1,4
Російська Федерація	5,1	4,7	7,3	7,2	6,4	8,2	8,5	5,2	-7,8	4,5	4,3	3,4	1,3
Румунія	5,6	5,2	5,5	8,4	4,2	8,1	6,9	8,5	-7,1	-0,8	1,1	0,6	3,4
Сербія	5,0	7,1	4,4	9,0	5,5	4,9	5,9	5,4	-3,1	0,6	1,4	-1,0	2,6
Словаччина	3,3	4,7	5,4	5,2	6,5	8,3	10,7	5,4	-5,3	4,8	2,7	1,6	1,4
Словенія	2,9	3,8	2,8	4,4	4,0	5,7	6,9	3,3	-7,8	1,2	0,6	-2,6	-1,0
Велика Британія	2,7	2,5	4,3	2,5	2,8	3,0	2,6	-0,3	-4,3	1,9	1,6	0,7	1,7
США	1,0	1,8	2,8	3,8	3,3	2,7	1,8	-0,3	-2,8	2,5	1,6	2,3	2,2
Таджикистан	9,6	10,8	11,1	10,3	6,7	6,6	7,6	7,6	4,0	6,5	2,4	7,5	7,4
Туркменістан	4,3	0,3	3,3	5,0	13,0	11,0	11,1	14,7	6,1	9,2	13,1	11,1	10,2
Туреччина	-5,7	6,2	5,3	9,4	8,4	6,9	4,7	0,7	-4,8	9,2	8,8	2,1	4,0
Узбекистан	4,2	4,0	4,2	7,7	7,0	7,3	9,5	9,0	8,1	8,5	8,3	8,2	8,0
Україна	9,2	5,2	9,6	12,1	2,7	7,3	7,9	2,3	-14,8	4,2	5,2	0,3	0,0
Фінляндія	2,6	1,7	2,0	3,9	2,8	4,1	5,2	0,7	-8,3	3,0	2,6	-1,4	-1,3
Франція	2,0	1,1	0,8	2,8	1,6	2,4	2,4	0,2	-2,9	2,0	2,1	0,3	0,3
Хорватія	3,4	5,2	5,6	4,1	4,2	4,8	5,2	2,1	-7,4	-1,7	-0,3	-2,2	-0,9
Чорногорія	1,1	1,9	2,5	4,4	4,2	8,6	10,7	6,9	-5,7	2,5	3,2	-2,5	3,3
Чехія	3,1	1,6	3,6	4,9	6,4	6,9	5,5	2,7	-4,8	2,3	2,0	-0,8	-0,7
Швейцарія	1,2	0,2	0,0	2,4	2,7	3,8	3,8	2,2	-1,9	3,0	1,8	1,0	1,9
Швеція	1,6	2,1	2,4	4,3	2,8	4,7	3,4	-0,6	-5,2	6,0	2,7	-0,3	1,3
Естонія	6,2	6,1	7,5	6,5	9,5	10,4	7,9	-5,3	-14,7	2,5	8,3	4,6	1,6

Джерело: за даними СЕК ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://w3.unecp.org/pxweb/?lang=14> та Держстату України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Зміна обсягів ВВП, % до відповідного кварталу попереднього року

Країна	2009				2010				2011				2012	I кв.2012 до I кв. 2008,%
	I кв.	II кв.	III кв.	IV кв.	I кв.	II кв.	III кв.	IV кв.	I кв.	II кв.	III кв.	IV кв.	I кв.	
Україна	-19,6	-17,3	-15,7	-6,7	4,5	5,4	3,3	3,7	5,4	3,9	6,5	4,7	2,0	-9,7
ЄС 27	-5,6	-5,6	-4,0	-2,0	1,1	2,6	2,3	2,1	2,4	2,0	1,3	0,6	0,5	-1,8
Бельгія	-4,6	-4,3	-2,2	-0,1	1,9	2,8	2,0	2,2	3,1	2,3	1,3	1,0	0,7	0,9
Болгарія	-4,9	-4,1	-5,0	-7,6	-4,5	1,2	0,8	3,1	2,1	2,7	1,9	0,3	0,9	-6,4
Чеська республіка	-3,7	-6,0	-6,2	-2,8	0,9	3,7	3,0	3,3	3,1	2,1	1,4	0,3	-0,4	-0,2
Данія	-5,0	-8,0	-6,2	-4,1	-1,4	1,4	2,9	2,2	1,7	1,5	-0,1	0,1	0,3	-4,5
Німеччина	-6,5	-7,4	-5,0	-1,6	2,6	4,4	4,0	3,8	5,0	3,0	2,6	1,5	1,7	2,4
Естонія	-13,2	-17,0	-17,6	-8,7	-4,2	2,5	4,5	6,0	9,5	8,4	8,5	4,5	3,6	-5,7
Ірландія	-6,2	-4,8	-6,3	-4,5	-2,7	-1,4	1,0	0,2	-0,9	2,9	1,0	2,8	1,2	-8,5
Греція	-4,4	-4,4	-3,5	-0,8	0,4	-0,7	-4,6	-8,6	-8,0	-7,3	-5,0	-7,5	-6,5	-17,4
Іспанія	-3,8	-4,5	-4,1	-2,6	-0,7	0,2	0,0	0,2	0,9	1,1	1,1	-0,2	-0,3	-3,9
Франція	-4,4	-4,3	-2,9	-1,0	1,2	2,0	1,9	1,5	2,6	1,9	1,3	1,0	0,6	-0,1
Італія	-7,2	-6,7	-4,7	-3,4	0,9	2,0	1,9	2,4	1,3	1,3	0,3	-1,1	-1,1	-6,2
Кіпр	0,6	-2,1	-2,7	-3,0	-0,5	0,7	2,1	2,2	1,6	1,5	-0,3	-0,8	-1,6	0,1
Латвія	-18,4	-18,6	-18,0	-16,0	-5,5	-3,5	3,5	3,6	3,5	5,6	6,6	5,7	6,9	-14,7
Литва	-13,8	-15,8	-14,4	-15,3	-0,9	0,9	0,8	4,8	5,9	6,5	6,7	4,4	3,9	-6,0
Люксембург	-5,8	-7,8	-5,1	-2,3	0,2	3,5	2,1	4,9	1,9	0,7	2,5	1,1	-0,1	-3,9
Угорщина	-7,2	-8,1	-7,6	-4,4	0,1	1,0	1,8	1,9	2,6	1,4	1,4	1,4	-0,7	-5,4
Мальта	-3,6	-4,0	-3,2	0,2	3,2	2,2	1,9	2,9	3,2	2,8	2,8	-0,3	-1,0	1,6
Нідерланди	-4,0	-5,0	-3,5	-2,1	0,4	2,1	1,7	2,3	2,6	1,4	0,9	-0,8	-0,8	-1,9
Австрія	-5,5	-6,0	-3,9	0,2	0,2	2,6	3,7	2,7	4,8	4,2	2,4	0,7	2,0	1,2
Польща	0,6	1,1	1,1	3,5	2,5	3,8	4,8	4,3	4,2	4,6	4,2	4,3	3,6	11,3
Португалія	-4,0	-3,7	-2,2	-1,6	1,8	1,7	1,2	0,9	-0,8	-1,2	-2,0	-2,6	-2,3	-5,3
Румунія	-5,9	-8,0	-7,3	-5,3	-2,6	-1,1	-2,2	-1,0	1,7	1,4	4,4	1,9	0,3	-6,5
Словенія	-8,1	-9,5	-8,9	-5,3	-0,7	2,0	1,7	2,3	2,1	0,7	-0,5	-2,8	-0,2	-7,0
Словаччина	-5,2	-5,6	-5,3	-3,7	4,9	4,4	4,0	3,7	3,4	3,5	3,0	3,4	3,0	5,9
Фінляндія	-9,0	-9,9	-8,4	-6,9	0,2	4,8	2,8	5,3	5,2	1,9	3,2	1,1	1,6	-2,5
Швеція	-6,4	-6,8	-6,0	-1,1	3,2	6,0	7,3	8,1	6,3	4,5	4,1	1,0	1,9	4,6
Велика Британія	-6,1	-4,7	-2,6	-2,5	0,9	2,6	2,0	1,8	0,1	2,0	0,4	0,6	1,1	-4,1
Ісландія	-5,9	-6,1	-6,5	-8,6	-6,6	-6,2	-3,2	-0,1	3,8	1,8	3,8	2,7	4,5	-4,7
Норвегія	0,9	-4,4	-1,7	-1,5	-0,2	1,8	-0,5	1,6	0,7	0,0	3,7	1,5	4,3	5,8
Швейцарія	-2,6	-3,6	-1,7	0,2	2,7	2,9	3,1	3,4	2,5	2,3	1,6	1,9	2,0	4,6
Хорватія	-8,3	-7,6	-7,2	-4,7	-2,7	-3,0	0,1	-0,2	-1,2	0,6	0,8	-0,4	-1,3	-13,0
Македонія	-1,4	-2,4	-2,1	2,0	0,0	2,5	4,5	4,0	6,3	5,6	0,7	0,7	-1,4	3,3
Туреччина	-14,7	-7,8	-2,8	5,9	12,2	10,2	5,3	9,2	11,6	8,8
Японія	-9,3	-6,6	-5,6	-0,5	4,9	4,4	5,5	3,1	-0,2	-1,8	-0,5	-0,6	2,8	-2,4

Джерело: за даними Євростату [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ec.europa.eu/eurostat/>

**Зростання ВВП у розрахунку на одну особу та рейтинг країн,
дол. США у постійних цінах 2005 року**

(з урахуванням паритетів купівельної спроможності)

Країна	ВВП на одну особу, 2010 до 2000, %	Місце країни за рівнем ВВП на одну особу		Країна	ВВП на одну особу, 2010 до 2000, %	Місце країни за рівнем ВВП на одну особу	
		2000	2010			2000	2010
Низький рівень зростання (від -2 до +19%)				Середній рівень зростання (від 23 до 63%)			
Італія	98	16	17	Туреччина	128	31	34
Данія	102	9	14	Хорватія	130	28	30
Португалія	102	21	25	Чеська Республіка	136	25	23
Франція	105	15	16	Киргизстан	136	51	51
США	106	3	3	Боснія і Герцеговина	141	42	45
Норвегія	107	2	2	Естонія	145	30	29
Іспанія	107	18	18	Польща	147	29	27
Ірландія	108	6	6	Чорногорія	148	38	40
Бельгія	108	10	11	Румунія	154	37	39
Швейцарія	109	4	4	Словацьчина	158	27	26
Канада	109	7	7	Болгарія	158	36	36
Кіпр	109	20	21	Латвія	162	34	33
Мальта	109	22	24	Литва	163	32	31
Нідерланди	110	5	5	Високий рівень зростання (від 63 до 258%)			
Німеччина	110	11	10	Україна	163	44	46
Ісландія	110	12	12	Російська Федерація	165	33	32
Австрія	111	8	8	Албанія	165	43	43
Велика Британія	112	14	13	Молдова	168	49	50
Люксембург	113	1	1	Сербія	171	39	38
Ізраїль	113	19	19	Узбекистан	176	50	49
Фінляндія	115	17	15	Таджикистан	178	52	52
Швеція	117	13	9	Грузія	182	47	48
Греція	119	23	22	Туркменістан	187	45	44
Середній рівень зростання (від 23 до 63%)				Казахстан	206	41	37
Угорщина	123	26	28	Білорусь	212	40	35
Македонія	126	35	41	Вірменія	217	48	47
Словенія	127	24	20	Азербайджан	358	46	42

Джерело: за даними СЕК ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://w3.unece.org/pxweb/dialog/Saveshow.asp?lang=1>.

Додаток 2.4

ВВП у розрахунку на одну особу, дол. США у постійних цінах 2005 року

(з урахуванням паритетів купівельної спроможності)

Країна/Регіон	2000	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2013 до 2000, %
Групи країн								
Регіон СЕК ООН-52	23 093	28233	27020	27617	28092	28296	28528	
Північна Америка-2	40189	44028	42414	43145	43537	44192	44815	112
ЄС-28	24 782	29515	28150	28641	29085	28876	28854	..
Країни Єврозони-17	27 911	31655	30106	30633	31047	30746	30556	..
СЕКЦА	6 050	11366	10622	11122	11618	11978	12196	188
СНД-11	6 106	11463	10711	11215	11714	12074	12292	188
Західні Балкани-6	7 104	10754	10379	10449	10600	10507	10679	150
Країни								
Люксембург	61390	71660	66612	68756	68933	67254	66869	109
Норвегія	44649	49598	48207	47882	47721	48388	48162	108
США	40912	44795	43170	43900	44281	44989	45665	112
Швейцарія	35736	39242	38038	39236	39516	39626	39944	112
Нідерланди	35717	40525	38985	39198	39658	38891	38499	108
Ірландія	34719	40141	37227	36956	37836	37611	37581	108
Ісландія	30918	38675	36707	35765	36413	36635	37539	121
Австрія	32716	37302	35799	36387	37382	37543	37441	114

Продовж. дод.2.4

Країна/Регіон	2000	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2013 до 2000,%
Канада	33534	36999	35506	36262	36782	36982	37156	111
Швеція	30692	36195	34027	35759	36436	36065	36219	118
Німеччина	31346	34934	33063	34465	35693	35767	35723	114
Велика Британія	30647	35773	34013	34401	34704	34401	34765	113
Бельгія	30973	34474	33313	33854	34111	33908	33846	109
Данія	32362	34942	32984	33375	33620	33274	32982	102
Фінляндія	28599	34901	31862	32665	33350	32718	32140	112
Франція	29113	31419	30341	30784	31263	31214	31157	107
Ізраїль	24458	27142	27087	28042	28682	29000	29389	120
Іспанія	25574	29166	27918	27835	27632	27032	26843	105
Італія	28822	29439	27659	27997	28050	27332	26743	93
Мальта	21006	24253	23478	24192	24610	25032	25417	121
Чеська Республіка	18274	25277	23911	24400	24928	24697	24516	134
Словенія	20132	27585	25189	25408	25514	24792	24512	122
Кіпр	24413	29151	27799	27459	26835	25801	24329	100
Словаччина	12894	20813	19669	20572	21253	21561	21841	169
Португалія	21715	22762	22063	22472	22094	21448	21353	98
Греція	21141	27195	25998	24656	22531	21108	20342	96
Казахстан	8651	16643	16514	17463	18471	19117	19967	231
Литва	..	18677	16088	16694	18120	19069	19887	..
Естонія	11583	18868	16093	16496	17857	18695	19000	164
Польща	..	16355	16769	17227	18042	18356	18677	..
Латвія	8932	17253	15052	14931	15970	16949	17834	200
Угорщина	13960	18236	17068	17241	17603	17432	17746	127
Хорватія	12514	18000	16689	16443	16448	16140	16050	128
Російська Федерація	8595	14685	13533	14136	14728	15207	15375	179
Білорусь	6534	12910	12958	13986	14788	15060	15187	232
Азербайджан	3965	12689	13695	14208	14112	14231	14863	375
Туреччина	9732	12376	11622	12521	13445	13565	13781	142
Болгарія	7463	12157	11606	11761	12297	12430	12623	169
Румунія	6878	12448	11665	11641	11822	11950	12402	180
Туркменістан	4770	7913	8293	8942	9987	10954	11916	250
Сербія	6367	10498	10212	10313	10541	10484	10806	170
Чорногорія	7355	10721	10102	10340	10664	10386	10727	146
Македонія	7508	9675	9623	9925	10140	10081	10326	138
Албанія	4588	7606	7915	8249	8483	8633	8763	191
Україна	4305	7860	6730	7037	7430	7471	7485	174
Вірменія	2449	6054	5179	5272	5498	6373	6618	270
Боснія і Герцеговина	4561	6589	6408	6446	6511	6433	6599	145
Грузія	2920	5298	5068	5332	5676	6029	6234	213
Узбекистан	2196	3362	3585	3837	4099	4375	4661	212
Молдова	2068	3455	3252	3486	3726	3699	4028	195
Киргизстан	1858	2502	2545	2501	2621	2584	2809	151
Таджикистан	1062	1769	1798	1870	1869	1961	2056	194
Місце України серед 52 країн регіону	44	44	46	46	46	46	46	X
Питома вага ВВП України на особу до ЄС-28	15	26,63	23,91	24,57	25,55	25,87	25,94	X
Різниця рівнів ВВП на особу між Україною і ЄС-28, дол. США								

Джерело: за даними ЄЕК ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://w3.unece.org/pxweb/dialog/Saveshow.asp?lang=1>.

Галузева структура виробництва валової доданої вартості за 2010 рік, %

Країна	Сільське, лісове та рибне господарство	Промисловість	Будівництво	Торгівля, готелі і ресторани, транспорт	Фінансові послуги та послуги підприємствам	Інші послуги
Австрія	2	22	7	23	24	22
Азербайджан	6	56	8	17	4	10
Албанія	20	12	10	31	14	13
Вірменія	19	16	19	23	9	14
Білорусь	9	32	12	23	10	14
Бельгія	1	17	5	22	30	25
Болгарія	5	23	8	24	24	16
Боснія і Герцеговина	8	21	5	26	15	25
Македонія	12	21	6	23
Угорщина	4	27	4	21	24	22
Німеччина	1	24	4	17	31	24
Греція	3	14	4	34	21	25
Грузія	8	16	6	30	11	29
Данія	1	18	4	21	27	29
Ірландія	1	26	6	17	27	23
Іспанія	3	16	10	26	23	24
Італія	2	19	6	22	28	22
Казахстан	5	34	8	26	13	15
Кіпр	2	9	7	26	30	26
Киргизстан	20	21	6	29	9	16
Латвія	4	17	5	30	24	20
Литва	3	22	6	33	16	19
Люксембург	0	7	6	19	51	17
Мальта	2	16	4	24	25	31
Молдова	14	16	4	30	16	21
Нідерланди	2	19	5	21	28	26
Норвегія	2	35	5	15	20	23
Польща	4	25	7	27	18	19
Португалія	2	17	6	26	23	26
Російська Федерація	4	31	6	29	16	15
Румунія	7	29	10	23	15	14
Словаччина	4	26	9	24	19	18
Словенія	3	25	7	23	24	22
Велика Британія	1	16	6	21	34	23
Таджикистан	22	16	11	35	3	13
Туреччина	10	22	5	30	22	12
Україна	8	26	3	27	18	18
Фінляндія	3	22	7	20	24	24
Хорватія	6	19	7	23	27	19
Чорногорія	9	14	6	33	15	24
Чеська Республіка	2	30	7	23	18	17
Швейцарія	1	22	6	22	23	27
Швеція	2	21	6	19	24	27
Естонія	4	...	6	...	24	...

Джерело: за даними ЄЕК ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://w3.unece.org/pxweb/dialog/Saveshow.asp?lang=1>.

Приріст валової доданої вартості видів діяльності(2010 рік до 2000 року, %)

Країна	Валова додана вартість	Сільське, лісове та рибне господарство	Промисловість	Будівництво	Торгівля, готелі і ресторани, транспорт	Фінансові послуги та послуги підприємцям	Інші послуги
Австрія	18,0	5,8	22,2	-6,0	11,3	37,0	11,4
Азербайджан	300,7	58,5	418,6	650,7	268,2	55,8	47,8
Албанія	72,6	42,8	139,0	145,7	61,7	76,6	56,8
Вірменія	114,9	58,4	52,0	249,3	163,3	193,9	129,3
Білорусь	107,1	60,5	138,7	288,8	113,2	78,1	20,9
Бельгія	14,4	-10,7	0,9	16,1	14,6	28,1	12,3
Болгарія	50,7	-10,9	53,1	68,2	66,5	89,0	17,0
Боснія і Герцеговина	46,5	17,5	...	56,9	7,9
Македонія	27,6	12,3	14,2	12,1	48,8
Угорщина	21,6	25,7	24,5	-10,6	24,8	21,5	6,5
Німеччина	10,7	0,5	3,6	-22,3	15,7	19,1	12,4
Греція	26,7	6,1	-2,6	6,4	58,0	15,1	25,5
Грузія	82,9	-6,1	83,9	308,9	104,4	123,9	61,7
Данія	5,8	11,7	-8,8	-24,3	2,4	28,3	6,5
Ірландія	36,7	-27,0	66,5	-40,8	17,8	52,5	21,8
Іспанія	22,4	-2,9	-3,7	23,7	21,0	40,7	39,0
Італія	2,5	-3,7	-12,5	1,5	2,4	12,2	8,9
Казахстан	126,7	41,1	100,1	418,6	147,2	57,2	207,1
Кіпр	31,8	-22,0	3,5	33,1	24,2	60,9	34,8
Киргизстан	49,4	23,1	5,5	110,4	158,4	48,2	16,1
Латвія	48,5	34,3	37,4	20,5	59,2	85,9	16,3
Литва	53,1	16,5	69,2	36,5	67,5	74,4	19,4
Люксембург	31,8	-37,1	-21,7	39,3	36,7	44,4	33,4
Молдова	53,3	5,8	16,5	125,8	92,5	107,7	39,8
Нідерланди	16,2	11,9	11,3	-9,4	23,4	15,6	20,1
Норвегія	14,5	31,8	-7,1	-6,1	37,9	33,7	20,0
Польща	45,3	17,5	70,5	34,3	44,3	43,1	25,5
Португалія	9,4	-3,8	0,5	-29,1	12,1	30,5	9,3
Російська Федерація	58,3	12,7	37,9	85,2	92,3	97,9	66,1
Румунія	51,3	10,6	52,0	154,5	73,7	62,7	-2,5
Словаччина	61,2	70,6	88,1	64,0	49,5	50,2	38,7
Словенія	32,3	-6,4	30,6	15,1	36,9	45,9	28,7
Велика Британія	14,7	-5,5	-14,4	15,0	19,8	34,6	14,8
Таджикистан	117,1	130,5	18,2	262,4	285,6	98,9	47,9
Туреччина	51,5	13,3	49,5	43,0	52,8	89,0	26,4
Україна	63,8	29,1	52,4	-35,1	103,7	169,8	37,4
Фінляндія	17,8	25,6	28,9	13,9	16,2	21,0	1,9
Хорватія	33,3	-74,7	17,9	59,4	55,2	85,4	7,3
Чорногорія	30,1	48,7	1,5	48,1	91,5	-6,4	2,9
Чеська Республіка	41,9	5,0	55,7	14,1	54,0	39,7	7,8
Швейцарія	17,8	-1,6	20,8	18,7	24,5	10,1	17,9
Швеція	23,2	32,3	24,2	18,8	34,5	23,4	11,2
Естонія	39,2	13,1	...	21,6	...	65,7	...

Джерело: за даними СЕК ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://w3.unece.org/pxweb/dialog/Saveshow.asp?lang=1>.

Структура валового внутрішнього продукту за категоріями кінцевого використання за 2010 рік, дол. США

(у розрахунку на одну особу у цінах та ПКС 2010 р.)

Країна	Витрати на кінцеве споживання		Валове нагромадження основного капіталу	Сальдо експорту та імпорту	Експорт	Імпорт
	домашніх господарств та НКО	загального державного управління				
Північна Америка-2	69,5	17,6	15,9	-3,4	14,1	17,5
ЄС 27	58,4	21,9	18,7	0,7	40,9	40,2
Країни Євросони -17	57,6	21,9	19,2	1,1	40,8	39,7
Австрія	54,7	19,4	20,5	4,2	54,1	49,9
Азербайджан	43,9	9,6	17,0	34,0	55,1	21,1
Албанія	...	10,1	31,8	-20,7	31,3	52,0
Вірменія	80,9	13,1	33,1	-24,2	20,6	44,8
Білорусь	55,6	16,1	38,7	-13,7	54,6	68,3
Бельгія	52,9	24,3	20,0	2,3	79,9	77,6
Болгарія	62,8	16,2	22,8	-1,9	57,4	59,3
Боснія і Герцеговина	90,2	23,6	21,8	-21,8	37,5	59,3
Македонія	...	20,1	...	-18,9	47,6	66,5
Угорщина	53,3	21,8	18,0	6,5	86,5	80,0
Німеччина	57,5	19,7	17,5	5,5	46,8	41,4
Греція	74,5	18,2	16,6	-8,9	21,5	30,4
Грузія	74,9	21,1	19,3	-17,8	35,0	52,8
Данія	48,5	29,1	17,2	5,3	50,3	45,1
Ізраїль	58,2	23,9	17,8	1,9	36,9	34,9
Ірландія	50,8	18,9	11,5	19,1	101,1	82,0
Ісландія	51,3	26,0	12,9	10,1	56,1	46,1
Іспанія	57,7	21,1	22,9	-2,1	27,0	29,1
Італія	60,6	21,1	19,6	-1,9	26,6	28,5
Казахстан	45,4	10,8	24,3	14,7	44,0	29,2
Канада	58,1	21,8	22,0	-1,9	29,4	31,3
Кіпр	66,5	20,1	19,5	-6,3	42,1	48,4
Киргизстан	83,9	19,0	27,7	-31,4	57,8	89,2
Латвія	63,1	18,4	18,3	-1,4	53,8	55,2
Литва	64,4	20,5	16,3	-1,3	68,3	69,5
Люксембург	33,5	16,6	18,4	31,2	165,0	133,8
Мальта	61,3	21,0	17,6	1,6	96,1	94,5
Молдова	93,2	21,8	22,7	-38,6	39,6	78,2
Нідерланди	45,4	28,5	18,2	7,5	78,0	70,6
Норвегія	43,1	22,0	19,8	12,4	41,1	28,8
Польща	61,3	18,9	19,9	-1,2	42,2	43,5
Португалія	66,0	21,6	19,8	-7,2	31,0	38,2
Російська Федерація	51,9	19,5	21,0	8,3	30,0	21,7
Румунія	64,0	16,4	24,0	-5,2	35,5	40,7
Словаччина	58,5	19,4	22,2	-1,3	81,2	82,6
Словенія	56,0	20,8	21,6	0,6	65,4	64,9
Велика Британія	64,2	22,8	14,9	-2,1	30,5	32,7
США	70,5	17,2	15,4	-3,6	12,7	16,2
Таджикистан	84,7	11,3	24,5	-32,2	26,8	59,0
Туреччина	71,7	14,3	18,9	-5,6	21,2	26,8
Україна	63,3	20,1	19,0	-2,8	50,2	53,0
Фінляндія	55,5	24,7	18,9	1,3	40,3	39,0
Франція	58,0	24,9	19,4	-2,2	25,6	27,7
Хорватія	56,7	20,5	21,6	-0,5	38,3	38,8
Чорногорія	82,2	23,4	21,1	-28,4	34,7	63,1
Чеська Республіка	50,3	21,4	24,4	3,2	67,9	64,7
Швейцарія	57,8	11,0	20,0	11,2	51,7	40,5
Швеція	48,4	26,8	18,1	6,3	49,7	43,5
Естонія	52,1	20,9	18,8	6,9	79,4	72,5

Джерело: за даними СЕК ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://w3.unece.org/pxweb/dialog/Saveshow.asp?lang=1>.

Зміна складових валового внутрішнього продукту за категоріями кінцевого використання у 2010 році порівняно з 2000, % на основі даних у дол. США

(у розрахунку на одну особу у цінах та ПКС 2005 р.)

Країна	ВВП на одну особу	Витрати на кінцеве споживання		Валове нагромадження основного капіталу	Експорт	Імпорт
		Домашніх господарств та НКО	Загального державного управління			
Північна Америка-2	7	11	12	-12	16	16
ЄС-27	12	12	17	4	40	38
Країни Єврозони-17	7	6	16	-3	32	30
Австрія	11	10	10	-6	38	30
Азербайджан	258	171	71	312	693	607
Албанія	65		18	111	262	154
Вірменія	117	89	96	251	122	103
Білорусь	112	200	9	336	82	154
Бельгія	8	8	11	5	19	19
Болгарія	58	65	22	141	112	117
Македонія	26	-71	17	...	10	20
Угорщина	23	21	14	5	129	100
Німеччина	10	5	13	-2	68	51
Греція	19	27	13	0	4	-2
Данія	2	11	14	-5	23	39
Ізраїль	13	...	0	9	18	2
Ірландія	8	8	17	-40	25	13
Ісландія	10	-7	13	-46	50	-9
Іспанія	7	7	36	-6	18	21
Італія	-2	-1	10	-7	5	15
Казахстан	106	122	78	246	37	31
Канада	9	23	20	28	-18	15
Кіпр	9	14	25	29	-7	11
Киргизстан	36	75	0	69	43	92
Латвія	62	75	19	35	103	88
Литва	63	63	21	64	168	153
Люксембург	13	7	23	25	34	37
Мальта	10	10	20	-24	33	21
Молдова	68	96	41	135	148	141
Нідерланди	10	1	32	-6	36	34
Норвегія	7	28	17	23	-5	36
Польща	47	42	49	40	113	86
Португалія	2	8	15	-23	26	16
Російська Федерація	65	127	23	136	86	264
Румунія	54	104	0	119	150	240
Словаччина	58	50	41	46	114	94
Словенія	27	25	32	9	69	58
Велика Британія	13	13	17	7	25	25
США	6	11	11	-16	28	16
Таджикистан	78	168	16	103	98	163
Туреччина	28	30	26	40	45	57
Україна	63	84	-9	-20	-26	3
Фінляндія	15	25	10	6	25	37
Франція	5	11	11	4	7	21
Хорватія	30	28	21	70	32	44
Чеська Республіка	36	30	20	29	110	89
Швейцарія	10	7	2	1	33	23
Швеція	17	16	6	20	34	29
Естонія	45	49	38	32	67	61

Джерело: за даними СЕК ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://w3.unece.org/pxweb/dialog/Saveshow.asp?lang=1>.

Питома вага проміжного споживання у випуску, %

Показник	Україна		США		Росія		Польща		40 країн світу	Проміжне споживання України 2010р. відносно			
	2000	2010	2000	2009	2000	2009	2000	2009	2009	США	Росії	Польщі	40 країн світу
Сільське, лісове та рибне господарство	56	57	61	61	46	49	58	58	46	0,9	1,2	1,0	1,3
Добувна промисловість	66	44	46	31	52	35	41	42	39	1,4	1,3	1,0	1,1
Переробна промисловість	77	80	67	66	64	70	72	73	73	1,2	1,1	1,1	1,1
виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	80	77	71	73	73	73	77	76	74	1,0	1,1	1,0	1,0
легка промисловість	80	59	69	56	71	61	60	63	74	1,0	1,0	0,9	0,8
оброблення деревини та виробництво виробів з деревини; целюлозно-паперове виробництво; видавнича діяльність	71	73	65	63	57	66	64	67	66	1,1	1,1	1,1	1,1
виробництво коксу; продуктів нафтоперероблення	98	90	81	75	52	69	87	84	82	1,2	1,3	1,1	1,1
хімічна та нафтохімічна промисловість	74	82	66	67	64	70	70	72	73	1,2	1,2	1,1	1,1
виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	74	75	57	59	60	64	61	63	67	1,3	1,2	1,2	1,1
металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів	76	91	60	66	62	72	72	72	75	1,4	1,3	1,3	1,2
машинобудування	66	70	67	59	62	71	73	74	73	1,2	1,0	0,9	1,0
інші галузі промисловості	74	66	56	57	57	70	69	71	66	1,2	1,0	0,9	1,0
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	60	66	52	32	53	69	60	59	58	2,1	1,0	1,1	1,1
Будівництво	59	67	52	51	50	59	60	65	62	1,3	1,1	1,0	1,1
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	50	44	29	26	26	38	47	42	37	1,7	1,2	1,0	1,2
Діяльність готелів та ресторанів	58	54	45	46	41	50	51	49	50	1,2	1,1	1,1	1,1
Діяльність транспорту	41	47	49	45	41	52	55	63	54	1,0	0,9	0,7	0,9
Діяльність пошти та зв'язку	42	46	43	40	41	41	52	46	44	1,1	1,1	1,0	1,0
Фінансова діяльність	45	26	45	47	41	27	40	49	45	0,6	1,0	0,5	0,6
Операції з нерухомим майном	41	43	27	27	26	30	43	43	23	1,6	1,4	1,0	1,9
Оренда машин та устаткування; інші послуги підприємцям	39	48	37	34	37	40	43	43	41	1,4	1,2	1,1	1,2
Державне управління	36	28	37	40	54	48	26	24	38	0,7	0,6	1,2	0,8
Освіта	32	34	39	35	46	31	20	20	24	1,0	1,1	1,7	1,4
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	49	34	39	38	46	40	35	38	39	0,9	0,9	0,9	0,9
Інші послуги	53	48	47	46	46	47	45	46	44	1,1	1,0	1,1	1,1
ВСЬОГО	61	58	46	43	48	51	54	55	51	1,3	1,2	1,0	1,1
Товари	69	72	62	59	57	62	66	68	67	1,2	1,2	1,1	1,1
Послуги	43	41	37	37	36	40	43	43	39	1,1	1,0	1,0	1,1

Джерело: за даними проекту Світова база даних таблиць «витрати-випуск» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.wiod.org/database/iot.htm>.

Додатки до розділу 3

Додаток 3.1

Експорт товарів України, млн дол. США

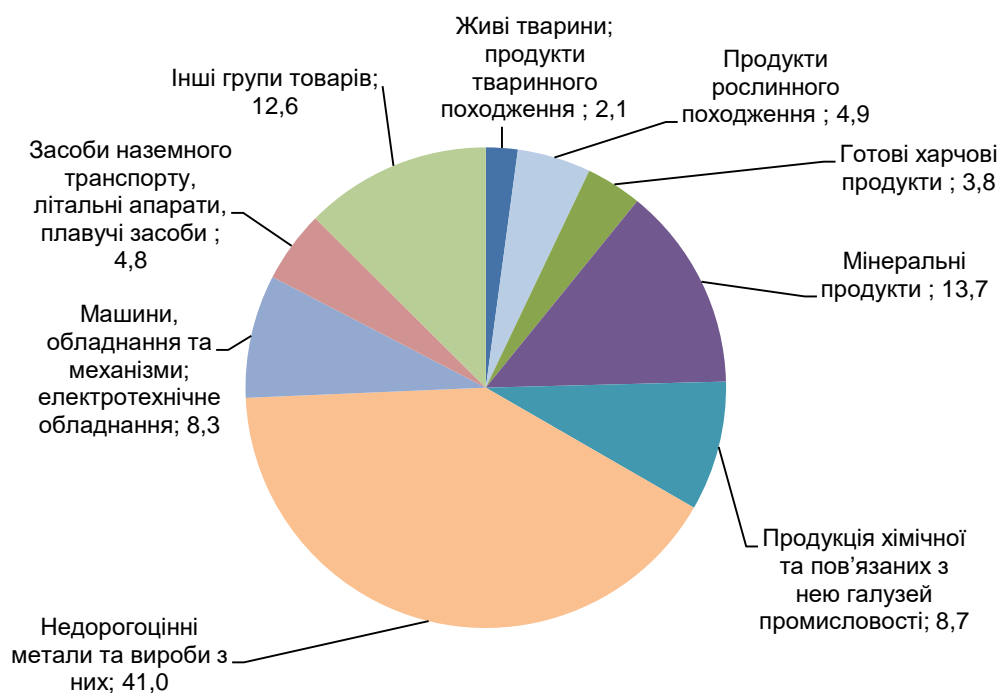
Код і назва товарів згідно з УКТЗЕД	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Усього	34286,7	38367,7	49248,1	66954,4	39702,9	51430,5	68409,8	68809,8	63312,0	53913,5	38134,8	36361,7
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	732,2	396,5	747,2	783,4	596,0	771,4	936,6	961,3	1084,1	1014,6	823,5	775,0
II. Продукти рослинного походження	1695,9	1951,1	1726,4	5577,4	5034,9	3976,3	5532,1	9213,9	8875,9	8736,2	7972,2	8093,7
III. Жири та олії тваринного або рослинного походження	587,2	971,4	1718,0	1945,7	1796,0	2617,3	3396,4	4211,5	3507,1	3823,7	3299,9	3963,0
IV. Готові харчові продукти	1291,7	1394,4	2056,2	2518,2	2088,1	2571,1	2939,0	3493,9	3557,2	3096,7	2468,6	2450,1
V. Мінеральні продукти	4708,0	3871,8	4275,2	7046,1	3900,1	6731,3	10259,9	7650,4	7494,9	6104,2	3099,5	2728,8
VI. Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	2990,2	3387,3	4047,2	5045,3	2515,2	3479,2	5390,7	5058,9	4327,3	3054,1	2130,8	1558,2
VII. Полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них	575,2	803,4	987,1	997,7	563,3	685,3	937,7	999,6	787,8	586,4	412,6	409,2
VIII. Шкури необроблені, шкіра вичищена	211,1	306,6	394,1	359,5	178,1	173,8	168,5	135,6	148,9	156,7	114,7	122,0
IX. Деревина і вироби з деревини	533,9	603,1	827,2	801,2	670,0	828,2	1078,6	1060,6	1144,4	1262,6	1107,2	1131,6
X. Маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів	454,3	596,2	767,7	874,4	807,0	940,5	1105,3	1132,1	1246,8	985,7	617,1	536,9
XI. Текстильні матеріали та текстильні вироби	914,0	915,3	990,3	984,6	712,9	735,8	863,8	783,8	811,1	785,9	634,2	677,4
XII. Взуття, головні убори, парасольки	107,8	130,2	148,6	178,1	144,5	174,8	208,8	175,9	198,7	202,8	150,8	163,8
XIII. Вироби з каменю, гіпсу, цементу	218,7	255,5	358,7	454,8	285,2	399,5	549,2	582,8	583,1	479,4	331,6	298,5
XIV. Перли природні або культивовані, дорогоцінне або напівдорогоцінне каміння	99,4	124,0	147,5	146,9	84,2	74,2	100,7	139,8	118,4	161,4	82,1	52,0
XV. Недорогоцінні метали та вироби з них	14047,2	16420,1	20787,3	27594,0	12816,8	17332,5	22113,6	18889,8	17570,7	15235,5	9472,7	8338,9
XVI. Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання	2841,8	3330,5	4976,6	6341,1	5014,3	5670,4	6760,9	7026,7	6975,0	5659,3	3943,8	3637,9
XVII. Засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби	1655,9	2081,1	3304,7	4321,3	1596,4	3262,4	4855,1	5963,5	3344,0	1472,3	680,0	555,7
XVIII. Прилади та апарати оптичні, фотографічні	141,9	152,3	202,3	242,7	278,7	252,3	281,5	296,5	296,3	232,0	158,7	145,7
XX. Різні промислові товари	218,4	275,8	360,1	438,9	310,6	416,6	556,3	609,0	661,0	736,3	524,3	537,1
XXI. Твори мистецтва	0,2	0,7	2,1	0,7	0,7	0,2	1,1	0,3	0,6	0,2	0,3	0,2
Товари, придбані в портах	16,8	27,5	41,5	59,4	35,8	27,9	31,5	29,9	25,9	9,7	4,0	3,9
Різне	244,8	373,1	382,1	242,9	274,2	309,3	342,5	394,0	552,5	117,8	106,2	182,3

Джерело: сформовано автором за даними Державної служби статистики України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua>.

Структура експорту товарів України, %

Код і назва товарів згідно з УКТЗЕД	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	2,1	1,0	1,5	1,2	1,5	1,5	1,4	1,4	1,7	1,9	2,2	2,1
II. Продукти рослинного походження	4,9	5,1	3,5	8,3	12,7	7,7	8,1	13,4	14,0	16,2	20,9	22,3
III. Жири та олії тваринного або рослинного походження	1,7	2,5	3,5	2,9	4,5	5,1	5,0	6,1	5,5	7,1	8,7	10,9
IV. Готові харчові продукти	3,8	3,6	4,2	3,8	5,3	5,0	4,3	5,1	5,6	5,7	6,5	6,7
V. Мінеральні продукти	13,7	10,1	8,7	10,5	9,8	13,1	15,0	11,1	11,8	11,3	8,1	7,5
VI. Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей ромисловості	8,7	8,8	8,2	7,5	6,3	6,8	7,9	7,4	6,8	5,7	5,6	4,3
VII. Полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них	1,7	2,1	2,0	1,5	1,4	1,3	1,4	1,5	1,2	1,1	1,1	1,1
VIII. Шкури необроблені, шкіра вичищена	0,6	0,8	0,8	0,5	0,4	0,3	0,2	0,2	0,2	0,3	0,3	0,3
IX. Деревина і вироби з деревини	1,6	1,6	1,7	1,2	1,7	1,6	1,6	1,5	1,8	2,3	2,9	3,1
X. Маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів	1,3	1,6	1,6	1,3	2,0	1,8	1,6	1,6	2,0	1,8	1,6	1,5
XI. Текстильні матеріали та текстильні вироби	2,7	2,4	2,0	1,5	1,8	1,4	1,3	1,1	1,3	1,5	1,7	1,9
XII. Взуття, головні убори, парасольки	0,3	0,3	0,3	0,3	0,4	0,3	0,3	0,3	0,3	0,4	0,4	0,5
XIII. Вироби з каменю, гіпсу, цементу	0,6	0,7	0,7	0,7	0,7	0,8	0,8	0,8	0,9	0,9	0,9	0,8
XIV. Перли природні або культивовані, дорогоцінне або напівдорогоцінне каміння	0,3	0,3	0,3	0,2	0,2	0,1	0,1	0,2	0,2	0,3	0,2	0,1
XV. Недорогоцінні метали та вироби з них	41,0	42,8	42,2	41,2	32,3	33,7	32,3	27,5	27,8	28,3	24,8	22,9
XVI. Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання	8,3	8,7	10,1	9,5	12,6	11,0	9,9	10,2	11,0	10,5	10,3	10,0
XVII. Засоби наземного транс-порту, літальні апарати, плавучі засоби	4,8	5,4	6,7	6,5	4,0	6,3	7,1	8,7	5,3	2,7	1,8	1,5
XVIII. Прилади та апарати оптичні, фотографічні	0,4	0,4	0,4	0,4	0,7	0,5	0,4	0,4	0,5	0,4	0,4	0,4
XX. Різні промислові товари	0,6	0,7	0,7	0,7	0,8	0,8	0,8	0,9	1,0	1,4	1,4	1,5
XXI. Твори мистецтва	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Товари, придбані в портах	0,0	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Різне	0,7	1,0	0,8	0,4	0,7	0,6	0,5	0,6	0,9	0,2	0,3	0,5

Джерело: сформовано автором за даними Державної служби статистики України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua>.

**Додаток 3.3. Вартісна структура товарного експорту України у 2005 р.,
% до загального обсягу експорту**

Джерело: розраховано та побудовано автором за даними Державної служби статистики України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua>.

**Додаток 3.4. Вартісна структура товарного експорту України у 2016 р.,
% до загального обсягу експорту**

Джерело: розраховано та побудовано автором за даними Державної служби статистики України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua>.

Імпорт товарів України, млн дол. США

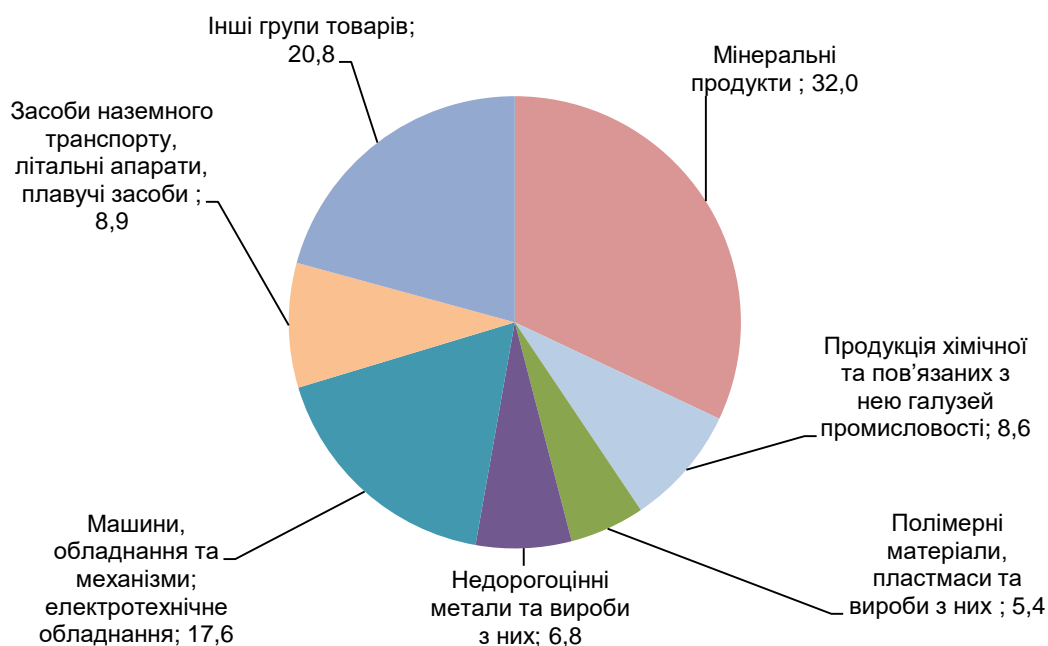
Код і назва товарів згідно з УКТЗЕД	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Усього	36141,1	45034,5	60669,9	85535,4	45435,6	60740,0	82606,9	84658,1	76964,0	54381,8	37502,3	39249,8
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	499,6	649,0	771,4	1702,0	1267,6	1241,7	1035,3	1718,4	1892,1	1122,7	546,7	626,3
II. Продукти рослинного походження	525,5	671,7	860,5	1462,5	1259,9	1563,7	1815,9	2429,7	2669,8	2027,1	1144,0	1284,8
III. Жири та олії тваринного або рослинного походження	204,1	191,1	388,2	612,9	374,3	451,5	468,7	406,3	403,3	301,5	182,4	246,0
IV. Готові харчові продукти	1454,9	1654,7	2090,9	2679,2	2034,3	2504,9	3026,5	2965,4	3218,8	2600,7	1605,8	1734,0
V. Мінеральні продукти	11567,8	13506,2	17280,4	25441,3	15695,1	21127,9	30028,8	27542,3	22362,1	16066,8	11682,1	8495,0
VI. Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	3097,9	3888,6	5316,5	6959,1	5319,3	6441,7	8021,2	8586,4	8435,3	6778,7	5006,1	5619,5
VII. Полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них	1938,1	2527,7	3412,9	4476,6	2663,8	3661,4	4498,4	4467,1	4592,9	3634,9	2645,3	2866,9
VIII. Шкури необроблені, шкіра вичищена	111,2	136,3	159,5	232,5	124,2	177,3	199,7	247,2	257,4	222,6	167,4	208,8
IX. Деревина і вироби з деревини	199,9	265,0	374,5	545,8	281,2	341,5	392,9	369,6	416,0	294,7	148,2	196,7
X. Маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів	1004,1	1173,3	1523,0	1835,2	1373,3	1658,3	1836,7	1812,6	1902,0	1289,2	877,8	915,3
XI. Текстильні матеріали та текстильні вироби	1406,2	1365,5	1487,0	2099,2	1416,9	1974,8	1989,8	2563,7	2434,7	1882,7	1413,6	1545,7
XII. Взуття, головні убори, парасольки	279,3	269,4	217,9	531,1	286,5	490,3	361,5	793,7	794,9	430,7	248,3	269,4
XIII. Вироби з каменю, гіпсу, цементу	516,2	738,1	991,6	1276,5	635,2	889,7	1156,1	1106,9	1140,8	800,7	509,5	605,8
XIV. Перли природні або культивовані, дорогоцінне або напівдорогоцінне каміння	224,3	173,5	269,2	1032,0	159,7	302,7	743,4	493,4	690,3	296,8	71,9	67,3
XV. Недорогоцінні метали та вироби з них	2468,8	3327,3	4742,7	6390,1	2676,6	4128,0	5696,9	5238,9	5002,9	3322,5	2002,7	2306,5
XVI. Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання	6342,3	7873,4	10571,7	13379,8	6257,0	8167,0	12794,9	13178,7	12470,1	8720,0	6275,0	7889,4
XVII. Засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби	3219,7	5147,1	8216,6	12091,4	2163,8	3664,3	6204,2	8067,0	5901,5	2648,0	1747,7	2959,5
XVIII. Прилади та апарати оптичні, фотографічні	507,4	696,1	1008,5	1222,6	670,8	886,4	1047,0	1218,9	1094,3	673,0	464,9	580,2
XX. Різні промислові товари	323,1	443,2	594,5	1011,0	500,1	682,0	847,5	1015,0	892,1	902,2	511,8	626,3
XXI. Твори мистецтва	0,7	3,5	3,6	4,1	1,0	2,1	24,3	8,1	23,4	8,8	0,6	1,3
Товари, придбані в портах	213,3	268,1	323,5	515,0	186,1	252,2	373,7	374,4	294,4	247,2	182,9	165,1
Різне	36,6	65,7	65,5	35,4	88,8	130,6	43,4	54,3	74,9	110,2	67,7	40,0

Джерело: сформовано автором за даними Державної служби статистики України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua>.

Структура імпорту товарів України, %

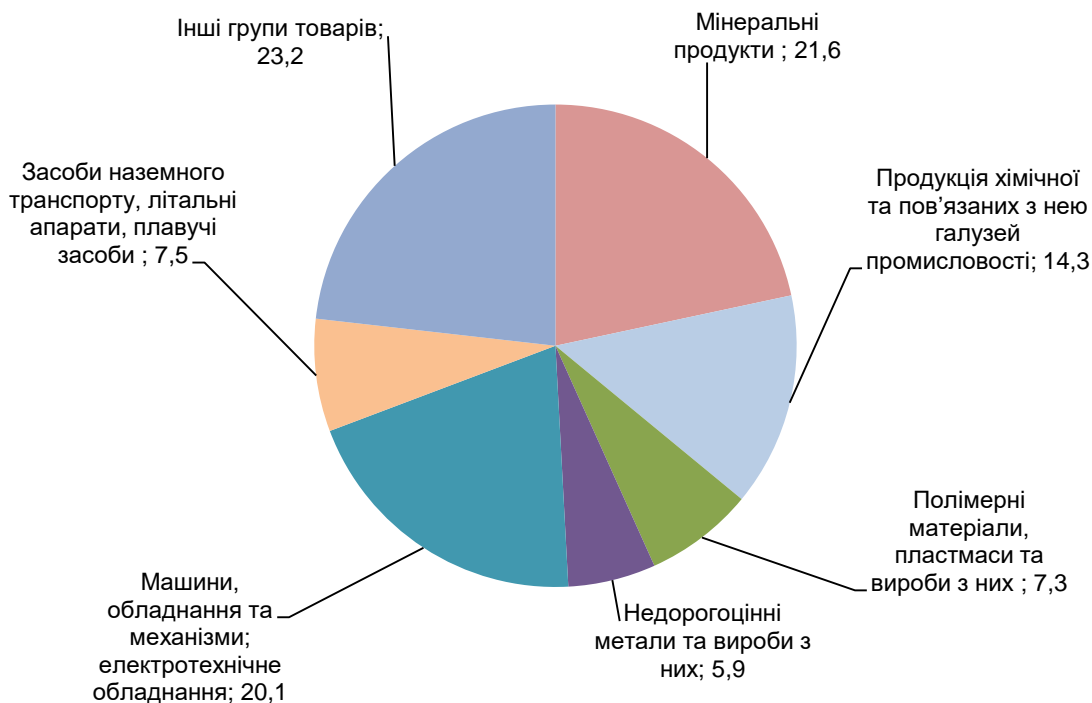
Код і назва товарів згідно з УКТЗЕД	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	1,4	1,4	1,3	2,0	2,8	2,0	1,3	2,0	2,5	2,1	1,5	1,6
II. Продукти рослинного походження	1,5	1,5	1,4	1,7	2,8	2,6	2,2	2,9	3,5	3,7	3,1	3,3
III. Жири та олії тваринного або рослинного походження	0,6	0,4	0,6	0,7	0,8	0,7	0,6	0,5	0,5	0,6	0,5	0,6
IV. Готові харчові продукти	4,0	3,7	3,4	3,1	4,5	4,1	3,7	3,5	4,2	4,8	4,3	4,4
V. Мінеральні продукти	32,0	30,0	28,5	29,7	34,5	34,8	36,4	32,5	29,1	29,5	31,2	21,6
VI. Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	8,6	8,6	8,8	8,1	11,7	10,6	9,7	10,1	11,0	12,5	13,3	14,3
VII. Полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них	5,4	5,6	5,6	5,2	5,9	6,0	5,4	5,3	6,0	6,7	7,1	7,3
VIII. Шкури необроблені, шкіра вичищена	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,2	0,3	0,3	0,4	0,4	0,5
IX. Деревина і вироби з деревини	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,5	0,4	0,5	0,5	0,4	0,5
X. Маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів	2,8	2,6	2,5	2,1	3,0	2,7	2,2	2,1	2,5	2,4	2,3	2,3
XI. Текстильні матеріали та текстильні вироби	3,9	3,0	2,5	2,5	3,1	3,3	2,4	3,0	3,2	3,5	3,8	3,9
XII. Взуття, головні убори, парасольки	0,8	0,6	0,4	0,6	0,6	0,8	0,4	0,9	1,0	0,8	0,7	0,7
XIII. Вироби з каменю, гіпсу, цементу	1,4	1,6	1,6	1,5	1,4	1,5	1,4	1,3	1,5	1,5	1,4	1,5
XIV. Перли природні або культивовані, дорогоцінне або напівдорогоцінне каміння	0,6	0,4	0,4	1,2	0,4	0,5	0,9	0,6	0,9	0,5	0,2	0,2
XV. Недорогоцінні метали та вироби з них	6,8	7,4	7,8	7,5	5,9	6,8	6,9	6,2	6,5	6,1	5,3	5,9
XVI. Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання	17,5	17,5	17,4	15,6	13,8	13,4	15,5	15,6	16,2	16,0	16,7	20,1
XVII. Засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби	8,9	11,4	13,5	14,1	4,8	6,0	7,5	9,5	7,7	4,9	4,7	7,5
XVIII. Прилади та апарати оптичні, фотографічні	1,4	1,5	1,7	1,4	1,5	1,5	1,3	1,4	1,4	1,2	1,2	1,5
XX. Різні промислові товари	0,9	1,0	1,0	1,2	1,1	1,1	1,0	1,2	1,2	1,7	1,4	1,6
XXI. Твори мистецтва	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Товари, придбані в портах	0,6	0,6	0,5	0,6	0,4	0,4	0,5	0,4	0,4	0,5	0,5	0,4
Різне	0,1	0,1	0,1	0,0	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2	0,1

Джерело: сформовано автором за даними Державної служби статистики України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua>.

**Додаток 3.7. Вартісна структура товарного імпорту України у 2005 р.,
% до загального обсягу експорту**

Джерело: розраховано та побудовано автором за даними Державної служби статистики України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua>.

**Додаток 3.8. Вартісна структура товарного імпорту України у 2016 р.,
% до загального обсягу експорту**

Джерело: розраховано та побудовано автором за даними Державної служби статистики України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua>.

Географічна структура експорту України, %

Країни	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Експорт товарів і послуг												
Країни СНД	33,1	34,4	37,3	34,8	35,1	38,6	39,4	38,0	36,0	28,9	23,7	21,1
Інші країни світу	66,9	65,6	62,7	65,2	64,9	61,4	60,6	62,0	64,0	71,1	76,3	78,9
Європа	31,6	32,7	30,7	30,4	26,8	27,1	27,4	26,0	28,2	32,9	35,0	37,4
Країни ЄС (28)	29,9	31,5	29,1	28,4	25,4	25,8	26,3	25,4	26,9	32,1	33,3	35,7
Азія	22,7	20,0	20,3	21,9	27,0	23,4	23,0	23,1	23,4	25,5	28,2	28,0
Африка	6,1	5,4	5,0	5,2	5,7	5,0	4,3	7,1	6,7	8,0	8,2	8,6
Америка	5,7	6,8	6,0	6,8	4,5	5,1	4,9	5,0	5,0	4,0	4,0	4,0
Австралія та Океанія	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,3	0,2	0,1	0,2	0,1
Інші	0,7	0,7	0,7	0,7	0,8	0,7	0,7	0,5	0,5	0,5	0,6	0,7
Експорт товарів												
Країни СНД	30,8	32,2	36,7	34,6	33,9	36,5	38,3	36,8	34,9	27,6	20,5	16,6
Інші країни світу	69,2	67,8	63,3	65,4	66,1	63,5	61,7	63,2	65,1	72,4	79,5	83,4
Європа	31,8	32,9	30,0	29,5	25,9	26,9	27,0	25,3	26,9	31,8	34,7	37,9
Країни ЄС (28)	30,1	31,7	28,4	27,3	24,0	25,5	26,3	24,9	26,5	31,5	34,1	37,1
Азія	25,1	22,0	22,1	23,7	30,6	26,7	25,9	25,7	26,6	28,5	32,5	32,4
Африка	7,0	6,2	5,7	5,8	6,6	5,9	4,9	8,2	8,0	9,5	10,0	10,6
Америка	5,3	6,6	5,4	6,2	2,8	3,9	3,7	3,8	3,4	2,5	2,1	2,0
Австралія та Океанія	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1	0,0	0,1	0,1	0,0	0,0	0,1
Інші	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2	0,1	0,1	0,2	0,3
Експорт послуг												
Країни СНД	45,9	45,4	40,6	36,2	39,9	47,7	45,3	44,3	40,8	35,0	36,4	37,8
Інші країни світу	54,1	54,6	59,4	63,8	60,1	52,3	54,7	55,7	59,2	65,0	63,6	62,2
Європа	30,5	31,5	34,9	35,6	30,6	28,0	29,8	29,6	33,5	38,5	36,2	35,5
Країни ЄС	28,8	30,3	33,0	35,1	31,5	27,2	26,2	28,3	29,0	34,6	30,1	30,5
Азія	9,7	9,8	10,4	11,8	12,1	9,1	8,6	9,8	10,1	11,7	11,5	11,7
Африка	1,2	1,3	1,4	1,7	1,7	1,3	1,2	1,3	1,1	1,1	1,5	1,3
Америка	7,8	7,7	8,8	10,6	11,6	10,5	10,8	11,1	11,9	10,8	11,7	11,5
Австралія та Океанія	0,1	0,1	0,2	0,2	0,3	0,3	1,0	1,7	0,6	0,6	0,9	0,4
Невизначені країни	4,9	4,3	3,8	3,9	3,8	3,0	3,4	2,1	2,0	2,2	1,8	1,9

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua>.

Географічна структура імпорту України, %

Країна	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Імпорт товарів і послуг												
Країни СНД	44,8	42,7	40,0	37,4	40,5	41,8	43,2	39,1	34,8	30,4	26,3	20,7
Інші країни світу	55,2	57,3	60,0	62,6	59,5	58,2	56,8	60,9	65,2	69,6	73,7	79,3
Європа	35,5	38,0	38,8	36,9	37,3	33,9	33,6	33,5	38,0	41,8	45,1	46,8
Країни ЄС (28)	34,6	37,0	37,9	35,6	36,5	33,5	32,9	32,7	37,0	39,8	42,0	43,9
Азія	13,2	13,7	14,9	18,1	15,0	17,0	16,5	20,5	19,9	19,4	18,8	22,0
Африка	1,2	1,0	1,1	1,8	1,3	1,4	1,1	1,0	0,9	1,2	1,5	1,3
Америка	4,2	3,8	4,3	5,2	5,2	5,2	5,0	5,4	5,8	6,1	6,8	7,6
Австралія та Океанія	0,3	0,2	0,2	0,5	0,3	0,4	0,2	0,2	0,1	0,3	0,4	0,3
Інші	0,8	0,7	0,6	0,1	0,4	0,4	0,3	0,3	0,4	0,9	1,1	1,3
Імпорт товарів												
Країни СНД	47,0	44,7	42,0	39,0	43,3	44,0	45,0	40,7	36,3	31,7	27,9	21,8
Інші країни світу	53,0	55,3	58,0	61,0	56,7	56,0	55,0	59,3	63,7	68,3	72,1	78,2
Європа	35,1	37,3	38,0	35,6	35,7	32,9	32,8	32,5	37,1	41,1	44,4	47,1
Країни ЄС (28)	33,8	36,0	36,7	33,8	34,0	31,5	31,2	31,0	35,1	38,7	40,9	43,7
Азія	13,0	13,6	14,9	18,1	14,4	16,5	16,1	20,2	19,8	19,9	19,3	22,7
Африка	1,2	0,9	1,1	1,8	1,4	1,4	1,1	1,0	1,0	1,2	1,6	1,4
Америка	3,5	3,3	3,7	4,9	4,8	4,7	4,7	5,2	5,6	5,6	6,2	6,6
Австралія та Океанія	0,3	0,2	0,2	0,5	0,3	0,4	0,2	0,2	0,1	0,3	0,5	0,3
Інші	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1	0,1
Імпорт послуг												
Країни СНД	17,4	18,6	16,1	16,4	15,2	17,3	18,8	18,6	19,6	18,9	15,2	12,6
Інші країни світу	82,6	81,4	83,9	83,6	84,8	82,7	81,2	81,4	80,4	81,1	84,8	87,4
Європа	41,6	45,8	48,2	53,9	51,0	44,4	45,1	45,4	46,7	47,1	49,8	45,1
Країни ЄС	44,3	48,3	52,3	59,6	58,9	55,6	54,6	55,1	55,9	49,4	49,8	45,5
Азія	15,8	14,4	15,0	17,9	20,1	22,4	22,5	23,4	21,3	14,4	15,4	16,7
Африка	1,0	1,4	1,2	1,3	0,8	0,8	0,6	0,6	0,5	0,7	0,7	0,8
Америка	13,3	10,6	11,5	8,8	8,7	10,5	9,2	7,6	7,7	10,9	11,0	14,5
Австралія та Океанія	0,1	0,0	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0
Невизначені країни	10,9	9,2	7,9	1,6	4,0	4,4	3,6	4,4	4,2	7,9	7,8	10,3

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua>.

Темпи зміни валової доданої вартості за видами економічної діяльності

Вид діяльності	% до попереднього року			2011 рік, % до 2008 року
	2009	2010	2011*	
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	-2,0	-1,0	17,6	14,1
Рибальство, рибництво	5,4	-14,5	-28,3	-35,4
Добувна промисловість	-11,5	4,5	6,9	-1,1
Переробна промисловість	-20,9	9,0	8,3	-6,7
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	-7,7	7,0	5,6	4,2
Будівництво	-42,5	1,2	10,9	-35,5
Товари	-16,5	5,4	10,0	-3,2
Торгівля; ремонт автомобілів побутових виробів та предметів особистого вжитку	-17,5	7,6	5,9	-6,0
Діяльність готелів та ресторанів	-16,9	20,2	2,3	2,3
Діяльність транспорту та зв'язку	-7,2	1,6	6,8	0,7
Реальний сектор економіки	-15,3	5,5	8,4	-3,2
Фінансова діяльність	-20,5	5,7	3,4	-13,2
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	-8,4	-4,5	-5,7	-17,5
Державне управління	4,7	1,4	-3,9	2,0
Освіта	0,8	-1,7	-1,1	-2,0
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	5,9	0,8	0,2	7,0
Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	-23,0	-1,7	3,8	-21,4
Послуги	-10,1	2,3	2,0	-6,2
Оплата послуг фінансових посередників	14,4	-10,0	-1,7	1,2
Податки на продукти	-20,6	3,1	3,1	-15,6
Субсидії на продукти	-8,8	-12,1	-35,8	-48,5
Чисті податки на продукти	-20,9	3,5	3,9	-14,9
Валовий внутрішній продукт	-14,8	4,1	5,2	-6,6

Примітка. * попередні дані.

Джерело: за даними Держстату України за відповідні роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Галузева структура первинних доходів і зайнятості,
% до підсумку за видами діяльності

Вид діяльності	Оплата праці			Валовий прибуток			Валова додана вартість			Зайнятість		
	2000	2005	2010	2000	2005	2010	2000	2005	2010	2000	2005	2010
Сільське, лісове та рибне господарство	7	3	3	27	20	14	17	10	8	22	19	15
Добувна промисловість	7	6	6	5	4	8	5	5	7	3	3	2
Переробна промисловість	24	25	18	17	17	13	21	22	16	17	14	12
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	4	4	5	10	3	2	7	4	3	3	3	3
Будівництво	5	6	3	3	2	4	4	4	3	4	5	5
Виробництво товарів	47	44	35	62	46	41	54	45	37	49	44	37
Торгівля; готелі та ресторани	13	10	14	8	20	21	11	15	18	15	20	24
Транспорт та зв'язок	12	11	10	16	13	12	14	12	11	7	7	7
Реальний сектор	71	65	59	86	79	74	79	71	66	71	71	68
Фінансова діяльність	2	4	5	2	5	10	2	5	7	1	1	2
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	5	6	8	6	10	12	6	8	10	4	5	6
Державне управління, освіта, охорона здоров'я та інші види діяльності	22	24	28	6	6	4	14	16	17	24	24	25
Виробництво послуг	53	56	65	38	54	59	46	55	63	51	56	63
Усього	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Джерело: за даними Держстату України за відповідні роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Складові ВВП за категоріями кінцевого використання, % до ВВП

Роки	ВВП	Кінцеві споживчі витрати	у тому числі					Валове нагромадження основного капіталу	Сальдо експорту та імпорту	Експорт	Імпорт
			домашніх господарств	НКООД	загального державного управління						
					всього	індивідуальні	колективні				
Структура, % до ВВП											
1990	100	73,6	54,8	2,3	16,5	6,6	9,9	23,0	-1,0	27,7	28,7
1995	100	76,4	49,7	5,4	21,3	13,1	8,2	23,3	-3,1	47,1	50,2
2000	100	75,2	54,3	2,3	18,6	11,5	7,1	19,7	5,0	62,4	57,4
2005	100	76,5	57,2	1,1	18,2	11,2	7,0	22,0	0,9	51,5	50,6
2006	100	78,1	58,7	1,0	18,4	11,2	7,2	24,6	-2,8	46,6	49,4
2007	100	77,5	58,7	0,9	17,9	11,1	6,8	27,5	-5,7	44,8	50,5
2008	100	80,1	61,4	0,8	17,9	11,2	6,7	26,4	-8,0	46,9	54,9
2009	100	84,7	63,7	0,8	20,2	13,2	7,0	18,3	-1,7	46,4	48,1
2010	100	84,5	63,4	0,8	20,3	13,3	7,0	18,1	-2,9	50,8	53,7
2011*	100	83,9	65,1	0,7	18,1	12,0	6,1	18,8	-5,4	53,8	59,2
Зміна у структурі ВВП, %											
2011 до 1990		114,0	118,8	30,4	109,7	181,8	61,6	81,7	540	194,2	206,3
2000 до 1990		102,2	99,1	100,0	112,7	174,2	71,7	85,7	-500	225,3	200,0
2011 до 2000		111,6	119,9	30,4	97,3	104,3	85,9	95,4	-108	86,2	103,1
Зміна фізичного обсягу, %											
2011 до 1990	69	129	148	19	87	88	96	25	x	64	73
2000 до 1990	43	55	51	36	72	76	73	17	x	58	39
2011 до 2000	160	233	294	52	122	115	131	141	x	111	189
Зміна дефлятора, разів з урахуванням деномінації**											
2011 до 1990	11,3	7,0	6,2	12,8	9,7	15,5	5,5	25,7	X	24,0	22,6
2000 до 1990	2,4	1,9	2,0	2,8	1,6	2,2	1,1	4,9	X	4,0	5,4
2011 до 2000	4,8	3,7	3,1	4,5	6,2	7,0	5,1	5,2	X	6,0	4,2

Примітки. * попередні дані; ** дефлятор розраховано з урахуванням деномінації при запровадженні гривні у 1994 р. на 100 000 порівняно з карбованцем, тобто купівельна спроможність однієї гривні порівнюється з одним карбованцем колишнього СРСР.

Джерело: за даними Держстату України за відповідні роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Витратні коефіцієнти в Україні (2006, 2008, 2009 рр.)

Вид діяльності	Сумарний коефіцієнт прямих витрат на одиницю випуску			Питома вага галузей у випуску, %			Річні відхилення за зваженими прямими витратами, в. п.			Сумарний коефіцієнт повних витрат на одиницю кінцевого продукту (ВВП)			Питома вага галузей у ВВП, %			Річні відхилення за зваженими повними витратами, в. п.		
	2006	2008	2009	2006	2008	2009	2006	2009	Всього	2006	2008	2009	2006	2008	2009	2006	2009	Всього
Сільське, лісове, рибне господарство та мисливство	0,616	0,632	0,638	8,00	7,49	8,07	4,93	5,15	0,22	2,393	2,410	2,431	7,79	7,15	7,49	18,65	18,21	-0,44
Добування вугілля, лігніту і торфу; добування уранової і торієвої руд	0,583	0,467	0,509	1,62	1,68	1,73	0,95	0,88	-0,07	2,346	2,060	2,183	1,71	2,32	2,17	4,02	4,74	0,72
Добування вуглеводнів та пов'язані з ним послуги	0,441	0,376	0,448	0,98	0,84	0,89	0,43	0,40	-0,03	1,967	1,800	1,949	1,39	1,35	1,26	2,73	2,46	-0,27
Добування корисних копалин, крім паливно-енергетичних	0,617	0,471	0,607	1,61	2,10	1,63	1,00	0,99	-0,01	2,504	2,122	2,454	1,57	2,88	1,64	3,92	4,03	0,11
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	0,706	0,734	0,699	11,11	10,64	12,62	7,85	8,82	0,97	2,677	2,671	2,621	8,26	7,34	9,74	22,12	25,53	3,42
Легка промисловість	0,650	0,643	0,659	1,78	1,52	1,62	1,16	1,06	-0,09	2,458	2,372	2,431	1,58	1,40	1,41	3,88	3,43	-0,45
Оброблення деревини та виробництво виробів з деревини; целюлозно-паперове виробництво; видавнича діяльність	0,710	0,714	0,727	1,95	1,76	1,92	1,39	1,39	0,01	2,807	2,782	2,861	1,43	1,31	1,34	4,02	3,83	-0,19
Виробництво коксу; ядерних матеріалів; продуктів нафтоперероблення	0,826	0,857	0,851	4,72	4,16	4,16	3,90	3,54	-0,36	2,796	2,724	2,856	2,09	1,54	1,58	5,83	4,51	-1,32
Хімічна та нафтохімічна промисловість	0,742	0,747	0,787	4,05	3,64	3,49	3,01	2,74	-0,26	2,810	2,698	2,845	2,65	2,39	1,90	7,44	5,42	-2,02
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	0,716	0,760	0,796	1,92	2,21	1,70	1,38	1,35	-0,02	2,691	2,706	2,857	1,38	1,37	0,89	3,71	2,53	-1,18
Металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів	0,777	0,816	0,871	10,38	10,16	7,44	8,07	6,48	-1,59	3,033	3,035	3,239	5,86	4,86	2,46	17,79	7,97	-9,81
Машинобудування	0,734	0,759	0,729	7,54	7,96	6,09	5,53	4,44	-1,09	2,857	2,900	2,788	5,07	4,97	4,24	14,49	11,81	-2,68
Інші галузі промисловості	0,749	0,690	0,652	0,97	0,86	0,78	0,73	0,51	-0,22	3,004	2,787	2,665	0,62	0,70	0,70	1,86	1,86	0,00
Електроенергетика, газо-, тепло- та водопостачання	0,544	0,579	0,579	3,83	3,44	3,98	2,08	2,31	0,22	2,167	2,259	2,280	4,41	3,75	4,29	9,57	9,79	0,22
Будівництво	0,645	0,702	0,692	4,84	5,11	3,47	3,12	2,40	-0,72	2,696	2,854	2,913	4,35	3,95	2,74	11,73	7,97	-3,75
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	0,435	0,451	0,455	8,97	9,82	10,29	3,90	4,68	0,77	1,993	1,916	1,960	12,83	13,98	14,36	25,57	28,16	2,59

Продовж. дод. 3.14

Вид діяльності	Сумарний коефіцієнт прямих витрат на одиницю випуску			Питома вага галузей у випуску, %			Річні відхилення за зваженими прямими витратами, в. п.			Сумарний коефіцієнт повних витрат на одиницю кінцевого продукту (ВВП)			Питома вага галузей у ВВП, %			Річні відхилення за зваженими повними витратами, в. п.		
	2006	2008	2009	2006	2008	2009	2006	2009	Всього	2006	2008	2009	2006	2008	2009	2006	2009	Всього
Діяльність готелів та ресторанів	0,500	0,486	0,517	0,92	0,91	0,86	0,46	0,44	-0,02	2,223	2,157	2,266	1,17	1,21	1,06	2,60	2,40	-0,20
Діяльність транспорту	0,456	0,490	0,443	5,96	5,52	6,27	2,72	2,78	0,06	2,063	2,135	2,046	8,21	7,30	8,94	16,94	18,29	1,36
Діяльність пошти та зв'язку	0,467	0,414	0,472	2,20	1,84	1,90	1,03	0,90	-0,13	2,096	1,955	2,108	2,97	2,79	2,57	6,22	5,41	-0,81
Фінансова діяльність; оплата послуг фінансових посередників	0,663	0,648	0,266	2,68	3,78	3,94	1,78	1,05	-0,73	1,578	1,434	1,461	2,28	3,44	1,83	3,60	2,67	-0,93
Операції з нерухомим майном; оренда машин та устаткування; прокат побутових виробів і предметів особистого вжитку	0,400	0,417	0,819	2,67	3,23	3,96	1,07	3,24	2,17	1,775	1,828	1,959	4,06	4,88	5,84	7,21	11,44	4,23
Діяльність у сфері інформатизації	0,469	0,465	0,501	0,31	0,38	0,53	0,15	0,27	0,12	2,099	2,006	2,154	0,42	0,53	0,68	0,88	1,46	0,59
Дослідження та розробки	0,418	0,437	0,376	0,46	0,39	0,43	0,19	0,16	-0,03	2,007	2,046	1,898	0,67	0,56	0,68	1,35	1,29	-0,05
Діяльність у сферах права, бухгалтерського обліку, інжинірингу; надання послуг підприємцям	0,515	0,389	0,481	1,69	2,08	2,67	0,87	1,29	0,42	2,208	1,846	2,013	2,08	3,29	3,55	4,59	7,14	2,55
Державне управління	0,270	0,286	0,234	2,61	2,56	2,62	0,70	0,61	-0,09	1,609	1,665	1,556	4,82	4,75	5,14	7,75	8,00	0,24
Освіта	0,270	0,293	0,296	2,67	2,59	3,10	0,72	0,92	0,20	1,641	1,679	1,698	4,93	4,75	5,58	8,09	9,48	1,39
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	0,369	0,358	0,355	2,08	1,90	2,35	0,77	0,84	0,07	1,912	1,879	1,914	3,33	3,15	3,88	6,37	7,42	1,05
Санітарні послуги, прибирання сміття та знищення відходів	0,569	0,583	0,563	0,28	0,27	0,34	0,16	0,19	0,03	2,407	2,378	2,368	0,31	0,29	0,38	0,74	0,89	0,15
Діяльність громадських організацій	0,471	0,462	0,455	0,15	0,15	0,16	0,07	0,07	0,00	2,010	1,925	1,964	0,20	0,20	0,22	0,41	0,43	0,02
Діяльність у сфері культури та спорту, відпочинку та розваг	0,467	0,421	0,474	0,81	0,80	0,81	0,38	0,38	0,00	1,965	1,797	1,977	1,10	1,20	1,09	2,15	2,15	-0,01
Надання індивідуальних послуг	0,279	0,312	0,335	0,25	0,22	0,21	0,07	0,07	0,00	1,668	1,736	1,797	0,45	0,39	0,36	0,76	0,65	-0,11
Усього,	0,605	0,614	0,609	100	100	100	60,5	60,94	0,41				100	100	100			-5,61
у тому числі витрат продукції:																		
сфери матеріального виробництва, включаючи енергетику				65,3	63,6	59,6			-3,0				50,2	47,3	43,9			-17,7
сфери нематеріальних послуг				34,7	36,4	40,4			2,8				49,8	52,7	56,1			12,0

Джерело: за даними: Таблиця витрати-випуск України за 2006, 2008, 2009 роки в цінах споживачів.

Коефіцієнти повних витрат в сумарному випуску кінцевої продукції в Україні (2006, 2008, 2009 рр.)

Вид діяльності	Кінцеві споживчі витрати домашніх господарств			Витрати на кінцеве споживання загального державного управління та НКО ДГ			Валове нагромадження основного капіталу			Експорт			Імпорт		
	2006	2008	2009	2006	2008	2009	2006	2008	2009	2006	2008	2009	2006	2008	2009
Сільське, лісове, рибне господарство та мисливство	0,048	0,041	0,043	0,019	0,002	0,003	0,001	0,002	0,001	0,010	0,015	0,021	-0,008	-0,007	-0,009
Добування вугілля, лігніту і торфу; добування уранової і торієвої руд	0,006	0,006	0,006	0,005	0,001	0,001	0,002	0,004	0,002	0,004	0,012	0,010	-0,004	-0,010	-0,007
Добування вуглеводнів та пов'язані з ним послуги	0,020	0,020	0,022	0,018	0,003	0,004	0,007	0,007	0,007	0,009	0,017	0,019	-0,009	-0,042	-0,045
Добування корисних копалин, крім паливно-енергетичних	0,002	0,003	0,003	0,002	0,000	0,000	0,003	0,006	0,003	0,005	0,016	0,012	-0,004	-0,010	-0,006
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	0,070	0,072	0,083	0,069	0,002	0,002	0,002	0,001	0,001	0,023	0,013	0,017	-0,016	-0,010	-0,012
Легка промисловість	0,014	0,012	0,013	0,014	0,001	0,000	0,000	0,000	0,000	0,003	0,004	0,004	-0,002	-0,006	-0,006
Оброблення деревини та виробництво виробів з деревини; целюлозно-паперове виробництво; видавнича діяльність	0,009	0,011	0,011	0,009	0,001	0,001	0,004	0,003	0,003	0,007	0,007	0,009	-0,008	-0,010	-0,010
Виробництво коксу; ядерних матеріалів; продуктів нафтоперероблення	0,021	0,021	0,022	0,018	0,002	0,002	0,009	0,009	0,006	0,011	0,023	0,020	-0,010	-0,026	-0,019
Хімічна та нафтохімічна промисловість	0,023	0,026	0,030	0,020	0,004	0,005	0,009	0,007	0,005	0,010	0,022	0,022	-0,010	-0,032	-0,036
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	0,004	0,005	0,006	0,004	0,001	0,001	0,009	0,011	0,005	0,003	0,005	0,006	-0,003	-0,006	-0,006
Металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів	0,012	0,013	0,009	0,011	0,002	0,002	0,018	0,024	0,012	0,009	0,068	0,052	-0,011	-0,033	-0,021
Машинобудування	0,030	0,031	0,018	0,029	0,002	0,002	0,044	0,051	0,026	0,010	0,033	0,030	-0,011	-0,061	-0,031
Інші галузі промисловості	0,004	0,004	0,004	0,004	0,001	0,001	0,002	0,002	0,001	0,003	0,003	0,003	-0,003	-0,004	-0,003
Електроенергетика, газо-, тепло- та водопостачання	0,015	0,013	0,016	0,014	0,004	0,005	0,005	0,005	0,004	0,007	0,012	0,013	-0,007	-0,010	-0,010
Будівництво	0,001	0,002	0,001	0,001	0,001	0,000	0,032	0,034	0,023	0,001	0,001	0,001	-0,001	-0,001	-0,001
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	0,046	0,055	0,059	0,042	0,004	0,004	0,017	0,019	0,012	0,152	0,031	0,035	-0,159	-0,039	-0,037
Діяльність готелів та ресторанів	0,004	0,004	0,005	0,004	0,001	0,001	0,001	0,001	0,001	0,002	0,004	0,004	-0,002	-0,003	-0,004
Діяльність транспорту	0,024	0,026	0,029	0,022	0,004	0,005	0,009	0,012	0,007	0,014	0,034	0,038	-0,014	-0,036	-0,035
Діяльність пошти та зв'язку	0,011	0,010	0,010	0,011	0,001	0,001	0,002	0,002	0,001	0,005	0,004	0,005	-0,005	-0,004	-0,004
Фінансова діяльність; оплата послуг фінансових посередників	0,008	0,011	0,008	0,007	0,002	0,001	0,003	0,005	0,002	0,009	0,007	0,007	-0,009	-0,011	-0,010
Операції з нерухомим майном; оренда машин та устаткування; прокат побутових виробів і предметів особистого вжитку	0,012	0,016	0,020	0,012	0,002	0,003	0,003	0,005	0,006	0,007	0,005	0,006	-0,007	-0,006	-0,006
Діяльність у сфері інформатизації	0,001	0,001	0,001	0,001	0,000	0,001	0,001	0,001	0,001	0,001	0,001	0,002	-0,001	-0,001	-0,001
Дослідження та розробки	0,000	0,000	0,000	0,000	0,002	0,001	0,001	0,001	0,001	0,001	0,001	0,001	-0,001	-0,001	-0,001
Діяльність у сферах права, бухгалтерського обліку, інжинірингу; надання послуг підприємцям	0,007	0,010	0,010	0,007	0,001	0,002	0,004	0,005	0,005	0,011	0,007	0,010	-0,012	-0,009	-0,012
Державне управління	0,001	0,002	0,002	0,001	0,016	0,017	0,001	0,001	0,001	0,001	0,001	0,001	-0,001	-0,002	-0,002
Освіта	0,003	0,003	0,003	0,003	0,016	0,019	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	0,002	0,002	0,002	0,002	0,011	0,014	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,001	0,000	0,000	0,000
Санітарні послуги, прибирання сміття та знищення відходів	0,001	0,001	0,001	0,001	0,001	0,001	0,000	0,000	0,000	0,001	0,000	0,000	-0,001	0,000	-0,001
Діяльність громадських організацій	0,000	0,000	0,000	0,000	0,001	0,001	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Діяльність у сфері культури та спорту, відпочинку та розваг	0,003	0,003	0,003	0,003	0,003	0,003	0,000	0,000	0,000	0,001	0,001	0,002	-0,001	-0,002	-0,002
Усього,	0,404	0,425	0,441	0,356	0,092	0,105	0,188	0,219	0,133	0,320	0,348	0,351	-0,320	-0,383	-0,336
у тому числі витрат продукції:															
сфери матеріального виробництва, включаючи енергетику	0,279	0,279	0,286	0,238	0,027	0,030	0,145	0,167	0,095	0,115	0,250	0,239	-0,108	-0,268	-0,221
сфери нематеріальних послуг	0,126	0,146	0,155	0,118	0,065	0,075	0,043	0,053	0,038	0,205	0,098	0,113	-0,212	-0,115	-0,115
агропродовольчого сектора	0,119	0,113	0,126	0,088	0,004	0,005	0,003	0,003	0,002	0,033	0,028	0,038	-0,025	-0,018	-0,021
паливно-енергет.комплексу, включаючи коксовир-во та нафтоперероб.	0,046	0,047	0,049	0,041	0,007	0,008	0,018	0,021	0,014	0,024	0,052	0,049	-0,023	-0,078	-0,072

Джерело: за даними Держстату України за відповідні роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

**Рахунки розподілу доходу та капіталу сектора нефінансових корпорацій України,
% до валової доданої вартості**

Показник	1990	2000	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Рахунок первинного та вторинного розподілу доходу									
Ресурси									
Валовий прибуток	37,0	40,4	44,2	38,4	39,6	42,0	40,6	41,9	39,1
в тому числі:									
споживання основного капіталу	19,4	24,5	17,4	15,4	14,9	14,2	13,7	17,2	15,3
чистий прибуток	17,5	15,8	26,8	23,0	24,7	27,8	26,8	24,7	23,8
Доход від власності одержаний	0,1	0,3	0,4	0,4	0,4	0,9	1,1	1,7	1,6
Внески на соціальне страхування	0,0	0,0	0,0	1,3	1,4	1,4	1,5	1,5	1,4
Інші поточні трансферти	1,0	0,7	0,5	0,6	0,5	0,5	0,5	1,1	1,5
Разом	38,1	41,4	45,1	40,7	41,9	44,8	43,7	46,2	43,5
Використання									
Податки на доходи та майно	12,9	10,1	7,5	8,6	7,6	7,3	7,8	5,3	6,3
Доход від власності сплачений	1,7	8,2	10,0	12,2	13,4	13,7	17,1	25,1	25,6
Внески на соціальне страхування сплачені та соціальні допомоги	0,0	0,0	0,7	2,0	2,2	2,1	2,1	2,0	1,9
Інші поточні трансферти	5,1	3,9	2,0	1,8	1,5	2,9	1,8	2,3	3,1
Валове заощадження	18,5	19,1	24,8	16,1	17,2	18,7	14,9	11,4	6,7
Разом	38,1	41,4	45,1	40,7	41,9	44,7	43,7	46,2	43,5
Похідні показники:									
рівень обкладання чистого прибутку податками на доходи та майно, %	73,3	63,8	28,1	37,2	30,7	26,5	29,1	21,5	26,7
чистий дохід від власності	-1,6	-7,9	-9,6	-11,8	-13,0	-12,8	-16,0	-23,4	-24,0
Рахунок капіталу									
Ресурси (зміни в заощадженнях і чистому багатстві)									
Валове заощадження	18,5	19,1	24,8	16,1	17,2	18,7	14,9	11,4	6,7
Капітальні трансферти одержані	3,3	2,0	2,9	2,1	2,5	2,6	2,0	4,9	2,0
Капітальні трансферти сплачені	-1,6	-0,3	-5,5	-0,4	-0,4	-0,4	-0,3	-0,1	-0,1
Разом	20,2	20,8	22,1	17,8	19,2	20,9	16,7	16,2	8,6
Використання (зміни в активах)									
Валове нагромадження основного капіталу	23,2	27,8	27,5	29,9	33,6	36,6	35,3	27,0	24,7
в тому числі:									
чисте нагромадження основного капіталу	3,8	3,2	10,2	14,5	18,7	22,4	21,6	9,8	9,4
Зміна запасів матеріальних оборотних фондів	3,1	-2,6	-3,0	1,0	0,8	1,6	2,3	-2,9	0,8
Чисте придбання невірбованих нефінансових активів	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	-0,1
Чисте кредитування (+), чисте запозичення (-)	-6,1	-4,3	-2,4	-13,2	-15,1	-17,3	-21,0	-7,8	-16,8
Разом	20,2	20,8	22,1	17,8	19,2	20,9	16,7	16,2	8,7
Довідково: частка валового нагромадження, яка покривається за рахунок запозичень	-23,1	-15,4	-8,6	-44,0	-45,1	-47,4	-59,3	-28,9	-68,2

Джерело: за даними Держстату України за відповідні роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Додатки до розділу 4

Додаток 4.1

РОЗПОДІЛ ВІДПОВІДЕЙ РЕСПОНДЕНТІВ НА ЗАПИТАННЯ АНКЕТИ

**«Наукове дослідження щодо економічних орієнтацій та очікувань роботодавців з числа представників малого, середнього та великого бізнесу»
(у відсотках)**

Опитування проводилося в 24-х областях України та м. Києві

з 01 по 25 серпня 2015 року (опитано 403 респонденти)

та

з 09 по 20 листопада 2015 року (354 респонденти)

Стандартні відхилення при достовірних 95 відсотках і співвідношенні змінних від 0,1 : 0,9 до 0,5 : 0,5 становлять:

Для опитування, проведеного у серпні 3,00 – 5,00 відсотка

Для опитування, проведеного у листопаді 3,21 – 5,35 відсотка

Метод отримання інформації: індивідуальне інтерв'ю «віч-на-віч» за місцем роботи респондента

Київ 2015

1. Основна галузь економічної діяльності підприємства:

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
Сільське, лісове та рибне господарство	10,0	14,4	8,2	10,7	7,6	10,4	11,0	9,3
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	0,5	0,0	2,0	0,7	0,0	0,0	2,0	0,6
Переробна промисловість	8,5	7,7	44,9	17,1	8,9	14,6	45,0	20,6
Будівництво	10,9	12,5	3,1	9,4	5,7	11,5	6,0	7,3
Оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	17,9	8,7	7,1	12,9	19,6	15,6	6,0	14,7
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	9,0	12,5	9,2	9,9	5,7	11,5	9,0	8,2
Тимчасове розміщення й організація харчування	4,5	3,8	1,0	3,5	1,9	5,2	0,0	2,3
Інформація та телекомунікації	6,5	4,8	2,0	5,0	3,2	4,2	1,0	2,8
Фінансова та страхова діяльність	4,0	9,6	0,0	4,5	3,8	3,1	0,0	2,5
Операції з нерухомим майном	6,5	2,9	1,0	4,2	7,0	2,1	1,0	4,0
Професійна, наукова та технічна діяльність	2,0	0,0	2,0	1,5	3,2	0,0	3,0	2,3
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	1,0	1,9	0,0	1,0	7,0	1,0	0,0	3,4
Освіта	4,5	8,7	2,0	5,0	6,3	10,4	2,0	6,2
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	5,0	1,0	2,0	3,2	4,4	2,1	1,0	2,8
Діяльність у сфері культури та спорту, розваг і відпочинку	1,5	2,9	0,0	1,5	3,8	3,1	1,0	2,8
Надання інших видів послуг	8,0	8,7	15,3	9,9	12,0	5,2	12,0	10,2

2. Загальна кількість людей, які працюють сьогодні на підприємстві

	Серпень 2015 р.			Листопад 2015 р.		
	Тип бізнесу			Тип бізнесу		
	Малий	Середній	Великий	Малий	Середній	Великий
Від 3 до 9 осіб	59,9			57,0		
10–30 осіб	40,1			43,0		
31–50 осіб		53,4			57,3	
51–100 осіб		46,6			42,7	
101–500 осіб			54,1			63,0
501–1000			23,5			21,0
1001–3000			13,3			9,0
3001–5000			4,1			4,0
5001–10000			3,1			2,0
Понад 10000 осіб			1,0			1,0

БЛОК А. ХАРАКТЕРИСТИКА БІЗНЕСУ

Запитання А3 лише для представників малого та середнього бізнесу

А3. У цілому, скільки всього років Ви займаєтеся підприємницькою діяльністю?

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
1-5 років	21,8	20,2		21,3	24,4	22,0		23,5
6-8 років	16,8	16,2		16,6	15,4	14,3		15,0
9-10 років	21,8	13,1		18,9	12,8	17,6		14,6
11-15 років	21,8	26,3		23,3	23,1	17,6		21,1
16-20 років	10,2	18,2		12,8	19,2	18,7		19,0
21-32 роки	7,6	6,1		7,1	5,1	9,9		6,9
<i>Середня кількість, років</i>	11	11,5		11	11,1	12,2		11,5

A5. А яка зараз ОСНОВНА діяльність?

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
Бізнес-послуги, консалтинг (включаючи бухгалтерські, аудиторські послуги)	1,5	2,9	0,0	1,5	3,8	0,0	0,0	1,7
Побутові послуги (включаючи готельну справу)	4,5	3,9	1,0	3,5	7,6	3,1	0,0	4,3
Охорона здоров'я і спорт	5,0	2,9	2,1	3,8	6,4	4,2	2,0	4,6
Видавничо-поліграфічна діяльність	1,5	0,0	0,0	0,8	2,5	2,1	0,0	1,7
Культура і мистецтво	1,5	2,0	0,0	1,3	1,3	2,1	0,0	1,1
Наука і наукове обслуговування	2,5	2,9	1,0	2,3	3,8	4,2	2,0	3,4
Операції з нерухомим майном	5,5	2,9	0,0	3,5	7,6	3,1	1,0	4,6
Оптова торгівля	9,5	8,8	4,2	8,0	9,6	7,3	3,1	7,1
Сільське і лісове господарство	9,0	14,7	9,4	10,5	6,4	9,4	13,3	9,1
Деревообробка	1,5	0,0	1,0	1,0	1,9	1,0	3,1	2,0
Хімія	0,5	0,0	2,1	0,8	0,0	0,0	5,1	1,4
Виробництво пластиків	0,5	1,0	0,0	0,5	0,6	0,0	1,0	0,6
Неметалургійна добувна та переробна промисловість	1,5	2,9	11,5	4,3	1,9	9,4	20,4	9,1
Металургія	1,0	0,0	2,1	1,0	0,0	1,0	1,0	0,6
Машинобудування	1,0	0,0	15,6	4,3	1,3	1,0	10,2	3,7
Електроніка	0,5	1,0	2,1	1,0	3,8	1,0	3,1	2,8
Меблеве виробництво	2,5	1,0	1,0	1,8	1,3	1,0	0,0	0,9
Виробництво одягу/Легка промисловість	0,5	0,0	7,3	2,0	1,3	2,1	7,1	3,1
Роздрібна торгівля та громадське харчування (їдальні, кафе, ресторани тощо)	10,9	2,9	2,1	6,8	10,2	8,3	4,1	8,0
Зв'язок	1,5	1,0	0,0	1,0	1,9	1,0	2,0	1,7
ЗМІ/маркетинг/реклама	2,0	2,9	2,1	2,3	1,3	2,1	0,0	1,1
Будівництво	11,4	10,8	4,2	9,5	5,7	10,4	6,1	7,1
Транспорт	9,0	10,8	7,3	9,0	7,0	12,5	8,2	8,8
Фінанси – банківська справа, страхування	3,5	7,8	0,0	3,8	3,2	3,1	0,0	2,3
Інше (харчова промисловість)	11,9	16,7	24,0	16,0	9,6	10,4	7,1	9,1

А6. Скажіть, скільки всього співробітників працює на Вашому підприємстві (незалежно від того, чи співробітники працевлаштовані на підставі запису у трудовій книжці, чи на підставі письмового договору, або на підставі усної домовленості (без офіційного оформлення))?

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
1-5 осіб	37,3			18,7	40,5			18,1
6-9 осіб	23,4			11,7	16,5			7,3
10-30 осіб	39,3			19,7	43,0			19,2
31-50 осіб		53,4		13,7		57,3		15,5
51-100 осіб		46,6		12,0		42,7		11,6
101-500 осіб			55,7	13,5			63,0	17,8
501-1000 осіб			26,8	6,5			21,0	5,9
Більше 1000 осіб			17,5	4,2			16,0	4,5
<i>Середня кількість, осіб</i>	10	55	759	203	10	53	835	255

А6.1. Скільки співробітників працювало на початку 2014 р.?

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
1-5 осіб	36,2	0,0	0,0	18,1	36,9	0,0	0,0	16,5
6-9 осіб	19,6	0,0	0,0	9,8	15,9	0,0	0,0	7,1
10-30 осіб	38,7	7,8	0,0	21,4	38,2	10,4	1,0	20,2
31-50 осіб	3,0	39,2	2,1	12,1	5,7	49,0	0,0	15,9
51-100 осіб	0,5	46,1	2,1	12,6	1,3	32,3	6,1	11,1
101-500 осіб	0,5	6,9	48,5	13,8	0,0	7,3	56,6	17,9
501-1000 осіб	0,0	0,0	27,8	6,8	0,0	0,0	21,2	6,0
Більше 1000 осіб	0,5	0,0	19,6	5,0	0,6	1,0	15,2	4,8
Не було підприємства	1,0	0,0	0,0	0,5	1,3	0,0	0,0	0,6
<i>Середня кількість, осіб</i>	25	58	802	224	25	77	768	249

A7. Якою була середня заробітна плата у працівників Вашого підприємства минулого місяця?

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
<i>Середнє значення, гривень</i>	2349,25	2692,82	3373,07	2689,00	2593,21	2821,99	3265,82	2856,82

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
Менше 1000 гривень	3,5	1,0	1,0	2,2	0,6	0,0	0,0	0,3
1001-1500 гривень	20,3	14,6	3,1	14,6	10,1	11,5	4,0	8,8
1501-2000 гривень	14,9	10,7	6,1	11,7	16,5	18,8	7,0	14,4
2001-2500 гривень	14,9	17,5	16,3	15,9	14,6	17,7	17,0	16,1
2501-3000 гривень	14,4	21,4	14,3	16,1	16,5	13,5	14,0	15,0
3001-4000 гривень	7,4	7,8	18,4	10,2	8,9	12,5	24,0	14,1
4001-5000 гривень	3,5	2,9	12,2	5,5	2,5	6,3	8,0	5,1
5001-7980 гривень	1,0	3,9	10,2	4,0	1,3	3,1	5,0	2,8
<i>ВІДМОВА ВІДПОВІДАТИ</i>	20,3	20,4	18,4	19,9	29,1	16,7	21,0	23,4

A7.1. На скільки збільшилася / зменшилася середня заробітна плата на Вашому підприємстві з початку 2014 р.?

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
<i>Серед усіх опитаних</i>								
Знизилася	14,9	14,6	15,3	14,9	8,9	9,4	9,0	9,0
Не змінилася	28,7	25,2	19,4	25,6	21,5	16,7	6,0	15,8
Зросла	24,8	33,0	37,8	30,0	34,2	50,0	60,0	45,8
Не надали відповіді	31,7	27,2	27,6	29,5	35,4	24,0	25,0	29,4

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Тип бізнесу
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
<i>Серед тих, хто дав відповідь</i>								
Знизилася	21,7	20,0	21,1	21,1	13,7	12,3	12,0	12,8
Не змінилася	42,0	34,7	26,8	36,3	33,3	21,9	8,0	22,4
Зросла	36,2	45,3	52,1	42,6	52,9	65,8	80,0	64,8

Продовження таблиці

		Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
		Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
		Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
<i>Серед тих, хто дав відповідь</i>									
Знизилася	більше 1001 грн	2,9	0,0	2,8	2,1	1,0	0,0	0,0	0,4
	на 501-1000 грн	6,5	1,3	7,0	5,3	3,9	2,7	1,3	2,8
	на 50-500 грн	12,3	18,7	11,3	13,7	8,8	9,6	10,7	9,6
	<i>Середнє значення, грн</i>	-780	-373	-626	-640	-721	-459	-331	-538
Не змінилася		42,0	34,7	26,8	36,3	33,3	21,9	8,0	22,4
Зросла	на 50-500 грн	28,3	36,0	33,8	31,7	40,2	56,2	65,3	52,4
	на 501-1000 грн	5,8	9,3	9,9	7,7	10,8	6,8	10,7	9,6
	на 1001-1500 грн	0,7	0,0	1,4	0,7	1,0	0,0	1,3	0,8
	більше 1501 грн	1,4	0,0	7,0	2,5	1,0	2,7	2,7	2,0
	<i>Середнє значення, грн</i>	+462	+400	+634	+497	+481	+440	+535	+489

A8. Скажіть, чи потрапляли Ви / Ваше підприємство за перше півріччя 2015 р. в ситуацію, коли Вам доводилося ...

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
<i>Затримувати виплату заробітної плати більш ніж на 10 днів</i>								
Ні	78,0	79,8	79,6	78,9	75,3	67,4	77,0	73,7
Так, 1 раз	13,0	16,3	11,2	13,4	13,3	17,9	10,0	13,6
Так, більше 1 разу	9,0	3,8	9,2	7,7	11,4	14,7	13,0	12,7
<i>Виплачувати заробітну плату в неповному обсязі / менше належного</i>								
Ні	80,0	91,3	83,7	83,8	81,0	81,1	85,0	82,2
Так, 1 раз	9,5	5,8	9,2	8,5	11,4	11,6	10,0	11,0
Так, більше 1 разу	10,5	2,9	7,1	7,7	7,6	7,4	5,0	6,8
<i>Скорочувати кількість найнятих працівників через погану економічну ситуацію</i>								
Ні	77,0	66,3	74,5	73,6	72,8	71,6	67,0	70,8
Так, 1 раз	16,0	23,1	15,3	17,7	21,5	12,6	27,0	20,7
Так, більше 1 разу	7,0	10,6	10,2	8,7	5,7	15,8	6,0	8,5

Продовження таблиці

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
<i>Зменшувати обсяги виробництва або зупиняти роботу підприємства через відсутність клієнтів, попиту</i>								
Ні	66,0	74,0	72,4	69,7	65,2	76,8	76,0	71,4
Так, 1 раз	17,0	18,3	16,3	17,2	22,8	10,5	13,0	16,7
Так, більше 1 разу	17,0	7,7	11,2	13,2	12,0	12,6	11,0	11,9
<i>Відправляти працівників у відпустку без збереження заробітної плати</i>								
Ні	80,5	80,8	66,3	77,1	75,9	82,1	74,0	77,1
Так, 1 раз	11,0	13,5	23,5	14,7	17,7	9,5	18,0	15,6
Так, більше 1 разу	8,5	5,8	10,2	8,2	6,3	8,4	8,0	7,4
<i>Наймати нових співробітників і збільшувати обсяги виробництва</i>								
Ні	88,0	71,2	71,4	79,6	84,8	78,9	78,0	81,3
Так, 1 раз	10,5	19,2	16,3	14,2	10,1	15,8	13,0	12,5
Так, більше 1 разу	1,5	9,6	12,2	6,2	5,1	5,3	9,0	6,2

A10.1. Ваше підприємство за підсумками за трьох кварталів 2015 р. є прибутковим, працює в нуль або збитковим?

A10.2. А за підсумками 2014 р.?

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
<i>За підсумками першого півріччя 2015 р.</i>								
Прибуткове	57,0	52,4	64,6	57,6	65,0	69,5	63,9	65,9
Працює в нуль	31,5	35,9	20,8	30,1	26,8	25,3	25,8	26,1
Збиткове	11,5	11,7	14,6	12,3	8,3	5,3	10,3	8,0
<i>За підсумками 2014 р.</i>								
Прибуткове	64,0	64,4	64,6	64,3	64,1	73,4	66,0	67,1
Працює в нуль	22,0	23,1	15,6	20,8	17,9	19,1	18,6	18,4
Збиткове	13,0	10,6	19,8	14,0	16,7	7,4	15,5	13,8
<i>Не відноситься (не було підприємства)</i>	1,0	1,9	0,0	1,0	1,3	0,0	0,0	0,6

A11.1. Як Ви оцінюєте перспективи свого підприємства на найближчий рік?

A11.2. А на найближчі 5 років?

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
<i>На найближчий рік</i>								
Зможу продовжити розвиток свого підприємства, збільшити штат співробітників і прибуток	35,2	37,5	45,4	38,3	37,8	40,0	42,9	39,8
Розвивати підприємство можливість не буде, проте вдасться зберегти те, що є сьогодні	54,3	51,9	52,6	53,3	57,1	54,7	53,1	55,3
Доведеться скоротити штат співробітників і частково закрити своє підприємство	9,0	9,6	2,1	7,5	2,6	4,2	4,1	3,4
Доведеться повністю закрити своє підприємство	1,0	1,0	0,0	0,8	2,6	1,1	0,0	1,4
Планую закрити підприємство в Україні, виїхати за кордон і відкрити підприємство там	0,5	0,0	0,0	0,3	0,0	0,0	0,0	0,0
<i>На найближчі 5 років</i>								
Зможу продовжити розвиток свого підприємства, збільшити штат співробітників і прибуток	49,7	50,5	68,8	54,6	65,4	67,0	58,3	63,8
Розвивати підприємство можливість не буде, проте вдасться зберегти те, що є сьогодні	40,1	40,6	28,1	37,3	24,4	23,1	37,5	27,7
Доведеться скоротити штат співробітників і частково закрити своє підприємство	3,0	4,0	2,1	3,0	2,6	4,4	4,2	3,5
Доведеться повністю закрити своє підприємство	4,1	3,0	0,0	2,8	3,8	1,1	0,0	2,0
Планую закрити підприємство в Україні, виїхати за кордон і відкрити підприємство там	3,0	2,0	1,0	2,3	3,8	4,4	0,0	2,9

БЛОК С. СТАВЛЕННЯ ДО КОРУПЦІЇ

С1. Якщо говорити про ведення бізнесу в Україні, як би Ви оцінили корумпованість таких сфер, використовуючи шкалу від 1 до 7, де "1" – "зовсім не корумпована", а "7" – "дуже корумпована"?

<i>Серпень 2015 р. Малий бізнес</i>	Зовсім не корумпована			4	Дуже корумпована			Середнє значення, балів
	1	2	3		5	6	7	
Сплата податків	22,7	11,1	13,6	16,2	16,2	8,6	11,6	3,63
	47,5				36,4			
Отримання дозвільних документів для ведення бізнесу	16,7	6,1	13,1	11,1	18,2	12,6	22,2	4,34
	35,9				53,0			
Проведення перевірок	15,2	11,6	8,1	14,6	16,7	13,1	20,7	4,28
	34,8				50,5			
Закриття бізнесу/ ліквідація фірм	21,2	9,8	14,5	19,2	9,8	6,7	18,7	3,81
	45,6				35,2			
Реєстрація власності	18,5	8,2	15,4	15,9	15,9	8,7	17,4	3,98
	42,1				42,1			
Експортні та імпорتنі операції	22,0	7,7	13,2	21,4	13,2	7,7	14,8	3,79
	42,9				35,7			
Повернення ПДВ	19,5	7,6	9,2	16,2	16,8	11,9	18,9	4,15
	36,2				47,6			
Отримання кредитних позик	28,8	7,9	12,0	15,7	12,0	10,5	13,1	3,59
	48,7				35,6			
Підключення до об'єктів інфраструктури (електропостачання/газопостачання/комунальні мережі)	16,3	5,1	13,3	14,8	16,8	10,2	23,5	4,35
	34,7				50,5			
Судове провадження	11,6	3,7	6,9	16,9	16,4	14,3	30,2	4,86
	22,2				60,8			

*Листопад 2015 р.
Малий бізнес*

	Зовсім не корумпована			4	Дуже корумпована			Середнє значення, балів
	1	2	3		5	6	7	
Сплата податків	12,1	8,3	12,1	21,7	15,9	10,2	19,7	4,3
	32,5				45,9			
Отримання дозвільних документів для ведення бізнесу	7,6	,5	12,1	23,6	13,4	19,1	19,7	4,7
	24,2				52,2			
Проведення перевірок	7,0	8,9	10,8	19,1	21,0	14,0	19,1	4,6
	26,8				54,1			
Закриття бізнесу/ ліквідація фірм	11,0	2,6	16,2	27,3	13,6	11,0	18,2	4,4
	29,9				42,9			
Ресстрація власності	10,8	10,2	14,6	27,4	12,7	9,6	14,6	4,1
	35,7				36,9			
Експортні та імпорتنі операції	10,1	6,0	10,1	30,2	18,8	11,4	13,4	4,3
	26,2				43,6			
Повернення ПДВ	11,8	3,9	11,8	26,3	11,8	13,8	20,4	4,5
	27,6				46,1			
Отримання кредитних позик	23,1	6,4	8,3	26,9	10,9	11,5	12,8	3,8
	37,8				35,3			
Підключення до об'єктів інфраструктури (електропостачання/газопостачання/комунальні мережі)	10,3	6,4	9,6	21,8	19,9	10,3	21,8	4,5
	26,3				51,9			
Судове провадження	5,2	6,5	5,8	20,0	13,5	8,4	40,6	5,2
	17,4				62,6			

*Серпень 2015 р.
Середній бізнес*

	Зовсім не корумпована			4	Дуже корумпована			Середнє значення, балів
	1	2	3		5	6	7	
Сплата податків	14,6	11,7	7,8	22,3	16,5	14,6	12,6	4,08
	34,0				43,7			
Отримання дозвільних документів для ведення бізнесу	6,8	4,9	16,5	21,4	22,3	10,7	17,5	4,50
	28,2				50,5			
Проведення перевірок	3,9	4,9	18,4	17,5	28,2	10,7	16,5	4,56
	27,2				55,3			
Закриття бізнесу/ ліквідація фірм	14,6	13,5	11,5	14,6	26,0	5,2	14,6	3,94
	39,6				45,8			
Реєстрація власності	8,7	10,7	18,4	22,3	16,5	9,7	13,6	4,15
	37,9				39,8			
Експортні та імпорتنі операції	11,8	10,8	20,4	16,1	19,4	10,8	10,8	3,91
	43,0				40,9			
Повернення ПДВ	12,2	7,1	12,2	21,4	20,4	11,2	15,3	4,21
	31,6				46,9			
Отримання кредитних позик	21,8	8,9	15,8	16,8	14,9	11,9	9,9	3,64
	46,5				36,6			
Підключення до об'єктів інфраструктури (електропостачання/газопостачання/комуніальні мережі)	6,8	6,8	16,5	16,5	24,3	10,7	18,4	4,50
	30,1				53,4			
Судове провадження	6,0	3,0	12,0	19,0	26,0	8,0	26,0	4,87
	21,0				60,0			

*Листопад 2015 р.
Середній бізнес*

	Зовсім не корумпована			4	Дуже корумпована			Середнє значення, балів
	1	2	3		5	6	7	
Сплата податків	12,6	6,3	11,6	31,6	18,9	7,4	11,6	4,1
	30,5				37,9			
Отримання дозвільних документів для ведення бізнесу	6,3	6,3	12,6	24,2	17,9	16,8	15,8	4,6
	25,3				50,5			
Проведення перевірок	4,2	7,4	20,0	26,3	12,6	12,6	16,8	4,4
	31,6				42,1			
Закриття бізнесу/ ліквідація фірм	17,0	7,4	17,0	25,5	16,0	7,4	9,6	3,8
	41,5				33,0			
Реєстрація власності	11,7	5,3	17,0	28,7	13,8	12,8	10,6	4,1
	34,0				37,2			
Експортні та імпорتنі операції	15,1	4,3	14,0	25,8	11,8	16,1	12,9	4,2
	33,3				40,9			
Повернення ПДВ	12,1	4,4	11,0	24,2	15,4	13,2	19,8	4,5
	27,5				48,4			
Отримання кредитних позик	19,4	6,5	19,4	28,0	9,7	8,6	8,6	3,6
	45,2				26,9			
Підключення до об'єктів інфраструктури (електропостачання/газопостачання/комунальні мережі)	9,5	6,3	9,5	26,3	18,9	10,5	18,9	4,5
	25,3				48,4			
Судове провадження	8,4	3,2	6,3	21,1	13,7	7,4	40,0	5,1
	19,7				61,1			

**Серпень 2015 р.
Великий бізнес**

	Зовсім не корумпована			4	Дуже корумпована			Середнє значення, балів
	1	2	3		5	6	7	
Сплата податків	22,4	7,1	15,3	17,3	15,3	6,1	16,3	3,83
	44,9				37,8			
Отримання дозвільних документів для ведення бізнесу	15,5	9,3	16,5	15,5	18,6	13,4	11,3	3,99
	41,2				43,3			
Проведення перевірок	17,3	10,2	10,2	12,2	16,3	15,3	18,4	4,23
	37,8				50,0			
Закриття бізнесу/ ліквідація фірм	19,1	14,9	16,0	14,9	17,0	7,4	10,6	3,65
	50,0				35,1			
Реєстрація власності	20,6	13,4	13,4	17,5	8,2	12,4	14,4	3,70
	47,4				35,1			
Експортні та імпорتنі операції	19,1	9,6	14,9	21,3	11,7	8,5	14,9	3,85
	43,6				35,1			
Повернення ПДВ	15,5	10,3	9,3	15,5	12,4	14,4	22,7	4,37
	35,1				49,5			
Отримання кредитних позик	28,4	8,4	10,5	12,6	13,7	12,6	13,7	3,72
	47,4				40,0			
Підключення до об'єктів інфраструктури (електропостачання/газопостачання/комуніальні мережі)	23,5	12,2	14,3	10,2	17,3	9,2	13,3	3,68
	50,0				39,8			
Судове провадження	11,3	9,3	13,4	16,5	14,4	13,4	21,6	4,37
	34,0				49,5			

*Листопад 2015 р.
Великий бізнес*

	Зовсім не корумпована			4	Дуже корумпована			Середнє значення, балів
	1	2	3		5	6	7	
Сплата податків	11,1	11,1	20,2	22,2	18,2	7,1	10,1	3,9
	42,4				35,4			
Отримання дозвільних документів для ведення бізнесу	3,0	11,1	15,2	27,3	22,2	13,1	8,1	4,3
	29,3				43,4			
Проведення перевірок	6,1	13,3	12,2	23,5	21,4	17,3	6,1	4,2
	31,6				44,9			
Закриття бізнесу/ ліквідація фірм	11,6	11,6	14,7	29,5	16,8	11,6	4,2	3,8
	37,9				32,6			
Реєстрація власності	13,5	8,3	17,7	25,0	19,8	10,4	5,2	3,8
	39,6				35,4			
Експортні та імпорتنі операції	8,2	11,3	11,3	24,7	19,6	16,5	8,2	4,2
	30,9				44,3			
Повернення ПДВ	11,5	10,4	4,2	17,7	25,0	19,8	11,5	4,4
	26,0				56,3			
Отримання кредитних позик	24,5	11,2	8,2	23,5	17,3	11,2	4,1	3,5
	43,9				32,7			
Підключення до об'єктів інфраструктури (електропостачання/газопостачання/комунальні мережі)	12,2	10,2	11,2	23,5	19,4	15,3	8,2	4,1
	33,7				42,9			
Судове провадження	7,1	5,1	6,1	24,2	21,2	8,1	28,3	4,9
	18,2				57,6			

*Серпень 2015 р.
Серед усіх*

	Зовсім не корумпована			4	Дуже корумпована			Середнє значення, балів
	1	2	3		5	6	7	
Сплата податків	20,6	10,3	12,5	18,0	16,0	9,5	13,0	3,79
	43,4				38,6			
Отримання дозвільних документів для ведення бізнесу	13,8	6,5	14,8	14,8	19,3	12,3	18,3	4,30
	35,2				50,0			
Проведення перевірок	12,8	9,5	11,3	14,8	19,5	13,0	19,0	4,34
	33,6				51,6			
Закриття бізнесу/ ліквідація фірм	19,1	12,0	14,1	17,0	15,7	6,5	15,7	3,80
	45,2				37,9			
Реєстрація власності	16,5	10,1	15,7	18,0	14,2	9,9	15,7	3,96
	42,3				39,7			
Експортні та імпорتنі операції	18,7	8,9	15,4	20,1	14,4	8,7	13,8	3,84
	43,1				36,9			
Повернення ПДВ	16,6	8,2	10,0	17,4	16,6	12,4	18,9	4,22
	34,7				47,9			
Отримання кредитних позик	26,9	8,3	12,7	15,2	13,2	11,4	12,4	3,63
	47,8				37,0			
Підключення до об'єктів інфраструктури (електропостачання/газопостачання/комунікаційні мережі)	15,6	7,3	14,4	14,1	18,9	10,1	19,6	4,22
	37,3				48,6			
Судове провадження	10,1	4,9	9,8	17,4	18,4	12,4	26,9	4,74
	24,9				57,8			

*Листопад 2015 р.
Серед усіх*

	Зовсім не корумпована			4	Дуже корумпована			Середнє значення, балів
	1	2	3		5	6	7	
Сплата податків	12,0	8,5	14,2	24,5	17,4	8,5	14,8	4,1
	34,8				40,7			
Отримання дозвільних документів для ведення бізнесу	6,0	6,8	13,1	24,8	17,1	16,8	15,4	4,5
	25,9				49,3			
Проведення перевірок	6,0	9,7	13,7	22,3	18,9	14,6	14,9	4,4
	29,4				48,3			
Закриття бізнесу/ ліквідація фірм	12,8	6,4	16,0	27,4	15,2	10,2	12,0	4,0
	35,3				37,3			
Реєстрація власності	11,8	8,4	16,1	27,1	15,0	10,7	11,0	4,0
	36,3				36,6			
Експортні та імпорتنі операції	10,9	7,1	11,5	27,4	17,1	14,2	11,8	4,2
	29,5				43,1			
Повернення ПДВ	11,8	5,9	9,4	23,3	16,5	15,3	17,7	4,4
	27,1				49,6			
Отримання кредитних позик	22,5	7,8	11,2	26,2	12,4	10,7	9,2	3,7
	41,5				32,3			
Підключення до об'єктів інфраструктури (електропостачання/газопостачання/комунікаційні мережі)	10,6	7,4	10,0	23,5	19,5	11,7	17,2	4,4
	28,1				48,4			
Судове провадження	6,6	5,2	6,0	21,5	15,8	8,0	37,0	5,0
	17,8				60,7			

БЛОК К. БІЗНЕС-КЛІМАТ

К2. Сьогодні в Україні умови для розвитку бізнесу, підприємництва є сприятливими, несприятливими або не ті, не інші?

К2.1. А як це було минулого року (2014 р.)?	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
Зараз								
Сприятливі	11,4	4,8	13,3	10,2	4,4	12,5	10,0	8,2
Не сприятливі, ні несприятливі	33,3	36,5	37,8	35,2	47,5	45,8	51,0	48,0
Несприятливі	55,2	58,7	49,0	54,6	48,1	41,7	39,0	43,8
В 2014 р.								
Сприятливі	10,4	16,3	12,2	12,4	6,3	10,4	10,0	8,5
Не сприятливі, ні несприятливі	33,8	38,5	39,8	36,5	46,2	45,8	54,0	48,3
Несприятливі	55,7	45,2	48,0	51,1	47,5	43,8	36,0	43,2

К3. Чи доводилося Вашому підприємству скорочувати обсяг виробництва / зупиняти роботу з таких причин протягом останніх 12 місяців?

Сума відповідей не дорівнює 100%, оскільки респондент мав змогу вказати декілька варіантів відповіді Розподіл ствердних відповідей	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
Скорочення попиту у зв'язку із зниженням платоспроможності клієнтів	50,7	37,5	25,5	41,2	38,6	37,5	29,0	35,6
Скорочення попиту у зв'язку з воєнними діями на Сході України та окупацією Криму	21,9	21,2	28,6	23,3	19,0	15,6	26,0	20,1
Зниження попиту у зв'язку з втратою зовнішніх ринків	10,0	12,5	27,6	14,9	10,8	8,3	16,0	11,6
Блокування грошових коштів у неплатоспроможних банках	3,5	8,7	14,3	7,4	9,5	14,6	12,0	11,6
Порушення логістичних ланцюжків постачань продукції, сировини, матеріалів	9,5	7,7	24,5	12,7	8,9	9,4	15,0	10,7
Брак оборотних коштів через законодавчі, нормативні обмеження (система електронного адміністрування ПДВ)	8,0	15,4	17,3	12,2	6,3	9,4	13,0	9,0
Брак оборотних коштів через обмеження валютних операцій (норми про обов'язковий продаж валюти)	7,5	9,6	15,3	9,9	1,9	10,4	11,0	6,8
Брак оборотних коштів через нестабільність валютного ринку	18,9	23,1	28,6	22,3	14,6	18,8	24,0	18,4
Зростання собівартості продукції	33,3	32,7	30,6	32,5	20,9	29,2	28,0	25,1
Інша причина	4,5	7,7	4,1	5,2	3,2	1,0	4,0	2,8
Не доводилося скорочувати обсяг виробництва/ зупиняти роботу	33,3	28,8	33,7	32,3	42,4	41,7	35,0	40,1

К5. У 2015 р. Урядом прийнято ряд законів та рішень, які покликані спростити процедуру відкриття та ведення бізнесу, зменшити вплив державних органів на діяльність бізнесу. Скажіть, Ви чули про ці закони/рішення і як вони вплинули на Вашу діяльність?

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
Ні, я не чув/ла про такі закони/рішення	27,0	15,4	10,3	20,0	23,6	13,5	18,2	19,3
Знаю те, що такі закони/рішення прийняті, але ніяк не вплинули на мою діяльність	59,5	77,9	77,3	68,6	66,2	68,8	61,6	65,6
Знаю те, що такі закони/рішення прийняті, вони позитивно вплинули на мою діяльність	8,5	5,8	10,3	8,2	9,6	14,6	17,2	13,1
Знаю те, що такі закони/рішення прийняті, вони негативно вплинули на мою діяльність	5,0	1,0	2,1	3,2	0,6	3,1	3,0	2,0

К6. До яких змін у таких аспектах бізнесу приведе реформа децентралізації? Чи можна сказати, що ситуація покращиться, не зміниться або погіршиться?

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
<i>Податкове навантаження на бізнес</i>								
Покращиться	21,6	22,1	19,8	21,3	21,8	28,1	28,0	25,3
Не зміниться	64,3	54,8	64,6	61,9	65,4	58,3	62,0	62,5
Погіршиться	13,6	23,1	15,6	16,5	12,8	13,5	10,0	12,2
<i>Кількість і тривалість дозвільних процедур щодо започаткування та ведення бізнесу</i>								
Покращиться	33,7	34,0	41,1	35,5	32,1	41,9	39,0	36,7
Не зміниться	56,6	57,3	54,7	56,3	58,3	53,8	55,0	56,2
Погіршиться	9,7	8,7	4,2	8,1	9,6	4,3	6,0	7,2
<i>Боротьба з корупцією</i>								
Покращиться	19,8	26,0	27,1	23,2	25,6	24,2	31,0	26,8
Не зміниться	68,0	60,6	61,5	64,5	60,9	63,2	56,0	60,1
Погіршиться	12,2	13,5	11,5	12,3	13,5	12,6	13,0	13,1
<i>Якість інфраструктури регіону</i>								
Покращиться	30,8	41,6	43,8	36,7	36,5	43,2	50,0	42,2
Не зміниться	60,1	51,5	52,1	55,9	54,5	47,4	44,0	49,6
Погіршиться	9,1	6,9	4,2	7,3	9,0	9,5	6,0	8,3

Продовження таблиці

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
Контроль за використанням коштів від місцевих податків								
Покращиться	38,8	37,9	48,4	40,9	34,0	50,5	49,0	42,7
Не зміниться	56,1	53,4	41,1	51,8	56,4	41,1	41,0	47,9
Погіршиться	5,1	8,7	10,5	7,4	9,6	8,4	10,0	9,4
Зацікавленість місцевої влади у розвитку бізнесу на території								
Покращиться	42,9	49,5	54,7	47,5	46,8	54,2	55,0	51,1
Не зміниться	52,6	46,6	36,8	47,2	47,4	38,5	39,0	42,6
Погіршиться	4,6	3,9	8,4	5,3	5,8	7,3	6,0	6,3

БЛОК D. ДЕРЖАВНА РЕГУЛЯТОРНА ПОЛІТИКА

D1. Скажіть, скільки приблизно годин на місяць за підсумками першого півріччя 2015 р. Ви / Ваші співробітники витрачали на роботу з контролюючими органами, які здійснюють перевірки (робота зі співробітниками контролюючих органів безпосередньо на підприємстві, підготовка відповідей на запити, спілкування по телефону, підготовка та здача звітності та інших форм)?

D1.1. А скільки годин було витрачено на аналогічну роботу за підсумками 2014 р.?

Малий бізнес	Серпень 2015 р.						Листопад 2015 р.					
	до 2-х годин	3–10 годин	11–25 годин	26–50 годин	51–80 годин	Понад 80 годин	до 2-х годин	3–10 годин	11–25 годин	26–50 годин	51–80 годин	Понад 80 годин
Витрати часу за підсумками першого півріччя 2015 р. (годин на місяць)												
Сільське, лісове та рибне господарство	42,1	15,8	26,3	5,3	0,0	10,5	33,3	41,7	16,7	0,0	8,3	0,0
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Переробна промисловість	53,3	20,0	13,3	6,7	0,0	6,7	42,9	28,6	14,3	14,3	0,0	0,0
Будівництво	38,1	33,3	19,0	0,0	4,8	4,8	75,0	25,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів	41,2	35,3	11,8	5,9	0,0	5,9	50,0	36,7	3,3	10,0	0,0	0,0

Продовження таблиці

Малий бізнес	Серпень 2015 р.						Листопад 2015 р.					
	до 2-х годин	3–10 годин	11–25 годин	26–50 годин	51–80 годин	Понад 80 годин	до 2-х годин	3–10 годин	11–25 годин	26–50 годин	51–80 годин	Понад 80 годин
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська дія	38,9	33,3	11,1	11,1	5,6	0,0	55,6	11,1	22,2	11,1	0,0	0,0
Тимчасове розміщення й організація харчування	25,0	50,0	12,5	0,0	12,5	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Інформація та телекомунікації	69,2	23,1	7,7	0,0	0,0	0,0	60,0	40,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Фінансова та страхова діяльність	37,5	25,0	12,5	0,0	12,5	12,5	66,7	33,3	0,0	0,0	0,0	0,0
Операції з нерухомим майном	63,6	27,3	9,1	0,0	0,0	0,0	36,4	45,5	9,1	0,0	0,0	9,1
Професійна, наукова та технічна діяльність	75,0	25,0	0,0	0,0	0,0	0,0	60,0	20,0	20,0	0,0	0,0	0,0
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	0,0	50,0	0,0	50,0	0,0	0,0	30,0	40,0	30,0	0,0	0,0	0,0
Освіта	66,7	11,1	22,2	0,0	0,0	0,0	60,0	30,0	0,0	10,0	0,0	0,0
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	50,0	20,0	20,0	10,0	0,0	0,0	60,0	20,0	0,0	0,0	0,0	20,0
Діяльність у сфері культури та спорту, розваг і відпочинку	0,0	50,0	0,0	50,0	0,0	0,0	33,3	50,0	0,0	16,7	0,0	0,0
Надання інших видів послуг	57,1	35,7	7,1	0,0	0,0	0,0	61,1	27,8	5,6	0,0	5,6	0,0
За підсумками 2014 р. (годин на місяць)												
Сільське, лісове та рибне господарство	25,0	25,0	30,0	5,0	5,0	10,0	16,7	8	66,7	0	0,0	1,0
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Переробна промисловість	37,5	31,3	12,5	6,3	6,3	6,3	35,7	21,4	21,4	14,3	7,1	0,0
Будівництво	31,8	36,4	18,2	4,5	0,0	9,1	50,0	50,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобі	25,7	31,4	25,7	2,9	5,7	8,6	36,7	40,0	6,7	10,0	6,7	0,0
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська дія	38,9	38,9	5,6	5,6	5,6	5,6	44,4	0,0	22,2	11,1	11,1	11,1

Продовження таблиці

Малий бізнес	Серпень 2015 р.						Листопад 2015 р.					
	до 2-х годин	3–10 годин	11–25 годин	26–50 годин	51–80 годин	Понад 80 годин	до 2-х годин	3–10 годин	11–25 годин	26–50 годин	51–80 годин	Понад 80 годин
Тимчасове розміщення й організація харчування	44,4	44,4	0,0	11,1	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Інформація та телекомунікації	61,5	15,4	7,7	7,7	7,7	0,0	40,0	60,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Фінансова та страхова діяльність	37,5	25,0	25,0	12,5	0,0	0,0	66,7	16,7	0,0	16,7	0,0	0,0
Операції з нерухомим майном	36,4	18,2	36,4	0,0	0,0	9,1	45,5	27,3	0,0	18,2	9,1	0,0
Професійна, наукова та технічна діяльність	50,0	25,0	25,0	0,0	0,0	0,0	60,0	0,0	20,0	20,0	0,0	0,0
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	0,0	50,0	50,0	0,0	0,0	0,0	27,3	36,4	27,3	0,0	9,1	0,0
Освіта	62,5	25,0	12,5	0,0	0,0	0,0	30,0	60,0	10,0	0,0	0,0	0,0
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	40,0	30,0	10,0	10,0	0,0	10,0	40,0	20,0	0,0	0,0	0,0	40,0
Діяльність у сфері культури та спорту, розваг і відпочинку	0,0	50,0	0,0	50,0	0,0	0,0	33,3	50,0	16,7	0,0	0,0	0,0
Надання інших видів послуг	46,7	46,7	6,7	0,0	0,0	0,0	55,6	38,9	5,6	0,0	0,0	0,0

Середній бізнес	Серпень 2015 р.						Листопад 2015 р.					
	до 2-х годин	3–10 годин	11–25 годин	26–50 годин	51–80 годин	Понад 80 годин	до 2-х годин	3–10 годин	11–25 годин	26–50 годин	51–80 годин	Понад 80 годин
<i>Витрати часу за підсумками першого півріччя 2015 р. (годин на місяць)</i>												
Сільське, лісове та рибне господарство	6,7	33,3	40,0	0,0	0,0	20,0	10,0	80,0	0,0	0,0	0,0	10,0
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Переробна промисловість	11,1	22,2	33,3	33,3	0,0	0,0	28,6	28,6	21,4	14,3	7,1	0,0
Будівництво	25,0	16,7	25,0	25,0	0,0	8,3	10,0	50,0	20,0	20,0	0,0	0,0
Оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів	22,2	55,6	0,0	11,1	0,0	11,1	35,7	21,4	21,4	7,1	0,0	14,3
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська дія	36,4	18,2	18,2	27,3	0,0	0,0	36,4	27,3	36,4	0,0	0,0	0,0

Продовження таблиці

Середній бізнес	Серпень 2015 р.						Листопад 2015 р.					
	до 2-х годин	3–10 годин	11–25 годин	26–50 годин	51–80 годин	Понад 80 годин	до 2-х годин	3–10 годин	11–25 годин	26–50 годин	51–80 годин	Понад 80 годин
Тимчасове розміщення й організація харчування	50,0	0,0	25,0	0,0	25,0	0,0	60,0	0,0	20,0	20,0	0,0	0,0
Інформація та телекомунікації	40,0	20,0	20,0	0,0	0,0	20,0	33,3	66,7	0,0	0,0	0,0	0,0
Фінансова та страхова діяльність	22,2	55,6	22,2	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Операції з нерухомим майном	33,3	33,3	33,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0
Професійна, наукова та технічна діяльність	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0
Освіта	0,0	50,0	50,0	0,0	0,0	0,0	50,0	50,0	30,0	20,0	0,0	0,0
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	50,0	50,0	50,0	0,0	0,0	0,0
Діяльність у сфері культури та спорту, розваг і відпочинку	50,0	0,0	50,0	0,0	0,0	0,0	66,7	66,7	33,3	0,0	0,0	0,0
Надання інших видів послуг	37,5	50,0	0,0	12,5	0,0	0,0	60,0	60,0	0,0	40,0	0,0	0,0
За підсумками 2014 р. (годин на місяць)												
Сільське, лісове та рибне господарство	6,7	26,7	20,0	20,0	6,7	20,0	10,0	60,0	10,0	10,0	0,0	10,0
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Переробна промисловість	11,1	22,2	22,2	0,0	33,3	0,0	14,3	21,4	28,6	14,3	21,4	0,0
Будівництво	16,7	33,3	33,3	0,0	8,3	8,3	9,1	18,2	18,2	18,2	18,2	18,2
Оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів	22,2	44,4	11,1	11,1	11,1	0,0	14,3	42,9	14,3	14,3	14,3	0,0
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська дія	25,0	33,3	25,0	0,0	16,7	0,0	27,3	27,3	18,2	27,3	0,0	0,0
Тимчасове розміщення й організація харчування	25,0	25,0	25,0	0,0	25,0	0,0	40,0	0,0	40,0	0,0	0,0	20,0
Інформація та телекомунікації	20,0	20,0	20,0	20,0	20,0	0,0	33,3	66,7	0,0	0,0	0,0	0,0

Продовження таблиці

Великий бізнес	Серпень 2015 р.						Листопад 2015 р.					
	до 2-х годин	3–10 годин	11–25 годин	26–50 годин	51–80 годин	Понад 80 годин	до 2-х годин	3–10 годин	11–25 годин	26–50 годин	51–80 годин	Понад 80 годин
Інформація та телекомунікації	50,0	0,0	0,0	0,0	0,0	50,0	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0
Фінансова та страхова діяльність	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Операції з нерухомим майном	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0
Професійна, наукова та технічна діяльність	50,0	0,0	0,0	0,0	0,0	50,0	0,0	66,7	0,0	33,3	0,0	0,0
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Освіта	50,0	0,0	0,0	0,0	50,0	0,0	0,0	50,0	0,0	0,0	50,0	0,0
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	0,0	50,0	0,0	0,0	0,0	50,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Діяльність у сфері культури та спорту, розваг і відпочинку	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Надання інших видів послуг	6,3	37,5	18,8	31,3	0,0	6,3	41,7	8,3	8,3	16,7	0,0	25,0
За підсумками 2014 р. (годин на місяць)												
Сільське, лісове та рибне господарство	0,0	33,3	50,0	16,7	0,0	0,0	45,5	9,1	27,3	9,1	0,0	9,1
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	50,0	0,0	0,0	50,0
Переробна промисловість	5,0	20,0	27,5	17,5	12,5	17,5	15,6	15,6	24,4	8,9	11,1	24,4
Будівництво	0,0	50,0	50,0	0,0	0,0	0,0	0,0	33,3	0,0	33,3	16,7	16,7
Оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів	28,6	0,0	0,0	28,6	28,6	14,3	0,0	0,0	33,3	16,7	50,0	0,0
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська дія	0,0	22,2	55,6	0,0	11,1	11,1	11,1	44,4	11,1	11,1	0,0	22,2
Тимчасове розміщення й організація харчування	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Інформація та телекомунікації	50,0	0,0	50,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0
Фінансова та страхова діяльність	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Операції з нерухомим майном	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0

Продовження таблиці

Великий бізнес	Серпень 2015 р.						Листопад 2015 р.					
	до 2-х годин	3–10 годин	11–25 годин	26–50 годин	51–80 годин	Понад 80 годин	до 2-х годин	3–10 годин	11–25 годин	26–50 годин	51–80 годин	Понад 80 годин
Професійна, наукова та технічна діяльність	0,0	50,0	0,0	0,0	0,0	50,0	0,0	33,3	33,3	0,0	0,0	33,3
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Освіта	0,0	0,0	0,0	50,0	50,0	0,0	0,0	0,0	50,0	0,0	50,0	0,0
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	0,0	0,0	50,0	0,0	0,0	50,0	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0
Діяльність у сфері культури та спорту, розваг і відпочинку	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Надання інших видів послуг	6,3	18,8	31,3	31,3	0,0	12,5	50,0	0,0	8,3	16,7	8,3	16,7

Серед всіх	Серпень 2015 р.						Листопад 2015 р.					
	до 2-х годин	3–10 годин	11–25 годин	26–50 годин	51–80 годин	Понад 80 годин	до 2-х годин	3–10 годин	11–25 годин	26–50 годин	51–80 годин	Понад 80 годин
Витрати часу за підсумками першого півріччя 2015 р. (годин на місяць)												
Сільське, лісове та рибне господарство	22,5	27,5	32,5	5,0	0,0	12,5	27,3	51,5	9,1	3,0	3,0	6,1
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	0,0	50,0	0,0	50,0	0,0	0,0	0,0	0,0	50,0	50,0	0,0	0,0
Переробна промисловість	25,0	18,8	25,0	15,6	9,4	6,3	32,9	23,3	17,8	12,3	5,5	8,2
Будівництво	34,3	28,6	20,0	8,6	2,9	5,7	33,3	37,5	16,7	8,3	0,0	4,2
Оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобі	36,0	34,0	10,0	12,0	0,0	8,0	40,0	32,0	12,0	8,0	4,0	4,0
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська дія	31,6	28,9	15,8	15,8	2,6	5,3	41,4	24,1	20,7	6,9	0,0	6,9
Тимчасове розміщення й організація харчування	38,5	30,8	15,4	0,0	15,4	0,0	75,0	0,0	12,5	12,5	0,0	0,0
Інформація та телекомунікації	60,0	20,0	10,0	0,0	0,0	10,0	44,4	44,4	11,1	0,0	0,0	0,0

Фінансова та страхова діяльність	29,4	41,2	17,6	0,0	5,9	5,9	77,8	22,2	0,0	0,0	0,0	0,0
----------------------------------	------	------	------	-----	-----	-----	------	------	-----	-----	-----	-----

Продовження таблиці

Серед всіх	Серпень 2015 р.						Листопад 2015 р.					
	до 2-х годин	3–10 годин	11–25 годин	26–50 годин	51–80 годин	Понад 80 годин	до 2-х годин	3–10 годин	11–25 годин	26–50 годин	51–80 годин	Понад 80 годин
Операції з нерухомим майном	53,3	33,3	13,3	0,0	0,0	0,0	28,6	35,7	28,6	0,0	0,0	7,1
Професійна, наукова та технічна діяльність	66,7	16,7	0,0	0,0	0,0	16,7	37,5	37,5	12,5	12,5	0,0	0,0
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	50,0	25,0	0,0	25,0	0,0	0,0	27,3	36,4	36,4	0,0	0,0	0,0
Освіта	36,8	26,3	31,6	0,0	5,3	0,0	50,0	31,8	9,1	4,5	4,5	0,0
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	38,5	23,1	23,1	7,7	0,0	7,7	50,0	37,5	0,0	0,0	0,0	12,5
Діяльність у сфері культури та спорту, розваг і відпочинку	25,0	25,0	25,0	25,0	0,0	0,0	40,0	50,0	0,0	10,0	0,0	0,0
Надання інших видів послуг	31,6	39,5	10,5	15,8	0,0	2,6	54,3	17,1	11,4	5,7	2,9	8,6
За підсумками 2014 р. (годин на місяць)												
Сільське, лісове та рибне господарство	14,6	26,8	29,3	12,2	4,9	12,2	24,2	45,5	12,1	9,1	3,0	6,1
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	0,0	50,0	50,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	50,0	0,0	0,0	50,0
Переробна промисловість	13,8	23,1	23,1	13,8	13,8	12,3	19,2	17,8	24,7	11,0	12,3	15,1
Будівництво	25,0	36,1	25,0	2,8	2,8	8,3	20,0	32,0	8,0	16,0	12,0	12,0
Оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобі	25,5	29,4	19,6	7,8	9,8	7,8	26,0	36,0	12,0	12,0	14,0	0,0
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська дія	25,6	33,3	23,1	2,6	10,3	5,1	27,6	24,1	17,2	17,2	3,4	10,3
Тимчасове розміщення й організація харчування	42,9	35,7	7,1	7,1	7,1	0,0	25,0	37,5	25,0	0,0	0,0	12,5
Інформація та телекомунікації	50,0	15,0	15,0	10,0	10,0	0,0	33,3	55,6	11,1	0,0	0,0	0,0
Фінансова та страхова діяльність	23,5	41,2	29,4	5,9	0,0	0,0	55,6	22,2	11,1	11,1	0,0	0,0
Операції з нерухомим майном	33,3	26,7	33,3	0,0	0,0	6,7	35,7	21,4	7,1	21,4	14,3	0,0
Професійна, наукова та технічна діяльність	33,3	33,3	16,7	0,0	0,0	16,7	37,5	12,5	25,0	12,5	0,0	12,5

Продовження таблиці

Серед всіх	Серпень 2015 р.						Листопад 2015 р.					
	до 2-х годин	3–10 годин	11–25 годин	26–50 годин	51–80 годин	Понад 80 годин	до 2-х годин	3–10 годин	11–25 годин	26–50 годин	51–80 годин	Понад 80 годин
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	50,0	25,0	25,0	0,0	0,0	0,0	25,0	33,3	33,3	0,0	8,3	0,0
Освіта	31,6	26,3	15,8	15,8	10,5	0,0	31,8	45,5	18,2	0,0	4,5	0,0
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	30,8	23,1	23,1	7,7	0,0	15,4	37,5	12,5	25,0	0,0	0,0	25,0
Діяльність у сфері культури та спорту, розваг і відпочинку	25,0	50,0	0,0	25,0	0,0	0,0	40,0	50,0	10,0	0,0	0,0	0,0
Надання інших видів послуг	23,1	38,5	17,9	12,8	0,0	7,7	51,4	22,9	8,6	5,7	2,9	8,6

D2. У 2014 р. Урядом ініційовано зменшення кількості контролюючих бізнес органів. Скажіть, як це вплинуло на Вашу підприємницьку діяльність?

Малий бізнес	Серпень 2015 р.				
	Кількість перевірок і час, що витрачається на них, зменшилися	Кількість перевірок зменшилась, проте час, що витрачається на них, збільшився	Кількість перевірок зросла, але час, що витрачається на них, скоротився	Кількість перевірок і час, що витрачається на них, зросли	Ніяких відчутних змін не відбулося
Сільське, лісове та рибне господарство	20,0	20,0	0,0	0,0	60,0
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0
Переробна промисловість	35,3	5,9	0,0	0,0	58,8
Будівництво	26,1	4,3	0,0	8,7	60,9
Оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобі	41,7	19,4	0,0	0,0	38,9
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська дія	27,8	0,0	0,0	5,6	66,7
Тимчасове розміщення й організація харчування	33,3	22,2	0,0	11,1	33,3
Інформація та телекомунікації	38,5	7,7	0,0	7,7	46,2
Фінансова та страхова діяльність	25,0	25,0	12,5	0,0	37,5
Операції з нерухомим майном	53,8	0,0	0,0	0,0	46,2
Професійна, наукова та технічна діяльність	0,0	25,0	0,0	25,0	50,0

Продовження таблиці

Малий бізнес	Серпень 2015 р.				
	Кількість перевірок і час, що витрачається на них, зменшилися	Кількість перевірок зменшилась, проте час, що витрачається на них, збільшився	Кількість перевірок зросла, але час, що витрачається на них, скоротився	Кількість перевірок і час, що витрачається на них, зросли	Ніяких відчутних змін не відбулося
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	0,0	0,0	0,0	50,0	50,0
Освіта	33,3	0,0	0,0	0,0	66,7
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	60,0	30,0	0,0	0,0	10,0
Діяльність у сфері культури та спорту, розваг і відпочинку	33,3	0,0	0,0	0,0	66,7
Надання інших видів послуг	37,5	12,5	0,0	6,3	43,8

Малий бізнес	Листопад 2015 р.				
	Кількість перевірок і час, що витрачається на них, зменшилися	Кількість перевірок зменшилась, проте час, що витрачається на них, збільшився	Кількість перевірок зросла, але час, що витрачається на них, скоротився	Кількість перевірок і час, що витрачається на них, зросли	Ніяких відчутних змін не відбулося
Сільське, лісове та рибне господарство	33,3	25,0	0,0	0,0	41,7
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Переробна промисловість	42,9	28,6	7,1	0,0	21,4
Будівництво	25,0	25,0	0,0	12,5	37,5
Оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів	35,5	6,5	3,2	0,0	54,8
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська дія	11,1	22,2	11,1	0,0	55,6
Тимчасове розміщення й організація харчування	50,0	0,0	50,0	0,0	0,0
Інформація та телекомунікації	40,0	20,0	0,0	0,0	40,0
Фінансова та страхова діяльність	40,0	0,0	20,0	0,0	40,0
Операції з нерухомим майном	18,2	18,2	0,0	0,0	63,6
Професійна, наукова та технічна діяльність	40,0	20,0	0,0	0,0	40,0
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	27,3	9,1	0,0	0,0	63,6
Освіта	33,3	11,1	0,0	11,1	44,4
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	57,1	0,0	14,3	0,0	28,6
Діяльність у сфері культури та спорту, розваг і відпочинку	33,3	50,0	0,0	0,0	16,7
Надання інших видів послуг	36,8	15,8	0,0	0,0	47,4

Середній бізнес	Серпень 2015 р.				
	Кількість перевірок і час, що витрачається на них, зменшилися	Кількість перевірок зменшилась, проте час, що витрачається на них, збільшився	Кількість перевірок зросла, але час, що витрачається на них, скоротився	Кількість перевірок і час, що витрачається на них, зросли	Ніяких відчутних змін не відбулося
Сільське, лісове та рибне господарство	40,0	20,0	6,7	0,0	33,3
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Переробна промисловість	22,2	22,2	0,0	11,1	44,4
Будівництво	33,3	16,7	0,0	8,3	41,7
Оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобі	33,3	33,3	0,0	0,0	33,3
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська дія	38,5	23,1	0,0	0,0	38,5
Тимчасове розміщення й організація харчування	50,0	25,0	0,0	0,0	25,0
Інформація та телекомунікації	40,0	0,0	0,0	20,0	40,0
Фінансова та страхова діяльність	22,2	22,2	11,1	0,0	44,4
Операції з нерухомим майном	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0
Професійна, наукова та технічна діяльність	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	50,0	0,0	0,0	0,0	50,0
Освіта	44,4	22,2	0,0	0,0	33,3
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0
Діяльність у сфері культури та спорту, розваг і відпочинку	33,3	0,0	0,0	33,3	33,3
Надання інших видів послуг	50,0	12,5	0,0	0,0	37,5

Середній бізнес	Листопад 2015 р.				
	Кількість перевірок і час, що витрачається на них, зменшилися	Кількість перевірок зменшилась, проте час, що витрачається на них, збільшився	Кількість перевірок зросла, але час, що витрачається на них, скоротився	Кількість перевірок і час, що витрачається на них, зросли	Ніяких відчутних змін не відбулося
Сільське, лісове та рибне господарство	50,0	1	10,0	0	0,0
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Переробна промисловість	28,6	28,6	0,0	0,0	42,9
Будівництво	45,5	9,1	0,0	0,0	45,5
Оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів	46,7	20,0	0,0	0,0	33,3
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська дія	54,5	9,1	0,0	0,0	36,4
Тимчасове розміщення й організація харчування	40,0	0,0	0,0	0,0	60,0
Інформація та телекомунікації	0,0	25,0	0,0	0,0	75,0
Фінансова та страхова діяльність	33,3	33,3	0,0	33,3	0,0
Операції з нерухомим майном	0,0	0,0	50,0	0,0	50,0
Професійна, наукова та технічна діяльність	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Освіта	50,0	10,0	0,0	0,0	40,0
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	50,0	0,0	0,0	0,0	50,0
Діяльність у сфері культури та спорту, розваг і відпочинку	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0
Надання інших видів послуг	50,0	25,0	0,0	0,0	25,0

Великий бізнес	Серпень 2015 р.				
	Кількість перевірок і час, що витрачається на них, зменшилися	Кількість перевірок зменшилась, проте час, що витрачається на них, збільшився	Кількість перевірок зросла, але час, що витрачається на них, скоротився	Кількість перевірок і час, що витрачається на них, зросли	Ніяких відчутних змін не відбулося
Сільське, лісове та рибне господарство	50,0	0,0	0,0	0,0	50,0
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Переробна промисловість	34,9	9,3	4,7	9,3	41,9
Будівництво	66,7	33,3	0,0	0,0	
Оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобі	14,3	0,0	14,3	14,3	57,1
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська дія	11,1	11,1	0,0	11,1	66,7
Тимчасове розміщення й організація харчування	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Інформація та телекомунікації	50,0	0,0	0,0	50,0	0,0
Фінансова та страхова діяльність	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Операції з нерухомим майном	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Професійна, наукова та технічна діяльність	0,0	0,0	0,0	50,0	0,0
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	50,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Освіта	50,0	0,0	0,0	0,0	50,0
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	50,0	50,0	0,0	0,0	0,0
Діяльність у сфері культури та спорту, розваг і відпочинку	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Надання інших видів послуг	43,8	12,5	0,0	6,3	37,5

Великий бізнес	Листопад 2015 р.				
	Кількість перевірок і час, що витрачається на них, зменшилися	Кількість перевірок зменшилась, проте час, що витрачається на них, збільшився	Кількість перевірок зросла, але час, що витрачається на них, скоротився	Кількість перевірок і час, що витрачається на них, зросли	Ніяких відчутних змін не відбулося
Сільське, лісове та рибне господарство	27,3	0,0	0,0	0,0	72,7
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	50,0	0,0	0,0	0,0	50,0
Переробна промисловість	46,7	15,6	6,7	0,0	31,1
Будівництво	60,0	0,0	0,0	0,0	40,0
Оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобі	50,0	33,3	0,0	0,0	16,7
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська дія	33,3	11,1	0,0	0,0	55,6
Тимчасове розміщення й організація харчування	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Інформація та телекомунікації	100,0	0	0,0	0	0,0
Фінансова та страхова діяльність	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Операції з нерухомим майном	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Професійна, наукова та технічна діяльність	33,3	33,3	33,3	0,0	0,0
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Освіта	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Діяльність у сфері культури та спорту, розваг і відпочинку	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0
Надання інших видів послуг	60,0	0,0	0,0	10,0	30,0

Серед всіх	Серпень 2015 р.				
	Кількість перевірок і час, що витрачається на них, зменшилися	Кількість перевірок зменшилась, проте час, що витрачається на них, збільшився	Кількість перевірок зросла, але час, що витрачається на них, скоротився	Кількість перевірок і час, що витрачається на них, зросли	Ніяких відчутних змін не відбулося
Сільське, лісове та рибне господарство	32,6	16,3	2,3	0,0	48,8
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	66,7	0,0	0,0	33,3	0,0
Переробна промисловість	33,3	10,1	2,9	7,2	46,4
Будівництво	31,6	10,5	0,0	7,9	50,0
Оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобі	36,5	19,2	1,9	1,9	40,4
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська дія	27,5	10,0	0,0	5,0	57,5
Тимчасове розміщення й організація харчування	42,9	21,4	0,0	7,1	28,6
Інформація та телекомунікації	40,0	5,0	0,0	15,0	40,0
Фінансова та страхова діяльність	23,5	23,5	11,8	0,0	41,2
Операції з нерухомим майном	47,1	0,0	0,0	0,0	52,9
Професійна, наукова та технічна діяльність	16,7	16,7	0,0	33,3	33,3
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	25,0	0,0	0,0	25,0	50,0
Освіта	40,0	10,0	0,0	0,0	50,0
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	53,8	30,8	0,0	0,0	15,4
Діяльність у сфері культури та спорту, розваг і відпочинку	33,3	0,0	0,0	16,7	50,0
Надання інших видів послуг	42,5	12,5	0,0	5,0	40,0

Серед всіх	Листопад 2015 р.				
	Кількість перевірок і час, що витрачається на них, зменшилися	Кількість перевірок зменшилась, проте час, що витрачається на них, збільшився	Кількість перевірок зросла, але час, що витрачається на них, скоротився	Кількість перевірок і час, що витрачається на них, зросли	Ніяких відчутних змін не відбулося
Сільське, лісове та рибне господарство	36,4	12,1	0,0	0,0	51,5
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	50,0	0,0	0,0	0,0	50,0
Переробна промисловість	42,5	20,5	5,5	0,0	31,5
Будівництво	41,7	12,5	0,0	4,2	41,7
Оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів	40,4	13,5	1,9	0,0	44,2
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська дія	34,5	13,8	3,4	0,0	48,3
Тимчасове розміщення й організація харчування	42,9	0,0	14,3	0,0	42,9
Інформація та телекомунікації	30,0	20,0	0,0	0,0	50,0
Фінансова та страхова діяльність	37,5	12,5	12,5	12,5	25,0
Операції з нерухомим майном	21,4	14,3	7,1	0,0	57,1
Професійна, наукова та технічна діяльність	37,5	25,0	12,5	0,0	25,0
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	33,3	8,3	0,0	0,0	58,3
Освіта	38,1	9,5	0,0	4,8	47,6
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	60,0	0,0	10,0	0,0	30,0
Діяльність у сфері культури та спорту, розваг і відпочинку	20,0	40,0	0,0	0,0	40,0
Надання інших видів послуг	45,5	12,1	0,0	3,0	39,4

D3. Скільки разів Ваш бізнес перевіряли різні контролюючі органи в цьому році?

D3.1. А минулого року (2014 р.)?

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
У 2015 р.								
Жодного разу	60,7	42,3	22,7	46,8	60,8	33,7	23,0	42,8
Від 1 до 3 разів	30,8	47,1	49,5	39,6	34,2	51,6	54,0	44,5
Від 4 до 6 разів	6,5	7,7	15,5	9,0	2,5	7,4	15,0	7,4
Від 7 до 10 разів	1,5	1,0	3,1	1,7	1,9	3,2	3,0	2,5
Понад 10 разів	0,5	1,9	6,2	2,2	0,6	4,2	4,0	2,5
Понад 100 разів	0,0	0,0	2,1	0,5	0,0	0,0	1,0	0,3
Понад 500 разів	0,0	0,0	1,0	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0
У 2014 р.								
Жодного разу	31,3	20,2	12,4	23,8	33,5	11,6	7,0	20,1
Від 1 до 3 разів	44,9	40,4	23,7	38,6	52,5	53,7	41,0	49,6
Від 4 до 6 разів	15,2	26,9	37,1	23,6	7,6	14,7	32,0	16,4
Від 7 до 10 разів	4,5	8,7	6,2	6,0	3,2	10,5	12,0	7,6
Понад 10 разів	3,5	3,8	16,5	6,8	2,5	9,5	6,0	5,4
Понад 100 разів	0,5	0,0	3,1	1,0	0,6	0,0	2,0	0,8
Понад 500 разів	0,0	0,0	1,0	0,3	0,0	0,0	0,0	0,0

D5. Скільки документів дозвільного характеру (дозволи, ліцензії тощо) Ваше підприємство отримало за останній рік за основним видом діяльності?

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
N=	199	103	97	399	156	93	94	343
1 штуку	12,1	10,7	9,3	11,0	5,1	10,8	8,5	7,6
2 штуки	6,0	7,8	6,2	6,5	4,5	6,5	12,8	7,3
3-4 штуки	4,0	7,8	7,2	5,8	3,2	6,5	3,2	4,1
5-10 штук	1,5	6,8	9,3	4,8	0,6	3,2	9,6	3,8
11-60 штук	0,5	1,0	6,2	2,0	0,0	0,0	2,1	0,6
100 штук та більше	1,5	0,0	4,1	1,8	19,2	4,3	6,4	11,7
Не отримувало таких документів	15,1	10,7	8,2	12,3	57,7	57,0	52,1	56,0
Не потрібні для ведення бізнесу	59,3	55,3	49,5	55,9	9,6	11,8	5,3	9,0
<i>Середнє значення, штук</i>	16	3	298	101	3,06	4,97	20,49	9,8

D6. Скільки в середньому коштував один такий документ?

Серед тих, чие підприємство отримало за останній рік за основним видом діяльності документи дозвільного характеру

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
N=	51	35	41	127	38	39	45	122
Менше 100 гривень	9,8	5,7	2,4	6,3	2,6	0,0	2,2	1,6
101-1000 гривень	11,8	5,7	14,6	11,0	23,7	20,5	20,0	21,3
1001-2000 г гривень	2,0	17,1	7,3	7,9	13,2	12,8	4,4	9,8
2001-4000 гривень	7,8	2,9	9,8	7,1	2,6	5,1	4,4	4,1
5000-8000 гривень	9,8	0,0	4,9	5,5	13,2	7,7	4,4	8,2
10000 гривень і більше	7,8	8,6	9,8	8,7	5,3	2,6	6,7	4,9
Відмова відповідати	51,0	60,0	51,2	53,5	39,5	51,3	57,8	50,0
<i>Середнє значення, гривень</i>	2748	3435	4635	3572	3112	2648	3132	2974

БЛОК Е. ОПОДАТКУВАННЯ БІЗНЕСУ

Е1. Скажіть, яка система оподаткування використовується у Вашій підприємницькій діяльності?
ПИТАННЯ ТІЛЬКИ ДЛЯ РЕСПОНДЕНТІВ З ЧИСЛА ПРЕДСТАВНИКІВ МАЛОГО І СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
Загальна система оподаткування	39,0	69,6		49,3	43,9	62,4		50,8
Спрощена система оподаткування	61,0	30,4		50,7	56,1	37,6		49,2

Е4. Як би Ви оцінили загальне податкове навантаження на Ваше підприємство?

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
Низьке	1,5	0,0	0,0	0,8	0,6	1,0	4,3	1,7
Скоріше, низьке	6,0	2,9	0,0	3,8	13,9	14,6	9,7	13,0
Помірне	26,0	22,1	16,0	22,6	31,6	27,1	20,4	27,4
Скоріше, високе	33,0	35,6	43,6	36,2	34,8	44,8	40,9	39,2
Високе	33,5	39,4	40,4	36,7	19,0	12,5	24,7	18,7

Е5. Як би Ви оцінили розмір єдиного соціального внеску, який оплачує Ваше підприємство?

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
Низький	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,0	0,0	0,3
Скоріше, низький	4,5	4,9	4,2	4,5	8,9	12,5	12,8	10,9
Помірний	31,2	20,6	18,9	25,5	26,6	25,0	20,2	24,4
Скоріше, високий	27,1	36,3	31,6	30,6	44,9	36,5	35,1	39,9
Високий	37,2	38,2	45,3	39,4	19,6	25,0	31,9	24,4

Е6. Як би Ви оцінили загальну кількість звітності, яку Ви спрямовуєте державним органам протягом року?

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
Мінімальна	3,0	1,0	0,0	1,8	2,5	2,1	0,0	1,7
Скоріше, мінімальна	21,9	6,8	2,1	13,3	38,0	35,4	26,6	34,2
Помірна	23,9	22,3	21,1	22,8	17,7	16,7	17,0	17,2
Скоріше, велика	26,9	34,0	40,0	31,8	25,3	33,3	36,2	30,5
Велика	24,4	35,9	36,8	30,3	16,5	12,5	20,2	16,4

Е7. За останні 12 місяців Вашому підприємству доводилося чи не доводилося мати справу з працівниками податкових підрозділів державної фіскальної служби?

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
Доводилося	49,8	55,8	62,2	54,3	50,0	61,5	64,0	57,1
Не доводилося	48,3	38,5	30,6	41,4	46,2	36,5	28,0	38,4
<i>Важко відповісти</i>	2,0	5,8	7,1	4,2	3,8	2,1	8,0	4,5

Е8. З якого приводу за останній рік Ви контактували з податковими підрозділами державної фіскальної служби?

Серед тих, кому доводилося мати справу з працівниками податкових підрозділів державної фіскальної служби

Сума відповідей не дорівнює 100%, оскільки респондент мав змогу вказати декілька варіантів відповіді

	N=	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
		Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
		Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
		100	58	61	219	79	59	64	202
Отримання довідкової інформації, консультації		61,0	74,1	63,9	65,3	68,4	59,3	53,1	60,9
Надання податкової та бухгалтерської звітності		69,0	67,2	73,8	69,9	73,4	79,7	75,0	75,7
Звірення стану розрахунків платника за податками/з'ясування розміру нарахованих податків		39,0	32,8	42,6	38,4	20,3	42,4	50,0	36,1
Оформлення/отримання відшкодування ПДВ		19,0	19,0	45,9	26,5	12,7	18,6	18,8	16,3
Податкова перевірка		26,0	27,6	52,5	33,8	22,8	30,5	40,6	30,7

Продовження таблиці

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
Реєстрація організації, ФОП (фізична особа-підприємець)	1,0	6,9	0,0	2,3	2,5	6,8	0,0	3,0
Вимоги заплатити податки авансом	6,0	10,3	4,9	6,8	7,6	3,4	9,4	6,9
Тиск з боку податкової міліції без документального оформлення візитів на підприємство	5,0	0,0	1,6	2,7	2,5	1,7	7,8	4,0
Спільні перевірки прокуратури разом з податковими та іншими наглядовими органами.	3,0	1,7	1,6	2,3	0,0	1,7	4,7	2,0
<i>Інше</i>	1,0	3,4	0,0	1,4	3,8	3,4	0,0	2,5

Е9. Яке враження склалося у Вас про державну фіскальну службу – позитивне, негативне, або нейтральне?

Серед тих, кому доводилося мати справу з працівниками податкових підрозділів державної фіскальної служби

	N=	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
		Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
		Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
		100	58	61	219	79	59	64	202
Позитивне		21,0	19,0	16,4	19,2	7,6	10,2	18,8	11,9
Нейтральне		49,0	46,6	50,8	48,9	62,0	69,5	57,8	62,9
Негативне		22,0	24,1	21,3	22,4	24,1	15,3	20,3	20,3
ВАЖКО ВІДПОВІСТИ		8,0	10,3	11,5	9,6	6,3	5,1	3,1	5,0

E10. Яку ставку податку на прибуток Ви вважаєте оптимальною і погодилися б виплачувати, не вдаючись до мінімізації або ухилення від сплати податків?

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
0%	3,0	1,0	3,1	2,5	1,3	2,1	3,0	2,0
До 5%	38,8	41,3	29,6	37,2	46,8	30,2	19,0	34,5
Від 6% до 10%	29,9	30,8	36,7	31,8	25,3	40,6	41,0	33,9
Від 11% до 15%	8,5	12,5	10,2	9,9	9,5	15,6	16,0	13,0
Від 16% до 20%	1,5	1,0	6,1	2,5	3,8	2,1	6,0	4,0
21% і вище	0,0	0,0	2,0	0,5	0,0	0,0	0,0	0,0
<i>ВАЖКО ВІДПОВІСТИ</i>	18,4	13,5	12,2	15,6	13,3	9,4	15,0	12,7

E11. На Вашу думку, нинішнє податкове законодавство України, у цілому, лояльно ставиться до представників малого та середнього бізнесу?

E11.1. А як це було у 2014 р.?

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
Нині, у 2015 р.								
Повністю лояльно	6,0	5,8	3,2	5,3	2,5	3,1	0,0	2,0
Скоріше, лояльно	29,0	29,1	22,3	27,5	31,6	34,4	39,8	34,6
Скоріше, нелояльно	38,0	43,7	46,8	41,6	41,8	39,6	39,8	40,6
Зовсім нелояльно	27,0	21,4	27,7	25,7	24,1	22,9	20,4	22,8
У 2014 р.								
Повністю лояльно	6,0	3,9	3,2	4,8	2,5	2,1	0,0	1,7
Скоріше, лояльно	27,1	30,1	19,1	26,0	25,9	27,4	31,2	27,7
Скоріше, нелояльно	40,2	39,8	47,9	41,9	45,6	47,4	41,9	45,1
Зовсім нелояльно	26,6	26,2	29,8	27,3	25,9	23,2	26,9	25,4

E12. Що б Ви змінили в податковому законодавстві в першу чергу?

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
Спростив /ла б процедури податкових перевірок підприємця	16,9	18,4	11,0	15,9	14,2	19,8	7,4	13,9
Зменшив/ла б податкове навантаження	48,7	56,1	57,1	52,6	46,5	46,9	56,4	49,3
Спростив/ла б процедури адміністрування податків	12,3	10,2	8,8	10,9	11,6	8,3	12,8	11,0
Ввів/ла б систему податкових канікул для роботодавців, які створюють нові робочі місця	13,3	9,2	9,9	11,5	14,2	12,5	13,8	13,6
Передбачив/ла б персональну відповідальність посадових осіб податкових підрозділів ДФС за неправомірно прийняті рішення	7,2	6,1	13,2	8,3	12,3	10,4	9,6	11,0
<i>Інше</i>	1,5	0,0	0,0	0,8	1,3	2,1	0,0	1,2

БЛОК F. КРЕДИТУВАННЯ І РОЗВИТОК БІЗНЕСУ

F1. Скажіть, чи користувалися Ви послугами банків для отримання кредитів на ведення своєї підприємницької діяльності в цьому році?

F1.1. А у 2014 р.?

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
У 2015 р.								
Так, користувався/лась неодноразово	10,6	11,5	25,3	14,3	10,8	13,7	25,0	15,5
Так користувався/лась одноразово	6,5	7,7	13,7	8,5	5,7	12,6	9,4	8,6
Ні, не користувався/лась	82,9	80,8	61,1	77,1	83,4	73,7	65,6	75,9
У 2014 р.								
Так, користувався/лась неодноразово	14,6	15,4	30,5	18,6	16,6	22,1	28,6	21,4
Так користувався/лась одноразово	11,1	9,6	12,6	11,1	7,0	14,7	9,2	9,7
Ні, не користувався/лась	74,2	75,0	56,8	70,3	76,4	63,2	62,2	68,9

F2. Скажіть, що, на Вашу думку, є головною перешкодою для отримання кредиту?

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
Занадто високі відсоткові ставки за кредитом	69,2	69,3	73,6	70,3	62,2	65,6	61,2	62,9
Недостатні строки кредитування	2,5	6,9	1,1	3,3	2,6	6,3	5,1	4,3
Неможливість надати достатню заставу для отримання кредиту	5,1	5,0	3,3	4,6	1,9	6,3	2,0	3,1
Кредитні пропозиції банків не орієнтовані на малий бізнес (відсутнє мікро-кредитування)	5,6	3,0	2,2	4,1	12,2	7,3	7,1	9,4
Занадто великий пакет необхідних для видачі кредиту документів	3,0	5,9	1,1	3,3	1,9	3,1	3,1	2,6
Брак інформації про ринок кредитування	1,0	1,0	0,0	0,8	1,3	1,0	2,0	1,4
Низька фінансова грамотність бізнесменів	1,5	0,0	0,0	0,8	2,6	1,0	1,0	1,7
<i>Інше</i>	2,0	2,0	2,2	2,1	1,3	2,1	3,1	2,0
<i>Немає перешкод для отримання кредиту</i>	10,1	6,9	16,5	10,8	14,1	7,3	15,3	12,6

F3. Чи знаєте Ви про державні програми фінансової підтримки *МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО* бізнесу на центральному чи регіональному рівні?

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
Так	27,4	42,3	44,9	35,5	33,5	51,0	39,0	39,8
Ні	72,6	57,7	55,1	64,5	66,5	49,0	61,0	60,2

F4. Чи пробували Ви отримати фінансування на початок / розвиток бізнесу за допомогою державних програм фінансової підтримки МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО бізнесу?

Серпень 2015 р.		<i>Серед усіх опитаних</i>			<i>Серед тих, хто знає про державні програми фінансової підтримки малого та середнього бізнесу на центральному чи регіональному рівні</i>		
		Тип бізнесу		Серед усіх	Тип бізнесу		Серед усіх
		Малий	Середній		Малий	Середній	
	<i>N=</i>	202	103	305	55	43	98
Так		5,0	4,9	4,9	18,2	11,6	15,3
Ні		22,3	36,9	27,2	81,8	88,4	84,7
<i>Не знають про державні програми фінансової підтримки малого та середнього бізнесу або не надали відповідь на запитання</i>		72,8	58,3	67,9			

Листопад 2015 р.		<i>Серед усіх опитаних</i>			<i>Серед тих, хто знає про державні програми фінансової підтримки малого та середнього бізнесу на центральному чи регіональному рівні</i>		
		Тип бізнесу		Серед усіх	Тип бізнесу		Серед усіх
		Малий	Середній		Малий	Середній	
	<i>N=</i>	158	96	254	53	49	102
Так		5,1	11,5	7,5	15,1	22,4	18,6
Ні		28,5	39,6	32,7	84,9	77,6	81,4
<i>Не знають про державні програми фінансової підтримки малого та середнього бізнесу</i>		66,5	49,0	59,8			

F4.1. Чи задоволені Ви результатом?

Серпень 2015 р.

	Серед усіх опитаних			<i>Серед тих, хто знає про державні програми фінансової підтримки малого та середнього бізнесу та пробував отримати фінансування на початок / розвиток бізнесу за допомогою державних програм фінансової підтримки малого та середнього бізнесу</i>		
	Тип бізнесу		Серед усіх	Тип бізнесу		Серед усіх
	Малий	Середній		Малий	Середній	
N=	202	102	304	10	4	14
Повністю задоволений(а)	1,0	0,0	0,7	20,0	0,0	14,3
Скоріше, задоволений(а)	1,0	2,9	1,6	20,0	75,0	35,7
Скоріше, незадоволений(а)	1,5	0,0	1,0	30,0	0,0	21,4
Зовсім незадоволений(а)	1,5		1,3	30,0	25,0	28,6
<i>Не знають про державні програми фінансової підтримки малого та середнього бізнесу</i>	95,0	96,1	95,4			

Листопад 2015 р

	Серед усіх опитаних			<i>Серед тих, хто знає про державні програми фінансової підтримки малого та середнього бізнесу та пробував отримати фінансування на початок / розвиток бізнесу за допомогою державних програм фінансової підтримки малого та середнього бізнесу</i>		
	Тип бізнесу		Серед усіх	Тип бізнесу		Серед усіх
	Малий	Середній		Малий	Середній	
N=	158	96	254	8	11	19
Повністю задоволений(а)	0,0	1,0	0,4	0,0	9,1	5,3
Скоріше, задоволений(а)	0,6	6,3	2,8	12,5	54,5	36,8
Скоріше, незадоволений(а)	1,9	3,1	2,4	37,5	27,3	31,6
Зовсім незадоволений(а)	2,5	1,0	2,0	50,0	9,1	26,3
<i>Не знають про державні програми фінансової підтримки малого та середнього бізнесу або не надали відповідь на запитання</i>	94,9	88,5	92,5			

Ф5. Чи знаєте Ви про державні та недержавні програми консультаційної, методичної підтримки *МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ* на центральному чи регіональному рівнях?

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
Так, знаю про державні програми	26,4	33,7	33,7	30,0	26,6	44,8	40,0	35,3
Так, знаю про недержавні програми	7,5	9,6	6,1	7,7	7,6	10,4	10,0	9,0
Ні, не знаю	67,7	58,7	61,2	63,8	67,1	49,0	55,0	58,8

Ф6. Чи намагалися Ви скористатися такою програмою консультаційної, методичної підтримки?

Серпень 2015 р.	Серед усіх опитаних			<i>Серед тих, хто знає про державні та недержавні програми консультаційної, методичної підтримки <i>МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ</i> на центральному чи регіональному рівнях</i>		
	Тип бізнесу		Серед усіх	Тип бізнесу		Серед усіх
	Малий	Середній		Малий	Середній	
<i>N=</i>	202	103	305	65	42	107
Так	6,4	9,7	7,5	20,0	25,6	24,7
Ні	25,7	31,1	27,5	80,0	74,4	75,3
Не знають про державні та недержавні програми консультаційної, методичної підтримки малого та середнього бізнесу на центральному чи регіональному рівнях	67,8	59,2	64,9			

Листопад 2015 р		Серед усіх опитаних			Серед тих, хто знає про державні та недержавні програми консультаційної, методичної підтримки МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ на центральному чи регіональному рівнях		
		Тип бізнесу		Серед усіх	Тип бізнесу		Серед усіх
		Малий	Середній		Малий	Середній	
	N=	158	96	254	52	49	101
Так		8,9	19,8	13,0	26,9	38,8	32,7
Ні		24,1	31,3	26,8	73,1	61,2	67,3
Не знають про державні та недержавні програми консультаційної, методичної підтримки малого та середнього бізнесу на центральному чи регіональному рівнях							
		67,1	49,0	60,2			

Ф6.1. Чи задоволені Ви результатом?

Серпень 2015 р.		Серед усіх опитаних			Серед тих, хто знає про державні та недержавні програми консультаційної, методичної підтримки МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ на центральному чи регіональному рівнях та намагався скористатися такою програмою консультаційної, методичної підтримки		
		Тип бізнесу		Серед усіх	Тип бізнесу		Серед усіх
		Малий	Середній		Малий	Середній	
	N=	202	103	305	13	10	23
Повністю задоволений(а)		1,5	2,9	2,0	23,1	30,0	26,1
Скоріше, задоволений(а)		3,0	6,8	4,3	46,2	70,0	56,5
Скоріше, незадоволений(а)		2,0	0,0	1,3	30,8	0,0	17,4
Не знають про державні та недержавні програми консультаційної, методичної підтримки малого та середнього бізнесу на центральному чи регіональному рівнях							
		93,6	90,3	92,5			

Листопад 2015 р.	Серед усіх опитаних			Серед тих, хто знає про державні та недержавні програми консультаційної, методичної підтримки МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ на центральному чи регіональному рівнях та намагався скористатися такою програмою консультаційної, методичної підтримки		
	Тип бізнесу		Серед усіх	Тип бізнесу		Серед усіх
	Малий	Середній		Малий	Середній	
N=	158	95	253	14	18	32
Повністю задоволений(а)	1,9	4,2	2,8	21,4	22,2	21,9
Скоріше, задоволений(а)	1,9	7,4	4,0	21,4	38,9	31,3
Скоріше, незадоволений(а)	1,9	2,1	2,0	21,4	11,1	15,6
Зовсім незадоволений(а)	3,2	5,3	4,0	35,7	27,8	31,3
Не знають про державні та недержавні програми консультаційної, методичної підтримки малого та середнього бізнесу на центральному чи регіональному рівнях	91,1	81,1	87,4			

Ф6.2. Чи знаєте Ви про фінансування із фондів ЄС?

Листопад 2015	Програма «Горизонт»				Програма «КОСМО»			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
Ні, не знаю	89,2	81,3	74,0	82,8	93,0	86,5	85,0	89,0
Так, знаю	10,8	18,8	26,0	17,2	7,0	13,5	15,0	11,0
Ні, не зверталися	96,8	96,9	89,0	94,6	99,4	100,0	97,0	98,9
Так, зверталися	3,2	3,1	11,0	5,4	0,6	0,0	3,0	1,1

Ф7. Які найважливіші проблеми перешкоджають розвитку Вашого підприємства?

Сума відповідей не дорівнює 100%, оскільки респондент мав змогу вказати декілька варіантів відповіді

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
Високі процентні ставки за банківськими кредитами	42,3	49,0	45,9	44,9	37,3	39,6	39,0	38,4
Недостатньо фінансових коштів і складності в отриманні позикових коштів	20,9	16,3	14,3	18,1	21,5	21,9	13,0	19,2
Високі загальнодержавні податки	45,8	51,9	52,0	48,9	48,1	57,3	53,0	52,0

Продовження таблиці

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
Високі місцеві податки	17,9	24,0	21,4	20,3	19,6	27,1	18,0	21,2
Відсутність програм підтримки бізнесу на державному рівні	25,9	31,7	32,7	29,0	26,6	20,8	24,0	24,3
Відсутність програм підтримки бізнесу на місцевому рівні	21,9	22,1	12,2	19,6	24,7	16,7	21,0	21,5
Велика кількість перевірок контролюючими органами	13,4	14,4	18,4	14,9	10,1	12,5	19,0	13,3
Корупція	40,3	49,0	42,9	43,2	43,7	44,8	42,0	43,5
Зайва бюрократизація погоджувальних процедур	34,8	34,6	35,7	35,0	27,2	38,5	33,0	31,9
Надмірна тривалість і складність погоджувальних процедур	18,4	15,4	24,5	19,1	14,6	21,9	18,0	17,5
Брак інформації про форми державної підтримки та способи її отримання	17,9	13,5	6,1	13,9	17,7	20,8	13,0	17,2
Брак інформації про діяльність органів влади	13,4	14,4	12,2	13,4	10,1	9,4	10,0	9,9
Брак знань для розширення і розвитку бізнесу	12,4	8,7	2,0	8,9	10,8	1,0	7,0	7,1
Складність підбору кадрів для найму на роботу	20,9	11,5	13,3	16,6	24,1	11,5	22,0	20,1
Ризики збільшення тиску держави на легальний бізнес і втрати контролю в міру зростання його обсягів	22,4	23,1	24,5	23,1	17,7	25,0	25,0	21,8
Злочинність, крадіжки та заворушення	6,5	3,8	7,1	6,0	9,5	8,3	15,0	10,7
Митні та торговельні обмеження	7,0	13,5	24,5	12,9	11,4	12,5	26,0	15,8
Обмеження доступу/складний доступ до інженерних комунікацій	4,5	3,8	11,2	6,0	3,2	3,1	9,0	4,8
Недостатньо розвинена транспортна інфраструктура	9,0	7,7	20,4	11,4	8,9	9,4	17,0	11,3
Відсутність відповідного рівня освіти найманого персоналу та кваліфікованого персоналу на ринку	14,4	26,0	12,2	16,9	13,9	9,4	16,0	13,3
Жорстке трудове законодавство	16,9	8,7	18,4	15,1	17,1	10,4	17,0	15,3
Часта зміна правил і законів ведення бізнесу	50,7	42,3	45,9	47,4	49,4	42,7	44,0	46,0
Монополізація у сфері діяльності мого бізнесу	10,9	15,4	5,1	10,7	10,1	12,5	8,0	10,2
Втрата зовнішніх ринків	7,0	10,6	24,5	12,2	9,5	8,3	20,0	12,1
Політика Уряду, спрямована на скорочення промислового потенціалу в Україні	15,4	21,2	30,6	20,6	16,5	12,5	35,0	20,6
Інше	11,4	7,7	10,2	10,2	6,3	8,3	5,0	6,5
Важко відповісти	0,0	1,0	0,0	0,2	2,5	5,2	2,0	3,1

F7.1. Яка з цих проблем, на Ваш погляд, є основною?

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
Високі процентні ставки за банківськими кредитами	10,0	12,5	9,2	10,4	8,2	4,2	11,0	7,9
Недостатньо фінансових коштів і складності в отриманні позикових коштів	6,5	2,9	6,1	5,5	5,7	4,2	1,0	4,0
Високі загальнодержавні податки	15,9	17,3	17,3	16,6	13,9	14,6	17,0	15,0
Високі місцеві податки	2,0	0,0	2,0	1,5	3,2	3,1	2,0	2,8
Відсутність програм підтримки бізнесу на державному рівні	4,5	6,7	7,1	5,7	4,4	3,1	2,0	3,4
Відсутність програм підтримки бізнесу на місцевому рівні	2,5	1,0	2,0	2,0	2,5	2,1	0,0	1,7
Велика кількість перевірок контролюючими органами	1,0	0,0	1,0	0,7	1,3	0,0	0,0	0,6
Корупція	8,5	18,3	9,2	11,2	13,3	12,5	10,0	12,1
Зайва бюрократизація погоджувальних процедур	5,0	6,7	3,1	5,0	1,9	8,3	6,0	4,8
Надмірна тривалість і складність погоджувальних процедур	1,5	1,9	3,1	2,0	0,6	3,1	2,0	1,7
Брак інформації про форми державної підтримки та способи її отримання	1,5	0,0	0,0	0,7	2,5	4,2	0,0	2,3
Брак інформації про діяльність органів влади	0,5	1,0	0,0	0,5	1,3	1,0	0,0	0,8
Брак знань для розширення і розвитку бізнесу	2,0	0,0	0,0	1,0	0,6	0,0	0,0	0,3
Складність підбору кадрів для найму на роботу	1,0	1,9	0,0	1,0	5,1	1,0	1,0	2,8
Ризики збільшення тиску держави на легальний бізнес і втрати контролю в міру зростання його обсягів	4,5	2,9	1,0	3,2	2,5	4,2	1,0	2,5
Злочинність, крадіжки та заворушення	1,0	0,0	0,0	0,5	0,0	0,0	0,0	0,0
Митні та торговельні обмеження	1,0	1,0	2,0	1,2	0,6	3,1	3,0	2,0
Обмеження доступу/складний доступ до інженерних комунікацій	0,5	1,0	0,0	0,5	0,0	1,0	0,0	0,3
Недостатньо розвинена транспортна інфраструктура	0,5	0,0	1,0	0,5	0,0	1,0	3,0	1,1
Відсутність відповідного рівня освіти найманого персоналу та кваліфікованого персоналу на ринку	1,5	1,0	1,0	1,2	2,5	1,0	1,0	1,7
Жорстке трудове законодавство	2,5	1,0	1,0	1,7	0,0	3,1	0,0	0,8
Часта зміна правил і законів ведення бізнесу	14,4	7,7	11,2	11,9	14,6	7,3	12,0	11,9
Монополізація у сфері діяльності мого бізнесу	0,5	0,0	0,0	0,2	0,6	0,0	2,0	0,8
Втрата зовнішніх ринків	0,5	1,9	3,1	1,5	2,5	0,0	9,0	3,7
Політика Уряду, спрямована на скорочення промислового потенціалу в Україні	2,0	3,8	8,2	4,0	2,5	5,2	11,0	5,6
<i>Інше</i>	8,0	5,8	6,1	6,9	3,8	5,2	1,0	3,4

<i>Важко відповісти</i>	1,0	3,8	5,1	2,7	5,7	7,3	5,0	5,9
-------------------------	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

БЛОК G. ІННОВАЦІЙНА ОРІЄНТАЦІЯ БІЗНЕСУ

G1. Чи можете Ви назвати Вашу підприємницьку діяльність інноваційно-орієнтованою?

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
Так	12,4	15,4	29,6	17,4	11,4	17,7	21,0	15,8
Частково	23,4	25,0	30,6	25,6	19,6	34,4	39,0	29,1
Ні	59,7	56,7	35,7	53,1	66,5	42,7	31,0	50,0
<i>Важко відповісти</i>	4,5	2,9	4,1	4,0	2,5	5,2	9,0	5,1

G2. Чи розробляються на Вашому підприємстві будь-які інновації?

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
Так	13,9	23,1	46,9	24,3	14,6	24,0	35,0	22,9
Ні, але планується	15,4	10,6	17,3	14,6	12,0	16,7	12,0	13,3
Ні і не планується	70,6	66,3	35,7	61,0	73,4	59,4	53,0	63,8

G3. Яка форма результатів інноваційної діяльності Вашого бізнесу?

Серед тих, хто вказав, що на підприємстві розробляються будь-які інновації

Сума відповідей не дорівнює 100%, оскільки респондент мав змогу вказати декілька варіантів відповіді

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
<i>Упроваджених</i>								
Відкриття, винаходи (безпатентні)	18,6	14,3	25,4	20,4	21,4	23,1	21,3	21,9
Патентні ліцензії	5,1	11,4	15,9	10,8	2,4	7,7	8,5	6,3
Раціоналізаторські пропозиції	37,3	45,7	57,1	47,1	33,3	33,3	55,3	41,4
Ноу-хау	20,3	20,0	12,7	17,2	7,1	17,9	21,3	15,6
Товарні знаки, торгові марки, емблеми	20,3	25,7	31,7	26,1	26,2	17,9	27,7	24,2
Документи, що описують нові управлінські, технологічні процеси	11,9	28,6	34,9	24,8	14,3	23,1	23,4	20,3
<i>Інша</i>	13,6	8,6	9,5	10,8	9,5	2,6	0,0	3,9

Продовження таблиці

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
Запланованих								
Відкриття, винаходи (безпатентні)	16,9	11,4	22,2	17,8	9,5	2,6	14,9	9,4
Патентні ліцензії	6,8	11,4	12,7	10,2	7,1	2,6	14,9	8,6
Раціоналізаторські пропозиції	35,6	48,6	49,2	43,9	35,7	25,6	40,4	34,4
Ноу-хау	27,1	17,1	19,0	21,7	7,1	2,6	4,3	4,7
Товарні знаки, торгові марки, емблеми	20,3	31,4	15,9	21,0	21,4	23,1	19,1	21,1
Документи, що описують нові управлінські, технологічні процеси	8,5	20,0	23,8	17,2	16,7	23,1	23,4	21,1
<i>Інша</i>	11,9	5,7	7,9	8,9	4,8	5,1	0,0	3,1

G4. Хто розробив ці інновації продукту?

	Серед усіх опитаних				Серед тих, хто вказав, що на підприємстві розробляються будь-які інновації			
	Листопад 2015 р.							
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
Малий	Середній	Великий	Малий		Середній	Великий		
Ваше підприємство самостійно	17,1	27,1	33,0	24,3	9,5	13	13,5	14
Ваше підприємство разом з іншими підприємствами чи організаціями								
Україна	100,0	50,0	83,3	76,2	1,9	3,0	3,1	10,0
Росія	33,3	0,0	0,0	4,8	0,6	0,0	0,0	0,0
Англія (Великобританія)	0,0	16,7	0,0	4,8	0,0	1,0	1,0	0,0
Білорусія	0,0	0,0	16,7	9,5	0,0	0,0	0,0	2,0
США	33,3	0,0	0,0	4,8	0,6	0,0	0,0	0,0
Австрія	0,0	16,7	0,0	4,8	0,0	1,0	1,0	0,0
Пакистан	0,0	16,7	0,0	4,8	0,0	1,0	1,0	0,0
Ваше підприємство шляхом адаптації або модифікації товарів або послуг, розроблених іншими підприємствами чи організаціями								
Україна	1,3	2,1	3,0	2,0	50,0	100,0	100,0	77,8
Польща	0,6	0,0	0,0	0,3	25,0	0,0	0,0	11,1
Греція	0,6	0,0	0,0	0,3	25,0	0,0	0,0	11,1
Інші підприємства чи організації								
Україна	1,3	0,0	3,0	1,4	66,7	0,0	100,0	71,4
Польща	0,6	0,0	1,0	0,6	33,3	0,0	33,3	28,6
Австрія	0,0	0,0	1,0	0,3	0,0	0,0	33,3	14,3
Швеція	0,0	0,0	1,0	0,3	0,0	0,0	33,3	14,3

G5. З яких джерел Ви зараз отримуєте кошти для розвитку інноваційної діяльності чи хотіли б отримувати? *

Серед тих, хто вказав, що на підприємстві розробляються будь-які інновації

Сума відповідей не дорівнює 100%, оскільки респондент мав змогу вказати декілька варіантів відповіді

	Серпень 2015 р.			Серед усіх
	Тип бізнесу			
	Малий	Середній	Великий	
<i>Отримуєте сьогодні</i>				
Бюджетні кошти	1,7	2,9	11,1	5,7
Кредити банків	16,9	17,1	17,5	17,2
Кошти венчурних фондів	0,0	2,9	1,6	1,3
Кошти фізичних осіб (бізнес-агентів)	8,5	8,6	11,1	9,6
Кошти різних фінансових компаній	1,7	2,9	1,6	1,9
Власні кошти	84,7	71,4	79,4	79,6
Займи кредитних компаній	1,7	0,0	3,2	1,9
Засоби вітчизняних приватних інвесторів	5,1	0,0	14,3	7,6
Іноземні інвестиції	5,1	5,7	9,5	7,0
Гранти	3,4	5,7	1,6	3,2
<i>Інше</i>	3,4	5,7	1,6	3,2
<i>Хотіли б отримувати</i>				
Бюджетні кошти	32,2	28,6	30,2	30,6
Кредити банків	13,6	28,6	14,3	17,2
Кошти венчурних фондів	3,4	0,0	3,2	2,5
Кошти фізичних осіб (бізнес-агентів)	10,2	2,9	6,3	7,0
Кошти різних фінансових компаній	6,8	8,6	6,3	7,0
Власні кошти	23,7	28,6	17,5	22,3
Займи кредитних компаній	1,7	0,0	6,3	3,2
Засоби вітчизняних приватних інвесторів	13,6	22,9	22,2	19,1
Іноземні інвестиції	32,2	37,1	44,4	38,2
Гранти	28,8	20,0	17,5	22,3
<i>Інше</i>	1,7	0,0	0,0	0,6

* Таке формулювання запитання міститься у анкеті для опитування представників бізнесу у серпні 2015 р.

G6. За рахунок яких джерел фінансування і в якому обсязі профінансована зазначена інноваційна діяльність (% від потреби) у 2014–2015 роках? Вкажіть % у стовпчиках 2014 та 2015 Передбачається фінансування у 2016 році? **

	Серед усіх опитаних			Серед тих, хто вказав, що на підприємстві розробляються будь-які інновації				
	Листопад 2015 р.							
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
2014 рік								
Державного бюджету	1,3	3,1	4,0	2,5	4,8	7,7	8,5	7,0
Власних коштів підприємства	19,6	32,3	37,0	28,0	73,8	79,5	78,7	77,3
Вітчизняних інвесторів	0,6	4,2	8,0	3,7	2,4	10,3	17,0	10,2
Іноземних інвесторів	0,6	3,1	7,0	3,1	2,4	7,7	14,9	8,6
Інші джерела	1,3	3,1	7,0	3,4	4,8	7,7	14,9	9,4
2015 рік								
Державного бюджету	1,3	3,1	4,0	2,5	4,8	7,7	8,5	7,0
Власних коштів підприємства	20,9	33,3	41,0	29,9	78,6	82,1	87,2	82,8
Вітчизняних інвесторів	3,2	6,3	12,0	6,5	11,9	15,4	25,5	18,0
Іноземних інвесторів	1,3	3,1	8,0	3,7	4,8	7,7	17,0	10,2
Інші джерела	1,9	6,3	6,0	4,2	7,1	15,4	12,8	11,7
2016 рік								
Державного бюджету	1,3	3,1	5,0	2,8	4,8	7,7	10,6	7,8
Власних коштів підприємства	16,5	29,2	39,0	26,3	61,9	71,8	83,0	72,7
Вітчизняних інвесторів	3,2	7,3	11,0	6,5	11,9	17,9	23,4	18,0
Іноземних інвесторів	1,9	6,3	8,0	4,8	7,1	15,4	17,0	13,3
Інші джерела	3,2	5,2	6,0	4,5	11,9	12,8	12,8	12,5

**Таке формулювання запитання міститься у анкеті для опитування представників бізнесу у листопаді 2015 р.

G7. Чи необхідно було додаткове навчання персоналу Вашого підприємства задля ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ?

	Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий	
Так	15,2	27,1	31,0	22,9
Ні	11,4	13,5	16,0	13,3
На підприємстві не розробляють і не планують розробляти будь-які інновації	73,4	59,4	53,0	63,8

G8. Вкажіть, скільки, приблизно, Ваше підприємство витрачає на навчання персоналу (за рік)? (% чистого прибутку)

	Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий	
0-1 %	6,8	9,4	16,0	10,1
2-5 %	5,4	11,8	17,0	10,4
10-15 %	5,4	9,4	7,4	7,0
16-50%	4,1	2,4	3,2	3,4
На підприємстві не розробляють і не планують розробляти будь-які інновації	78,4	67,1	56,4	69,1

БЛОК Н. КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ БІЗНЕСУ

Н1. Як Ви оцінюєте конкурентоспроможність малого та середнього бізнесу порівняно з великим бізнесом в Україні?

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
Малий і середній бізнес в Україні має всі можливості для конкуренції з великими компаніями на українському ринку.	9,6	15,4	16,3	12,8	7,6	14,6	12,0	10,8
Малий та середній бізнес має порівняно менше можливостей, ніж великі компанії	32,8	47,1	39,8	38,3	36,3	49,0	42,0	41,4
Малий бізнес не здатний конкурувати з великими компаніями	57,6	37,5	43,9	49,0	56,1	36,5	46,0	47,9

Н2. На Вашу думку, чому малий і середній бізнес в Україні не здатний ефективно конкурувати з великими компаніями?
Сума відповідей не дорівнює 100%, оскільки респондент мав змогу вказати декілька варіантів відповіді

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
Великі компанії виробляють більш якісний товар	6,5	5,8	20,4	9,7	5,1	3,1	14,0	7,1
Великі компанії виробляють більшу кількість товару	16,4	18,3	32,7	20,8	15,2	14,6	29,0	18,9
Великі компанії можуть дозволити собі знизити ціну на товар без великих збитків для власного прибутку	54,7	51,0	55,1	53,8	50,0	46,9	54,0	50,3
Великі компанії пов'язані з владою і їм простіше отримати доступ до ринків	58,7	56,7	37,8	53,1	60,1	61,5	41,0	55,1
<i>Інше</i>	4,0	2,9	1,0	3,0	6,3	0,0	2,0	3,4
<i>Нічого з переліченого, малий і середній бізнес в Україні здатний ефективно конкурувати з великими компаніями</i>	6,5	11,5	10,2	8,7	7,6	13,5	7,0	9,0

Н3. Чи здійснює Ваше підприємство експортні поставки?

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
Так	7,0	7,7	55,1	18,9	6,3	11,5	50,0	20,1
Ні	93,0	92,3	44,9	81,1	93,7	88,5	50,0	79,9

Н4. Яка частка продукції від загального обсягу виробництва поставляється на експорт?

Серпень 2015 р.	Серед усіх опитаних				Серед тих, чиє підприємство здійснює експортні поставки та надав відповідь на запитання			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
N=	201	104	98	403	13	7	52	72
1-10 %	1,0	2,0	6,3	2,5	15,4	28,6	11,5	13,9
11-20 %	2,0	1,0	8,3	3,3	30,8	14,3	15,4	18,1
21-40 %	2,0	2,9	9,4	4,0	30,8	28,6	19,2	22,2
41-60 %	0,0	2,0	16,7	4,5	0,0	28,6	30,8	25,0
61-80 %	1,0	0,0	7,3	2,3	15,4	0,0	13,5	12,5
81-100 %	0,5	0,0	5,2	1,5	7,7	0,0	9,6	8,3
Не надали відповідь на запитання	0,5	0,1	2,0	0,9				
Підприємство не здійснює експортні поставки	93,0	92,3	44,9	81,1				

Листопад 2015 р.	Серед усіх опитаних				Серед тих, чиє підприємство здійснює експортні поставки та надав відповідь на запитання			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
N=	158	96	100	354	9	11	44	64
1-10 %	0,0	1,0	5,3	1,7	0,0	9,1	11,4	9,4
11-20 %	1,9	6,3	7,4	4,6	33,3	54,5	15,9	25,0
21-40 %	0,0	2,1	11,7	3,7	0,0	18,2	25,0	20,3
41-60 %	1,3	2,1	10,6	4,0	22,2	18,2	22,7	21,9
61-80 %	1,9	0,0	8,5	3,2	33,3	0,0	18,2	17,2
81-100 %	0,6	0,0	3,2	1,2	11,1	0,0	6,8	6,3
Не надали відповідь на запитання	0,6	0,0	3,2	1,7				
Підприємство не здійснює експортні поставки	93,7	88,5	50,0	79,9				

Н5. Вкажіть географію (країни) поставок продукції на експорт:

Серед тих, чиє підприємство здійснює експортні поставки

	Серпень 2015 р. N=76				Листопад 2015 р. N=71			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
Білорусь	35,7	0,0	37,0	32,9	10,0	18,2	26,0	22,5
Росія	35,7	12,5	31,5	30,3	50,0	0,0	36,0	32,4
Польща	21,4	37,5	14,8	18,4	40,0	36,4	28,0	31,0
Казахстан	28,6	0,0	11,1	13,2	20,0	18,2	14,0	15,5
Грузія	7,1	25	11,1	11,8	0,0	0,0	6,0	4,2
Німеччина	7,1	25	9,3	10,5	0,0	18,2	16,0	14,1
Китай	14,3	0,0	11,1	10,5	0,0	9,1	4,0	4,2
Країни Євросоюзу	0,0	0,0	11,1	7,9	0,0	9,1	8,0	7,0
Словаччина	0,0	0,0	9,3	6,6	0,0	0,0	2,0	1,4
Америка	7,1	0,0	7,4	6,6	0,0	0,0	2,0	1,4
Угорщина	0,0	12,5	7,4	6,6	0,0	0,0	8,0	5,6
Чехія	0,0	0,0	7,4	5,3	0,0	0,0	6,0	4,2
Країни СНД	0,0	0,0	7,4	5,3	0,0	0,0	4,0	2,8
Литва	14,3	0,0	1,9	3,9	0,0	9,1	4,0	4,2
Молдова	0,0	0,0	5,6	3,9	10,0	9,1	14,0	12,7
Туреччина	0,0	12,5	3,7	3,9	0,0	27,3	6,0	8,5
Австрія	0,0	25	1,9	3,9	0,0	0,0	6,0	4,2
Канада	0,0	0,0	3,7	2,6	0,0	9,1	2,0	2,8
Азія	0,0	0,0	3,7	2,6	0,0	0,0	2,0	1,4
Італія	7,1	0,0	1,9	2,6	0,0	0,0	8,0	5,6
Румунія	7,1	0,0	1,9	2,6	0,0	0,0	2,0	1,4
Азербайджан	0,0	0,0	3,7	2,6	0,0	0,0	4,0	2,8
Сирія	0,0	12,5	1,9	2,6	0,0	0,0	0,0	0,0
Бельгія	7,1	0,0	1,9	2,6	0,0	0,0	0,0	0,0
Латвія	0,0	0,0	3,7	2,6	0,0	0,0	0,0	0,0
Індія	0,0	0,0	3,7	2,6	0,0	0,0	2,0	1,4
Пакистан	0,0	0,0	3,7	2,6	0,0	9,1	0,0	1,4
Чечня	0,0	0,0	3,7	2,6	0,0	0,0	0,0	0,0

Продовження таблиці

	Серпень 2015 р. N=76				Листопад 2015 р. N=71			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
Ізраїль	0,0	0,0	1,9	1,3	0,0	0,0	0,0	0,0
Франція	0,0	0,0	1,9	1,3	0,0	0,0	6,0	4,2
Алжир	0,0	12,5	0,0	1,3	0,0	0,0	0,0	0,0
Туркменістан	0,0	0,0	1,9	1,3	0,0	0,0	0,0	0,0
Швеція	0,0	0,0	1,9	1,3	0,0	0,0	2,0	1,4
Бразилія	0,0	0,0	1,9	1,3	0,0	0,0	2,0	1,4
Великобританія	7,1	0,0	0,0	1,3	0,0	0,0	0,0	0,0
Вірменія	0,0	0,0	1,9	1,3	0,0	0,0	2,0	1,4
Єгипет	0,0	0,0	1,9	1,3	0,0	0,0	0,0	0,0
Іран	7,1	0,0	0,0	1,3	0,0	0,0	0,0	0,0
Естонія	0,0	0,0	1,9	1,3	0,0	9,1	4,0	4,2
Сербія	0,0	0,0	1,9	1,3	0,0	0,0	0,0	0,0
Африка	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	2,0	1,4
ОАЕ	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	4,0	2,8
Нідерланди	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	9,1	0,0	1,4
Лівія	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	2,0	1,4
Афганістан	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	2,0	1,4
Узбекистан	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	4,0	2,8

Н6. Чи брали Ви коли-небудь участь у поставках товарів (послуг, робіт) у рамках державних закупівель?

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
Так	11,5	28,4	43,3	23,6	16,6	26,3	46,5	27,6
Ні	88,5	71,6	56,7	76,4	83,4	73,7	53,5	72,4

Н7. Чому не брали участь? Сума відповідей не дорівнює 100%, оскільки респондент мав змогу вказати декілька варіантів відповіді

Серпень 2015 р.		<i>Серед усіх опитаних</i>				<i>Серед тих, хто не брав коли-небудь участь у поставках товарів (послуг, робіт) у рамках державних закупівель</i>			
		Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
		Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
<i>N=</i>	202	103	98	403	177	73	55	305	
	Немає державних закупівель у моїй сфері бізнесу								
	52,0	35,9	28,6	42,2	59,3	50,7	50,9	55,7	
	Складна процедура оформлення документів у тендерах з державних закупівель								
	12,4	7,8	8,2	10,2	14,1	11,0	14,5	13,4	
	Не вірю в об'єктивність рішень при оцінці тендерів по державним закупівлям								
	14,9	7,8	10,2	11,9	16,9	11,0	18,2	15,7	
	Не зацікавлений (а) у поставках товарів (послуг, робіт) у рамках державних закупівель								
	7,9	13,6	8,2	9,4	9,0	19,2	14,5	12,5	
	<i>Інше</i>								
	7,4	4,9	7,1	6,7	7,9	8,2	12,7	8,9	
	<i>Не надали відповідь на запитання</i>								
	0,4	1,7	0,6	0,7					
	<i>Брали коли-небудь участь у поставках товарів (послуг, робіт) у рамках державних закупівель</i>								
	11,5	28,4	43,3	23,6					

Листопад 2015 р.		<i>Серед усіх опитаних</i>				<i>Серед тих, хто не брав коли-небудь участь у поставках товарів (послуг, робіт) у рамках державних закупівель</i>			
		Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
		Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
<i>N=</i>	158	96	100	354	131	70	53	254	
	Немає державних закупівель у моїй сфері бізнесу								
	53,2	38,5	20,0	39,8	64,1	52,9	37,7	55,5	
	Складна процедура оформлення документів у тендерах з державних закупівель								
	5,1	5,2	8,0	5,9	6,1	7,1	15,1	8,3	
	Не вірю в об'єктивність рішень при оцінці тендерів по державним закупівлям								
	8,2	11,5	11,0	9,9	9,9	15,7	20,8	13,8	
	Не зацікавлений (а) у поставках товарів (послуг, робіт) у рамках державних закупівель								
	15,2	13,5	14,0	14,4	18,3	18,6	26,4	20,1	
	<i>Інше</i>								
	3,2	4,2	4,0	3,7	3,8	5,7	7,5	5,1	
	<i>Не надали відповідь на запитання</i>								
	0,5	0,8	0,5	0,6					
	<i>Брали коли-небудь участь у поставках товарів (послуг, робіт) у рамках державних закупівель</i>								
	16,6	26,3	46,5	27,6					

БЛОК В. ПОЧАТОК БІЗНЕС-ДІЯЛЬНОСТІ

Розподіл відповідей на запитання блоку В наведено лише серед респондентів, представників малого та середнього бізнесу

В1. Скажіть, які причини спонукали Вас до початку бізнес-діяльності?

Сума відповідей не дорівнює 100%, оскільки респондент мав змогу вказати декілька варіантів відповіді

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
Прагнення до забезпечення високого рівня особистого добробуту	69,7	59,6		66,2	67,1	67,7		67,3
Інтерес до економічної творчості, інноваційної діяльності, новинок	15,4	18,3		16,4	18,4	20,8		19,3
Безробіття, неможливість працювати на попередньому місці роботи	32,3	24,0		29,5	29,1	17,7		24,8
Прагнення до самостійності та незалежності	74,1	70,2		72,8	66,5	58,3		63,4
Прагнення до легкої роботи, яка дає значні та швидкі результати	6,5	4,8		5,9	5,1	8,3		6,3
Прагнення мати гідний імідж, соціальний статус у суспільстві	28,4	27,9		28,2	29,1	29,2		29,1
Потреба в реалізації своїх здібностей	57,2	57,7		57,4	43,0	50,0		45,7
Потреба побудувати свою кар'єру	38,3	47,1		41,3	38,0	45,8		40,9
Це властивість характеру, прагнення душі	26,4	32,7		28,5	25,3	32,3		28,0
Прагнення до влади	2,0	8,7		4,3	3,2	5,2		3,9
Прагнення бути корисним(ою) суспільству	21,9	26,0		23,3	20,9	34,4		26,0
<i>Інше</i>	1,0	2,9		1,6	2,5	0,0		1,6

В1.1. Скажіть, яка причина була основною?

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
Прагнення до забезпечення високого рівня особистого добробуту	32,7	25,5		30,2	30,8	28,1		29,8
Інтерес до економічної творчості, інноваційної діяльності, новинок	3,5	2,9		3,3	1,9	7,3		4,0
Безробіття, неможливість працювати на попередньому місці роботи	9,5	5,9		8,3	9,6	4,2		7,5
Прагнення до самостійності та незалежності	25,1	21,6		23,9	26,9	26,0		26,6
Прагнення до легкої роботи, яка дає значні та швидкі результати	1,0	2,0		1,3	1,3	0,0		0,8
Прагнення мати гідний імідж, соціальний статус у суспільстві	0,5	2,0		1,0	1,3	3,1		2,0
Потреба в реалізації своїх здібностей	11,6	13,7		12,3	9,6	9,4		9,5
Потреба побудувати свою кар'єру	5,5	10,8		7,3	5,8	5,2		5,6
Це властивість характеру, прагнення душі	4,0	4,9		4,3	4,5	8,3		6,0
Прагнення до влади	0,5	0,0		0,3	0,6	0,0		0,4
Прагнення бути корисним(ою) суспільству	5,0	7,8		6,0	5,1	8,3		6,3
<i>Інше</i>	1,0	2,9		1,7	2,6	0,0		1,6

В2. Які проблеми Ви мали при відкритті власного підприємства?

Сума відповідей не дорівнює 100%, оскільки респондент мав змогу вказати декілька варіантів відповіді

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
Брак фінансових ресурсів та / або складність їх отримання	37,3	24,0		32,8	32,3	37,5		34,3
Складність отримання приміщень в оренду та / або власність	22,9	21,2		22,3	18,4	20,8		19,3
Складна процедура реєстрації	22,9	21,2		22,3	23,4	27,1		24,8
Брак інформації про порядок відкриття бізнесу	19,4	19,2		19,3	19,0	17,7		18,5
Корупція	25,4	34,6		28,5	26,6	32,3		28,7
Відсутність / брак / низька якість сировини	4,0	2,9		3,6	6,3	6,3		6,3
Відсутність надійних постачальників	10,0	9,6		9,8	8,2	15,6		11,0
Брак клієнтів / попиту	25,9	17,3		23,0	22,8	29,2		25,2
Відсутність засобів виробництва, необхідних для ведення бізнесу	10,9	11,5		11,1	12,7	11,5		12,2
Не мав / ла проблем при відкритті бізнесу	23,9	27,9		25,2	32,9	18,8		27,6
Інше	1,5	1,9		1,6	1,9	0,0		1,2

В9. Чи користувалися Ви електронною системою реєстрації при відкритті власного бізнесу?

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
Так, користувався / лась	8,0	11,7		9,2	8,2	9,4		8,7
Ні, не користувався / лась, оскільки система з'явилася пізніше, ніж я почав / ла власний бізнес	72,5	68,9		71,3	67,7	72,9		69,7
Ні, не користувався / лась, хоча на момент початку мого бізнесу ця система вже функціонувала	19,5	19,4		19,5	24,1	17,7		21,7

В10. На Вашу думку, якою мірою електронна система реєстрації бізнесу сприяє або не сприяє спрощенню процедури реєстрації та захисту починаючих бізнесменів від корупції?

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
Система спрощує процедуру реєстрації та захищає від корупції	42,8	38,5		41,3	36,7	37,5		37,0
Система спрощує процедуру реєстрації, проте не захищає від корупції	20,4	31,7		24,3	27,2	39,6		31,9
Система не спрощує процедуру реєстрації, але захищає від корупції	5,5	7,7		6,2	5,1	3,1		4,3
Ні, вона не спрощує процедуру реєстрації та не захищає від корупції	11,4	6,7		9,8	7,6	2,1		5,5
ВАЖКО ВІДПОВІСТИ	19,9	15,4		18,4	23,4	17,7		21,3

БЛОК В. ЕКОНОМІЧНА ПОВЕДІНКА БІЗНЕСУ

Запитання В11–В18 містяться лише у анкеті, за якої опитували представників бізнесу у листопаді 2015 р.

В11. Які кроки зможуть зробити Ваш бізнес успішнішим, досконалішим, ефективнішим?

	Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий	
<i>Тренінги по веденню бізнесу</i>				
Так	52,5	74,0	65,0	61,9
Ні	34,8	22,9	24,0	28,5
Важко відповісти	12,7	3,1	11,0	9,6
<i>Запровадження нової податкової політики</i>				
Так	72,8	79,2	78,0	76,0
Ні	11,4	11,5	8,0	10,5
Важко відповісти	15,8	9,4	14,0	13,6

Продовження таблиці

	Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий	
<i>Запровадження нової грошово-кредитної політики</i>				
Так	58,9	64,6	61,0	61,0
Ні	19,0	20,8	17,0	18,9
Важко відповісти	22,2	14,6	22,0	20,1
<i>Зміна споживацької моделі ведення бізнесу</i>				
Так	43,7	47,9	57,0	48,6
Ні	31,0	30,2	20,0	27,7
Важко відповісти	25,3	21,9	23,0	23,7
<i>Доповнення цілей бізнесу потребами територіальної громади</i>				
Так	46,2	63,5	58,0	54,2
Ні	30,4	24,0	26,0	27,4
Важко відповісти	23,4	12,5	16,0	18,4
<i>Підвищення кваліфікації персоналу</i>				
Так	63,3	77,1	80,0	71,8
Ні	27,2	18,8	11,0	20,3
Важко відповісти	9,5	4,2	9,0	7,9
<i>Підвищення рівня кваліфікації власників бізнесу</i>				
Так	55,7	71,9	62,0	61,9
Ні	29,7	19,8	22,0	24,9
Важко відповісти	14,6	8,3	16,0	13,3
<i>Впровадження в практику бізнесу стратегічного планування</i>				
Так	55,1	75,0	71,0	65,0
Ні	22,2	11,5	14,0	16,9
Важко відповісти	22,8	13,5	15,0	18,1

В12. Чи повинна держава посилити заходи стосовно тих громадян, які нечесно ведуть бізнес?

	Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий	
Повинна	66,5	78,1	77,0	72,6
Не повинна	6,3	3,1	4,0	4,8
Важко відповісти	27,2	18,8	19,0	22,6

**В13. Виділіть, будь ласка, групи мотивів, які, на Вашу думку, зумовлюють непрозорість бізнесу?
Спочатку зазначте головний мотив, потім – другий за важливістю.**

<i>1-й мотив</i>	Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий	
Моральні мотиви (несправедливість податкового законодавства, відчуття необов'язковості дотримання податкових законів, неповага до податкового законодавства тощо)	38,8	34,4	35,4	36,6
Політичні мотиви (протест проти використання податків як джерела проведення державної політики)	11,2	14,6	16,7	13,7
Економічні мотиви (економічна вигода від ухилення від сплати податків, розмір штрафних санкцій тощо)	35,5	36,5	31,3	34,6
Правові мотиви (складність податкової системи для її однозначного розуміння, низька ефективність контролю за сплатою податків тощо)	12,5	12,5	11,5	12,2
<i>Стереотипи культури ведення бізнесу (не престижно сплачувати податки, збільшити доходи любимими методами тощо)</i>	2,0	1,0	4,2	2,3
<i>Інше</i>	0,0	1,0	1,0	0,6

<i>2-й мотив</i>	Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий	
Моральні мотиви (несправедливість податкового законодавства, відчуття необов'язковості дотримання податкових законів, неповага до податкового законодавства тощо)	16,8	30,8	23,5	22,5
Політичні мотиви (протест проти використання податків як джерела проведення державної політики)	26,8	20,9	15,3	21,9
Економічні мотиви (економічна вигода від ухилення від сплати податків, розмір штрафних санкцій тощо)	29,5	27,5	27,6	28,4
Правові мотиви (складність податкової системи для її однозначного розуміння, низька ефективність контролю за сплатою податків тощо)	23,5	18,7	24,5	22,5
<i>Стереотипи культури ведення бізнесу (не престижно сплачувати податки, збільшити доходи любимими методами тощо)</i>	2,0	1,1	7,1	3,3
<i>Інше</i>	1,3	1,1	2,0	1,5

<i>Сума двох мотивів</i>	Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий	
Моральні мотиви (несправедливість податкового законодавства, відчуття необов'язковості дотримання податкових законів, неповага до податкового законодавства тощо)	53,2	63,5	57,0	57,1
Політичні мотиви (протест проти використання податків як джерела проведення державної політики)	36,1	34,4	31,0	34,2
Економічні мотиви (економічна вигода від ухилення від сплати податків, розмір штрафних санкцій тощо)	62,0	62,5	57,0	60,7
Правові мотиви (складність податкової системи для її однозначного розуміння, низька ефективність контролю за сплатою податків тощо)	34,2	30,2	35,0	33,3
<i>Стереотипи культури ведення бізнесу (не престижно сплачувати податки, збільшити доходи любими методами тощо)</i>	3,8	2,1	11,0	5,4
<i>Інше</i>	1,3	2,1	3,0	2,0

В14. Чи готові Ви ... ?

	Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий	
<i>Сплачувати більше відрахувань з доходів/прибутку підприємства задля акумулювання в бюджеті фінансового ресурсу для стимулювання економічного розвитку</i>				
Так (сума відповідей «Так» + «Скоріше так»)	21,5	32,3	40,0	29,7
Ні (сума відповідей «Скоріше ні» + «Ні»)	62,0	57,3	46,0	56,2
Так	2,5	8,3	10,0	6,2
Скоріше так	19,0	24,0	30,0	23,4
Скоріше ні	28,5	34,4	30,0	30,5
Ні	33,5	22,9	16,0	25,7
Важко відповісти	16,5	10,4	14,0	14,1
<i>Сплачувати більше відрахувань з доходів/прибутку підприємства задля акумулювання в бюджеті фінансового ресурсу для розв'язання соціальних проблем</i>				
Так (сума відповідей «Так» + «Скоріше так»)	26,6	40,6	41,0	34,5
Ні (сума відповідей «Скоріше ні» + «Ні»)	58,2	50,0	48,0	53,1
Так	5,1	9,4	11,0	7,9
Скоріше так	21,5	31,3	30,0	26,6
Скоріше ні	29,1	30,2	34,0	30,8
Ні	29,1	19,8	14,0	22,3
Важко відповісти	15,2	9,4	11,0	12,4

Продовження таблиці

	Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий	
Вкладати свій прибуток у розвиток регіону чи сплачувати більше відрахувань з доходів для розвитку регіону				
Так (сума відповідей «Так» + «Скоріше так»)	32,3	52,1	49,0	42,4
Ні (сума відповідей «Скоріше ні» + «Ні»)	48,1	35,4	39,0	42,1
Так	5,1	7,3	16,0	8,8
Скоріше так	27,2	44,8	33,0	33,6
Скоріше ні	22,8	16,7	28,0	22,6
Ні	25,3	18,8	11,0	19,5
Важко відповісти	19,6	12,5	12,0	15,5
Сплачувати більше відрахувань з доходів/прибутку підприємства, якби були впевнені, що бюджетні кошти витрачаються раціонально та ефективно				
Так (сума відповідей «Так» + «Скоріше так»)	48,1	67,7	61,0	57,1
Ні (сума відповідей «Скоріше ні» + «Ні»)	34,8	25,0	30,0	30,8
Так	21,5	25,0	28,0	24,3
Скоріше так	26,6	42,7	33,0	32,8
Скоріше ні	17,7	14,6	18,0	16,9
Ні	17,1	10,4	12,0	13,8
Важко відповісти	17,1	7,3	9,0	12,1

В15. Оцініть наскільки Ви згодні із нижченаведеними висловлюваннями за 5-ти бальною шкалою, де "1" – означатиме «повністю не згоден», а "5" – «повністю згоден»? ...

	Тип бізнесу	1	2	3	4	5	Середнє значення, балів
			3,8	5,7	20,4	38,2	
<i>Завжди необхідно неухильно дотримуватися вимог податкового законодавства</i>	Малий	9,6		24,2	70,0		4,16
		2,1	1,1		30,5	42,1	
	Середній	3,2		11,2	72,6		3,89
		3,1	5,1		33,7	46,9	
	Великий	8,2		18,9	80,6		4,16
		3,1	4,3		34,9	38,9	
	Серед усіх	7,4			73,7		

Продовження таблиці

	Тип бізнесу	1	2	3	4	5	Середнє значення, балів
<i>Коли я сплачую податки, то відчуваю, що ці гроші повернуться до мене та моїх близьких через державні видатки</i>	Малий	32,7	19,2	29,5	12,2	6,4	2,40
		51,9			18,6		
	Середній	23,2	29,5	24,2	15,8	7,4	2,64
		52,6			23,2		
	Великий	21,4	24,5	31,6	13,3	9,2	2,40
		45,9			22,4		
Серед усіх	26,9	23,5	28,7	13,5	7,4	2,64	
	50,4			20,9			
<i>Коли я сплачую податки, то відчуваю, що є часткою фінансової потужності держави</i>	Малий	21,7	16,6	36,3	14,6	10,8	2,76
		38,2			25,5		
	Середній	24,2	18,9	28,4	22,1	6,3	2,80
		43,2			28,4		
	Великий	17,3	23,5	30,6	19,4	9,2	2,76
		40,8			28,6		
Серед усіх	21,1	19,1	32,6	18,0	9,1	2,80	
	40,3			27,1			
<i>Коли я сплачую податки, то відчуваю, що підтримую тих, хто цих грошей більше потребує</i>	Малий	26,9	17,9	34,0	13,5	7,7	2,57
		44,9			21,2		
	Середній	22,1	29,5	25,3	14,7	8,4	2,93
		51,6			23,2		
	Великий	14,3	23,5	27,6	24,5	10,2	2,57
		37,8			34,7		
Серед усіх	22,1	22,6	29,8	16,9	8,6	2,93	
	44,7			25,5			
<i>Коли я сплачую податки, то відчуваю, що в мене відбирають чесно зароблені гроші</i>	Малий	3,8	20,5	34,6	19,9	21,2	3,34
		24,4			41,0		
	Середній	9,5	15,8	31,6	26,3	16,8	2,92
		25,3			43,2		
	Великий	12,4	19,6	41,2	17,5	9,3	3,34
		32,0			26,8		
Серед усіх	7,8	19,0	35,6	21,0	16,7	2,92	
	26,7			37,6			

Продовження таблиці

	Тип бізнесу	1		2		3		4		5		Середнє значення, балів
<i>Коли я сплачую податки, то відчуваю, що все одно всі ці гроші будуть витрачені неефективно, їх розкрадають чиновники</i>	Малий	5,1	7,0			24,2	15,3	48,4			3,95	
		12,1		63,7								
	Середній	5,3	8,4			24,2	23,2	38,9			3,43	
		13,7		62,1								
	Великий	7,1	9,2			39,8	21,4	22,4			3,95	
16,3		43,9										
Серед усіх	5,7	8,0			28,6	19,1	38,6			3,43		
	13,7		57,7									
<i>Чесність бізнесу передбачає чесну сплату податків</i>	Малий	1,9	3,2			22,9	22,9	49,0			4,14	
		5,1		72,0								
	Середній	2,1	3,2			16,8	22,1	55,8			4,27	
		5,3		77,9								
	Великий	1,0	3,1			20,4	19,4	56,1			4,14	
4,1		75,5										
Серед усіх	1,7	3,1			20,6	21,7	52,9			4,27		
	4,9		74,6									

В16. Як Ви вважаєте, система оподаткування повинна насамперед бути орієнтована на реалізацію принципу соціальної справедливості чи створення передумов для ефективного розвитку економіки?

Оцініть за 10- бальною шкалою, де «1» – означатиме, що вона повинна бути повністю орієнтована на реалізацію принципу соціальної справедливості, а «10» – на створення передумов для ефективного розвитку економіки.

Тип бізнесу	Реалізацію принципу соціальної справедливості					Створення передумов для ефективного розвитку економіки					Середнє значення, балів
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
Малий	0,6	1,3	1,9	3,2	19,0	12,7	17,1	13,9	7,6	19,0	7,09
	7,0					31,6					
	Важко відповісти – 3,8										
Середній	0,0	0,0	5,2	2,1	20,8	12,5	8,3	19,8	17,7	12,5	7,12
	7,3					33,3					
	Важко відповісти – 1,0										
Великий	2,0	2,0	1,0	5,0	16,0	10,0	15,0	18,0	11,0	16,0	7,05
	10,0					26,0					
	Важко відповісти – 4,0										
Серед усіх	0,8	1,1	2,5	3,4	18,6	11,9	14,1	16,7	11,3	16,4	7,08
	7,9					30,5					
	Важко відповісти – 3,1										

В17. Досить часто можна почути думку про низьку продуктивність праці в Україні. Як Ви вважаєте, це зумовлено низькою продуктивністю робочої сили, низьким рівнем технологій, чи Ви не вважаєте продуктивність праці низькою на Вашому підприємстві?

В18. А яка Ваша думка щодо причини низької продуктивності праці у Вашій галузі?

	Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий	
На Вашому підприємстві				
Низькою продуктивністю робочої сили	9,1	7,3	10,1	8,9
Низьким рівнем технологій	18,2	16,7	26,3	20,1
Не вважаю продуктивність праці низькою	72,7	76,0	63,6	71,1
У галузі в цілому				
Низькою продуктивністю робочої сили	11,8	11,6	8,1	10,7
Низьким рівнем технологій	27,5	35,8	38,4	32,9
Не вважаю продуктивність праці низькою	60,8	52,6	53,5	56,5

БЛОК X. СПІВПРАЦЯ З БІЗНЕС-ОБ'ЄДНАННЯМИ

X1. Про які з перелічених загальнонаціональних бізнес-об'єднання Ви чули?

Сума відповідей не дорівнює 100%, оскільки респондент мав змогу вказати декілька варіантів відповіді

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
Американська торгова палата в Україні	14,4	24,0	25,5	19,6	20,3	35,4	42,0	30,5
Європейська бізнес-асоціація в Україні	18,9	33,7	32,7	26,1	27,8	46,9	45,0	37,9
Торгово-промислова палата України	76,6	63,5	86,7	75,7	73,4	82,3	86,0	79,4
Український союз промисловців і підприємців	53,2	65,4	71,4	60,8	58,9	66,7	73,0	65,0
Федерація роботодавців України	64,2	76,0	78,6	70,7	67,7	80,2	82,0	75,1
Кернел-груп	1,5	1,0	2,0	1,5	0,6	1,0	1,0	0,8
Об'єднання роботодавців приладобудівних підприємств	0,0	0,0	1,0	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0
Професійний союз робочих малого та середнього бізнесу	0,0	1,0	0,0	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0

Продовження таблиці

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
Асоціація платників податків	0,0	0,0	1,0	0,2	0,0	0,0	1,0	0,3
Центр сприяння бізнесу	0,0	1,0	0,0	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0
Асоціація стоматологів України	0,5	0,0	0,0	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0
Асоціація виробників молока	0,0	1,0	0,0	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0
Асоціація фермерів	0,0	1,9	0,0	0,5	0,0	0,0	0,0	0,0
Асоціація сільськогосподарських виробників	0,0	1,0	0,0	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0
Регіональні об'єднання	1,0	4,8	0,0	1,7	0,0	0,0	0,0	0,0
Телекомунікаційна палата України	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,0	0,0	0,3
Асоціація фахівців з нерухомості	0,0	0,0	0,0	0,0	0,6	0,0	0,0	0,3
Укрцемент	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,0	0,3
Ліга страхових організацій України	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,0	0,0	0,3
Український національний комітет Міжнародної торгової палати (ICC Ukraine)	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,0	0,0	0,3
Європейський банк реконструкції та розвитку	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,0	0,3

Х2. З якими із загальнонаціональних бізнес-об'єднань Ви співпрацювали в цьому році (2015 р.)?

А з якими – у минулому (2014 р.) році?***

Розподіл твердих відповідей

	Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий	
У 2015-у році:				
Американська торгова палата в Україні	1,3	1,0	6,0	2,5
Європейська бізнес-асоціація в Україні	0,6	6,3	10,0	4,8
Торгово-промислова палата України	5,7	18,8	37,0	18,1
Український союз промисловців і підприємців	5,1	11,5	17,0	10,2
Федерація роботодавців України	3,2	10,4	31,0	13,0
Український національний комітет Міжнародної торгової палати (ICC Ukraine)	0,0	1,0	0,0	0,3
Кернел-груп	0,0	1,0	0,0	0,3

Продовження таблиці

Розподіл твердих відповідей

	Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий	
У 2014-у році:				
Американська торгова палата в Україні	1,3	1,0	6,0	2,5
Європейська бізнес-асоціація в Україні	0,6	6,3	10,0	4,8
Торгово-промислова палата України	7,0	19,8	39,0	19,5
Український союз промисловців і підприємців	5,7	12,5	18,0	11,0
Федерація роботодавців України	3,2	10,4	29,0	12,4
Асоціація фахівців з нерухомості	0,6	0,0	0,0	0,3

*** Таке формулювання запитання міститься у анкеті для опитування представників бізнесу у листопаді 2015 р.

Х3. Які регіональні бізнес-об'єднання Ви знаєте?

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
Регіональна Торгово-промислова палата	6,4	11,7	13,3	9,4	15,8	21,9	28,0	20,9
Український союз промисловців і підприємців (регіональний)	1,5	7,8	5,1	4,0	10,1	12,5	13,0	11,6
Регіональна федерація роботодавців України	1,5	1,0	2,0	1,5	1,9	4,2	14,0	5,9
"Освіта майбутнього" м. Дніпропетровськ	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,0	0,0	0,3
Телекомунікаційна палата України	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,0	0,0	0,3
ТзОВ "Книжковий ринок на Петрівці"	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,0	0,0	0,3
"Ніка"	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,0	0,0	0,3
"Правда"	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,0	0,0	0,3
"Нібулон"	0,0	0,0	0,0	0,0	0,6	0,0	0,0	0,3
"Сандора"	0,0	0,0	0,0	0,0	0,6	0,0	0,0	0,3
Асоціація регіонального будівництва	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,0	0,3
Асоціація бізнесу Закарпаття	0,0	0,0	0,0	0,0	0,6	0,0	1,0	0,6
Fozzi (Сільпо)	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,0	0,0	0,3
Novus	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,0	0,0	0,3
Рада бізнесу м.Тернопіль	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,0	0,3
Асоціація деревообробників	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,0	0,3

Продовження таблиці

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
Український національний комітет Міжнародної торгової палати (ICC Ukraine) (регіональне відділення)	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	2,1	0,0	0,6
Запорізька асоціація будівельників	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,0	0,3
Маріупольський клуб підприємців	0,0	0,0	0,0	0,0	0,6	2,1	1,0	1,1
Індустріальний союз Донбасу	0,0	1,0	0,0	0,2	0,0	0,0	1,0	0,3
Центр сприяння бізнесу	0,0	1	0,0	0,2	1,3	0,0	0,0	0,6
Об'єднання підприємств торгівлі і громадського харчування	1,5	0,0	0,0	0,7	0,0	0,0	0,0	0,0
ГО "Асоціація працівників будівельної галузі" м. Рівне	0,5	1	0,0	0,5	0,0	0,0	0,0	0,0
Асоціація платників податків	0,0	0,0	2	0,5	0,0	0,0	0,0	0,0
Союз підприємців, орендарів і власників міста	1,0	0,0	0,0	0,5	0,0	0,0	0,0	0,0
"Асоціація фермерів "Союз аграріїв"	0,5	0,0	0,0	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0
Рада жінок-фермерів, Запоріжжя	0,5	0,0	0,0	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0
Європейська бізнес-асоціація, Харківський філіал	0,0	0,0	1,0	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0
Консолідація "Професійний союз робочих малого та середнього бізнесу"	0,0	1,0	0,0	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0
Асоціація психотерапевтів Полтави	0,5	0,0	0,0	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0
Обласна асоціація фермерів	0,0	1,0	0,0	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0
Фірми "Ласка", "Бакалія", "Єрмест"	0,5	0,0	0,0	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0
Укрлегпром	0,0	0,0	1,0	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0

ХЗ.1. З якими із регіональних бізнес-об'єднань Ви співпрацювали в цьому році (2015 р.)? А з якими – у минулому (2014 р.) році?****

Розподіл ствердних відповідей

	Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий	
У 2015-у році:				
Регіональна Торгово-промислова палата	8,9	12,5	17,0	12,1
Український союз промисловців і підприємців (регіональний)	5,7	11,5	10,0	8,5
Регіональна федерація роботодавців України	1,9	4,2	13,0	5,6
"Освіта майбутнього" м. Дніпропетровськ	0,0	1,0	0,0	0,3
ТзОВ "Книжковий ринок на Петрівці"	0,0	1,0	0,0	0,3
Центр сприяння бізнесу	1,3	0,0	0,0	0,6
Асоціація регіонального будівництва	0,0	0,0	1,0	0,3
Асоціація бізнесу Закарпаття	0,6	0,0	0,0	0,3
Fozzi (Сільпо)	0,0	1,0	0,0	0,3
Novus	0,0	1,0	0,0	0,3
Рада бізнесу м. Тернопіль	0,0	0,0	1,0	0,3
Український національний комітет Міжнародної торгової палати (ICC Ukraine) (регіональне відділення)	0,0	1,0	0,0	0,3
Запорізька асоціація будівельників	0,0	0,0	1,0	0,3
Маріупольський клуб підприємців	0,6	0,0	0,0	0,3
Індустріальний союз Донбасу	0,0	0,0	1,0	0,3
У 2014-у році:				
Регіональна Торгово-промислова палата	3,8	10,4	17,0	9,3
Український союз промисловців і підприємців (регіональний)	6,3	10,4	11,0	8,8
Регіональна федерація роботодавців України	1,3	4,2	13,0	5,4
"Освіта майбутнього" м. Дніпропетровськ	0,0	1,0	0,0	0,3
Телекомунікаційна палата України	0,0	1,0	0,0	0,3
ТзОВ "Книжковий ринок на Петрівці"	0,0	1,0	0,0	0,3
Центр сприяння бізнесу	0,6	0,0	0,0	0,3
Асоціація регіонального будівництва	0,0	0,0	1,0	0,3
Асоціація бізнесу Закарпаття	0,6	0,0	0,0	0,3
Fozzi (Сільпо)	0,0	1,0	0,0	0,3
Novus	0,0	1,0	0,0	0,3
Рада бізнесу м. Тернопіль	0,0	0,0	1,0	0,3
Запорізька асоціація будівельників	0,0	0,0	1,0	0,3
Маріупольський клуб підприємців	0,6	0,0	0,0	0,3
Індустріальний союз Донбасу	0,0	0,0	1,0	0,3

**** Таке формулювання запитання міститься у анкеті для опитування представників бізнесу у листопаді 2015 р.

Х3. З якими із загальнонаціональних і регіональних бізнес-об'єднань Ви співпрацювали в цьому році (2015 р.)?

А з якими – у минулому (2014 р.) році?*****

	Серпень 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий	
в цьому (2015) році:				
Регіональні об'єднання	3,5	6,7	8,2	5,5
Американська торгова палата в Україні	0,0	0,0	1,0	0,2
Європейська бізнес-асоціація в Україні	0,0	1,0	1,0	0,5
Торгово-промислова палата України	5,0	3,8	13,3	6,7
Український союз промисловців і підприємців	2,5	1,9	7,1	3,5
Федерація роботодавців України	1,0	1,0	22,4	6,2
Інтернет асоціація України	0,5	0,0	0,0	0,2
Професійна футбольна ліга України	0,0	1,0	0,0	0,2
Кернел-груп	0,0	0,0	2,0	0,5
Квіткова група "Гарі"	0,0	1,0	0,0	0,2
Центр сприяння бізнесу	0,0	1,0	0,0	0,2
Укрлегпром	0,0	0,0	1,0	0,2
Асоціація сільськогосподарських виробників	0,0	1,0	0,0	0,2
Не співпрацювали	89,1	85,6	58,2	80,6
у минулому (2014) році:				
Регіональні об'єднання	4,5	7,7	5,1	5,5
Американська торгова палата в Україні	0,0	1,0	1,0	0,5
Європейська бізнес-асоціація в Україні	0,0	1,0	0,0	0,2
Торгово-промислова палата України	5,0	3,8	14,3	6,9
Український союз промисловців і підприємців	2,5	1,9	10,2	4,2
Федерація роботодавців України	1,0	1,0	18,4	5,2
Інтернет асоціація України	0,5	0,0	0,0	0,2
Професійна футбольна ліга України	0,0	1,0	0,0	0,2
Кернел-груп	0,0	0,0	2,0	0,5
Об'єднання роботодавців приладобудівних підприємств	0,0	0,0	1,0	0,2
Квіткова група "Гарі"	0,0	1,0	0,0	0,2
Асоціація платників податків	0,0	0,0	1,0	0,2
Центр сприяння бізнесу	0,0	1,0	0,0	0,2
Укрлегпром	0,0	0,0	1,0	0,2
Асоціація сільськогосподарських виробників	0,0	1,0	0,0	0,2
Не співпрацювали	88,1	84,6	59,2	80,1

***** Таке формулювання запитання міститься у анкеті для опитування представників бізнесу у серпні 2015 р.

Х4. Які допомоги / підтримку / послуги Ви отримували від бізнес-об'єднань, з якими співпрацювали?

Серед тих, хто отримував таку допомогу, підтримку

Сума відповідей не дорівнює 100%, оскільки респондент мав змогу вказати декілька варіантів відповіді

Розподіл ствердних відповідей	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.				
	Тип бізнесу			Серед усїх	Тип бізнесу			Серед усїх	
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий		
Консультативна підтримка та захист при рейдерстві / незаконних поглинаннях									
	N=	8	5	15	28	18	15	26	59
Американська торгова палата в Україні		0,0	0,0	6,7	3,6	33,3	20,0	26,9	27,1
Європейська бізнес-асоціація в Україні		12,5	0,0	0,0	3,6	5,6	13,3	3,8	6,8
Торгово-промислова палата України		62,5	80,0	66,7	67,9	16,7	33,3	34,6	28,8
Український союз промисловців і підприємців		37,5	20,0	6,7	17,9	27,8	13,3	11,5	16,9
Федерація роботодавців України		25,0	0,0	13,3	14,3	16,7	20,0	38,5	27,1
Інтернет асоціація України		12,5	0,0	0,0	3,6	0,0	0,0	0,0	0,0
Український союз промисловців і підприємців (регіональний)		0,0	0,0	0,0	0,0	5,6	0,0	0,0	1,7
Захист у відносинах з держорганами, у тому числі протидія корупції									
	N=	10	6	11	27	11	14	19	44
Американська торгова палата в Україні		0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	14,3	10,5	9,1
Європейська бізнес-асоціація в Україні		20,0	16,7	9,1	14,8	18,2	21,4	26,3	22,7
Торгово-промислова палата України		20,0	16,7	9,1	14,8	9,1	35,7	31,6	27,3
Український союз промисловців і підприємців		40,0	16,7	18,2	25,9	36,4	0,0	5,3	11,4
Український союз промисловців і підприємців (регіональний)		0,0	0,0	0,0	0,0	27,3	0,0	5,3	9,1
Федерація роботодавців України		10,0	0,0	18,2	11,1	9,1	21,4	26,3	20,5
Федерація роботодавців України (регіональна)		0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	5,3	2,3
Телекомунікаційна палата України		0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	7,1	0,0	2,3
Інформаційна підтримка в питаннях отримання фінансування бізнесу									
	N=	12	6	17	35	15	13	21	49
Американська торгова палата в Україні		0,0	0,0	0,0	0,0	6,7	15,4	14,3	12,2
Європейська бізнес-асоціація в Україні		0,0	0,0	5,9	2,9	0,0	7,7	4,8	4,1
Торгово-промислова палата України		41,7	16,7	29,4	31,4	40,0	69,2	57,1	55,1
Український союз промисловців і підприємців		16,7	0,0	5,9	8,6	33,3	15,4	23,8	24,5
Український союз промисловців і підприємців (регіональний)		0,0	0,0	0,0	0,0	13,3	0,0	0,0	4,1
Федерація роботодавців України		8,3	16,7	5,9	8,6	6,7	0,0	38,1	18,4
Кернел-груп		0,0	16,7	0,0	2,9	0,0	0,0	0,0	0,0
Танкоремонтний завод		8,3	0,0	0,0	2,9	0,0	0,0	0,0	0,0

Продовження таблиці

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
<i>Інформаційна підтримка при пошуку партнерів в Україні</i>								
<i>N=</i>	15	5	23	43	15	14	29	58
Американська торгова палата в Україні	6,7	0,0	4,3	4,7	13,3	14,3	13,8	13,8
Європейська бізнес-асоціація в Україні	0,0	0,0	4,3	2,3	6,7	21,4	6,9	10,3
Торгово-промислова палата України	20,0	60,0	26,1	27,9	33,3	50,0	41,4	41,4
Торгово-промислова палата України (регіональна)	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	3,4	1,7
Український союз промисловців і підприємців	20,0	0,0	13,0	14,0	33,3	7,1	24,1	22,4
Український союз промисловців і підприємців (регіональний)	0,0	0,0	0,0	0,0	6,7	7,1	0,0	3,4
Федерація роботодавців України	6,7	0,0	21,7	14,0	0,0	7,1	34,5	19,0
Танкоремонтний завод	6,7	0,0	0,0	2,3	0,0	0,0	0,0	0,0
<i>Інформаційна підтримка при пошуку партнерів за межами України</i>								
<i>N=</i>	12	6	22	40	9	10	21	40
Американська торгова палата в Україні	0,0	0,0	0,0	0,0	22,2	10,0	19,0	17,5
Європейська бізнес-асоціація в Україні	0,0	16,7	4,5	5,0	11,1	20,0	4,8	10,0
Торгово-промислова палата України	33,3	16,7	36,4	32,5	22,2	60,0	28,6	35,0
Торгово-промислова палата України (регіональна)	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	4,8	2,5
Український союз промисловців і підприємців	16,7	16,7	13,6	15,0	44,4	10,0	19,0	22,5
Федерація роботодавців України	16,7	0,0	18,2	15,0	0,0	10,0	33,3	20,0
<i>Інше</i>								
<i>N=</i>	8	6	5	19	3	2	4	9
Американська торгова палата в Україні	25,0	0,0	20,0	15,8	66,7	50,0	25,0	44,4
Торгово-промислова палата України	0,0	0,0	0,0	0,0	33,3	0,0	50,0	33,3
Український союз промисловців і підприємців	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	25,0	11,1
Європейська бізнес-асоціація в Україні	12,5	0,0	0,0	5,3	0,0	0,0	0,0	0,0
<i>Не співпрацювали з бізнес-об'єднаннями</i>	76,1	68,3	43,9	66,3	0,0	0,0	0,0	0,0

Х5. До яких напрямів роботи Федерації роботодавців України Ви приєдналися б?

Сума відповідей не дорівнює 100%, оскільки респондент мав змогу вказати декілька варіантів відповіді

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
Зменшення кількості податків	46,3	50,0	49,0	47,9	43,7	44,8	56,0	47,5
Зниження розміру податків	47,8	50,0	50,0	48,9	43,0	44,8	46,0	44,4
Ліквідація корупції в органах державної влади	47,3	46,2	56,1	49,1	57,6	50,0	48,0	52,8
Удосконалення податкового законодавства	38,8	43,3	53,1	43,4	38,0	47,9	45,0	42,7
Посилення впливу бізнесу на прийняття рішень	19,9	17,3	20,4	19,4	17,1	14,6	16,0	16,1
Формування держзамовлення з підготовки фахівців	11,4	19,2	21,4	15,9	9,5	14,6	24,0	15,0
Захист внутрішнього ринку від імпорту	11,4	6,7	19,4	12,2	10,8	14,6	20,0	14,4
Просування інтересів українського бізнесу на зовнішніх ринках	26,9	27,9	44,9	31,5	29,7	24,0	44,0	32,2
Інше	2,5	1,9	3,1	2,5	0,6	1,0	1,0	0,8

БЛОК V. УГОДА ПРО АСОЦІАЦІЮ МІЄ УКРАЇНОЮ І ЄС

VI. Які наслідки для Вашого підприємства несе підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС?

Серпень 2015 р.	Тип бізнесу						Серед усіх	
	Малий		Середній		Великий			
Повністю позитивні	15,9	30,3	21,2	50,0	12,2	50,0	16,4	40,2
Скоріше, позитивні	14,4		28,8		37,8		23,8	
Немає жодних наслідків	37,8		28,8		21,4		31,5	
Скоріше, негативні	10,4	10,9	5,8	6,8	9,2	11,2	8,9	9,9
Повністю негативні	0,5		1,0		2,0		1,0	
ВАЖКО ВІДПОВІСТИ	20,9		14,4		17,3		18,4	

Листопад 2015 р.	Тип бізнесу						Серед усіх	
	Малий		Середній		Великий			
Повністю позитивні	14,6	33,6	15,6	49,0	17,0	43,0	15,5	43,2
Скоріше, позитивні	19,0		33,3		36,0		27,7	
Немає жодних наслідків	39,9		31,3		17,0		31,1	
Скоріше, негативні	4,4	5,7	5,2	7,3	11,0	14,0	6,5	8,5
Повністю негативні	1,3		2,1		3,0		2,0	
ВАЖКО ВІДПОВІСТИ	20,9		12,5		16,0		17,2	

V2. Чи здійснювали Ви/Ваше підприємство наступні кроки у зв'язку з підписанням Угоди про асоціацію між Україною та ЄС?

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
<i>Ознайомилися з текстом, розділами Угоди про асоціацію між Україною і ЄС</i>								
Так	22,5	36,9	51,6	33,2	26,0	45,3	57,0	40,1
Ні, але плануємо	45,5	38,8	38,9	42,2	36,4	41,1	30,0	35,8
Ні й не плануємо	32,0	24,3	9,5	24,6	37,7	13,7	13,0	24,1
<i>Вивчили законодавство ЄС з питань імпорту / експорту товарів в / з країн-членів</i>								
Так	14,0	23,3	47,9	24,6	10,5	28,7	47,0	25,9
Ні, але плануємо	43,5	42,7	35,4	41,4	39,9	45,7	38,0	40,9
Ні й не плануємо	42,5	34,0	16,7	34,1	49,7	25,5	15,0	33,1
<i>Вивчили вимоги, що поширюються на товари, які виробляє / продає Ваша фірма / підприємство</i>								
Так	14,0	29,1	51,0	26,8	14,2	27,7	55,0	29,5
Ні, але плануємо	44,5	40,8	34,4	41,1	38,1	39,4	31,0	36,4
Ні й не плануємо	41,5	30,1	14,6	32,1	47,7	33,0	14,0	34,1
<i>Вивчили тенденції споживання товарів, які виробляє Ваша фірма / підприємство в країнах – членах ЄС</i>								
Так	12,5	26,2	44,8	23,8	7,2	23,4	47,0	23,1
Ні, але плануємо	42,5	37,9	42,7	41,4	41,4	39,4	35,0	39,0
Ні й не плануємо	45,0	35,9	12,5	34,8	51,3	37,2	18,0	37,9
<i>Почали пошук компаній-партнерів для виходу на європейський ринок</i>								
Так	10,5	13,6	35,8	17,3	7,2	26,6	35,0	20,5
Ні, але плануємо	38,0	48,5	41,1	41,5	34,2	33,0	40,0	35,5
Ні й не плануємо	51,5	37,9	23,2	41,2	58,6	40,4	25,0	43,9
<i>Вийшли на європейський ринок, розширили співпрацю в цьому напрямі</i>								
Так	7,0	6,8	25,3	11,3	2,6	18,1	36,7	16,6
Ні, але плануємо	39,2	48,5	49,5	44,1	38,4	43,6	41,8	40,8
Ні й не плануємо	53,8	44,7	25,3	44,6	58,9	38,3	21,4	42,6

У3. Скажіть, будь ласка, як вплинуло підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС на умови ведення Вашого бізнесу?

Умови ...	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
Умови ведення бізнесу покращилися								
Сільське, лісове та рибне господарство	10,0	13,3	14,3	11,9	0,0	10,0	18,2	9,1
Переробна промисловість	5,9	11,1	18,6	14,5	0,0	14,3	22,2	16,4
Будівництво	4,3	0,0	0,0	2,6	0,0	27,3	16,7	15,4
Оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобі	11,4	0,0	14,3	9,8	3,2	14,3	0,0	5,9
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська дія	11,1	0,0	11,1	7,5	22,2	18,2	11,1	17,2
Тимчасове розміщення й організація харчування	0,0	25,0	0,0	7,1	0,0	0,0	0,0	0,0
Інформація та телекомунікації	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	25,0	0,0	10,0
Фінансова та страхова діяльність	14,3	11,1	0,0	12,5	0,0	0,0	0,0	0,0
Операції з нерухомим майном	16,7	0,0	0,0	12,5	9,1	50,0	0,0	14,3
Професійна, наукова та технічна діяльність	25,0	0,0	0,0	16,7	20,0	0,0	33,3	25,0
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	0,0	0,0	0,0	0,0	9,1	0,0	0,0	8,3
Освіта	0,0	22,2	0,0	10,5	10,0	30,0	0,0	18,2
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	0,0	0,0	0,0	0,0	14,3	0,0	0,0	10,0
Діяльність у сфері культури та спорту, розваг і відпочинку	0,0	0,0	0,0	0,0	16,7	0,0	0,0	10,0
Надання інших видів послуг	0,0	0,0	25,0	10,3	0,0	40,0	16,7	11,1
Умови ведення бізнесу не змінилися								
Сільське, лісове та рибне господарство	80,0	80,0	85,7	66,7	83,3	80,0	72,7	78,8
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	0,0	0,0	100,0	78,3	0,0	0,0	100,0	100,0
Переробна промисловість	88,2	88,9	72,1	86,8	100,0	85,7	68,9	78,1
Будівництво	82,6	100,0	66,7	82,4	100,0	63,6	83,3	80,8
Оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобі	80,0	88,9	85,7	82,5	90,3	85,7	83,3	88,2
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська дія	72,2	92,3	88,9	92,9	77,8	81,8	88,9	82,8
Тимчасове розміщення й організація харчування	100,0	75,0	100,0	85,0	100,0	100,0	0,0	100,0
Інформація та телекомунікації	92,3	80,0	50,0	56,3	100,0	75,0	100,0	90,0
Фінансова та страхова діяльність	57,1	55,6	0,0	75,0	100,0	100,0	0,0	100,0
Операції з нерухомим майном	66,7	100,0	100,0	66,7	90,9	50,0	100,0	85,7
Професійна, наукова та технічна діяльність	75,0	0,0	50,0	75,0	80,0	0,0	66,7	75,0
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	50,0	100,0	0,0	89,5	90,9	100,0	0,0	91,7
Освіта	100,0	77,8	100,0	100,0	80,0	60,0	100,0	72,7
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	100,0	100,0	100,0	100,0	85,7	100,0	100,0	90,0
Діяльність у сфері культури та спорту, розваг і відпочинку	100,0	100,0	0,0	84,6	83,3	100,0	100,0	90,0
Надання інших видів послуг	93,3	100,0	68,8	66,7	89,5	60,0	83,3	83,3

Продовження таблиці

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
<i>Умови ведення бізнесу погіршилися</i>								
Сільське, лісове та рибне господарство	10,0	6,7	0,0	7,1	16,7	10,0	9,1	12,1
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	100,0	0,0	0,0	33,3	0,0	0,0	0,0	0,0
Переробна промисловість	5,9	0,0	9,3	7,2	0,0	0,0	8,9	5,5
Будівництво	13,0	0,0	33,3	10,5	0,0	9,1	0,0	3,8
Оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів	8,6	11,1	0,0	7,8	6,5	0,0	16,7	5,9
Транспорт, складське господарство, пошта та кур'єрська дія	16,7	7,7	0,0	10,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Тимчасове розміщення й організація харчування	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Інформація та телекомунікації	7,7	20,0	50,0	15,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Фінансова та страхова діяльність	28,6	33,3	0,0	31,3	0,0	0,0	0,0	0,0
Операції з нерухомим майном	16,7	0,0	0,0	12,5	0,0	0,0	0,0	0,0
Професійна, наукова та технічна діяльність	0,0	0,0	50,0	16,7	0,0	0,0	0,0	0,0
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	50,0	0,0	0,0	25,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Освіта	0,0	0,0	0,0	0,0	10,0	10,0	0,0	9,1
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Діяльність у сфері культури та спорту, розваг і відпочинку	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Надання інших видів послуг	6,7	0,0	6,3	5,1	10,5	0,0	0,0	5,6

У6. Вкажіть, які з перелічених переваг Ви очікуєте отримати для Вашого бізнесу на найближчий рік-два після підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС?

Сума відповідей не дорівнює 100%, оскільки респондент мав змогу вказати декілька варіантів відповіді

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
Зниження середньої ставки ввізного мита ЄС одразу після набрання Угодою чинності	19,9	18,3	22,4	20,1	12,0	20,8	23,0	17,5
Введення тарифних квот з нульовою ставкою в межах квоти для експорту в країни ЄС	8,5	8,7	21,4	11,7	7,0	10,4	25,0	13,0
Україна послабить обмеження на виведення капіталу за кордон	6,5	9,6	14,3	9,2	13,3	12,5	17,0	14,1
Скасування експортних субсидій на сільськогосподарські товари з країн ЄС, які призначені для продажу в Україні	7,0	3,8	6,1	6,0	3,2	8,3	8,0	5,9
Скасування експортного мита	19,9	20,2	25,5	21,3	13,3	18,8	33,0	20,3
Більші можливості для обміну досвідом та технологіями	56,2	52,9	62,2	56,8	47,5	55,2	52,0	50,8
Гармонізація стандартів з відповідними нормами та правилами ЄС	22,4	25,0	40,8	27,5	21,5	39,6	33,0	29,7
Гармонізація системи технічного регулювання з відповідними нормами і правилами ЄС	10,0	17,3	26,5	15,9	10,1	16,7	24,0	15,8
Спрощення доступу на ринок ЄС за рахунок введення принципу симетричного регулювання в питаннях відкриття бізнесу	18,4	22,1	36,7	23,8	13,3	16,7	33,0	19,8
Спрощення митних процедур (у тому числі автоматизація митних процедур)	22,9	23,1	38,8	26,8	28,5	24,0	36,0	29,4

В7. Вкажіть, які ризики для Вашого бізнесу несе підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС на найближчі рік-два?

Сума відповідей не дорівнює 100%, оскільки респондент мав змогу вказати декілька варіантів відповіді

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
Додаткові витрати, пов'язані з переходом / дотриманням екологічних стандартів ЄС	31,3	34,6	41,8	34,7	24,1	29,2	48,0	32,2
Зростання конкуренції на внутрішньому ринку за рахунок зниження середнього розміру ввізного мита	26,4	26,0	34,7	28,3	27,2	24,0	34,0	28,2
Полегшення доступу європейських компаній до системи держзакупівель в Україні, що призведе до витіснення частини українських компаній з ринку держзакупівель	11,4	8,7	19,4	12,7	8,9	11,5	13,0	10,7
Витрати, пов'язані з дотриманням вимог технічного регулювання	30,3	38,5	43,9	35,7	20,3	22,9	38,0	26,0
Зростання цін на сировину внаслідок скасування експортних мит	21,4	19,2	28,6	22,6	14,6	16,7	27,0	18,6
Зміна назв внаслідок реалізації зобов'язань щодо дотримання географічних зазначень	6,5	9,6	6,1	7,2	4,4	7,3	13,0	7,6
Зростуть видатки на оплату праці	35,3	46,2	34,7	38,0	37,3	51,0	37,0	41,0
Зростуть видатки на забезпечення безпеки праці відповідно до нових вимог	20,9	32,7	35,7	27,5	26,6	30,2	33,0	29,4
Поступове зникнення ринку продукції, яка не відповідає стандартам ЄС у секторах, де технічне регулювання гармонізовано з нормами ЄС	13,4	10,6	17,3	13,6	12,0	14,6	23,0	15,8
Заборона використання мінімальної митної вартості	3,0	1,0	6,1	3,2	3,8	5,2	4,0	4,2
Зростання витрат на придбання продуктів, які містять інтелектуальну складову	13,9	14,4	12,2	13,6	12,0	14,6	17,0	14,1

V8. Які основні фактори, що перешкоджають розвитку Вашого підприємства, заважають виходу Вашої продукції/послуг на ринок Європейського Союзу Вашої продукції / послуг?

Сума відповідей не дорівнює 100%, оскільки респондент мав змогу вказати декілька варіантів відповіді

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
Низький попит на продукцію підприємства	18,4	11,5	13,3	15,4	23,4	9,4	14,0	16,9
Невідповідність продукції / послуг стандартам (вимогам) ЄС	15,4	23,1	20,4	18,6	9,5	9,4	16,0	11,3
Відсутність ліцензії / квоти на експорт продукції в країни ЄС	7,5	12,5	11,2	9,7	9,5	10,4	16,0	11,6
Проблеми ліквідності	4,5	7,7	6,1	5,7	7,0	4,2	11,0	7,3
Брак сировини	5,0	3,8	7,1	5,2	3,2	5,2	10,0	5,6
Високі ставки кредитів	13,9	14,4	17,3	14,9	18,4	22,9	16,0	18,9
Надмірне оподаткування	17,9	26,0	27,6	22,3	18,4	22,9	33,0	23,7
Несприятливий регуляторний клімат, високий регуляторний тиск	10,0	8,7	11,2	9,9	9,5	3,1	9,0	7,6
Зміни в економічному законодавстві	12,4	6,7	14,3	11,4	12,0	15,6	12,0	13,0
Корупція	25,4	30,8	26,5	27,0	24,7	26,0	30,0	26,6
Висока конкурентність	32,8	24,0	22,4	28,0	33,5	35,4	31,0	33,3
Проблеми з енергопостачанням	2,0	4,8	8,2	4,2	3,8	0,0	5,0	3,1
Застарілі технології	12,4	14,4	23,5	15,6	13,9	8,3	22,0	14,7
Брак кваліфікованих працівників	13,4	5,8	3,1	8,9	13,3	9,4	5,0	9,9
Брак виробничих потужностей	9,0	9,6	6,1	8,4	15,2	13,5	9,0	13,0

В9. Які заходи щодо поліпшення ситуації та розвитку Вашого підприємства сьогодні були б найбільш бажаними?

Сума відповідей не дорівнює 100%, оскільки респондент мав змогу вказати декілька варіантів відповіді

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
Зменшення єдиного соціального внеску	38,3	30,8	29,6	34,2	34,2	36,5	36,0	35,3
Введення ринку сільськогосподарської землі	3,5	3,8	1,0	3,0	3,2	1,0	8,0	4,0
Заміна ПДВ на податок з обороту	21,9	14,4	28,6	21,6	19,0	19,8	22,0	20,1
Запровадження повномасштабного електронного управління	14,4	11,5	10,2	12,7	9,5	14,6	9,0	10,7
Перегляд повноважень Державної фіскальної служби України (в т.ч. позбавлення її функцій інтерпретації законів і закріплення лише функції контролю за виконанням)	10,0	11,5	12,2	10,9	9,5	12,5	18,0	12,7
Зменшення втручання місцевих адміністрацій у діяльність підприємств	16,9	12,5	8,2	13,6	19,6	18,8	15,0	18,1
Скасування спеціальних ПДВ-рахунків	10,9	14,4	19,4	13,9	12,7	13,5	19,0	14,7
Створення дієвого механізму виконання законодавчих актів	10,0	14,4	14,3	12,2	7,0	20,8	11,0	11,9
Мораторій на зміни і доповнення до законодавчих актів, що стосуються господарської діяльності підприємств	10,9	11,5	8,2	10,4	9,5	18,8	14,0	13,3
Забезпечення повного відшкодування ПДВ	15,4	17,3	22,4	17,6	19,6	19,8	22,0	20,3
Створення рівних умов для всіх суб'єктів бізнесу при веденні господарської діяльності	22,4	28,8	17,3	22,8	31,0	28,1	18,0	26,6
Зменшення адміністративного тиску на ціни	22,4	11,5	12,2	17,1	17,1	4,2	16,0	13,3
Державна підтримка підприємств Вашого сектору	21,9	17,3	27,6	22,1	21,5	17,7	23,0	20,9
Спрощення податкового адміністрування	16,9	19,2	16,3	17,4	21,5	20,8	17,0	20,1
Державна підтримка впровадження інноваційних заходів на підприємстві або в галузі	7,5	13,5	21,4	12,4	6,3	15,6	15,0	11,3
Державна підтримка впровадження енергозберігаючих заходів на підприємстві	6,5	9,6	17,3	9,9	8,9	8,3	18,0	11,3
Скасування податкових пільг (галузевих та індивідуальних пільг для окремих фірм)	1,5	4,8	3,1	2,7	5,7	3,1	3,0	4,2

БЛОК S. СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНИЙ

S1. Стать респондента:

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
Чоловіча	56,7	47,1	46,9	51,9	43,0	40,6	46,0	43,2
Жіноча	43,3	52,9	53,1	48,1	57,0	59,4	54,0	56,8

S2. Назвіть, будь ласка, Ваш вік

	Серпень 2015 р.				Листопад 2015 р.			
	Тип бізнесу			Серед усіх	Тип бізнесу			Серед усіх
	Малий	Середній	Великий		Малий	Середній	Великий	
20-29 років	9,5	2,9	3,1	6,2	12,0	8,3	4,0	8,8
30-34 роки	18,4	13,6	9,2	14,9	17,7	13,5	4,0	12,7
35-39 років	19,4	20,4	11,2	17,7	17,1	25,0	18,2	19,5
40-44 роки	13,9	19,4	19,4	16,7	9,5	15,6	16,2	13,0
45-49 років	13,4	13,6	20,4	15,2	12,7	9,4	20,2	13,9
50-54 роки	10,9	15,5	11,2	12,2	12,7	8,3	17,2	12,7
55-59 років	7,0	10,7	12,2	9,2	13,3	12,5	9,1	11,9
60 років та більше	7,5	3,9	13,3	8,0	5,1	7,3	11,1	7,4

Додаток 4.2

«ФАРЕ» програма (англ. *Poland and Hungary: Aid for Restructuring of the Economies, Phare*) – один з трьох фінансових інструментів Європейського Союзу (разом з «САПАРД» та «ІСПА») на допомогу країнам-кандидатам з Центральної та Східної Європи у підготовці до вступу в ЄС. Започаткована 1989 року; спочатку стосувалася лише Польщі й Угорщини (звідки й назва – аббревіатура з початкових букв «Poland Hungary: Action for Restructuring of Economies»), наразі поширюється на десять країн, зокрема вісім нових держав-членів (Естонія, Латвія, Литва, Польща, Словаччина, Словенія, Угорщина та Чехія), а також Болгарію та Румунію. До 2000 року західнобалканські країни (Албанія, Боснія та Герцеговина і Колишня Югославська Республіка Македонія) також користувалися фінансовою допомогою «ФАРЕ», але з 2001 року відповідні проекти в цих країнах фінансуються з програми «КАРДС» (CARDS).

Бюджет програми «ФАРЕ» на 2000–2006 рр. – понад 10 млрд євро. Її головні завдання в цей період:

- поліпшити державне керування та інституції, щоб вони могли ефективно працювати в ЄС;
- сприяти засвоєнню масштабного правового доробку ЄС і скорочення перехідного періоду;
- сприяти економічному й соціальному зближенню.

Для нових держав-членів 2003-й був останнім роком подання проектів в рамках «ФАРЕ», втім виконання проектів та їх фінансування тривало ще до 2006 року.

Програма «ІСПА» (англ. *Instrument for Structural Policies for Pre-Accession, ISPA*) – один з трьох фінансових інструментів Європейського Союзу (разом з «ФАРЕ» та «САПАРД») на допомогу країнам-кандидатам з Центральної та Східної Європи у підготовці до вступу в ЄС. «ІСПА» – «інструмент структурної політики у передвступний період», спрямований на розвиток транспортної інфраструктури та охорону довкілля країн-вступників. Подібно до «ФАРЕ» й «САПАРД», програма «ІСПА» має на меті соціально-економічне гуртування країн ЄС.

«САПАРД» програма (англ. *Special accession programme for agriculture and rural development, SAPARD*) – один з трьох фінансових інструментів Європейського Союзу (разом з «ФАРЕ» та «ІСПА») на допомогу країнам-кандидатам з Центральної та Східної Європи у підготовці до вступу в ЄС. «САПАРД» – «Спеціальна передвступна програма для сільського господарства та розвитку села» (Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development, SAPARD), має на меті структурні перебудови в аграрному секторі країн-вступників та запровадження тієї частини правового доробку Спільноти, який стосується його спільної сільськогосподарської політики. Програма «САПАРД» започаткована постановою Ради міністрів у червні 1999 року, як частина «Програми 2000» щодо збільшення передвступної допомоги на період 2000 – 2006 рр. Її бюджет для Болгарії та Румунії на 2004 рік становить 225,2 млн євро; до 2003 року загальний річний бюджет програми для 10 країн Центральної та Східної Європи становив 560 млн євро.